

TERRORYZM

studia
analizy
prewencja

**TERRORISM
PREVENTION**
Centre of Excellence

COS CENTRALNY OŚRODEK
SZKOLENIA I EDUKACJI ARW
ul. gen. dyw. Władysława Bełkińskiego 10/117

Zespół redakcyjny dr Damian Szlachter (redaktor naczelny)
Agnieszka Dębska (sekretarz redakcji, skład)

**Redakcja językowa
i korekta** Aleksandra Dąbała, Izabela Laskus-Rock,
Aneta Olkowska, Grażyna Osuchowska

Projekt okładki Aleksandra Bednarczyk

© Copyright by Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego 2023

ISSN 2720-4383
e-ISSN 2720-6351

Artykuły zamieszczone w czasopiśmie są recenzowane

Artykuły wyrażają poglądy autorów

Deklaracja o wersji pierwotnej:

Wersja drukowana czasopisma jest jego wersją pierwotną

Wersja online czasopisma jest dostępna na stronie www.abw.gov.pl/wyd/

Czasopismo jest dostępne w Portalu Czasopism Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego pod adresem: <https://www.ejournals.eu/Terroryzm/>

Materiały do czasopisma należy składać przez panel redakcyjny dostępny pod adresem: <https://ojs.ejournals.eu/Terroryzm/about/submissions>

Wydawnictwo Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Centralny Ośrodek Szkolenia i Edukacji
im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota”
ul. Nadwiślańczyków 2, 05-462 Wiązowna

Kontakt

tel. (+48) 22 58 58 671

e-mail: wydawnictwo@abw.gov.pl

www.abw.gov.pl/wyd/

Numer zamknięto i oddano do druku w marcu 2023 r.

Druk

Biuro Logistyki Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
ul. Rakowiecka 2A, 00-993 Warszawa
tel. (+48) 22 58 57 657

Rada naukowa

prof. dr hab. Sebastian Wojciechowski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Instytut Zachodni w Poznaniu

prof. dr hab. Waldemar Zubrzycki
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

dr hab. Aleksandra Gasztold, prof. UW
Uniwersytet Warszawski

dr hab. Ryszard Machnikowski, prof. UŁ
Uniwersytet Łódzki

dr hab. Agata Tyburska
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

dr hab. Barbara Wiśniewska-Paź, prof. UW
Uniwersytet Wrocławski

dr Piotr Burczaniuk
Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

dr Jarosław Jabłoński
USSOCOM (Dowództwo Sił Specjalnych USA)

dr Anna Matczak
Uniwersytet Nauk Stosowanych w Hadze

dr Paulina Piasecka
Collegium Civitas w Warszawie

Recenzenci tomu 3

dr Magdalena Adamczuk

dr Piotr Chorbot

dr Jarosław Cymerski

dr Marek Jeznach

dr Krzysztof Karolczak

dr Adam Krawczyk

dr Katarzyna Maniszewska

dr Daria Olender

dr Michał Piekarski

dr Karolina Wojtasik

SPIS TREŚCI

7 Wstęp

9 **Dariusz Pożaroszczyk**

*Lot linii lotniczych Ryanair nr FR 4978.
Prawne aspekty dotyczące porwania polskiego samolotu
na Białorusi 23 maja 2021 roku*

37 **Mariusz Cichomski**

*Zabezpieczenie konferencji, imprez, uroczystości i innych
wydarzeń, w tym w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym.
Perspektywa ustawowa*

88 **Przemysław Gasztold**

*PRL, blok sowiecki i międzynarodowy terroryzm: uwarunkowania
tajnych relacji w okresie zimnej wojny*

120 **Jarosław Jaźwiński**

*Ochrona antyterrorystyczna obiektów użyteczności publicznej
oraz infrastruktury krytycznej przed atakami z wykorzystaniem
pojazdów mechanicznych*

172 **Krzysztof Izak**

*Anders Behring Breivik. Studium przypadku
skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 2)*

201 **Dominika Pacholska, Tadeusz Wojciechowski**

Nadużywanie substancji psychoaktywnych a proces radykalizacji

238

Katarzyna Maniszewska

Recenzja książki: Gilles Kepel, Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert

243

Część anglojęzyczna

Szanowni Państwo!

Wspieranie procesu budowania odporności na ataki terrorystyczne i działania sabotażowe jest obecnie priorytetowym zadaniem członków NATO, narażonych na zagrożenia hybrydowe ze strony państw, które są wrogo nastawione do idei euroatlantyckiego systemu bezpieczeństwa. Dziś bezpieczeństwo fizyczne obiektów strategicznych, infrastruktury krytycznej, urzędów państwowych, siedzib instytucji międzynarodowych oraz przestrzeni publicznych znajduje się na szczycie nowej unijnej agendy antyterrorystycznej i wywiera duży wpływ na kształt legislacji służącej wzmocnieniu bezpieczeństwa wewnętrznego krajów członkowskich Unii Europejskiej. W 3 numerze czasopisma „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” (T-SAP) publikujemy obszerny artykuł poświęcony temu, jak wygląda projektowanie twardego bezpieczeństwa w tego typu obiektach, jakie nowoczesne rozwiązania techniczne są wykorzystywane w tym celu oraz w jaki sposób można kształtować najbliższe otoczenie chronionych obiektów, aby zabezpieczyć je przed skutkami ataków terrorystycznych z użyciem materiałów wybuchowych lub auta w charakterze tarana.

W numerze znajdą Państwo ponadto artykuły dotyczące prawnych aspektów porwania polskiego samolotu na Białorusi (lot nr FR 4978) w maju 2021 r., prawnej perspektywie zabezpieczenia szczególnych konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń przed aktywnością o charakterze terrorystycznym, korelacji między nadużywaniem substancji psychoaktywnych a procesem radykalizacji do terroryzmu, uwarunkowań tajnych relacji służb specjalnych bloku sowieckiego z międzynarodowymi terrorystami w okresie zimnej wojny, jak również drugą część studium przypadku sprawcy zamachów terrorystycznych

na norweskiej wyspie Utøya. Zachęcam także do zapoznania się z recenzją najnowszej książki Gillesa Kepela, francuskiego politologa i eksperta ds. islamu, w której analizuje on procesy toczące się obecnie na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej, pokazując również zmiany, jakie zachodzą w obrębie zjawiska terroryzmu.

Zapraszając do lektury, wyrażam nadzieję, że zamieszczone materiały staną się przedmiotem dalszej analizy oraz dyskusji na każdym z trzech poziomów systemu antyterrorystycznego RP, w unijnych grupach roboczych ds. budowania odporności krajów UE na ataki terrorystyczne i działania sabotażowe, jak również będą stanowiły punkt wyjścia do wielu nowych inicjatyw naukowych.

Redaktor naczelny
dr Damian Szlachter

DARIUSZ POŻAROSZCZYK

Lot linii lotniczych Ryanair nr FR 4978. Prawne aspekty dotyczące porwania polskiego samolotu na Białorusi 23 maja 2021 roku

Abstrakt

Artykuł został poświęcony analizie prawnej wydarzeń z 23 maja 2021 r. z udziałem polskiego samolotu Boeing nr 737-800 o numerze rejestracyjnym SP-RSM, wykonującego lot z Aten do Wilna, a konkretnie działań białoruskich organów (służb ruchu lotniczego i służb specjalnych), które doprowadziły do przymusowego lądowania tego samolotu w Mińsku, co pozwoliło na aresztowanie Romana Protasiewicza i jego partnerki. Podstawą rozważań zawartych w pierwszej części artykułu jest interpretacja właściwych przepisów prawa międzynarodowego oraz białoruskiego w kontekście ujawnionych okoliczności dotyczących badanego incydentu. Celem autora było udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy działania białoruskich władz były legalne. Finałnie wykazano, że 23 maja 2021 r. w stosunku do polskiego samolotu złamano wiele reguł prawnych rządzących żeglugą powietrzną, co nasuwa pytanie o to, kto i na podstawie jakich norm prawnych winien ponieść odpowiedzialność z tego tytułu. Temu zagadnieniu została poświęcona druga część artykułu. Konkluzja brzmi, że na gruncie prawa międzynarodowego odpowiedzialność za bezprawne zmuszenie Boeinga nr 737-800 do lądowania winno ponieść państwo białoruskie, a na podstawie prawnokarnych regulacji o charakterze wewnętrznym – poszczególni urzędnicy białoruscy.

Słowa kluczowe:

lot Ryanaira
nr FR 4978, lot,
statek powietrzny,
porwanie,
konwencja
chicagowska,
Roman Protasiewicz

Artykuł został poświęcony analizie prawnej wydarzeń, do których doszło 23 maja 2021 r. z udziałem polskiego samolotu Boeing nr 737-800¹, SP-RSM linii lotniczych Ryanair, realizującego lot nr FR 4978 z Aten do Wilna przez Białoruś, a konkretnie działań białoruskich organów (kontroli ruchu lotniczego i prawdopodobnie służb specjalnych Republiki Białoruś), które doprowadziły do nieplanowanego lądowania wspomnianego samolotu w Mińsku. To z kolei umożliwiło zatrzymanie Romana Protasiewicza², działacza opozycji antyłukaszenkowskiej, oraz jego partnerki Sofii Sapiegi.

Podstawowym celem rozważań była odpowiedź na pytanie, czy działania białoruskich organów, skutkujące lądowaniem Boeinga nr 737-800, SP-RSM w Mińsku, były legalne, tj. czy i jakie normy prawne zostały lub mogły zostać naruszone. Następnie przeprowadzono analizę zmierzającą do wskazania, czy w omawianym przypadku złamanie prawa skutkuje odpowiedzialnością, a jeśli tak, to czyją i jaką. Cel badawczy zrealizowano na podstawie analizy właściwych aktów prawnych oraz dostępnej literatury naukowej poświęconej prawu lotniczemu i międzynarodowemu, literatury publicystycznej dotyczącej opisywanego incydentu, jak również dokumentów urzędowych, tj. aktu oskarżenia, jaki w związku z incydemtem z 23 maja 2021 r. został skierowany przez USA przeciwko białoruskim urzędnikom zaangażowanym w to wydarzenie³, oraz raportu z dochodzenia

¹ Podana liczba wskazuje na model samolotu. Statek powietrzny uczestniczący w incydencie z 23 maja 2021 r. był w tamtym dniu i nadal jest zarejestrowany w Polsce (lot nr FR 4978 obsługiwała zarejestrowana w Polsce spółka Ryanair Sun S.A. (RYS) w imieniu spółki Ryanair Designated Activity Company (RYR) z siedzibą w Irlandii – obie są częścią Grupy Ryanair) i oznaczony literami SP-RSM. Oznaczenie to stanowi kod stosowany w rejestrach lotniczych. Jest on unikalny dla danego samolotu i stosownie do przepisów konwencyjnych (art. 20 *Konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisanej w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r.*, dalej: konwencja chicagowska) musi zostać naniesiony na zewnętrznej powierzchni statku powietrznego. Kod wskazuje kraj rejestracji i pełni funkcję analogiczną do samochodowej tablicy rejestracyjnej. Litera FR oznaczają spółkę Ryanair.

² Białoruski dziennikarz i opozycjonista, obecnie więzień polityczny. Był redaktorem naczelnym kanału Nexta – jednego z niewielu niezależnych mediów dostępnych na Białorusi.

³ *Indictment USA vs. Leonid Mikalaevich Churo, Oleg Kazuyuchits, Andrey Anatolievich LNU (last name unknown), and FNU LNU (first name unknown, last name unknown)* [pol. Akt oskarżenia USA przeciwko Leonidowi Mikalajewiczowi Czurze, Olegowi Kazjuczicowi, Andriejowi Anatoliewiczowi N. (nazwisko nieznane) oraz N.N. (imię i nazwisko nieznane) – wszystkie tłumaczenia z języka angielskiego pochodzą od autora (przyp. red.)]. Czuro jest obecnie dyrektorem Belaeronavigatsia, przedsiębiorstwa państwowego świadczącego na Białorusi usługi żeglugi powietrznej. Według amerykańskich władz to on osobiście przekazywał białoruskim kontrolerom informacje o bombie znajdującej się na pokładzie samolotu oznaczonego kodem SP-RSM. Kazjucic jest zastępcą Czury. Jego rola, jak wynika z przywołanego

Organizacji Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego (ang. International Civil Aviation Organization, ICAO)⁴ w sprawie ustalenia faktów związanych ze zdarzeniem z 23 maja 2021 r. podczas lotu Ryanaira FR 4978 w przestrzeni powietrznej Białorusi (ang. *Report of the ICAO Fact-Finding Investigation, Event involving Ryanair flight FR4978 in Belarus airspace on 23 May 2021*, dalej: raport ICAO).

W celu ustalenia właściwych przepisów dotyczących lotu nr FR 4978 w pierwszej kolejności należy odnieść się do jego charakteru. Jak już wskazano, samolot wykonujący ten lot został zarejestrowany w Polsce. Zgodnie z art. 17 konwencji chicagowskiej statki powietrzne mają przynależność państwową państwa, w którym są zarejestrowane. Wobec powyższego do Boeinga nr 737-800, SP-RSM znajdują zastosowanie między innymi⁵ przepisy polskiej *Ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze* (dalej: u.p.l.). Zgodnie z art. 1 ust. 3 przywołanego aktu (...) *lotnictwo cywilne obejmuje wszystkie rodzaje lotnictwa, z wyjątkiem lotnictwa państwowego, to jest państwowych statków powietrznych, załóg tych statków oraz lotnisk państwowych wykorzystywanych wyłącznie do startów i lądowań państwowych statków powietrznych*. Z powyższego przepisu można wywnioskować, że samolotem cywilnym jest każdy samolot, który nie jest państwowy. Z uwagi na to, że lot nr FR 4978 był obsługiwany przez polską prywatną spółkę prawa handlowego, nie ma wątpliwości, że samolot realizujący ten lot nie może być traktowany jako państwowy statek powietrzny. Dodatkowym argumentem, również

aktu oskarżenia, w incydencie z 23 maja 2021 r. miała polegać na instruowaniu białoruskich władz ruchu lotniczego, w jaki sposób sfałszować raporty o wydarzeniach z 23 maja 2021 r., w celu ukrycia sfabrykowania zagrożenia bombowego i udziału białoruskich służb bezpieczeństwa. Anatoliewicz i N.N. to zdaniem amerykańskich władz funkcjonariusze białoruskich służb specjalnych. N.N. razem z Czurą przekazywał fałszywe informacje o zagrożeniu bombowym białoruskim kontrolerom i osobiście kierował komunikaty radiowe z wieży kontroli lotów w Mińsku do załogi Boeinga nr 737-800, SP-RSM, aby skłonić ją do lądowania na tym lotnisku. O przebiegu wydarzeń N.N. na bieżąco informował Anatoliewicza, będącego jego przełożonym w białoruskich służbach specjalnych.

- ⁴ Wyspecjalizowana organizacja ONZ zajmująca się opracowywaniem i wdrażaniem międzynarodowych przepisów regulujących bezpieczeństwo międzynarodowej żeglugi powietrznej oraz wspieraniem rozwoju transportu lotniczego w celu zapewnienia bezpieczeństwa i uporządkowanego rozwoju. Została powołana na mocy konwencji chicagowskiej.
- ⁵ Użycie zwrotu „między innymi” wynika ze złożoności i wielopoziomowości źródeł prawa lotniczego, co powoduje, że określone zdarzenia i związane z nimi stosunki prawne są regulowane przez wiele różnych norm, których zakresy niejednokrotnie częściowo zachodzą na siebie. Zob. K. Myszona-Kostrzewa, w: *Prawo lotnicze. Komentarz*, M. Żylicz (red.), Warszawa 2016, s. 33.

bazującym na treści art. 1 ust. 3 u.p.l. i potwierdzającym cywilny charakter lotu nr FR 4978, jest to, że zaczął się on i zakończył na lotnisku cywilnym. Cywilny charakter lotu nr FR 4978 wynika także z art. 2 pkt 2 u.p.l. Przywołany przepis zawiera definicję legalną polskiego państwowego statku powietrznego. Jest to: *a) statek powietrzny używany przez Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (wojskowy statek powietrzny), b) statek powietrzny używany przez jednostki organizacyjne Straży Granicznej, Policji i Państwowej Straży Pożarnej (statek powietrzny lotnictwa służb porządku publicznego)*. *A contrario*⁶ statek powietrzny, który jest wykorzystywany przez prywatne osoby prawne w postaci spółek prawa handlowego, nie może być w żadnym wypadku traktowany jako statek państwowy. Konstatacja dotycząca charakteru lotu nr FR 4978 ma kluczowe znaczenie w kontekście określenia właściwych przepisów prawa międzynarodowego. Cywilny charakter analizowanego lotu powoduje, że podstawowym aktem prawa międzynarodowego regulującym najważniejsze kwestie związane z jego organizacją, przebiegiem, bezpieczeństwem i statusem jest konwencja chicagowska. Wykazanie cywilnego statusu Boeinga nr 737-800, SP-RSM na podstawie przepisów prawa polskiego wpisuje się, co istotne, w normy zawarte w tej konwencji. Zgodnie z art. 3 tego aktu za statki państwowe uważa się bowiem jedynie statki powietrzne używane w służbie wojskowej, celnej i policyjnej. W perspektywie dalszych rozważań warto podkreślić, że konwencja chicagowska, odróżniając statki powietrzne państwowe od cywilnych, przyznaje tym drugim większe przywileje, co jest uzasadniane głównie względami bezpieczeństwa⁷.

W analizie działań białoruskich władz podjętych przez nie wobec lotu nr FR 4978 realizowanego w białoruskiej przestrzeni powietrznej najważniejsze znaczenie ma właściwe zrekonstruowanie zakresu uprawnień władczych Białorusi wobec tej części jej terytorium⁸. W odniesieniu do

⁶ *Argumentum a contrario* (z łac. argument z przeciwieństwa) – wnioskowanie oparte na zasadzie, że jeśli norma prawna wiąże konsekwencje tylko z faktami w niej wymienionymi, to konsekwencje te nie wiążą się z innymi faktami. Za: Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/argumentum-a-contrario;3871009.html> [dostęp: 18 X 2022] – przyp. red.

⁷ Zob. przykładowo art. 5 konwencji chicagowskiej, który m.in. kreuje prawo wlotu lub przelotu nad terytorium państwa strony bez lądowania oraz prawo lądowania w celach niehandlowych, bez konieczności otrzymania uprzedniego zezwolenia dla wszelkich innych cywilnych statków powietrznych umawiających się państw, nieużywanych w regularnej międzynarodowej służbie powietrznej.

⁸ Przestrzeń powietrzna nad powierzchnią lądową lub wodami terytorialnymi określonego państwa stanowi państwową przestrzeń tego kraju. Zob. W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, wyd. 10, Warszawa 2004, s. 236–237.

tego zagadnienia art. 1 konwencji chicagowskiej stwierdza: *Umawiające się Państwa uznają, że każde Państwo posiada całkowitą i wyłączną suwerenność w przestrzeni powietrznej nad swoim terytorium*. Przestrzeń powietrzna rozciąga się na całość atmosfery wokół Ziemi od jej powierzchni aż do przestrzeni kosmicznej⁹. Posłużenie się słowem „uznają” (w wersji oryginalnej w języku angielskim użyto słowa *recognize*¹⁰) prowadzi do wniosku, że konwencja chicagowska nie kreuje w odniesieniu do przestrzeni powietrznej nowego prawa, lecz ma deklaracyjny charakter i potwierdza istnienie normy zwyczajowej¹¹. Za tą tezę przemawia to, że suwerenność państwa wobec jego przestrzeni powietrznej została zdefiniowana już na gruncie *Konwencji rządzącej żeglugę powietrzną, podpisanej w Paryżu dnia 13 października 1919 r.*¹² Rozpoznanie uprawnień wobec przestrzeni powietrznej państw stron konwencji chicagowskiej zgodnie z zasadą suwerenności¹³ wpisuje się w to, że ta zasada stanowi fundamentalną normę prawa

⁹ Obecnie normy prawa międzynarodowego nie określają dokładnie górnej granicy przestrzeni powietrznej, a więc nie stwierdzają, gdzie zaczyna się przestrzeń kosmiczna. Zob. W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 176.

¹⁰ Oprócz angielskiego oryginalnymi językami konwencji są: rosyjski, francuski i hiszpański. Ze względu na niedokładności w tłumaczeniu aktu normatywnego jego interpretacji powinno się dokonywać na podstawie języka oryginału. Zob. W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 93.

¹¹ B. Hartzenberg, *The rights and obligations of a state under article 3bis of the Chicago Convention pursuant to an intrusion of its sovereign air space by civilian aircraft (during peace time)*, University of Pretoria 2019, s. 12–13.

¹² Artykuł 1 konwencji stwierdzał: „Wysokie Strony Umawiające się uznają, że każde Państwo posiada całkowite i wyłączne zwierzchnictwo nad przestrzenią powietrzną ponad swoim terytorium”.

¹³ Warto wskazać, że we wczesnym okresie rozwoju prawa lotniczego, przypadającym na początek XX w., w odniesieniu do naczelnej zasady rządzącej przestrzenią powietrzną konkurowały dwie koncepcje: zasada suwerenności i zasada wolności przestrzeni powietrznej nawiązująca do zasady wolności morza pełnego, której zwolennikiem były Stany Zjednoczone. Zob. A. Engvers, *The Principle of Sovereignty in the Air. To what extent can it be upheld against aerial intruders*, University of Lund 2001, praca magisterska, s. 8–11. Później, tj. w czasie prac zmierzających do uchwalenia konwencji chicagowskiej, również Stany Zjednoczone, chcąc zapewnić korzystne warunki swojemu przemysłowi lotniczemu, optowały za zasadą wolności przestrzeni powietrznej. Na skutek amerykańskich starań uzupełniono konwencję chicagowską o *Układ o tranzycie międzynarodowych służb powietrznych, podpisany w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r.* oraz *Układ o międzynarodowym transporcie lotniczym z 7 grudnia 1944 r.*, w których państwa przyznały sobie wiele przywilejów lotniczych. Na temat rozwoju zasad regulujących korzystanie z przestrzeni powietrznej zob. także: A.I. Moon Jr., *A Look at Airspace Sovereignty*, „Journal of Air Law and Commerce” 1963, t. 29, nr 4, s. 330–333.

międzynarodowego, uznawaną przez całą społeczność międzynarodową i warunkuje jej funkcjonowanie¹⁴. Zgodnie z art. 2 ust. 2 Karty Narodów Zjednoczonych to właśnie na zasadzie suwerennej równości wszystkich jej członków opiera się Organizacja Narodów Zjednoczonych. Jak zauważają Wojciech Góralczyk i Stefan Sawicki: *Władza państwa na jego terytorium określana jest jako suwerenność lub zwierzchnictwo terytorialne. (...) Wszystkie osoby i rzeczy znajdujące się na terytorium państwa podlegają jego władzy i prawu, a domniemanie przemawia za tym, że każde państwo może postępować na własnym terytorium tak, jak chce, tzn. jak dyktują to jego interesy*¹⁵. Zwierzchnictwo terytorialne rozciąga się również na przestrzeń powietrzną danego państwa. Potwierdzenie lub odzwierciedlenie przywołanych norm międzynarodowych w białoruskim porządku prawnym stanowi przepis zawarty w art. 2 *Kodeksu lotniczego Republiki Białoruś z 16 maja 2006 r. nr FR 117-Z*¹⁶ (dalej: Kodeks lotniczy RB), który stanowi, że: *Republika Białoruś ma pełną i wyłączną suwerenność nad przestrzenią powietrzną Republiki Białoruś*¹⁷.

Z norm, które można zrekonstruować z przytoczonych wyżej przepisów, wynika, że władza suwerenna Białorusi nad jej przestrzenią powietrzną jest władzą wyłączną i całkowitą, co teoretycznie sugeruje (Góralczyk i Sawicki w swojej definicji suwerenności używają terminu „domniemanie”), że w odniesieniu do tej przestrzeni białoruskie władze mogą robić wszystko, co uznają za słuszne lub pożyteczne, zgodnie z rzymską paremią: *Quidquid est in territorio, est etiam de territorio* (pol. Wszystkie rzeczy znajdujące się na terytorium danego państwa podlegają jego władzy i prawu).

Taka konkluzja nie jest jednak właściwa i nie uwzględnia tego, że żadne państwo nie funkcjonuje w próżni, tylko w otoczeniu innych suwerennych państw, z którymi musi ułożyć swoje relacje¹⁸. Te relacje są kształtowane

¹⁴ B. Hartzenberg, *The rights and obligations...*, s. 1.

¹⁵ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 126.

¹⁶ Kodeks jest dostępny na: <https://etalonline.by/kodeksy/> [dostęp: 6 VIII 2022].

¹⁷ Również w Polsce art. 4 u.p.l. przyznaje Rzeczypospolitej Polskiej całkowite i wyłączne zwierzchnictwo w jej przestrzeni powietrznej. (Przy tłumaczeniach z języka rosyjskiego autor korzystał z narzędzia Tłumacz Google – przyp. red.)

¹⁸ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 8, Warszawa 2004, s. 200–201.

przez prawo międzynarodowe¹⁹, zwane również prawem narodów²⁰, którego podstawowymi i niekwestionowanymi źródłami są umowy międzynarodowe i zwyczaj międzynarodowy²¹. Związanie państwa normami prawa międzynarodowego ogranicza jego suwerenność²² i stawia pytanie o wzajemną relację

¹⁹ Termin „prawo międzynarodowe” pojawił się w literaturze w XVIII w. Janusz Symonides podaje, że pierwszy raz zastosował go w 1780 r. Jeremy Bentham, a do języka polskiego wprowadził Franciszek Kasperek. Zob. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 19.

²⁰ Określenie „prawo narodów” stanowi dosłowne tłumaczenie łacińskiego terminu „*ius gentium*”. Na temat innych nazw, które były stosowane lub proponowane do stosowania w odniesieniu do omawianej gałęzi prawa, zob. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 19; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 18.

²¹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 76–77; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 62. Zgodnie z art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (dalej: statut MTS) Trybunał, którego zadaniem jest orzekać na podstawie prawa międzynarodowego w sporach, które będą mu przekazane, będzie stosował: 1) konwencje międzynarodowe bądź ogólne, bądź specjalne, ustalające reguły, wyraźnie uznane przez państwa; 2) zwyczaj międzynarodowy, jako dowód istnienia powszechnej praktyki przyjętej jako prawo; 3) zasady ogólne prawa, uznane przez narody cywilizowane. Dodatkowo, z zastrzeżeniem postanowień art. 59 statutu MTS, przy orzekaniu MTS uwzględnią wyroki sądowe tudzież zdania najznakomitszych znawców prawa publicznego różnych narodów, jako środek pomocniczy do stwierdzania przepisów prawnych. Niektórzy przedstawiciele doktryny prawa międzynarodowego wskazują, że czym innym są źródła prawa międzynarodowego, czym innym zaś podstawy, na których swoje wyroki opiera MTS. Zob. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 76–77; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 62–63. Wyżej wymienieni autorzy na poparcie swojego stanowiska przywołują argument, że art. 38 pkt 3 statutu MTS odwołuje się do ogólnych zasad prawa, a nie jedynie do ogólnych zasad prawa międzynarodowego, oraz to, że nawet w treści art. 38 wyroki sądowe i opinie znawców prawa nie są uznawane za odrębne źródła prawa, a jedynie jako środek pomocniczy do jego poznania. Przywołani autorzy wskazują także, że MTS ma również uprawnienie do orzekania na podstawie zasady słuszności, jeżeli państwa uczestniczące w rozstrzyganym sporze zgodzą się na to. W odniesieniu do ogólnych zasad prawa odmienne stanowisko, tj. przyznające im rolę samodzielnego źródła prawa międzynarodowego, przyjmują m.in.: Tadeusz Jasudowicz, zob. tenże, *O zasadach ogólnych prawa uznanych przez narody cywilizowane – garść refleksji*, w: *Pokój i sprawiedliwość przez prawo międzynarodowe. Zbiór studiów z okazji 60 rocznicy urodzin Profesora Janusza Gilasa*, C. Miłk (red.), Toruń 1997, s. 143–144; Stanisław E. Nahlik, zob. tenże, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1967, s. 373, za: T. Jasudowicz, *O zasadach ogólnych prawa...*, s. 144; Anna Kociołek-Pęksa i Jerzy Menkes, zob. ciż sami, *Problematyka sankcji i countermeasures w prawie międzynarodowym publicznym – wymiar filozoficzno-prawny*, w: P. Jabłoński, J. Kaczor, M. Pichlak, *Prawo i polityka w sferze publicznej. Perspektywa wewnętrzna*, Wrocław 2017, s. 88.

²² B. Hartzenberg, *The rights and obligations...*, s. 13–14, 20, 38. Zdaniem Hansa Aufrichta państwa zależne od prawa międzynarodowego, lecz niezależne od innych podmiotów należy uznać za względnie suwerenne. Na temat różnicy między suwerennością względną i bezwzględną zob. H. Aufricht, *On Relative Sovereignty*, „*Cornell Law Review*” 1944, nr 137, s. 141.

prawa wewnętrznego i międzynarodowego²³. To zagadnienie jest przedmiotem regulacji przepisów wewnętrznych danego kraju²⁴. Wpływ prawa międzynarodowego na wyznaczenie zakresu zwierzchnictwa Białorusi nad jej przestrzenią powietrzną i de facto jego nadrzędną rolę określa art. 4 Kodeksu lotniczego RB. Zgodnie z nim: *Ustawodawstwo Republiki Białoruś w zakresie użytkowania przestrzeni powietrznej i lotnictwa opiera się na Konstytucji Republiki Białoruś i składa się z Kodeksu Lotniczego, innych ustaw Republiki Białoruś, aktów Prezydenta Republiki Białoruś, zasad korzystania z przestrzeni powietrznej Republiki Białoruś, przepisów lotniczych i innych aktów prawnych. Co szczególnie istotne w kontekście rozważań prowadzonych w niniejszym artykule z art. 4 ust. 2 przywołanego aktu wynika, że jeżeli umowa międzynarodowa ustanawia inne zasady niż przewidziane przez ustawodawstwo wewnętrzne w zakresie użytkowania przestrzeni powietrznej i lotnictwa, to zastosowanie mają przepisy umowy międzynarodowej. Supremacja prawa międzynarodowego wobec krajowych regulacji dotyczących przestrzeni powietrznej znajduje potwierdzenie również w konstytucyjnych uregulowaniach Białorusi, zwłaszcza w art. 8 białoruskiej ustawy zasadniczej, który stanowi: *Republika Białorusi uznaje nadrzędność ogólnie uznanych zasad prawa międzynarodowego i zapewnia zgodność z nimi ustawodawstwa. Zapis ten ma ogromne znaczenie, jeśli uwzględni się, że zasadniczo każde państwo ma swobodę w ustalaniu relacji pomiędzy jego prawem wewnętrznym a prawem międzynarodowym*²⁵. Jest on bowiem dowodem dobrowolnej decyzji Białorusi w przedmiocie uznania nadrzędności prawa międzynarodowego.*

Odnośnie do tego, dlaczego państwa są zobowiązane do przestrzegania norm prawa międzynarodowego, istnieją różne teorie: normatywistyczna, solidarnościowa, naturalistyczna (nazywana niekiedy doktryną podstawowych zasadniczych praw państw i odwołująca się do prawa natury), pozytywistyczna (woluntarystyczna, wskazująca, że fundamentem, na którym opiera się istnienie prawa międzynarodowego, jest wola państw wyrażona albo w normach zwyczajowych, a więc powszechnej praktyce uznanej przez państwa, albo w normach konwencyjnych). Zob. szerzej: R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 21–22. Teoria woluntarystyczna znalazła swój wyraz w wyroku Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej z 7 września 1927 r. w sprawie statku Lotus: „The rules of law binding upon States (...) emanate from their own free will. (...) Restrictions upon the independence of States cannot (...) be presumed”. (pol. Zasady prawa wiążące państwa (...) wywodzą się z ich własnej woli. (...) Ograniczenia niezależności państw nie mogą (...) być domniemane). Wyrok jest dostępny na: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.09.07_lotus.htm [dostęp: 14 VIII 2022].

²³ W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera pytanie o hierarchię obu systemów.

²⁴ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 27.

²⁵ Tamże.

Oprócz zasad i zwyczaju międzynarodowego ogólnie przyjętych przez narody cywilizowane gros prawa międzynarodowego wiążącego suwerenne państwa wynika z umów zawartych przez te państwa, stanowiących podstawowe i co więcej zyskujące na znaczeniu źródło analizowanego prawa²⁶. Podstawowe kwestie dotyczące zawierania przez państwa traktatów międzynarodowych zostały uregulowane w *Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów sporządzonej w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r.* (dalej: konwencja wiedeńska). Stosownie do art. 6 tego aktu każde państwo ma zdolność do zawierania traktatów. Zgoda państwa na związanie się traktatem oznacza, że zawierające go państwo dobrowolnie zaciąga zobowiązania, które z niego wynikają i które przez państwo stronę muszą być zrealizowane w dobrej wierze²⁷. Co więcej z art. 27 konwencji wiedeńskiej wynika, że (...) *strona nie może powoływać się na postanowienia swojego prawa wewnętrznego dla usprawiedliwienia niewykonania przez nią traktatu.*

Przeprowadzone wywody wiodą do konstatacji, która jest najważniejsza dla oceny zachowania białoruskich władz w stosunku do lotu nr FR 4978. Otóż zakres władzy Białorusi wobec jej przestrzeni powietrznej nie wynika jedynie z zasady suwerenności i w związku z tym nie ma charakteru absolutnego, pozbawionego ograniczeń. Zwierzchnictwo terytorialne Białorusi względem przestrzeni powietrznej należącej do tego kraju (katalog i sposób wykonania określonych i dopuszczalnych działań) jest współkształtowane przez wiele dodatkowych norm prawa międzynarodowego. Mają one zarówno charakter prawa zwyczajowego, jak i wynikają z przepisów prawa pozytywnego w postaci umów międzynarodowych, spośród których na pierwszym miejscu należy wymienić konwencję chicagowską, jak również z prawotwórczych uchwał ICAO²⁸. W kontekście prowadzonych

²⁶ Zob. M. Olesiuk-Okomska, *Umowa międzynarodowa jako źródło polskiego prawa karnego*, w: *Umiejdzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, t. 2, I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska (red.), Białystok 2017, s. 33; R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 106; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 66. Na wzrost znaczenia umów międzynarodowych jako źródła prawa międzynarodowego wskazuje również preambuła do konwencji wiedeńskiej.

²⁷ Zob. w tym zakresie art. 26 konwencji wiedeńskiej. We wspomnianym już wyroku wydanym 7 września 1927 r. w sprawie statku Lotus Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej stwierdził: „(...) every State remains free to adopt the principles which it regards as best and most suitable” (pol. każde państwo ma swobodę w przyjmowaniu zasad, które uważa za najlepsze i najbardziej odpowiednie).

²⁸ Rada ICAO przyjmuje większością 2/3 międzynarodowe normy i zalecone metody postępowania dotyczące licznych zagadnień związanych z lotnictwem cywilnym, tzw. SARPs

rozważań fundamentalne znaczenie ma przede wszystkim art. 3 bis konwencji chicagowskiej (dalej: art. 3 bis). Zawarte w nim przepisy nie znalazły się w pierwotnej wersji tej konwencji. Artykuł 3 bis został uchwalony dopiero na nadzwyczajnej sesji Zgromadzenia ICAO²⁹ w 1984 r. Była to reakcja na zestrzelenie przez ZSRR koreańskiego samolotu pasażerskiego KAL 007 (na pokładzie znajdowało się 269 osób), który nieumyślnie naruszył przestrzeń terytorialną ZSRR³⁰. Republika Białoruś ratyfikowała przedmiotowy artykuł w 1996 r. Formalnie wszedł on w życie w 1998 r., kiedy został przyjęty przez wymaganą liczbę państw³¹. Przywołany artykuł kodyfikuje wiele norm dotyczących uprawnień państwa wobec statku powietrznego przelatującego przez jego przestrzeń powietrzną. Wynika z niego po pierwsze prawo do przechwycenia cywilnego statku powietrznego, przy czym w takim wypadku życie osób będących na pokładzie i bezpieczeństwo statku powietrznego nie mogą być zagrożone, po drugie zaś – względny zakaz uciekania się do użycia broni przeciwko cywilnemu statkowi powietrznemu w locie.

Obowiązujące zasady i szczegółowe procedury dotyczące przechwycenia statku powietrznego zostały określone w załączniku 2 do konwencji chicagowskiej (*Przepisy ruchu lotniczego*), wydawanym na podstawie art. 37 tego aktu, w międzynarodowych normach i zaleconych metodach oraz zasadach postępowania (SARPs), jak również w krajowych Zbiorach Informacji Lotniczych³². Przechwycenia cywilnego statku powietrznego można

(ang. *Standards and Recommended Practices*). Uzyskują one moc wiążącą państwa trzy miesiące po ich uchwaleniu, chyba że większość państw złoży sprzeciw. Zob. W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 109.

²⁹ Jest to jeden z organów ICAO. Sposób działania i zadania Zgromadzenia ICAO wynikają z art. 48 i 49 konwencji chicagowskiej.

³⁰ A. Engvers, *The Principle of Sovereignty...*, s. 35; B. Hartzenberg, *The rights and obligations...*, s. 8–9.

³¹ Uwzględniając fakt formalnego związania się Białorusi art. 3 bis, jedynie na marginesie należy wskazać, że w zakresie, w jakim definiuje on normę w postaci zakazu użycia broni przeciwko cywilnym statkom powietrznym, przez doktrynę prawa międzynarodowego powszechnie jest uznawany za przepis o charakterze deklaratoryjnym, który nie kreuje nowych norm (funkcjonujących już jako prawo zwyczajowe), a jedynie potwierdza ich istnienie. Zob. A. Engvers, *The Principle of Sovereignty...*, s. 43; B. Hartzenberg, *The rights and obligations...*, s. 24–25.

³² *Aeronautical Information Publication* (AIP) – dokumenty wydawane z udziałem administracji państwowej danego kraju, stanowiące zbiór informacji lotniczych o charakterze trwałym. Zawierają m.in. dane o lotniskach, drogach lotniczych i obowiązujących procedurach, które mają istotne znaczenie dla żeglugi powietrznej. Na Białorusi publikacją AIP zajmuje się Belaeronavigatsia.

dokonać tylko w szczególnych okolicznościach. Są nimi na przykład brak utrzymywania łączności, zwłaszcza zaniechanie odpowiedzi na wywołania, oraz wlot w daną przestrzeń powietrzną bez wyraźnej lub domniemanej zgody, szczególnie w przestrzeń zakazaną, w ograniczoną przestrzeń powietrzną lub aktywną strefę niebezpieczną³³. Odniesienie wskazanych przykładów do lotu nr FR 4978 prowadzi do wniosku, że nie zaszła żadna okoliczność zezwalająca na przechwycenie polskiego statku powietrznego. Równocześnie, dla porządku, należy dodać, że do takiego przechwycenia nie doszło. Co prawda w związku z wydarzeniami z 23 maja 2021 r. został poderwany białoruski wojskowy MIG, jednak nie podjął on żadnych działań wobec Boeinga 737-800, SP-RSM. Według raportu ICAO jego piloci nie mieli świadomości, że w ich stronę leci białoruski myśliwiec³⁴.

W kwestii względnego zakazu użycia broni wobec cywilnego statku powietrznego należy zauważyć, że zgodnie z art. 3 bis ust. a względność tego zakazu wynika z tego, że: *Przepis ten nie powinien być interpretowany tak, aby zmieniał w jakikolwiek sposób prawa i zobowiązania państw ustanowione w Karcie Narodów Zjednoczonych*. Szczególne znaczenie ma tutaj art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych definiujący naturalne prawo każdego członka Organizacji Narodów Zjednoczonych, przeciwko któremu dokonano zbrojnej napaści, do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony. Uwzględnienie przez art. 3 bis prawa do samoobrony w kontekście lotów cywilnych pozwala wyinterpretować uprawnienie państwa do podjęcia działań defensywnych, jeżeli cywilny statek powietrzny dokonuje zbrojnej napaści. Pojęcie to nie zostało zdefiniowane w Karcie Narodów Zjednoczonych³⁵. Niemniej jednak jego intuicyjne rozumienie prowadzi do nieodpartego wniosku, że żadne z działań załogi Boeinga nr 737-800, SP-RSM podjętych 23 maja 2021 r. nie może być uznane za dokonanie zbrojnej napaści w rozumieniu art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych. To z kolei implikuje, że brak jest przesłanek do powoływania się na art. 3 bis konwencji chicagowskiej w celu ewentualnego usprawiedliwienia poczynań podjętych przez białoruskie władze wobec lotu nr FR 4978. Kierując się rzetelnością

³³ Zob. też: *Zasady przechwytywania cywilnych statków powietrznych*, Dla pilota, 26 V 2021 r., <https://dlapilota.pl/wiadomosci/dlapilota/zasady-przechwytywania-cywilnych-statkow-powietrznych-przez-wojskowe-konstrukcj> [dostęp: 1 VIII 2022].

³⁴ Raport ICAO, s. 43.

³⁵ Na temat trudności związanych z precyzyjnym zdefiniowaniem pojęcia zbrojnej napaści zob. P. Łaski, *Uwagi na temat siły i jej stosowania w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Iuris Stetinensis” 2015, nr 4, s. 66–67.

rozważań, należy jednak zaznaczyć, że nie tłumaczyły one swoich działań potrzebą odparcia zbrojnej napaści.

Głębszych wywodów wymagają przepisy zawarte w art. 3 bis ust. b³⁶. Zgodnie z nimi umawiające się państwa uznają, że każde z nich, korzystając z praw swojej suwerenności, ma prawo do żądania lądowania w wyznaczonym porcie lotniczym cywilnego statku powietrznego przelatującego nad jego terytorium bez zezwolenia lub w sytuacji, gdy istnieją racjonalne podstawy do stwierdzenia, że jest on używany w jakimkolwiek celu niezgodnym z konwencją³⁷. Ponieważ Boeing realizujący lot nr FR 4978 miał stosowne zezwolenie na wlot w białoruską przestrzeń powietrzną, nie ma żadnych podstaw do uznania, że legalność zmuszenia go do lądowania może wynikać z braku tego zezwolenia. Najważniejsze pytanie w kontekście oceny zachowania białoruskich władz brzmi zatem, czy w zaistniałych okolicznościach istniały racjonalne podstawy do uznania, że statek powietrzny obsługujący lot nr FR 4978 był używany w celu niezgodnym z konwencją chicagowską. Aby udzielić odpowiedzi na to pytanie, należy w pierwszej kolejności ustalić, jakie skutki w aspekcie zgodności z prawem międzynarodowym ma umieszczenie przez organizację terrorystyczną ładunku wybuchowego na pokładzie cywilnego statku. Dalsze wywody pokażą, że w odniesieniu do tej kwestii można mówić o co najmniej dwóch stanowiskach. W opinii Mikko T. Huttunena takie działanie nie powoduje, że statek powietrzny jest używany niezgodnie z celem konwencji. Według niego czynem niezgodnym z prawem jest umieszczenie bomby, natomiast sam statek powietrzny, na pokładzie którego znalazł się materiał wybuchowy, jest nadal wykorzystywany w zgodzie z właściwymi regulacjami prawnymi, przy założeniu, że załoga nie wie o bombie i wykonuje lot w dobrej wierze. Jeśli uznamy, zdaniem Huttunena, że umieszczenie bomby oznacza użycie statku powietrznego niezgodnie z konwencją, to będziemy musieli uznać również, że jest on używany niezgodnie z nią, gdy zostanie trafiony rakieta. Wnioskiem płynącym z przedstawionego rozumowania jest stwierdzenie, że art. 3 bis nie przyznaje państwu, w którego przestrzeni znajduje się

³⁶ Belinda Hartszenberg podaje, że lit. b, c i d zostały dodane do art. 3 bis w dużej mierze z inicjatywy ZSRR w celu złagodzenia zakazu użycia broni wobec cywilnych statków powietrznych. Zob. *taż*, *The rights and obligations...*, s. 24.

³⁷ Obecnie ICAO uznaje, że zwrot „używanie w celu niezgodnym z konwencją” oznacza każde działanie stanowiące zagrożenie bezpieczeństwa. Zob. M.T. Huttunen, *The right of the overflown state to divert or intercept civil aircraft under a bomb threat: an analysis with regard to Ryanair flight 4978*, „Journal of Transportation Security” 2021, nr 14, s. 298.

statek powietrzny z ładunkiem wybuchowym na pokładzie, uprawnienia żądania, by ten statek lądował na wyznaczonym lotnisku. Przedstawiony pogląd staje się jeszcze bardziej słuszny, jeśli dostrzeże się, że *ratio legis* wprowadzenia art. 3 bis było określenie reguł postępowania wobec nierozpoznanego statku powietrznego wlatującego w daną przestrzeń powietrzną bez zezwolenia. Przemawia to za tym, że uprawnienia wynikające z art. 3 bis nie powinny być stosowane do rozpoznanych statków powietrznych (zwłaszcza w sytuacji potwierdzenia ich cywilnego charakteru) oraz tych, które wlatują w daną przestrzeń powietrzną na podstawie stosownego zezwolenia³⁸. Z drugiej strony porównanie zestrzelenia samolotu przez raketę z wysadzeniem go za pomocą zdetonowania umieszczonego w nim ładunku budzi pewne wątpliwości. Wydaje się, że tych dwóch sytuacji nie można utożsamiać. Trafienie raketą w samolot to zdarzenie całkowicie zewnętrzne wobec niego i w takim wypadku nie znajduje uzasadnienia – jako sztuczne i niezgodne z językową konwencją – uznanie, że samolot został użyty jako narzędzie dostarczające cel dla trafiającej go rakiety. Inaczej jest w przypadku umieszczenia ładunku wybuchowego na pokładzie statku powietrznego – w takiej sytuacji samolot staje się narzędziem do przeniesienia ładunku. Przeniesienia, które ma umożliwić detonację materiału wybuchowego w odpowiednim czasie. Dla konkretnej grupy terrorystycznej, w zależności od jej celów i przyjętej strategii działania, moment detonacji ładunku będzie miał decydujące znaczenie. Nie budzi bowiem wątpliwości, że wysadzenie pustego samolotu na pasie startowym będzie miało zupełnie inny wydźwięk niż jego zniszczenie w locie, kiedy na pokładzie będą niewinni cywile. Wobec powyższego należy uznać, że istnieją argumenty pozwalające przyjąć, że jeżeli na pokładzie Boeinga nr 737-800, SP-RSM był rzeczywiście ładunek wybuchowy, który miał eksplodować nad Wilnem, to w takim przypadku doszło jednak do użycia statku powietrznego w sposób niezgodny z konwencją chicagowską. Oczywiście w takiej hipotetycznej sytuacji użycia niezgodnego z celem konwencji chicagowskiej nie dokonała załoga samolotu, lecz terroryści, którzy na jego pokładzie umieścili bombę. To z kolei prowadziłoby do konkluzji, że białoruskie władze stosownie do art. 3 bis ust. b miały prawo żądać, aby samolot wykonujący lot nr FR 4978 lądował w Mińsku. Przy interpretacji uznającej, że art. 3 bis może znaleźć zastosowanie wobec statków powietrznych, na których pokładzie znajduje się ładunek wybuchowy, fundamentalnego znaczenia nabiera analiza

³⁸ Tamże, s. 300.

zaistniałych okoliczności, a zatem ustalenie, czy na pokładzie Boeinga nr 737-800, SP-RSM rzeczywiście znajdował się ładunek wybuchowy. Wydarzenia z 23 maja 2021 r. najdokładniej zostały opisane w raporcie ICAO dotyczącym tego incydentu oraz w akcie oskarżenia skierowanym przez amerykańskie władze wobec białoruskich urzędników. Lektura tych dokumentów prowadzi do wniosku, że na pokładzie polskiego statku powietrznego żadnej bomby nie było, a jej rzekome istnienie było operacją białoruskich służb specjalnych. Za powyższym stwierdzeniem przemawia wiele zidentyfikowanych okoliczności. Przede wszystkim w czasie sprawdzania samolotu zarówno na lotnisku w Atenach przed startem, jak i – co bardzo istotne – w Mińsku po wymuszonym lądowaniu, a także na lotnisku docelowym w Wilnie nie znaleziono żadnych materiałów wybuchowych, ich śladów, ani urządzeń mogących służyć jako urządzenie wybuchowe lub być jego częścią³⁹. Również treść e-maila⁴⁰ zawierającego informacje o bombie oraz okoliczności jego wysłania sugerują, że cały incydent był operacją białoruskich służb specjalnych. W kontekście treści analizowanej wiadomości jest istotne, że Hamas rzekomo odpowiedzialny za jej wysłanie kategorycznie zaprzeczył, aby miał jakikolwiek związek z jej powstaniem i nadaniem⁴¹. Ponadto zawarte w niej żądanie zawieszenia broni odnosiło się do konfliktu, w którym zawieszenie broni nastąpiło dwa dni wcześniej⁴². Z informacji dostarczonych przez

³⁹ Raport ICAO, s. 40.

⁴⁰ E-mail zawierał następującą treść: „We, Hamas soldiers, demand that Israel cease fire in the Gaza Strip. We demand that the European Union abandon its support for Israel in this war. We know that the participants of Delphi Economic Forum are returning home on May 23 via flight FR 4978. A bomb has been planted onto this aircraft. If you don't meet our demands the bomb will explode on May 23 over Vilnius. Allahu Akbar” (pol. My, żołnierze Hamasu, domagamy się, aby Izrael wstrzymał działania wojskowe w Strefie Gazy. Domagamy się, aby Unia Europejska zrezygnowała ze swojego wsparcia dla Izraela w tej wojnie. Wiemy, że uczestnicy Delphi Economic Forum wracają do domu 23 maja lotem FR 4978. W tym samolocie została podłożona bomba. Jeśli nie spełnicie naszych żądań, bomba wybuchnie 23 maja nad Wilnem. Allahu Akbar).

⁴¹ *Hamas denies its role in incident with Ryanair jet*, Tass, 25 V 2021 r., <https://tass.com/world/1293399> [dostęp: 28 VIII 2022].

⁴² Treść e-maila odnosiła się do konfliktu, który wybuchł w Strefie Gazy 10 maja 2021 r. Więcej na temat tych wydarzeń zob. *Israel strikes in Gaza after fire balloons launched*, BBC, 16 VI 2021 r., <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57492745> [dostęp: 28 VIII 2022]. Do zawieszenia broni doszło 21 maja 2021 r. Zob. V. Pietromarchi, M. Gadzo, C. Newton, *Israel and Hamas claim victory as fragile ceasefire holds*, Al Jazeera, 21 V 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/21/jubilation-in-gaza-as-ceasefire-takes-effect-palestine-israel-live> [dostęp: 28 VIII 2022].

litewskie władze lotnicze w czasie badania analizowanego incydentu przez ICAO wynika z kolei, że wspomniany e-mail został wysłany o godz. 09:25 UTC⁴³ (12:25 czasu lokalnego) do lotniska w Wilnie, o godz. 09:26 UTC (12:26 czasu lokalnego) do lotniska w Atenach, o godz. 09:27 UTC (12:27 czasu lokalnego) do lotniska w Sofii, o godz. 09:28 UTC (12:28 czasu lokalnego) do lotniska w Bukareszcie, o godz. 09:34 UTC (12:34 czasu lokalnego) do lotniska w Kijowie i dopiero o godz. 09:56 UTC (12:56 czasu lokalnego) do lotniska w Mińsku. Tymczasem białoruski kontroler ruchu lotniczego poinformował załogę Boeinga nr 737-800, SP-RSM o zagrożeniu bombowym już o godz. 09:30 UTC. Rodzi to pytanie, skąd białoruskie władze wiedziały o bombie na blisko pół godziny przed otrzymaniem informacji o niej. W trakcie śledztwa ICAO białoruskie organy, w celu wyjaśnienia tej niespójności, poinformowały, że pierwszy e-mail otrzymały już o godz. 09:26 UTC. Z informacji uzyskanych ze Szwajcarii za pośrednictwem litewskich władz wynika jednak, że do lotniska w Mińsku (na adres: info@airport.by) został wysłany tylko jeden e-mail dokładnie o godz. 09:56:45 (12:56:45 czasu lokalnego)⁴⁴. Co prawda Białoruś pokazała Fact-Finding Investigation Team (FFIT)⁴⁵ kopię wiadomości e-mail otrzymanej o godz. 09:25 UTC (12:25 czasu lokalnego) na skrzynkę pocztową lotniska w Mińsku (adres: info@airport.by), jednak FFIT nie przekazano zapisanych elektronicznych kopii tej korespondencji w jej oryginalnym formacie. Tłumaczono to tym, że została ona automatycznie nadpisana. FFIT otrzymał jedynie obraz (zrzut ekranu) wiadomości e-mail, co powodowało, że metadane nie były dostępne do przeglądu. Znamienne jest, że według amerykańskich władz przedstawiciele białoruskich służb specjalnych przebywali na lotnisku w Mińsku już o godz. 6:45 UTC, a więc jeszcze przed startem Boeinga nr 737-800, SP-RSM⁴⁶. Kolejnym dowodem potwierdzającym zaaranżowanie analizowanego incydentu przez białoruskie władze jest to, że podczas komunikacji pomiędzy załogą Boeinga nr 737-800, SP-RSM a białoruską wieżą kontroli białoruscy urzędnicy przekazali informację o wysłaniu do wielu lotnisk e-maili

⁴³ Uniwersalny czas koordynowany (ang. *Coordinated Universal Time, Universal Time Coordinated*) – wzorcowy czas ustalany na podstawie TAI (ang. *International Atomic Time* – międzynarodowy standard pomiaru czasu utworzony w 1955 r., bazujący na uśrednieniu czasu mierzonego przez wiele cezowych zegarów atomowych na całym świecie), uwzględniający nieregularność ruchu obrotowego Ziemi i koordynowany względem czasu słonecznego.

⁴⁴ Raport ICAO, s. 19.

⁴⁵ Jednostka powołana przez ICAO do zbadania wydarzeń z 23 maja 2021 r.

⁴⁶ *Indictment USA vs. Leonid Mikalaevich Churo...*, s. 5.

z wiadomością o bombie. Nie mogli oni o tym wiedzieć, gdyż przedmiotowe e-maile na poszczególne lotniska były wysyłane oddzielnie. FFIT nie otrzymał dostatecznych wyjaśnień na ten temat⁴⁷.

Podsumowując dotychczasowe wywody, należy stwierdzić, że jeżeli istniały racjonalne podstawy do uznania, że polskiego statku powietrznego użyto do przeniesienia ładunku wybuchowego, aby jego detonacja nastąpiła w miejscu i okolicznościach wybranych przez terrorystów, a więc w celu niezgodnym z prawem międzynarodowym, to istnieją merytoryczne, przytoczone wyżej argumenty pozwalające przyjąć, że białoruskie władze miały prawo zgodnie z art. 3 bis do żądania, aby Boeing obsługujący analizowany lot wylądował w Mińsku. Przyjmując, a w świetle dostępnych informacji jest to jedyna dopuszczalna konstatacja, że takich podstaw nie było, dochodzi się do wniosku, że białoruskie organy i działający w ich imieniu urzędnicy dopuścili się pogwałcenia wielu reguł przewidzianych w prawie międzynarodowym. Warto również zauważyć, że nawet przy, jak wykazano, kontrfaktycznym założeniu dotyczącym obecności ładunku wybuchowego na pokładzie Boeinga nr 737-800, SP-RSM i tak działania białoruskich władz podjęte 23 maja 2021 r. należy uznać za niezgodne z wieloma regułami prawa narodów dotyczącymi zapewnienia bezpiecznej żeglugi powietrznej.

Obowiązek państwa do zapewnienia niezakłóconego funkcjonowania ruchu lotniczego wpisuje się w założenie, że ze zwierzchnictwa w przestrzeni powietrznej wywodzą się nie tylko uprawnienia, lecz także obowiązki państw. Wśród nich między innymi zobowiązanie do zapewnienia pomocy statkom powietrznym znajdującym się na ich terytorium i będącym w niebezpieczeństwie. Wyrazem tego obowiązku jest przede wszystkim art. 25 konwencji chicagowskiej, który przewiduje między innymi, że: *Każde Umawiające się Państwo zobowiązuje się do zapewnienia takich środków pomocy statkom powietrznym w niebezpieczeństwie na jego terytorium, jakie uzna za możliwe w praktyce, oraz do zezwolenia, z zastrzeżeniem kontroli swoich własnych władz, właścicielom statków powietrznych lub władzom Państwa, w którym dany statek powietrzny jest zarejestrowany, na udzielenie takich środków pomocy, jakich wymagają okoliczności.* Z przywołanej normy wynika, że kontrola ruchu lotniczego jest zobowiązana

⁴⁷ M.T. Huttunen, *The right of the overflowed state...*, s. 292; Raport ICAO, s. 11–12. W akcie oskarżenia skierowanym przez władze amerykańskie wobec białoruskich urzędników fakt, że wiedzieli oni o wysłaniu na inne lotniska e-maili z informacją o podłożeniu bomby, został uznany za jeden z najważniejszych dowodów świadczących o tym, że zagrożenie sfabrykowały białoruskie służby specjalne.

zapewnić statkowi powietrznemu, na którego pokładzie znajduje się bomba, maksimum możliwej pomocy. Ma ona niezwłocznie reagować na wszystkie jego prośby, powiadomić właściwą władzę wyznaczoną przez państwo zagrożonego statku powietrznego i wymieniać niezbędne informacje z operatorem lub jego wyznaczonym przedstawicielem, jak również podjąć działania mające na celu przyspieszenie wszystkich faz lotu, a zwłaszcza ma zapewnić jak najszybsze lądowanie na bezpiecznym lotnisku⁴⁸. Analiza wydarzeń z 23 maja 2021 r. jasno pokazuje, że te wymogi nie zostały spełnione. Informacje przywołane zarówno w raporcie ICAO, jak i w amerykańskim akcie oskarżenia przeciwko białoruskim urzędnikom wskazują, że białoruskie władze nie przekazywały załodze polskiego samolotu rzetelnych informacji, jak również nie zapewniły wymiany informacji i łączności pomiędzy samolotem a jego operatorem, tj. przedstawicielami spółek RYR lub RYS. Z dostępnych informacji wynika ponadto, że załoga na pytanie dotyczące wiarygodności informacji na temat bomby otrzymała odpowiedź, że kod zagrożenia jest czerwony, co w nomenklaturze lotniczej oznacza najwyższy stopień i pewność niebezpieczeństwa. Mimo że w pierwszych minutach po otrzymaniu ostrzeżenia Boeing nr 737-800, SP-RSM nie zmienił kursu, to po ocenie stopnia zagrożenia zawrócił do Mińska. Równocześnie w tym samym czasie przedstawiciele RYR i RYS⁴⁹ co najmniej dwunastokrotnie łączyli się z lotniskiem w Mińsku w celu uzyskania bardziej szczegółowych informacji. Domagali się zwłaszcza przesłania kopii e-maila, co nie nastąpiło. Brak jej przesłania ma kluczowe znaczenie, gdyż już po incydencie, w toku jego badania i po otrzymaniu większej ilości danych, przedstawiciele wymienionych spółek stwierdzili, że gdyby dysponowali tym e-mailem, nie oznaczyliby zagrożenia kodem czerwonym⁵⁰. Trzeba zwrócić uwagę także na to, że lotnisko w Mińsku, na które został skierowany polski samolot, nie było najbliższym dostępnym⁵¹.

Reasumując, należy stwierdzić, że dotychczasowe wywody wykazały, że działania białoruskich władz związane z lotem nr FR 4978 były niezgodne z prawem międzynarodowym. Konstatacja ta prowadzi do pytania, kto

⁴⁸ Kwestie te zostały dokładnie uregulowane w załączniku 11 (pt. *Służby ruchu lotniczego*) do konwencji chicagowskiej w sekcji 2.23 pt. *Postępowanie w stosunku do statków powietrznych w sytuacji zagrożenia*.

⁴⁹ Raport ICAO, s. 13.

⁵⁰ Tamże, s. 23–24.

⁵¹ *Indictment USA vs. Leonid Mikalaevich Churo...*, s. 9.

i na postawie jakich przepisów winien ponieść odpowiedzialność z tego tytułu. Tym zagadnieniem zostanie poświęcona dalsza część artykułu.

Na gruncie norm prawa międzynarodowego będzie można przypisać odpowiedzialność bezpośrednio państwu białoruskiemu, co wynika z tego, że wszystkie państwa jako członkowie społeczności międzynarodowej są zobowiązane przestrzegać norm prawa międzynarodowego i wykonywać przyjęte na siebie zobowiązania⁵². Odpowiedzialność międzynarodowa ma charakter stosunku prawnego, który zasadniczo wynika z deliktu międzynarodowego lub zbrodni międzynarodowej. Ten stosunek będzie co do zasady istniał pomiędzy państwem naruszcycielem a państwem lub państwami, których interes został naruszony. W przypadku kiedy państwo swoim zachowaniem naruszy normę o charakterze *erga omnes*, a więc dotyczącą kwestii mającej znaczenie dla całej wspólnoty (taką kwestią jest niewątpliwie bezpieczeństwo żeglugi powietrznej), może dojść do rozszerzenia odpowiedzialności⁵³.

Zagadnienie odpowiedzialności państw, a zwłaszcza kodyfikacja najważniejszych reguł, było przedmiotem wieloletnich, trwających od lat 50. XX w., prac Komisji Prawa Międzynarodowego ONZ (KPM). Ostatecznie projekt artykułów o odpowiedzialności państw za czyny międzynarodowo bezprawne został przyjęty na 53. sesji KPM w 2001 r. i zaaprobowany przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją nr FR 56/83 z 12 grudnia 2001 r.⁵⁴ Artykuły KPM opierają się na generalnym założeniu, że (...) *każde zachowanie się państwa, uznane przez prawo międzynarodowe za bezprawne, pociąga za sobą międzynarodową odpowiedzialność* (art. 1). Źródłem odpowiedzialności państwa jest naruszenie obowiązku prawnomiędzynarodowego, przestępstwo międzynarodowe lub delikt międzynarodowy⁵⁵. Wywodzenie

⁵² W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 165.

⁵³ A. Zbaraszewska, *Dylematy międzynarodowej odpowiedzialności państw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, z. 1, s. 47–48.

⁵⁴ *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001. Text adopted by the Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session.* (pol. Artykuły o odpowiedzialności państw za czyny międzynarodowo bezprawne. Tekst przyjęty przez KPM na 53. sesji w 2001 r. i przedłożony Zgromadzeniu Ogólnemu jako część raportu Komisji z ww. sesji; dalej: Artykuły KPM).

⁵⁵ Zagadnienie odpowiedzialności państwa jest centralnym i równocześnie jednym z bardziej spornych zagadnień w prawie międzynarodowym. Janusz Symonides wskazuje, że źródłem odpowiedzialności państwa jest naruszenie obowiązku prawnomiędzynarodowego, przestępstwo międzynarodowe lub delikt międzynarodowy. Autor ten podaje, że nie

odpowiedzialności Białorusi za działania z 23 maja 2021 r. wpisuje się również w trend przemian świadomości prawnomiędzynarodowej, przejawiający się tym, że wraz z rozwojem prawa międzynarodowego zachodzi ewolucja pojęcia suwerenności. Obecnie jako najważniejszy element tej zasady akcentuje się coraz częściej odpowiedzialność państwa za zagwarantowanie wartości uznanych przez wspólnotę międzynarodową⁵⁶. Odpowiedzialność państwa może przybrać postać restytucji, tj. przywrócenia stanu poprzedniego, zapłaty odszkodowania, satysfakcji i sankcji⁵⁷. Roszczenie o zapłatę odszkodowania lub przywrócenie stanu poprzedniego ma każdy podmiot prawa międzynarodowego, który został poszkodowany. Delikt międzynarodowy (podobnie jak zbrodnia międzynarodowa) może wyrządzić szkodę innemu państwu, organizacji międzynarodowej lub osobie fizycznej. W tym ostatnim przypadku odpowiedzialność państwa wobec jednostki jest realizowana zasadniczo na płaszczyźnie prawa wewnętrznego⁵⁸.

Oprócz obowiązku naprawienia wyrządzonej szkody państwo może ponieść również odpowiedzialność w postaci sankcji za swoje działania niezgodne z prawem. Zasada suwerennej równości rządząca relacjami między państwami powoduje, że nad państwami nie istnieje jedna władza zwierzchnia ustanawiająca normy i strzegąca ich przestrzegania. Reguły prawa międzynarodowego są tworzone i wykonywane przez poszczególne

zawsze można postawić znak równości między naruszeniem prawa międzynarodowego a deliktem. Zob. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 150–151.

⁵⁶ A. Seibert-Fohr, *Die völkerrechtliche Verantwortung des Staats für das Handeln von Privaten: Bedarf nach Neuorientierung?*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2013, nr 73, s. 38.

⁵⁷ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 155; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 170. Zdaniem Stanisława Nahlika można wyróżnić trzy rodzaje sankcji typowych dla prawa międzynarodowego: sankcje natury psychologicznej, sankcje natury odwetowej i sankcje zorganizowane. Zob. S.E. Nahlik, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1964, s. 34 i nast., za: W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 24.

⁵⁸ Czasami może się ona przekształcić w odpowiedzialność międzynarodową. Przesłanką do tego jest, by państwo-naruszyciel odmówiło poszkodowanej jednostce zadośćuczynienia lub drogi sądowej do dochodzenia odszkodowania. W takiej sytuacji państwo sprawujące opiekę dyplomatyczną może przenieść spór na płaszczyznę międzynarodową. Biorąc jednak pod uwagę to, że zarówno Protasiewicz, jak i jego partnerka nie są obywatelami RP, w omawianej sytuacji przedstawione rozwiązanie nie wchodzi w grę. Równocześnie, z uwagi na aktualną sytuację na Białorusi, tylko teoretycznie można przyjąć, że oboje wyżej wymienieni mają prawo osobiście dochodzić sprawiedliwości przed białoruskimi organami sądowymi.

kraje i to do nich należy ewentualne stosowanie przymusu – może on być aplikowany indywidualnie lub kolektywnie⁵⁹. Okoliczność, że o zastosowaniu sankcji każdorazowo decydują pojedyncze państwa, grupy państw lub organizacje międzynarodowe, powoduje, że w prawie międzynarodowym sankcje są określane jako wolicjonalny środek wywierania presji⁶⁰. Sankcje w prawie międzynarodowym mogą być zorganizowane, kiedy podstawą ich stosowania są umowy międzynarodowe dokładnie określające sytuację, rodzaj, charakter, sposób (kolektywnie czy indywidualnie) i organ właściwy do ich wdrożenia, oraz niezorganizowane (niewynikające, tj. bezpośrednio nieprzewidziane w umowie). Sankcje niezorganizowane mogą przybrać różną postać – od reakcji opinii publicznej po środki odwetowe⁶¹.

W związku z analizowanym incydentem w Mińsku 4 czerwca 2021 r. Rada Unii Europejskiej⁶² (na podstawie konkluzji Rady Europejskiej⁶³ z 24–25 maja 2021 r., w których unijni przywódcy zdecydowanie potępiли bezprawne przymuszenie samolotu linii Ryanair do lądowania w Mińsku jako zagrożenie bezpieczeństwa lotnictwa, potępiłi zatrzymanie Protasiewicza i Sapiegi przez białoruskie władze oraz wezwali do przyjęcia niezbędnych środków, w tym poszerzenia na podstawie odpowiednich przepisów listy osób i podmiotów objętych sankcjami oraz ogłoszenia dalszych ukierunkowanych sankcji gospodarczych) zaostrzyła sankcje, zakazując wszystkim białoruskim przewoźnikom przelotów przez unijną przestrzeń powietrzną oraz dostępu do unijnych lotnisk. W ten sposób państwa członkowskie zostały zobowiązane do odmawiania pozwoleń na lądowanie, start czy przelot przez swoje terytorium wszystkim samolotom używanym przez białoruskich przewoźników, w tym przewoźników umownych. W dniu 21 czerwca 2021 r. na Białoruś został nałożony czwarty pakiet sankcji ze względu na nasilenie się tam poważnych naruszeń praw człowieka oraz

⁵⁹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 23–24.

⁶⁰ M. Nowicki, *Sankcje jako wolicjonalny środek wywierania presji na państwa naruszające ład międzynarodowy*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 406, s. 392; A. Kociołek-Pęksa, J. Menkes, *Problematyka sankcji i countermeasures...*, s. 93.

⁶¹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, s. 25.

⁶² Rada Unii Europejskiej – główny organ decyzyjny Unii Europejskiej z siedzibą w Brukseli. Jedynie w kwietniu, czerwcu i październiku spotkania odbywają się w Luksemburgu. Dawniej była nazywana Radą Ministrów lub Radą Ministrów Unii Europejskiej.

⁶³ Rada Europejska – instytucja Unii Europejskiej, której zadaniem jest wyznaczanie kierunków jej rozwoju i polityki. Składa się z przywódców państw lub szefów rządów państw członkowskich.

brutalne represje wobec społeczeństwa obywatelskiego, demokratycznej opozycji i dziennikarzy. W ramach tego pakietu sankcjami objęto kolejnych 78 osób i osiem podmiotów z Białorusi, przy czym siedem osób i jeden podmiot umieszczono na liście sankcyjnej w związku z bezprawnym przymuszeniem samolotu linii Ryanair do lądowania w Mińsku⁶⁴. Również USA w koordynacji z Kanadą i Wielką Brytanią nałożyły na Białoruś sankcje za działania podjęte wobec Boeinga nr 737-800, SP-RSM⁶⁵. Dnia 9 sierpnia 2021 r., tj. w rocznicę sfałszowania wyborów prezydenckich na Białorusi w 2020 r., prezydent USA Joe Biden podpisał *Executive Order Imposing Costs on Alyaksandr Lukashenka and Belarusian Authorities for Ongoing Attacks Against Democratic Freedoms, Human Rights, and International Norms* (pol. Rozporządzenie wykonawcze nakładające na Aleksandra Łukaszenkę i władze białoruskie koszty⁶⁶ za trwające ataki na wolności demokratyczne, prawa człowieka i normy międzynarodowe)⁶⁷.

Skutki działań podjętych wobec Boeinga nr 737-800, SP-RSM nie wyczerpują się jedynie w zakresie odpowiedzialności państwa za złamanie norm prawa międzynarodowego, lecz teoretycznie mogą rodzić odpowiedzialność konkretnych osób fizycznych. W tym przypadku podstawą

⁶⁴ Kalendarium nakładania sankcji przez Unię Europejską na Białoruś jest zamieszczone na oficjalnej stronie Rady Europejskiej i Rady Unii Europejskiej. Zob. <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-belarus/belarus-timeline/> [dostęp: 27 VIII 2022].

⁶⁵ Obszerny opis działań amerykańskich władz, jak również władz unijnych znajduje się w artykule: *United States Sanctions Belarus for Diversion of Ryanair Flight and Ongoing Repression (2021)*, „American Journal of International Law” 2021, t. 115, nr 4, s. 722–728, <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/united-states-sanctions-belarus-for-diversion-of-ryanair-flight-and-ongoing-repression/C547945B8E-A10AC004760B8CA22BF543> [dostęp: 27 VIII 2022].

⁶⁶ Na mocy przywołanego aktu władze amerykańskie nałożyły zakaz transakcji na wiele osób działających w kluczowych dla reżimu Łukaszenki sektorach białoruskiej gospodarki, w tym w sektorze: obronnym, bezpieczeństwa, energetycznym, chlorku potasu (potażu), wyrobów tytoniowych, budowlanym, transportowym, jak również na członków Białoruskiego Komitetu Olimpijskiego. Zamrożono ponadto ich aktywa. Rozporządzenie wykonawcze z 9 sierpnia 2021 r. stanowi rozszerzenie sankcji, które zostały nałożone 16 lipca 2006 r. na podstawie rozporządzenia wykonawczego nr 13405.

⁶⁷ *Fact Sheet: Executive Order Imposing Costs on Alyaksandr Lukashenka and Belarusian Authorities for Ongoing Attacks Against Democratic Freedoms, Human Rights, and International Norms*, The White House, 9 VIII 2021 r., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/08/09/fact-sheet-executive-order-imposing-costs-on-alyaksandr-lukashenka-and-belarusian-authorities-for-ongoing-attacks-against-democratic-freedoms-human-rights-and-international-norms/> [dostęp: 27 VIII 2022].

przypisania odpowiedzialności nie będą jednak przepisy prawa narodów, gdyż na gruncie prawa międzynarodowego jednostki nie ponoszą odpowiedzialności. Wyjątek stanowią zbrodnie międzynarodowe, którymi są zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości⁶⁸ (z którymi w omawianym przypadku nie mamy do czynienia). Źródłem odpowiedzialności jednostek za działania sprzeczne z prawem międzynarodowym mogą być natomiast przepisy prawa wewnętrznego, pod warunkiem, że podjęte działania oprócz naruszenia norm prawa międzynarodowego wyczerpują również znamiona konkretnych czynów zabronionych określonych w przepisach wewnętrznych⁶⁹. Przykładem takiego postępowania jest amerykański akt oskarżenia przeciwko białoruskim urzędnikom, w którym czterem obywatelom Republiki Białoruś zarzucono przestępstwo piractwa lotniczego, uregulowane w tytule 49 Kodeksu Stanów Zjednoczonych, sekcji 46502. W związku z analizowanym incydentem postępowanie karne zostało wszczęte również przez Litwę i Polskę. Na Litwie jest ono prowadzone z art. 100 (wymuszone zaginięcie) i art. 251 (porwanie samolotu, statku lub innego publicznego lub towarowego pojazdu albo stałej platformy na szelfie) litewskiego kk. W Polsce postępowanie jest prowadzone w sprawie podejrzenia popełnienia przestępstwa z art. 166 kk (zawładnięcie statkiem wodnym lub powietrznym) oraz art. 189 kk (bezprawne pozbawienie wolności)⁷⁰.

Prowadzenie postępowania karnego o czyn popełniony za granicą oprócz wykazania, że dane zachowanie wypełnia znamiona czynu zabronionego penalizowanego w krajowym porządku prawnym, wymaga również wykazania jurysdykcji krajowej. W przypadku Polski stosowanie polskiej ustawy karnej do przestępstw popełnionych za granicą zostało uregulowane w rozdziale XIII Kodeksu karnego. W celu ustalenia, czy RP może ścigać czyny popełnione przez białoruskich urzędników na terytorium

⁶⁸ Wyjątkowo nagannym przykładem zbrodni przeciwko ludzkości jest ludobójstwo.

⁶⁹ W XX w. rozpoczęła się ewolucja tradycyjnej zasady prawa narodów, która zakłada, że podmiotem odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej są jedynie państwa i organizacje międzynarodowe. W wyniku tego wykształcił się pogląd, że obecnie również jednostki mogą ponosić bezpośrednią odpowiedzialność na gruncie tego prawa. Jak dotąd jednak odpowiedzialność osób fizycznych wynikająca z prawa międzynarodowego jest ograniczona do najpoważniejszych naruszeń – popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi, zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości.

⁷⁰ Raport ICAO, s. 39–40. Z wiedzy dostępnej autorowi wynika, że śledztwa w sprawie zdarzenia z 23 maja 2021 r. są prowadzone również w Irlandii, Grecji i na Łotwie. Białoruś także wszczęła postępowanie karne (raport ICAO, s. 38).

Białorusi, w kontekście analizowanej sprawy należy sięgnąć do *Konwencji o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego, sporządzonej w Montrealu dnia 23 września 1971 r.* (dalej: konwencja montrealaska). Artykuł 1 pkt e. przywołanego aktu stwierdza, że (...) *popętnia przestępstwo każda osoba, która bezprawnie i umyślnie przekazuje informacje, o których wie, że są fałszywe, stwarzając w ten sposób zagrożenie bezpieczeństwa statku powietrznego w locie.* Odnosząc treść tego przepisu do wydarzeń z 23 maja 2021 r. i zgromadzonych informacji, z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że stosownie do wymogu przewidzianego w art. 303 kpk istnieje co najmniej uzasadnione podejrzenie (będące warunkiem wszczęcia postępowania karnego), że białoruscy urzędnicy zaangażowani w działania podjęte wobec Boeinga nr 737-800, SP-RSM wypełnili znamiona czynu zabronionego skodyfikowanego w art. 1 konwencji montrealaskiej. Implementacji norm wynikających z powyższego przepisu służy w polskim porządku prawnym między innymi art. 166 kk⁷¹. Polska ratyfikowała wspomnianą umowę 14 listopada 1974 r. i w związku z tym, stosownie do treści art. 113 kk, stanowiącego, że (...) *niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa, ustawę karną polską stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca, którego nie postanowiono wydać, w razie popełnienia przez niego za granicą przestępstwa, do którego ścigania Rzeczpospolita Polska jest zobowiązana na mocy umowy międzynarodowej, polska prokuratura była uprawniona i zobowiązana do wszczęcia postępowania karnego.* Jurysdykcję RP wobec białoruskich urzędników można wywieść również z treści art. 110 kk, który stanowi: *Ustawę karną polską stosuje się do cudzoziemca, który popełnił za granicą czyn zabroniony skierowany przeciwko interesom Rzeczypospolitej Polskiej, obywatela polskiego, polskiej osoby prawnej lub polskiej jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej oraz do cudzoziemca, który popełnił za granicą przestępstwo o charakterze terrorystycznym.* W tym miejscu należy jednak podnieść, że w doktrynie prawa karnego opieranie obowiązku ścigania przestępstw terrorystycznych na podstawie art. 110 kk (co stało się możliwe w związku z nowelizacją tego przepisu w 2004 r.⁷²) budzi istotne zastrzeżenia.

⁷¹ Metody implementacji norm prawnomiędzynarodowych do porządku wewnętrznego omawia szczegółowo Jarosław Sozański. Zob. tenże, *Implementacja umów międzynarodowych do systemów prawa krajowego ze szczególnym uwzględnieniem Włoch (w tym statusu regionów)*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2007, t. 17, nr 2, s. 38–42.

⁷² Art. 110 kk, określający tzw. zasadę przedmiotową odpowiedzialności, w brzmieniu pierwotnym nie obejmował swoim zakresem przestępstw terrorystycznych.

Po pierwsze, płyną one z tego, że jurysdykcja polska w takich sprawach istniała już wcześniej⁷³ i wynikała właśnie z przywołanego wyżej art. 113 kk, kodyfikującego obowiązek ścigania i karania przestępstw terrorystycznych na mocy umów międzynarodowych. Po drugie, do ścigania czynów popełnionych za granicą na podstawie art. 109 kk stosownie do regulacji zawartej w art. 111 kk jest wymagane spełnienie warunku tzw. podwójnej karalności, który to warunek nie występuje w odniesieniu do czynów ściganych na podstawie art. 113 kk. Co prawda w omawianym przypadku powyższy warunek da się bez trudu spełnić⁷⁴, niemniej jednak z uwagi na podniesione zastrzeżenia polską jurysdykcję karną w odniesieniu do bezprawnej ingerencji w lot nr FR 4978 lepiej wywodzić na podstawie art. 113 kk.

Podsumowując rozważania, należy stwierdzić, że analiza działań podjętych 23 maja 2021 r. przez białoruskie organy w stosunku do Boeinga nr 737-800, SP-RSM (zrekonstruowanych na podstawie dostępnych materiałów, przede wszystkim raportu ICAO) i oceniona przez pryzmat właściwych przepisów prawa międzynarodowego i relewantnych przepisów krajowych prowadzi do jednoznacznego wniosku, że analizowane zachowania były bezprawne i w przypadku państwa białoruskiego (odpowiedzialnego za działania wszystkich swoich organów stosownie do art. 4 Artykułów KPM) powinny skutkować odpowiedzialnością międzynarodową, a w odniesieniu do osób fizycznych – odpowiedzialnością karną. Ta ostatnia, mając charakter wewnętrzny, będzie dochodzona w ramach krajowych postępowań karnych. W ich toku powinien zostać dokładnie ustalony krąg osób, które swoimi zachowaniami wyczerpały znamiona właściwych przepisów karnych i którym będzie można przypisać winę. Oczywiście biorąc pod uwagę obecną praktykę państwa białoruskiego, należy niestety liczyć się z tym, że przypisanie odpowiedzialności karnej nie będzie tożsame z jej wyegzekwowaniem, przynajmniej do czasu zmiany białoruskich władz. Trudno bowiem oczekiwać, aby aktualne władze wydały osoby zaangażowane w incydent z 23 maja 2021 r.

⁷³ Nowelizacja art. 110 kk z 2004 r. doprowadziła więc do *superfluum* ustawowego, tj. sytuacji zbędnego regulowania już uregulowanej kwestii.

⁷⁴ Zob. przykładowo art. 309 kk Republiki Białoruś, penalizujący m.in. porwanie samolotu lub zajęcie go w celu porwania. Czyn ten podlega karze ograniczenia wolności do lat 5 albo pozbawienia wolności na ten sam okres.

Bibliografia

Aufricht H., *On Relative Sovereignty*, „Cornell Law Review” 1944, nr 137, s. 318–349.

Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 8, Warszawa 2004.

Engvers A., *The Principle of Sovereignty in the Air. To what extent can it be upheld against aerial intruders*, University of Lund 2001, praca magisterska.

Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, wyd. 10, Warszawa 2004.

Hartzenberg B., *The rights and obligations of a state under article 3 bis of the Chicago Convention pursuant to an intrusion of its sovereign air space by civilian aircraft (during peace time)*, University of Pretoria 2019.

Huttunen M.T., *The right of the overflown state to divert or intercept civil aircraft under a bomb threat: an analysis with regard to Ryanair flight 4978*, „Journal of Transportation Security” 2021, nr 14, s. 291–306.

Kociołek-Pęksa A., Menkes J., *Problematyka sankcji i countermeasures w prawie międzynarodowym publicznym – wymiar filozoficznoprawny*, w: P. Jabłoński, J. Kaczor, M. Pichlak, *Prawo i polityka w sferze publicznej. Perspektywa wewnętrzna*, Wrocław 2017.

Lasudowicz T., *O zasadach ogólnych prawa uznanych przez narody cywilizowane – garść refleksji*, w: *Pokój i sprawiedliwość przez prawo międzynarodowe. Zbiór studiów z okazji 60 rocznicy urodzin Profesora Janusza Gilasa*, C. Mik (red.), Toruń 1997, s. 141–162.

Łaski P., *Uwagi na temat siły i jej stosowania w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Iuris Stetinensis” 2015, nr 4, s. 61–83.

Myszona-Kostrzewa K., w: *Prawo lotnicze. Komentarz*, M. Żylicz (red.), Warszawa 2016.

Moon Jr A.I., *A Look at Airspace Sovereignty*, „Journal of Air Law and Commerce” 1963, t. 29, nr 4, s. 328–345.

Nahlik S.E., *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1967.

Nowicki M., *Sankcje jako wolicjonalny środek wywierania presji na państwa naruszające ład międzynarodowy*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 406, s. 391–401.

Olesiuk-Okomska M., *Umowa międzynarodowa jako źródło polskiego prawa karnego*, w: *Umiejdzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, t. 2, I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska (red.), Białystok 2017, s. 33–46.

Seibert-Fohr A., *Die völkerrechtliche Verantwortung des Staats für das Handeln von Privaten: Bedarf nach Neuorientierung?*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2013, nr 73, s. 37–60.

Sozański J., *Implementacja umów międzynarodowych do systemów prawa krajowego ze szczególnym uwzględnieniem Włoch (w tym statusu regionów)*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2007, t. 17, nr 2, s. 37–54.

Zbaraszewska A., *Dylematy międzynarodowej odpowiedzialności państw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, z. 1, s. 45–63.

Źródła internetowe

Fact Sheet: Executive Order Imposing Costs on Alyaksandr Lukashenka and Belarusian Authorities for Ongoing Attacks Against Democratic Freedoms, Human Rights, and International Norms, The White House, 9 VIII 2021 r., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/08/09/fact-sheet-executive-order-imposing-costs-on-alyaksandr-lukashenka-and-belarusian-authorities-for-ongoing-attacks-against-democratic-freedoms-human-rights-and-international-norms/> [dostęp: 27 VIII 2022].

Hamas denies its role in incident with Ryanair jet, Tass, 25 V 2021 r., <https://tass.com/world/1293399> [dostęp: 28 VIII 2022].

<https://etalonline.by/kodeksy/> [dostęp: 1 VIII 2022].

<https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-belarus/belarus-timeline/> [dostęp: 27 VIII 2022].

http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.09.07_lotus.htm [dostęp: 14 VIII 2022].

Israel strikes in Gaza after fire balloons launched, BBC, 16 VI 2021 r., <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57492745> [dostęp: 28 VIII 2022].

Pietromarchi V., Gadzo M., Newton C., *Israel and Hamas claim victory as fragile cease-fire holds*, Al Jazeera, 21 V 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/21/jubilation-in-gaza-as-ceasefire-takes-effect-palestine-israel-live> [dostęp: 28 VIII 2022].

United States Sanctions Belarus for Diversion of Ryanair Flight and Ongoing Repression (2021), „American Journal of International Law” 2021, t. 115, nr 4, s. 722–728, <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/united-states-sanctions-belarus-for-diversion-of-ryanair-flight-and-ongoing-repression/C547945B8EA10AC004760B8CA22BF543> [dostęp: 27 VIII 2022].

Zasady przechwytywania cywilnych statków powietrznych, Dla pilota, 26 V 2021 r., <https://dlapilota.pl/wiadomosci/dlapilota/zasady-przechwytywania-cywilnych-statkow-powietrznych-przez-wojskowe-konstrukcj> [dostęp: 1 VIII 2022].

Akty prawne

Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego, sporządzona w Montrealu dnia 23 września 1971 r. (DzU z 1976 r. nr 8 poz. 37).

Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r. (DzU z 1990 r. nr 74 poz. 439).

Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisana w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r. (DzU z 1959 r. nr 35 poz. 212).

Przepisy ruchu lotniczego, załącznik 2 do konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym.

Służby ruchu lotniczego, załącznik 11 do konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym.

Konwencja urządzająca żeglugę powietrzną, podpisana w Paryżu dnia 13 października 1919 r. (DzU z 1929 r. nr 6 poz. 54).

Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1235, ze zm.).

Akty prawne Republiki Białoruś

Konstytucja Republiki Białoruś 1994 r. (z poprawkami i uzupełnieniami przyjętymi w republikańskich referendach 24 listopada 1996 r., 17 października 2004 r. i 27 lutego 2022 r.).

Kodeks lotniczy Republiki Białoruś z 16 maja 2006 r. nr FR 117-Z.

Kodeks karny Republiki Białoruś z 9 lipca 1999 nr 275-3.

Inne dokumenty

Indictment USA vs. Leonid Mikalaevich Churo, Oleg Kazyuchits, Andrey Anatolievich LNU (last name unknow), and FNU LNU (first name unknown, last name unknown).

Report of the ICAO Fact-Finding Investigation, Event involving Ryanair flight FR4978 in Belarus airspace on 23 may 2021.

Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001. Text adopted by the Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session.

Dr Dariusz Pożaroszczyk

Prawnik, funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

MARIUSZ CICHOMSKI

Zabezpieczenie konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń, w tym w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym. Perspektywa ustawowa

Abstrakt

W obecnym stanie prawnym podczas organizowania w Polsce istotnych ze względu na skalę lub rangę konferencji, imprez, uroczystości czy innych wydarzeń, zwłaszcza o charakterze międzynarodowym, działania je zabezpieczające są prowadzone na podstawie przepisów ogólnych – przede wszystkim ustaw pragmatycznych służb i innych instytucji realizujących te działania lub ustaw epizodycznych. W polskim ustawodawstwie nie wprowadzono natomiast regulacji na stałe określających szczegółowe zasady postępowania oraz zakres przedmiotowy i podmiotowy odpowiedzialności za przygotowanie i zabezpieczenie tego typu wydarzeń, o ile nie są one kwalifikowane jako imprezy masowe. Niniejszy artykuł jest próbą całościowego zestawienia szczególnych instrumentów prawnych stosowanych w przypadku zabezpieczenia tego rodzaju wydarzeń. Opierając się na przeprowadzonej analizie, zostały sformułowane wnioski *de lege ferenda*, w tym wprowadzenie na stałe do polskiego porządku prawnego nowej instytucji prawnej, określonej na potrzeby niniejszego artykułu terminem „wydarzenie specjalne”. Rezultatem nadania danej imprezie czy uroczystości statusu wydarzenia specjalnego byłaby możliwość zastosowania instrumentów prawnych występujących dotychczas jedynie w ustawach epizodycznych, a mających istotne znaczenie z perspektywy zapewnienia standardu bezpieczeństwa adekwatnego do zagrożenia.

Słowa kluczowe:

zagrożenia o charakterze terrorystycznym, imprezy, wydarzenia, konferencje, uroczystości, wydarzenie specjalne, impreza masowa, zabezpieczenie, ustawy epizodyczne

Polska od wielu lat jest miejscem licznych konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń o charakterze kulturalnym, sportowym, religijnym oraz politycznym, istotnych w wymiarze regionalnym (jak szczyt Inicjatywy Trójmorza w 2017 r.), europejskim (jak wydarzenia związane z polską prezydencją w Radzie Unii Europejskiej w drugim półroczu 2011 r. czy współorganizacja turnieju finałowego Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej UEFA EURO 2012), a także światowym (jak XXVII spotkanie przywódców państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego w 2016 r., Światowe Dni Młodzieży w 2016 r., konferencja ministerialna w sprawie budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie w 2019 r., trzy konferencje klimatyczne Organizacji Narodów Zjednoczonych, posiedzenie Biura Komitetu Dziedzictwa Światowego UNESCO oraz 41. sesja Komitetu Dziedzictwa Światowego w 2017 r., Forum Zarządzania Internetem 2021 czy Jedenasta sesja Światowego Forum Miejskiego). Wskazane powyżej przedsięwzięcia nie wyczerpują wszystkich spośród tych, których znaczenie należy rozpatrywać z perspektywy wspomnianego – kulturalnego, sportowego, religijnego czy politycznego charakteru wydarzenia, ale wszystkie one mają wspólny mianownik, którym jest społeczny i ponadstandardowy sposób ich organizacji, w tym zabezpieczenia zarówno na poziomie typowych zagrożeń bezpieczeństwa i porządku publicznego, jak i zabezpieczenia antyterrorystycznego.

Organizacja na terenie naszego kraju wysokiej rangi imprez międzynarodowych o charakterze masowym (sportowych, religijnych, politycznych) stanowi duże wyróżnienie, ale i wyzwanie. Otrzymany kredyt zaufania wymaga od ich organizatorów zadbania o każdy, nawet najdrobniejszy szczegół. Jedną z najważniejszych kwestii jest zapewnienie bezpieczeństwa, i to w taki sposób, aby zastosowane środki były dla uczestników jak najmniej uciążliwe¹.

Wspomniany ponadstandardowy charakter zabezpieczenia należy rozumieć jako wymóg zastosowania szczególnych instrumentów ustawowych wykraczających poza ramy typowych działań w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego i uzależnionych od wystąpienia określonego rodzaju przesłanek (np. użycie Sił Zbrojnych RP do pomocy Policji czy

¹ J. Struniawski, *Planowanie operacji policyjnych z wykorzystaniem komponentu antyterrorystycznego*, w: W. Zubrzycki, K. Jałoszyński, A. Babiński, *Polska ustawa antyterrorystyczna – odpowiedź na zagrożenia współczesnym terroryzmem*, Szczytno 2016, s. 484.

wprowadzenie stopnia alarmowego w razie wzrostu zagrożenia o charakterze terrorystycznym). W przypadku tych wydarzeń zastosowanie typowych rozwiązań określonych w *Ustawie z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych* czy w *Ustawie z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym* (w odniesieniu do imprez, które powodują utrudnienia w ruchu lub wymagają korzystania z drogi w sposób specjalny) jest niemożliwe ze względu na charakter wydarzenia lub jest niewystarczające dla jego zabezpieczenia i wymaga podjęcia środków dodatkowych. W tym kontekście należy zauważyć, że zgodnie z art. 3 pkt 1, 2 i 3 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych przez „imprezę masową” należy rozumieć spełniającą określone kryteria ustawowe imprezę masową artystyczno-rozrywkową (czyli imprezę o charakterze artystycznym, rozrywkowym lub zorganizowane publiczne oglądanie przekazu telewizyjnego na ekranach lub urządzeniach umożliwiających uzyskanie obrazu o przekątnej przekraczającej 3 m) i masową imprezę sportową (imprezę masową mającą na celu współzawodnictwo sportowe lub popularyzowanie kultury fizycznej) – co oznacza, że w znacznej części przypadków już sam charakter wydarzeń omawianych w niniejszym artykule nie pozwala na zakwalifikowanie ich jako imprezy masowej.

Specyfika niektórych wydarzeń z tego rodzaju wymuszała przyjęcie kompleksowych i stałych rozwiązań prawnych istotnych z perspektywy bezpieczeństwa. Częściej jednak wprowadzano wobec nich ustawodawstwo epizodyczne, a więc zastosowane rozwiązania przybierały charakter czasowy.

Tempo procesu legislacyjnego związanego z przygotowaniem ustawy o działaniach antyterrorystycznych², a także termin, z jakim ustawa weszła w życie, (...) były związane z dążeniem projektodawcy, w tym wypadku Rady Ministrów, do wprowadzania nowych rozwiązań przed konkretnymi wydarzeniami, jakie w 2016 r. odbyły się w Polsce: szczytem NATO w Warszawie i 31. Światowymi Dniami Młodzieży w Krakowie. Te wydarzenia, szczególnie trudne pod względem zagwarantowania niezbędnych środków bezpieczeństwa, nie tylko były organizowane na podstawie szczególnego i epizodycznego ustawodawstwa, lecz także wymagały szczególnych rozwiązań o charakterze systemowym. Wspomniane wydarzenia stały się więc katalizatorem przeprowadzenia

² *Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych.*

kompleksowego uporządkowania rozwiązań prawnych w odniesieniu do polskiego systemu antyterrorystycznego³.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest zbilansowanie typowych instrumentów prawnych stosowanych w przypadku zabezpieczenia tego rodzaju wydarzeń. Analizy dokonano na podstawie wybranych konferencji, imprez, uroczystości i innych istotnych wydarzeń (ze względów redakcyjnych w całym tekście te pojęcia są stosowane w tym samym znaczeniu łącznie lub zamiennie) w wymiarze międzynarodowym, a organizowanych w Polsce. Zestawienie to służy weryfikacji hipotezy badawczej, zgodnie z którą, jeżeli do zabezpieczenia konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń o charakterze kulturalnym, sportowym, religijnym czy politycznym organizowanych lub współorganizowanych przez organy państwa są wykorzystywane tożsame szczególne środki zabezpieczające, a niektóre z nich są przyjmowane w formie ustaw epizodycznych, to środki powtarzające się mogą zostać wprowadzone na stałe do krajowego ustawodawstwa. Pozytywna weryfikacja tej hipotezy badawczej będzie stanowić podstawę do przedstawienia wniosków *de lege ferenda* na poziomie krajowego ustawodawstwa. Założone zestawienie zostanie dokonane z perspektywy rozwiązań ustawowych, w tym ustaw epizodycznych wykorzystywanych do zapewnienia bezpieczeństwa tego rodzaju wydarzeń, dlatego też poza zakresem tego artykułu pozostanie analiza szczegółowych planów zabezpieczeń przygotowywanych przez wojewodów czy wyznaczone służby, a w niektórych przypadkach również ministerstwa i organizacje międzynarodowe będące organizatorem wydarzeń odbywających się w Polsce na podstawie odpowiednich umów. W doborze wydarzeń poddanych analizie jako cezurę przyjęto rok 2016, a dokładniej termin po wejściu w życie ustawy o działaniach antyterrorystycznych (10 czerwca), co oznacza, że miała ona kluczowe znaczenie dla ukształtowania obecnego systemu antyterrorystycznego Polski. Na podstawie instrumentów prawnych określonych w tej ustawie są dokonywane zabezpieczenia antyterrorystyczne wszystkich imprez odbywających się w Polsce.

³ M. Cichomski, I. Idzikowska-Ślęzak, *Stopnie alarmowe – praktyczny i prawny wymiar ich stosowania*, „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” 2022, nr 2, s. 58–59.

Środki prawne podejmowane na podstawie przepisów ogólnych oraz epizodycznych (specustaw) na okoliczność szczególnych konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń organizowanych w Polsce w latach 2016–2022⁴

W latach 2016–2022 Polska była gospodarzem licznych wydarzeń o charakterze międzynarodowym, które z uwagi na skalę lub rangę uczestników wymagały nie tylko dodatkowego zaangażowania służb właściwych w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego, lecz także wprowadzenia dodatkowych rozwiązań prawnych, mających na celu czasowe zwiększenie poziomu bezpieczeństwa. Poniżej została zaprezentowana krótka charakterystyka tych wydarzeń, dzięki czemu będzie można przeanalizować podejmowane decyzje dotyczące doboru środków je zabezpieczających.

Charakterystyka wybranych konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń

Pierwszym z takich wydarzeń było **XXVII spotkanie przywódców państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego, zwane dalej szczytem NATO**, które odbyło się 8–9 lipca 2016 r. w Warszawie⁵. Głównym miejscem posiedzeń był Stadion Narodowy w Warszawie, ale wiele spotkań, w tym bilateralnych, było organizowanych również w innych lokalizacjach.

Tego rodzaju wydarzenie odbywało się w Polsce po raz pierwszy i z uwagi na charakter i rangę uczestników było bezprecedensowym wyzwaniem pod względem zapewnienia bezpieczeństwa. Członkowie polskiej delegacji oceniają tę imprezę następująco: *Szczyt NATO w Warszawie, (...) miał charakter przełomowy. Decyzje na nim podjęte były właściwą odpowiedzią na fundamentalną zmianę warunków bezpieczeństwa w bezpośrednim otoczeniu Sojuszu, w tym zwłaszcza na jego wschodniej flance, gdzie agresywna polityka Rosji stała się realnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa i stabilności państw członkowskich NATO*⁶.

W spotkaniach uczestniczyły liczne delegacje wysokiego szczebla reprezentujące państwa członkowskie, partnerskie oraz organizacje

⁴ Rozdział został przygotowany we współpracy z Anetą Suda, która w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji zajmuje się sprawami związanymi z koordynacją działań w ramach resortu spraw wewnętrznych w związku z organizacją w Polsce imprez i konferencji wymagających szczególnych form zabezpieczenia.

⁵ Wszystkie wyróżnienia w tekście pochodzą od autora (przyp. red.).

⁶ P. Solocho, P. Pietrzak, *Szczyt NATO w Warszawie: uwarunkowania, rezultaty, wnioski dla Polski*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2016, nr 37–40, s. 13.

międzynarodowe, Unię Europejską i Organizację Narodów Zjednoczonych. Jak podało ówczesne Biuro Ochrony Rządu, odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa najważniejszym delegatom, w Szczycie udział wzięło 17 zagranicznych prezydentów, 20 premierów, 2 wicepremierów oraz 36 ministrów spraw zagranicznych⁷.

Kilka dni po zakończeniu szczytu NATO Polska ponownie była gospodarzem uroczystości na skalę światową. W dniach **26–31 lipca 2016 r. w Krakowie** odbyły się **Światowe Dni Młodzieży**, którym przewodniczył papież Franciszek. Było to doniosłe wydarzenie religijne oraz z uwagi na jego skalę również duże wyzwanie dla państwa polskiego i jego służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny. W Światowych Dniach Młodzieży uczestniczyli przede wszystkim młodzi ludzie z całego świata, a więc (...) różniły się [one] biegunowo od (...) warszawskiego Szczytu NATO (zarówno charakterem zabezpieczenia, jak i odmiennym rozłożeniem jego akcentów). Zadaniem kluczowym BOR-u było zapewnienie bezpieczeństwa specjalnemu gościowi – *Papieżowi Franciszkowi*. W trakcie trwania uroczystości działania ochronne realizowano również wobec trzech delegacji zagranicznych oraz przedstawicieli najwyższych władz państwowych RP⁸. Skala, a przede wszystkim charakter tego przedsięwzięcia wymagały od poszczególnych służb stosownego przygotowania, w tym zwiększenia sił i środków. Jak wskazywało Biuro Ochrony Rządu: *Dla wszystkich służb i formacji zabezpieczenie Światowych Dni Młodzieży było prawdziwym wyzwaniem – z uwagi na dużą liczbę uczestników, ich anonimowość i trudną do weryfikacji tożsamość oraz mocno „rozciągnięte” ramy czasowe uroczystości (wielu pielgrzymów przyjechało do Polski znacznie wcześniej). Ponadto specyficzny charakter tego typu uroczystości zwielaokrotnia nielatywne do przewidzenia reakcje oraz potencjalne niebezpieczeństwo, w miarę narastania ewentualnych zagrożeń*⁹.

Kolejnym wydarzeniem o charakterze międzynarodowym organizowanym w Polsce było **41. posiedzenie Biura Komitetu Dziedzictwa Światowego UNESCO** oraz **41. sesja Komitetu Dziedzictwa Światowego** odbywające się w **Krakowie** w dniach **2–12 lipca 2017 r.**, zwane dalej **konferencją UNESCO**. Jak poinformowało na swojej stronie internetowej Ministerstwo Kultury

⁷ *Działania Biura Ochrony Rządu w kontekście zabezpieczenia Szczytu NATO i ŚDM*, „Kwartalnik Policyjny” 2016, nr 4, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2016/nr-42016/3312,-Dzialania-Biura-Ochrony-Rzadu-w-kontekscie-zabezpieczenia-Szczytu-NATO-i-SDM.html> [dostęp: 1 X 2022].

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

i Dziedzictwa Narodowego, w ponad 10-dniowych obradach uczestniczyli przedstawiciele 21 państw członkowskich Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO, a w roli obserwatorów były obecne delegacje z kolejnych 170 państw oraz delegacje reprezentujące organizacje pozarządowe. Resort kultury podał, że udział w tych imprezach wzięło ok. 3 tys. osób¹⁰.

Oficjalnym organizatorem tego wydarzenia była Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury – UNESCO. W związku z tym niezbędne było zawarcie na tę okoliczność stosownej umowy, tzw. *Host Country Agreement*¹¹, pomiędzy Rządem RP a partnerem międzynarodowym. W porozumieniu uregulowano między innymi odpowiedzialność strony polskiej za: (...) *zapewnienie bezpieczeństwa i pokrycie kosztów z tym związanych, takich jak zabezpieczenie przez policję i ochronę potrzebne do sprawnego przebiegu wszelkich spotkań odbywających się przed rozpoczęciem sesji, jak i w trakcie trwania 41. sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa, oraz wszystkich innych spotkań towarzyszących temu wydarzeniu, tak aby mogły one przebiegać w spokojnej i przyjaznej atmosferze bez jakichkolwiek zakłóceń*¹². W dokumencie nie przewidywano organizacji tzw. strefy eksterytorialnej, w której odpowiedzialność za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego po stronie służb i instytucji byłaby wyłączona lub chociażby ograniczona.

Niezależnie od odbywającej się w Krakowie konferencji UNESCO Polska równoległe gościła uczestników **II szczytu Inicjatywy Trójmorza**, który odbywał się **6–7 lipca 2017 r. w Warszawie**. Jak podaje resort spraw zagranicznych, współgospodarzami szczytu gromadzącego 12 przywódców państw Europy Środkowo-Wschodniej byli prezydenci Polski i Chorwacji, a gościem specjalnym – prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki. Wydarzeniem towarzyszącym było Global Forum stanowiące platformę wymiany informacji pomiędzy przedstawicielami rządów, biznesu, mediów oraz największych ekspertów w dziedzinie spraw transatlantycznych i relacji Europa–Ameryka¹³.

Polska była też gospodarzem szczytu klimatycznego. W dniach **3–15 grudnia 2018 r. w Katowicach** odbyły się **24. sesja Konferencji Stron Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu**

¹⁰ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/41.-sesja-komitetu-swiatowego-dziedzictwa-unesco-w-krakowie-7463.php> [dostęp: 1 X 2022].

¹¹ *Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO) w sprawie 41. sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa, podpisane w Paryżu dnia 19 kwietnia 2017 r.*

¹² Tamże, s. 3.

¹³ <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/trojmorze> [dostęp: 1 X 2022].

(UNFCCC COP24), 14. sesja Konferencji Stron służąca jako spotkanie Stron Protokołu z Kioto (CMP14) oraz wznowiona pierwsza sesja Konferencji Stron służąca jako spotkanie Stron Porozumienia paryskiego (CMA1.3), zwane ogólnie konferencją COP24 lub szczytem klimatycznym COP24. Tego typu imprezy odbywają się corocznie w państwie wskazanym przez Stronę Konwencji Klimatycznej. W 2018 r. Polska była gospodarzem po raz trzeci¹⁴, jednak – z punktu widzenia zabezpieczenia tego przedsięwzięcia – po raz pierwszy w nowej odsłonie prawnej, tj. po wdrożeniu do polskiego ustawodawstwa rozwiązań systemowych w zakresie działań antyterrorystycznych.

Organizowany w 2018 r. szczyt klimatyczny miał doniosły charakter z uwagi na przypisany mu cel. Zakładano bowiem, że podczas zaplanowanych w Polsce sesji uda się wypracować pakiet istotnych decyzji dotyczący polityki klimatycznej. Jak podaje na swoich stronach internetowych resort środowiska, na czas trwania szczytu przybyło do Katowic ok. 26 tys. osób z całego świata – przedstawiciele państw i instytucji międzynarodowych, organizacji pozarządowych i biznesu¹⁵. Oprócz oficjalnych sesji w ramach szczytu przewidziano również liczne dodatkowe spotkania, tzw. przedsesyjne, oraz wydarzenia towarzyszące, które chociaż nie znalazły się w oficjalnej agendzie, były równie istotne z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa ich uczestnikom.

W rezultacie poszczególne służby, a zwłaszcza Policja, były zmuszone do ponadstandardowego zwiększenia swoich sił i środków. Podczas szczytu klimatycznego policjanci zrealizowali blisko 400 eskort policyjnych, ponad 1250 zabezpieczeń przejazdów autobusów oraz prawie 90 sprawdzeń pirotechnicznych. W ocenie Policji konferencja COP24 (...) *stanowiła obok Światowych Dni Młodzieży i szczytu NATO w Warszawie, największe wyzwanie dla służb w ostatnich latach*¹⁶.

Przed rozpoczęciem konferencji służby przeprowadziły wiele ćwiczeń, także sztabowych, które miały zapewnić sprawną współpracę oraz przepływ informacji zarówno w ramach swojej formacji, jak i pomiędzy wszystkimi zaangażowanymi formacjami. Służby były odpowiedzialne za prawidłowe

¹⁴ Poprzednie konferencje COP organizowane w Polsce odbyły się w 2008 r. w Poznaniu oraz w 2013 r. w Warszawie.

¹⁵ <https://www.gov.pl/web/klimat/szczyt-klimatyczny-w-katowicach-uroczyscie-rozpozety> [dostęp: 1 X 2022].

¹⁶ <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/167686,Policyjne-podsumowanie-zabezpieczenia-COP24.html> [dostęp: 1 X 2022].

zabezpieczenie wydarzenia pod kątem sztabowym, antyterrorystycznym, logistycznym, informatycznym oraz bezpieczeństwa ruchu drogowego¹⁷.

Organizatorem szczytu klimatycznego był Sekretariat Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Protokołu z Kioto i Porozumienia paryskiego. W związku z powyższym na okoliczność zorganizowania tego wydarzenia niezbędne było zawarcie stosownego porozumienia¹⁸ mającego charakter umowy międzynarodowej pomiędzy Rządem RP, reprezentującym państwo gospodarza, a wspomnianą agendą Narodów Zjednoczonych występującą w roli gospodarza, czyli wspomnianej już przy konferencji UNESCO umowy *Host Country Agreement*. Przedmiotowy dokument został podpisany w Warszawie 31 października 2018 r. Zgodnie z jego art. 10 Rząd RP odpowiadał za zapewnienie ochrony i bezpieczeństwa w stopniu pozwalającym na przeprowadzenie posiedzeń w sposób planowany i bez jakichkolwiek zakłóceń. Jednocześnie w zawartym porozumieniu dokonano rozdzielenia odpowiedzialności za zapewnienie bezpośredniego bezpieczeństwa, ustanawiając swoisty podział na strefy „wewnątrz Obiektu Konferencyjnego” oraz „poza Obiektami Konferencyjnymi”. Służby państwa polskiego odpowiadały za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego poza samą „strefą Obiektów Konferencyjnych”, którą tym samym uznano jako eksterytorialną z powodu wyłączenia jej na czas konferencji spod władztwa polskich organów. Tym miejscem w czasie konferencji zawiadywały wyłącznie służby ONZ. Szczegółowy podział zadań, a także współpraca pomiędzy służbą ONZ a służbami Polski miały zostać określone w dodatkowym porozumieniu. W myśl wspomnianego porozumienia obie strony zobowiązały się do opracowania kompleksowego planu ochrony, stworzonego na gruncie oceny bezpieczeństwa dokonanej przez ONZ. Plan miał stanowić podstawę do wykonywania wszelkich zadań związanych z bezpieczeństwem w strefie eksterytorialnej.

W 2019 r. w Polsce odbyły się dwa kolejne wydarzenia o charakterze międzynarodowym. Pierwszym z nich była zorganizowana w **Warszawie w dniach 13–14 lutego 2019 r. konferencja ministerialna w sprawie**

¹⁷ Tamże.

¹⁸ *Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Sekretariatem Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Protokołu z Kioto i Porozumienia paryskiego w sprawie dwudziestej czwartej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, czternastej sesji Konferencji Stron służącej jako Spotkanie Stron Protokołu z Kioto, trzeciej części pierwszej sesji Konferencji Stron służącej jako Spotkanie Stron Porozumienia paryskiego oraz sesji organów pomocniczych.*

budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie. Polska była gospodarzem i organizatorem tego spotkania. Do udziału w nim zaproszono państwa z wszystkich części świata oraz przedstawiciele organizacji międzynarodowych, w tym NATO i Unii Europejskiej. Głównymi obiektami konferencyjnymi były Zamek Królewski, gdzie 13 lutego 2019 r. odbyła się uroczysta inauguracja konferencji, oraz Stadion Narodowy, gdzie trwały obrady¹⁹. Jak podaje Ministerstwo Spraw Zagranicznych, w konferencji uczestniczyło ponad 60 oficjalnych delegacji zagranicznych, w tym znaczna część w randze ustawowo chronionej przez Służbę Ochrony Państwa (SOP)²⁰. Podczas konferencji poruszono tematy kluczowe i jednocześnie wrażliwe dla stabilności Bliskiego Wschodu, w tym dotyczące między innymi terroryzmu i ekstremizmu, proliferacji pocisków raketowych, bezpieczeństwa handlu morskiego oraz lotniczego, bezpieczeństwa energetycznego, a także bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni. Kancelaria Prezydenta RP uznała to spotkanie za (...) *najważniejsze wydarzenie dyplomatyczne w Warszawie od czasu szczytu NATO*²¹.

Kolejnym ważnym wydarzeniem zorganizowanym w 2019 r. były **obchody 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej**. Główne uroczystości, których gospodarzem był Prezydent RP, odbyły się w Wieluniu i Warszawie 1 września 2019 r. Do udziału w nich zaproszono między innymi przywódców państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego, przewodniczących parlamentów oraz szefów organizacji międzynarodowych. Kancelaria Prezydenta RP podała, że w obchodach uczestniczyło ok. 40 delegacji zagranicznych w randze głów państw, szefów rządów, przewodniczących parlamentów, ministrów spraw zagranicznych, ministrów obrony narodowej, a także specjalnych wysłanników rodzin królewskich z Europy²². Głównym punktem programu były centralne obchody na pl. Piłsudskiego przy Grobie Nieznanego Żołnierza, następnie spotkanie na Zamku Królewskim oraz

¹⁹ <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/spotkanie-ministerialne-poswiecone-budowaniu-pokoju-i-bezpieczenstwa-na-bliskim-wschodzie-program-medialny> [dostęp: 1 X 2022].

²⁰ <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-wspolprzewodniczacych-po-spotkaniu-ministerialnym-poswieconym-budowaniu-pokoju-i-bezpieczenstwa-na-bliskim-wschodzie> [dostęp: 1 X 2022].

²¹ <https://www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/konferencja-bliskowschodnia-najwazniejszym-wydarzeniem-w-warszawie-od-czasu-szczytu-nato-,11087> [dostęp: 1 X 2022].

²² <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/obchody-80-rocznicy-wybuchu-ii-wojny-swiatowej,1480> [dostęp: 1 X 2022].

koncert w Teatrze Wielkim. Wydarzenie to było również okazją do przeprowadzenia licznych, mniej lub bardziej formalnych, spotkań i rozmów bilateralnych na wysokim szczeblu.

W 2020 r. Polskę i pozostałe państwa świata dotknęła pandemia wirusa SARS-CoV-2, co oznaczało natychmiastowe zamknięcie granic i ograniczenie bezpośrednich kontaktów międzyludzkich. Większość spotkań, w tym również tych o charakterze międzynarodowym, przeniosła się do sieci Internet. Przy uwzględnieniu rygorów sanitarnych udało się w Polsce zorganizować dwie ważne imprezy o charakterze międzynarodowym. Pierwszą z nich było **Forum Zarządzania Internetem 2021** (ang. **Internet Governance Forum, IGF 2021**), które odbyło się 6–10 grudnia 2021 r. w Katowicach. Jak podaje Kancelaria Prezesa Rady Ministrów odpowiedzialna za przygotowanie konferencji, Forum jest międzynarodowym spotkaniem organizowanym cyklicznie z inicjatywy ONZ, umożliwiającym globalną dyskusję o rozwoju Internetu. Udział w nim biorą przedstawiciele różnych branż i środowisk, w tym administracji rządowej, przedsiębiorcy, przedstawiciele świata nauki oraz organizacji pozarządowych²³. Stanowi ono platformę dyskusji o możliwościach i wyzwaniach stawianych przez Internet, który w dobie pandemii zyskał dodatkową wartość w kontaktach międzyludzkich i sposobach przekazywania informacji.

Ze względu na panującą epidemię konferencja odbyła się w formule hybrydowej, tj. z możliwością uczestniczenia w formie stacjonarnej oraz zdalnie, z użyciem środków komunikacji elektronicznej. Chęć udziału w przedmiotowym wydarzeniu zgłosiło kilka tysięcy uczestników, ale w zasadzie był to udział zdalny. W Forum uczestniczyło ok. 30 ministrów właściwych w sprawach cyfryzacji, przedstawiciele Komisji Europejskiej, Banku Światowego, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, organizacji pozarządowych oraz biznesu. Organizatorem wydarzenia była Organizacja Narodów Zjednoczonych reprezentowana przez Departament Spraw Gospodarczych i Społecznych ONZ. Pomiedzy organizatorem a Rządem RP zawarto porozumienie *Host Country Agreement*²⁴, na którego mocy określono zasady współpracy oraz podział obowiązków związanych z organizacją wydarzenia. Na analogicznych zasadach jak podczas szczytu klimatycznego

²³ <https://www.gov.pl/web/republikakorei/xvi-swiatowy-szczyt-cyfrowy-onz--forum-zarzadzania-internetem-w-katowicach-igf-2021> [dostęp: 1 X 2022].

²⁴ *Uchwała Rady Ministrów w sprawie związania Rzeczypospolitej Polskiej Umową Kraju-Gospodarza między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych w sprawie zorganizowania Forum Zarządzania Internetem 2021, przez podpisanie* (niepublikowane).

wprowadzono podział na strefę „wewnątrz Obiektu Spotkania” pozostająca na czas konferencji we władztwie służb ONZ oraz „poza Obiektem Spotkania”, w której odpowiedzialność za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego spoczywała na służbach państwa gospodarza. Szczegółowy podział zadań oraz zasady współpracy w tym zakresie były przedmiotem odrębnego porozumienia, którego załącznikiem był plan ochrony opracowany przez ONZ w porozumieniu z Rządem RP i na podstawie dokonanej przez organizatora oceny bezpieczeństwa miejsca konferencji.

W dniach 26–30 czerwca 2022 r. w Katowicach odbyło się kolejne wydarzenie międzynarodowe przygotowane przez Organizację Narodów Zjednoczonych – **Jedenasta sesja Światowego Forum Miejskiego (ang. World Urban Forum 11, WUF11)**. Światowe Forum Miejskie, uznawane za jedno z najważniejszych wydarzeń na świecie, jest poświęcone rozwojowi miast. Odbywa się co dwa lata pod przewodnictwem agendy ONZ – Programu Narodów Zjednoczonych ds. Osiedli Ludzkich (ang. *United Nations Human Settlements Programme* – UN Habitat) i gromadzi przedstawicieli administracji rządowej i samorządowej, świata nauki, organizacji międzyrządowych i pozarządowych, a także przedsiębiorców oraz ekspertów z dziedziny urbanistyki. Sesja, która odbyła się w Polsce, była jednocześnie pierwszą zorganizowaną w Europie Środkowo-Wschodniej. Jak podaje Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, w konferencji bezpośredni udział wzięło ponad 10 tys. osób ze 174 państw, a ponad 6 tys. uczestniczyło w formule zdalnej.

Organizatorem wydarzenia była ponownie agenda ONZ, dlatego też niezbędne było zawarcie umowy międzynarodowej (ang. *Host Country Agreement*), w której określono podział odpowiedzialności oraz zasady współpracy. W tym przypadku jednak zdecydowano się na zawarcie dwóch umów: umowy z Krajem-Gospodarzem między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych dotyczącej Jedenastej Sesji Światowego Forum Miejskiego w 2022 r. w Katowicach²⁵ oraz umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych dotyczącej przygotowań do Jedenastej Sesji Światowego Forum Miejskiego w 2022 r. w Katowicach²⁶.

Pierwsza umowa miała charakter bardziej ogólny, z kolei druga zawierała wiele załączników i odnosiła się przede wszystkim do spraw

²⁵ M.P. z 2022 r. poz. 129.

²⁶ M.P. z 2022 r. poz. 131.

techniczno-organizacyjnych. Omówienie zakresu odpowiedzialności za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego znajdowało się natomiast w obu dokumentach. Co do zasady postanowienia obu umów nie odbiegały od standardów już wcześniej przyjmowanych na okoliczność organizowania tego rodzaju imprezy.

Środki prawne podejmowane na podstawie przepisów ogólnych

Jak wskazano na początku tekstu, przedmiotem analizy niniejszego artykułu są ponadstandardowe instrumenty prawne stosowane w celu zabezpieczenia specjalnych imprez. Do tych wydarzeń w przeważającej części przypadków nie będą miały zastosowania przepisy o bezpieczeństwie imprez masowych. Biorąc natomiast pod uwagę to, że za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego odpowiadają służby, każda w przypisanym ustawowo zakresie, wiodącymi aktami prawnymi w tym obszarze będą niewątpliwie ustawy kompetencyjne każdej z tych formacji, zwane również ustawami pragmatycznymi. Zważywszy na ogrom materii, jaki jest w nich zawarty, szczegółowa analiza każdej z umów pod kątem ich zastosowania *in extenso* wydaje się mijać z celem niniejszego artykułu. Przyjmując a priori ich kompleksową stosowalność, zainteresowanie przeniesiono na te przepisy, które służyły jako instrumenty o charakterze szczególnym. W odniesieniu do zabezpieczenia omawianych imprez i wydarzeń ustawy pragmatyczne miały istotne znaczenie przy uzyskiwaniu wsparcia przez inne formacje. Ten obszar jest regulowany najszerszej w *Ustawie z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, co jest związane z tym, że Policja pozostaje służbą wiodącą w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym również podczas organizacji wszelkiego rodzaju imprez.

Użycie oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych RP (SZ RP) może nastąpić na podstawie art. 18 ustawy o Policji (choć nie jest to jedyny przepis regulujący możliwość udzielenia pomocy Policji ze strony SZ RP), jednak po spełnieniu warunków określonych ustawą. Pierwszym z nich jest zaistnienie zagrożenia bezpieczeństwa publicznego lub zakłócenia porządku publicznego, zwłaszcza w ustawowo wskazanych sytuacjach. Konstrukcja tego przepisu nadaje mu jednak sporą elastyczność. Zawarty w art. 18 ust. 1 ustawy o Policji katalog przypadków ma charakter otwarty, a ich wyliczenie jest wyłącznie przykładowe²⁷. Drugim warunkiem użycia SZ RP

²⁷ B. Opaliński, *Rozdzielenie kompetencji władzy wykonawczej między Prezydenta RP oraz Radę Ministrów na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, Lex 2012.

jest uprzednie użycie oddziałów i pododdziałów Policji, które okazały się niewystarczające, bądź dokonanie wcześniejszej oceny, że może dojść do takiej sytuacji.

W latach 2016–2022 czterokrotnie uruchamiano art. 18 ustawy o Policji, z czego w trzech przypadkach było to związane z organizacją w Polsce ważnych imprez i wydarzeń. W 2016 r. Prezydent RP dwukrotnie wydawał postanowienia o użyciu oddziałów i pododdziałów SZ RP do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji. W pierwszym przypadku – od 6 do 9 lipca 2016 r. – wojsko udzielało pomocy przy przeciwdziałaniu zagrożeniom związanym z organizacją szczytu NATO²⁸.

W drugim przypadku siłom policyjnym udzielono wojskowego wsparcia od 25 lipca do 1 sierpnia 2016 r. w związku z odbywającymi się w Polsce Światowymi Dniami Młodzieży i wizytą papieża²⁹. Prezydent RP wydał analogiczne postanowienie jeszcze w 2018 r.³⁰, w którym zdecydował o użyciu w dniach 3–14 grudnia 2018 r. oddziałów i pododdziałów SZ RP do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji przy przeciwdziałaniu zagrożeniom związanym z organizowanym w Katowicach szczytem klimatycznym.

W ustawie o Policji odrębnie uregulowano udzielenie pomocy Policji przez żołnierzy Żandarmerii Wojskowej. Zgodne z art. 18a ust. 1 tej ustawy wsparcie może zostać udzielone w razie zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego, jeżeli siły Policji są niewystarczające lub mogą okazać się niewystarczające do wykonania swoich zadań w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. W latach 2016–2022 Prezes Rady Ministrów czterokrotnie wydawał stosowne zarządzenia. Pierwszym z nich było *Zarządzenie nr 98 Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 lipca 2016 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji*, na którego mocy w związku z organizowanymi Światowymi Dniami Młodzieży w okresie od 24 lipca do 1 sierpnia 2016 r. żołnierze Żandarmerii Wojskowej udzielili Policji pomocy w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku

²⁸ *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 lipca 2016 r. o użyciu oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji* (M.P. z 2016 r. poz. 623).

²⁹ *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. o użyciu oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji* (M.P. z 2016 r. poz. 626).

³⁰ *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 listopada 2018 r. o użyciu oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji* (M.P. z 2018 r. poz. 1167).

publicznego. Kolejnym było *Zarządzenie nr 51 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 czerwca 2017 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji*. Obowiązywało ono od 2 do 12 lipca 2017 r., a potrzeba wojskowego wsparcia wynikała z organizowanej w tym czasie w Krakowie konferencji UNESCO. Żołnierze Żandarmerii Wojskowej, na podstawie *Zarządzenia nr 211 Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 listopada 2018 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji*, wspomagali oddziały i pododdziały Policji także w czasie szczytu klimatycznego w 2018 r. (od 30 listopada do 16 grudnia 2018 r.) oraz – zgodnie z *Zarządzeniem nr 143 Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 2019 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji* – również podczas uroczystych obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej w 2019 r. (1 i 2 września 2019 r.).

Ustawa kompetencyjna Policji przewiduje również możliwość udzielenia wsparcia tej formacji przez siły Straży Granicznej. Stanowi o tym art. 18b omawianej ustawy. Stosowne zarządzenie w tej sprawie wydaje minister właściwy do spraw wewnętrznych. Środek ten, choć w przeszłości wykorzystywany, nie miał jednak zastosowania podczas analizowanych imprez.

Oprócz ustawy o Policji analogiczne przepisy umożliwiające uruchomienie sił innych formacji znajdują się w ustawach pragmatycznych SOP oraz Straży Granicznej. W *Ustawie z dnia 8 grudnia 2017 r. o Służbie Ochrony Państwa* w art. 38 zawarto zapis dotyczący mechanizmu wsparcia w przypadku zagrożenia realizacji zadań ochronnych tej służby w odniesieniu do głów państw, szefów rządów albo ich zastępców, przewodniczących parlamentów lub ministrów spraw zagranicznych, wchodzących w skład delegacji zagranicznych przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, albo w odniesieniu do innych osób, którym ochrona SOP została przyznana przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych ze względu na dobro państwa. Jeżeli do wykonania powyższych zadań siły tej formacji są lub mogą okazać się niewystarczające, Prezes Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw wewnętrznych uzgodniony z ministrem obrony narodowej, może zarządzić użycie żołnierzy Żandarmerii Wojskowej, z kolei minister właściwy do spraw wewnętrznych może zarządzić użycie funkcjonariuszy Policji lub Straży Granicznej.

Dotychczas pomoc Żandarmerii Wojskowej dla SOP okazywała się niezbędną tylko dwukrotnie – od 2 do 6 grudnia 2018 r. w związku z trwającym

wówczas szczytem klimatycznym³¹ oraz od 30 sierpnia do 2 września 2019 r. podczas przygotowań i obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej w 2019 r.³² Z kolei użycie funkcjonariuszy Straży Granicznej do pomocy SOP następowało znacznie częściej i zawsze było powiązane z odbywającymi się w Polsce ważnymi wydarzeniami z udziałem wysokich rangą delegacji. W 2018 r. minister spraw wewnętrznych i administracji zarządził takie wsparcie od 21 maja do 10 grudnia 2018 r.³³ Wiązało się to z organizowanymi w 2018 r. przedsięwzięciami. W tym przypadku chodziło nie tylko o szczyt klimatyczny, lecz także o wcześniejsze spotkanie prezydentów w ramach Bukaresztańskiej Dziewiątki (B9) oraz obchody 550-lecia Sejmu RP. Straż Graniczna udzielała wsparcia SOP również podczas konferencji ministerialnej w sprawie budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie³⁴ organizowanej w 2019 r. w Warszawie oraz odbywających się w tym samym roku obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej³⁵. W tym drugim przypadku minister spraw wewnętrznych i administracji zarządził wsparcie SOP również siłami policyjnymi. Straż Graniczna udzielała pomocy funkcjonariuszom SOP jeszcze dwukrotnie – w 2019 r. w związku z organizowanym w Poznaniu Szczytem Bałkanów Zachodnich oraz w 2020 r. podczas obchodów 75. rocznicy wyzwolenia niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau.

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej co prawda również przewiduje możliwość zastosowania mechanizmów wsparcia wojskowego, analogicznych do ustawy policyjnej, ale nie miały one dotychczas zastosowania podczas organizowanych w Polsce specjalnych imprez lub wydarzeń. Warto jednak odnotować, że w art. 11b oraz 11d ustawy o Straży Granicznej przewidziano możliwość użycia do pomocy tej formacji

³¹ Zarządzenie nr 220 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 listopada 2018 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa.

³² Zarządzenie nr 142 Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 2019 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa.

³³ Zarządzenie nr 20 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie użycia funkcjonariuszy Straży Granicznej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa.

³⁴ Zarządzenie nr 4 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 lutego 2019 r. w sprawie użycia funkcjonariuszy Straży Granicznej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa.

³⁵ Zarządzenie nr 17 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 23 sierpnia 2019 r. w sprawie użycia funkcjonariuszy Policji oraz Straży Granicznej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa.

odpowiednio SZ RP oraz żołnierzy Żandarmerii Wojskowej, a ustanowione w tym zakresie mechanizmy były praktykowane.

Oprócz ustaw pragmatycznych równie ważne w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa opisywanych wydarzeń są przepisy ustawy o działaniach antyterrorystycznych. Z uwagi na podział odpowiedzialności wskazany w art. 3 tej ustawy³⁶ rozwiązania w niej przyjęte przede wszystkim eksponują rolę szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz ministra właściwego do spraw wewnętrznych, a także podległej mu Policji odpowiedzialnej za kierowanie działaniami antyterrorystycznymi, w tym również działaniami kontrterrorystycznymi. Ponieważ jednak przedmiotem analizy niniejszego artykułu są środki prawne przyjmowane na okoliczność specjalnych imprez i wydarzeń w kontekście ustawy o działaniach antyterrorystycznych, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na te rozwiązania, które tego dotyczą.

Instrumentem prawnym wdrażanym ustawą o działaniach antyterrorystycznych są zarządzenia Prezesa Rady Ministrów w sprawie wprowadzania stopni alarmowych wydawane na podstawie art. 16 ust. 1 przedmiotowej ustawy³⁷. Stopnie alarmowe, w tym stopnie alarmowe CRP, były wielokrotnie wprowadzane w związku z organizacją w Polsce ważnych wydarzeń. Ich ogłoszenie miało charakter prewencyjny i było bezpośrednio związane z możliwością wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym albo z zaistnieniem zwiększonego i przewidywalnego zagrożenia wystąpieniem takiego zdarzenia.

Podczas szczytu NATO na terenie Warszawy od 7 do 10 lipca 2016 r. obowiązywał pierwszy stopień alarmowy ALFA, od 20 lipca do 1 sierpnia 2016 r. – pierwszy stopień alarmowy ALFA oraz drugi stopień alarmowy CRP (BRAVO-CRP), co było związane z organizowanymi w tym czasie Światowymi Dniami Młodzieży. Pierwszy stopień alarmowy ALFA Prezes Rady Ministrów wprowadził również na czas trwania szczytu klimatycznego. Obowiązywał on od 26 listopada do 15 grudnia 2018 r. i dotyczył województwa

³⁶ Zgodnie z art. 3 ustawy o działaniach antyterrorystycznych szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego odpowiada za zapobieganie zdarzeniom o charakterze terrorystycznym, z kolei minister właściwy do spraw wewnętrznych odpowiada za przygotowanie do przeprowadzenia kontroli nad zdarzeniami o charakterze terrorystycznym w drodze zaplanowanych przedsięwzięć, reagowanie w przypadku wystąpienia takich zdarzeń oraz odtwarzanie zasobów przeznaczonych do reagowania na te zdarzenia.

³⁷ Szczegółowa analiza tego tematu została przedstawiona w artykule M. Cichomski, I. Idzikowska-Ślęzak, *Stopnie alarmowe – praktyczny i prawny...*, s. 31–70.

śląskiego oraz miasta Krakowa. Natomiast podczas konferencji ministerialnej w sprawie budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie zarządzono stopnie alarmowe analogiczne jak podczas Światowych Dni Młodzieży, tj. pierwszy stopień alarmowy ALFA oraz drugi stopień alarmowy CRP (BRAVO-CRP). Obowiązywały one wyłącznie na obszarze miasta stołecznego Warszawy od 11 do 15 lutego 2019 r. Stopnie alarmowe były wprowadzane również podczas obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej w 2019 r. oraz podczas organizowanego w Katowicach Forum Zarządzania Internetem w 2021 r. W tym pierwszym przypadku na terenie całego kraju od 28 sierpnia do 3 września 2019 r. ustanowiono pierwszy stopień alarmowy ALFA oraz pierwszy stopień alarmowy CRP (ALFA-CRP), a na czas tzw. szczytu cyfrowego, od 5 do 10 grudnia 2021 r., obowiązywał pierwszy stopień alarmowy CRP (ALFA-CRP)³⁸.

Warto też wspomnieć, że podczas 11. sesji Światowego Forum Miejskiego (Katowice, 2022 r.), w związku z zaistniałą sytuacją geopolityczną na terenie całego kraju obowiązywały wcześniej już wprowadzone stopnie alarmowe: drugi stopień alarmowy BRAVO oraz trzeci stopień alarmowy CRP (CHARLIE-CRP)³⁹. Nie było zatem potrzeby wydawania dodatkowych zarządzeń w tym zakresie wyłącznie na okoliczność organizowanej konferencji.

Kolejnym aktem prawnym, którego rozwiązania miały zastosowanie w kontekście podejmowanych działań zabezpieczających, jest *Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej*. Zgodnie z brzmieniem art. 17a tej ustawy minister właściwy do spraw wewnętrznych, w drodze rozporządzenia, może przywrócić tymczasowo kontrolę graniczną osób przekraczających granicę państwową będącą granicą wewnętrzną w rozumieniu *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen)*. Przepis ten od czasu jego ustanowienia był kilkakrotnie stosowany, w tym również na okoliczność organizowanych w Polsce specjalnych imprez i wydarzeń. Tymczasową kontrolę na wszystkich odcinkach granicy wewnętrznej oraz na lotniczych i morskich przejściach granicznych wprowadzono w związku z organizowanym w 2016 r. w Warszawie szczytem NATO oraz

³⁸ <https://www.gov.pl/web/mswia/dotyychczas-wprowadzane-stopnie-alarmowe-i-stopnie-alarmowe-crp-na-terytorium-rp> [dostęp: 1 X 2022].

³⁹ Tamże.

odbywającymi się kilka dni później w Krakowie Światowymi Dniami Młodzieży. Kontrola graniczna na granicach wewnętrznych UE obowiązywała od 4 lipca do 2 sierpnia 2016 r.⁴⁰ Podobne rozwiązanie przyjęto na czas szczytu klimatycznego (22 listopada – 16 grudnia 2018 r.⁴¹) oraz konferencji ministerialnej poświęconej budowaniu pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie (10–16 lutego 2019 r.). W przypadku szczytu klimatycznego uzasadnieniem wprowadzenia tego rodzaju środka prawnego były zapewnienie porządku publicznego i bezpieczeństwa imprezy, utrzymujące się na wysokim poziomie zagrożenie terrorystyczne w Europie, a także możliwe próby zakłócenia obrad ze strony ugrupowań antyglobalistycznych⁴². W odniesieniu do konferencji tzw. bliskowschodniej tymczasowe przywrócenie kontroli granicznej nastąpiło zgodnie ze szczególną procedurą określoną w art. 28 kodeksu granicznego Schengen, którą wdraża się w sytuacjach wymagających natychmiastowego działania. Jak wynika z uzasadnienia rozporządzenia: *Tymczasowe przywrócenie kontroli granicznej (...) następuje (...) w związku z posiadanymi przez właściwe służby informacjami o charakterze niejawnym o mogących wystąpić realnych, poważnych zagrożeniach porządku publicznego lub bezpieczeństwa wewnętrznego*⁴³.

Innym rozwiązaniem, które w celu podniesienia poziomu bezpieczeństwa miało często zastosowanie podczas organizowanych wydarzeń i imprez, jest wprowadzanie czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym. W tym przypadku podstawę prawną stanowi *Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji*. Zgodnie z art. 33 ust. 1 tej ustawy, jeżeli interes bezpieczeństwa państwa lub porządek publiczny tego wymagają, minister właściwy do spraw wewnętrznych może wprowadzić

⁴⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 1 czerwca 2016 r. w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną.

⁴¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 października 2018 r. w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną.

⁴² Uzasadnienie do Projektu rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12315506> [dostęp: 1 X 2022].

⁴³ Uzasadnienie do Projektu rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12320762/katalog/12567618#12567618> [dostęp: 1 X 2022].

w drodze rozporządzenia czasowy zakaz noszenia broni lub jej przemieszczania w stanie rozładowanym.

Zakaz noszenia broni był środkiem, który wprowadzano podczas prawie wszystkich analizowanych przedsięwzięć⁴⁴. Był on jednak każdorazowo ograniczony czasowo i terytorialnie. Obowiązywał z reguły kilka dni podczas trwania wydarzenia, a także bezpośrednio przed nim i po jego zakończeniu, wyłącznie na obszarze (najczęściej województwa lub miasta) bezpośrednio związanym z daną imprezą.

W kontekście podejmowanych środków prawnych należy wspomnieć jeszcze o *Ustawie z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów*, która w art. 5 pkt 6 uprawnia Prezesa Rady Ministrów do przekazania, z urzędu lub na wniosek, sprawy będącej we właściwości więcej niż jednego ministra lub kierownika centralnego urzędu do załatwienia wskazanemu przez siebie ministrowi. Ponieważ analizowane wydarzenia wymagały zaangażowania licznych podmiotów i służb, często w wymiarze ponadstandardowym, wskazanie jednostki wiodącej wydaje się tu nie bez znaczenia, choćby przy usprawnieniu przepływu informacji czy też samego procesu decyzyjnego. Zważywszy na bezdyskusyjną rolę Policji w tym zakresie, wynikającą zresztą z przypisanych jej ustawowo zadań, zastosowanie wspomnianej prerogatywy Prezesa Rady Ministrów wobec tej formacji wydaje się uzasadnione z perspektywy zapewnienia niezbędnego mechanizmu porządkującego.

Powołując się na wspomniany przepis ustawy o Radzie Ministrów, w związku z art. 3 ust. 2 ustawy o działaniach antyterrorystycznych, Prezes Rady Ministrów przy planowaniu zabezpieczenia ważnej imprezy może wydać polecenie innym organom i podległym im służbom, aby wykonywały

⁴⁴ Zakaz noszenia broni obowiązywał podczas szczytu NATO w Warszawie oraz Światowych Dni Młodzieży (*Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 maja 2016 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym*), konferencji UNESCO w Krakowie oraz Forum Państw Trójmorza (*Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 czerwca 2017 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym*), szczytu klimatycznego w Katowicach (*Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 października 2018 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym*), konferencji ministerialnej w sprawie budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie w Warszawie (*Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 5 lutego 2019 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym*) oraz podczas obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej w Warszawie (*Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 sierpnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym*).

swoje zadania z uwzględnieniem wiodącej roli dowódcy operacji policyjnej, każdorazowo wskazywanego przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych. Usankcjonowana takim poleceniem rola dowódcy usprawnia proces decyzyjny i odpowiada wyzwaniom, przed jakimi każdorazowo stoją służby i inne podmioty odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Powyższy mechanizm był stosowany między innymi w związku z zabezpieczeniem Światowych Dni Młodzieży, konferencji UNESCO, szczytu klimatycznego, konferencji ministerialnej w sprawie budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie oraz obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej.

Środki prawne określone w szczególnych aktach prawnych (ustawach epizodycznych)

Drugim przedmiotem zestawienia unormowań związanych z zabezpieczeniem szczególnych konferencji, imprez, wydarzeń i uroczystości jest ustawodawstwo epizodyczne (specustawy). Wprawdzie tego typu rozwiązania nie były wprowadzane w odniesieniu do wszystkich analizowanych wydarzeń, jednak mają one rudymen tarne znaczenie zarówno z perspektywy rzeczywistych podstaw ponadstandardowego działania związanego z zapewnieniem bezpieczeństwa imprez, jak i z perspektywy czysto analitycznej w zakresie formułowania ewentualnych postulatów *de lege ferenda*, opisanych dalej w artykule. Poniżej wskazano podstawowe założenia specustaw w zakresie bezpieczeństwa.

- *Ustawa z dnia 16 marca 2016 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją Szczytu Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w 2016 roku*, zwana specustawą NATO.

Specustawa NATO została opracowana ze względu na konieczność wzmocnienia bezpieczeństwa uczestników szczytu NATO oraz zachowania właściwych warunków bezpieczeństwa po jego zakończeniu⁴⁵. Była to pierwsza tego typu ustawa, która została wdrożona w analizowanym okresie i jednocześnie najwęższa zakresowo w porównaniu z kolejnymi tego typu aktami prawnymi.

⁴⁵ Uzasadnienie do Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją Szczytu Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w 2016 r., Druk nr 314, s. 1, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=314> [dostęp: 1 X 2022].

W uzasadnieniu do specustawy NATO ustawodawca uznał, że z uwagi na zaangażowanie Rzeczypospolitej Polskiej w stosunki międzynarodowe, przy jednoczesnym jej położeniu geograficznym i dostępności, Polska może być dogodnym miejscem do przygotowywania i podejmowania działań – w tym działań terrorystycznych – skierowanych również przeciw obywatelom i instytucjom innych państw⁴⁶.

Mając na uwadze wzrost zagrożenia terrorystycznego na terenie UE, w celu wzmocnienia bezpieczeństwa w czasie trwania szczytu NATO oraz bezpośrednio po jego zakończeniu, w specustawie NATO przewidziano kilka rozwiązań szczególnych o charakterze epizodycznym. Jednym z nich było stworzenie podstaw prawnych do rejestrowania przez Biuro Ochrony Rządu, przy użyciu środków technicznych, obrazu i dźwięku, zdarzeń w ramach realizacji działań określonych w ustawie kompetencyjnej, tj. w ówczesnym art. 16 i art. 17 *Ustawy z dnia 16 marca 2001 r. o Biurze Ochrony Rządu*. Zarejestrowane obrazy lub dźwięk niezawierające dowodów popełnienia przestępstwa lub wykroczenia podlegały zniszczeniu nie później niż po upływie 30 dni od dnia ich zarejestrowania.

Kolejnym rozwiązaniem było wprowadzenie czasowego zakazu uczestniczenia w zgromadzeniach spontanicznych, o których mowa w art. 3 ust. 2 *Ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach*, tj. w zgromadzeniach, które odbywają się w związku z zaistniałym wydarzeniem nagłym i niemożliwym do wcześniejszego przewidzenia, dotyczącego sfery publicznej. Zakaz ten obejmował teren miasta stołecznego Warszawy i obowiązywał od 7 do 10 lipca 2016 r., tj. na czas trwania szczytu NATO, oraz jeden dzień przed jego rozpoczęciem i jeden dzień po jego zakończeniu.

Jednocześnie, ze względu na ponadstandardowe zaangażowanie funkcjonariuszy i żołnierzy, specustawa NATO wprowadziła podstawę prawną umożliwiającą przedłużenie czasu służby funkcjonariuszy następujących formacji: Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Państwowej Straży Pożarnej, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, a także żołnierzy zawodowych, z jednoczesnym przyznaniem im możliwości wypłaty zryczałtowanego ekwiwalentu pieniężnego za służbę w czasie przekraczającą ustawowo określoną normę czasu tej służby.

Na podstawie ówczesnych przepisów ogólnych (ustaw kompetencyjnych) przedłużony czas służby funkcjonariuszy podlegał zrekomensowaniu przez udzielenie im odpłatnego czasu wolnego. Podniesienie poziomu

⁴⁶ Tamże.

bezpieczeństwa na czas trwania szczytu NATO wymagało od służb zintensyfikowania swoich działań, a tym samym wydłużenia godzin służby ich funkcjonariuszy. Udzielenie im czasu wolnego mogło spowodować, że po zakończeniu konferencji część formacji stanęłaby w obliczu niewydolności kadrowej z uwagi na masowy odbiór przez funkcjonariuszy i żołnierzy należnego im uprawnienia. Propozycja wypłaty zryczałtowanego ekwiwalentu pieniężnego zawarta w specustawie NATO miała temu zapobiec, zmniejszając presję jego realizacji⁴⁷.

Przepisy dające podstawę prawną do przedłużenia czasu służby i wypłacania z tego tytułu ekwiwalentów pieniężnych funkcjonariuszom i żołnierzom pojawiały się w różnych wersjach również w późniejszych specustawach tego typu⁴⁸.

- *Ustawa z dnia 18 marca 2016 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją wizyty Jego Świątobliwości Papieża Franciszka w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Światowych Dni Młodzieży – Kraków 2016*, zwana specustawą ŚDM.

Spodziewając się bardzo licznej grupy uczestników Światowych Dni Młodzieży z całego świata, ustawodawca uznał za niezbędne uzupełnienie obowiązującego porządku prawnego o rozwiązania prawne, które wzmocnią bezpieczeństwo uczestników tego wydarzenia, w tym również zapewnią im opiekę medyczną, zapewnią porządek publiczny oraz dodatkowe wsparcie podmiotów realizujących zadania związane z organizacją tej

⁴⁷ Tamże, s. 2.

⁴⁸ Analogiczne przepisy znalazły się w *Ustawie z dnia 18 marca 2016 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją wizyty Jego Świątobliwości Papieża Franciszka w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Światowych Dni Młodzieży - Kraków 2016* (specustawie ŚDM) i *Ustawie z dnia 10 stycznia 2018 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu* (specustawie COP24). W *Ustawie z dnia 24 czerwca 2021 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją XI sesji Światowego Forum Miejskiego w Katowicach w roku 2022* (specustawie WUF11) przepisy te miały już nieco inne brzmienie, gdyż w tym czasie zmienił się kontekst prawny za sprawą nowelizacji ustaw kompetencyjnych poszczególnych służb. W skrócie można powiedzieć, że na podstawie przepisów ogólnych w przypadku przedłużenia czasu służby funkcjonariusze uzyskali prawo do odpłatnego czasu wolnego w tym samym wymiarze albo po zakończeniu okresu rozliczeniowego – do rekompensaty pieniężnej w ustawowo określonej wysokości. Tego typu rozwiązania nie były jedynie przewidziane w odniesieniu do żołnierzy zawodowych. Specustawa WUF11 dawała podstawę prawną do wypłacenia żołnierzom Żandarmerii Wojskowej stosownych ekwiwalentów pieniężnych za pełnienie służby w ponadustawowym wymiarze, z kolei w odniesieniu do służb resortu spraw wewnętrznych obowiązywały przepisy kompetencyjne.

impreszy⁴⁹. Powyższe znalazło odzwierciedlenie w art. 1 specustawy ŚDM. Określono w nim zakres ustawy i wskazano w pierwszej kolejności zadania organów administracji publicznej, które były bezpośrednio związane z organizacją wizyty papieża oraz Świątowych Dni Młodzieży. Dotyczyły one przede wszystkim zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz zabezpieczenia medycznego. W dalszej kolejności specustawa ŚDM określała zasady pokrywania kosztów realizacji tych dodatkowych zadań, a także zasady współpracy wszystkich podmiotów zaangażowanych w przygotowania Świątowych Dni Młodzieży, w tym organów administracji publicznej i organizatora tej imprezy.

Specustawa ŚDM była więc zdecydowanie bardziej kompleksowa niż jej poprzedniczka. Zawierała też dokładniejsze regulacje, w tym dotyczące bezpośrednio zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Przepisy w tym zakresie znalazły się w odrębnym rozdziale i przewidywały rozwiązania szczególne, co – jak wskazano w uzasadnieniu tej ustawy – wynikało z tego, że w przypadku wydarzeń o charakterze religijnym, choćby tak licznych i złożonych organizacyjnie jak Świątowe Dni Młodzieży, nie miały zastosowania przepisy ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych.

W rezultacie w art. 4 specustawy ŚDM nałożono na wojewodę obowiązek opracowania (w porozumieniu z organizatorem Świątowych Dni Młodzieży, którym była Archidiecezja Krakowska) planu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas tego wydarzenia. Plan obejmował m.in. graficzny plan obiektu (terenu), sporządzony odrębnie dla każdego z obiektów (terenów), w których miały odbywać się poszczególne wydarzenia, wraz z ich opisem. W opisie zawarto między innymi oznaczenia dróg dojścia i rozchodzenia się uczestników, drogi ewakuacyjne i drogi dojazdowe dla pojazdów służb ratowniczych i Policji, oznaczenie punktów pomocy medycznej, punktów czerpalnych wody do celów przeciwpożarowych oraz punktów informacyjnych, wskazano także punkty rozmieszczenia służb porządkowych. Ponadto plan zawierał instrukcję postępowania w przypadku pożaru lub innego lokalnego zagrożenia, a także informację o liczbie miejsc dla osób uczestniczących w każdym z wydarzeń, przewidywanych zagrożeniach bezpieczeństwa i porządku publicznego, liczbie, organizacji, oznakowaniu i wyposażeniu służby porządkowej oraz służby informacyjnej.

⁴⁹ Uzasadnienie do Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją wizyty Jego Świątobliwości Papieża Franciszka w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Świątowych Dni Młodzieży – Kraków 2016, Druk nr 332, s. 1, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=332> [dostęp: 1 X 2022].

Wojewoda przedkładał sporządzony plan w ustawowo wskazanym terminie Komendantowi Głównemu Policji, Komendantowi Głównemu Państwowej Straży Pożarnej, Szefowi Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Szefowi Biura Ochrony Rządu. Ustawodawca uznał bowiem, że w organizację Światowych Dni Młodzieży zostaną zaangażowane nie tylko służby miasta Krakowa czy województwa małopolskiego, lecz także służby z innych części Polski, co oznaczało konieczność zapewnienia prawidłowego przepływu informacji zarówno pomiędzy służbami, jak i jednostkami każdej z tych formacji. W takiej sytuacji koordynacja tych działań mogła być zapewniona jedynie na poziomie organów centralnych, przy jednoczesnym uwzględnieniu wiodącej roli Policji.

Specustawa ŚDM przyznawała Policji szczególne uprawnienia, w tym wypadku w zakresie pobierania, uzyskiwania, gromadzenia, sprawdzania, przetwarzania i wykorzystywania informacji, w tym danych osobowych, również uzyskiwanych lub przetwarzanych przez inne organy i służby, bez wiedzy i zgody osób, których te dane dotyczą. Uprawnienie to było jednak mocno ograniczone zarówno czasowo, jak i podmiotowo, co do zasady mogło być bowiem realizowane wobec osób stwarzających zagrożenie bezpieczeństwa i porządku publicznego i tylko w celu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas Światowych Dni Młodzieży, a także w celu zapobieżenia popełnianiu przestępstw i wykroczeń związanych z tym wydarzeniem oraz wykrywania i ścigania ich sprawców.

Przepisy specustawy ŚDM przewidywały także możliwość dokonania przez Policję sprawdzenia osób zarejestrowanych jako wolontariusze ze względu na możliwość stwarzania przez te osoby zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas omawianej imprezy. Sprawdzenia te mogły być dokonywane jedynie na wniosek organizatora Światowych Dni Młodzieży i z zastrzeżeniem, że sprawdzenia stwarzania przez te osoby zagrożenia o charakterze terrorystycznym dokonywała na żądanie Policji bezpośrednio ABW. Ustawodawca uwzględniał w tym zakresie uprawnienia, jakie ta służba już miała, choćby na podstawie ustawy o działaniach antyterrorystycznych, która w art. 3 ust. 1 wskazuje Szefa ABW jako organ odpowiedzialny za zapobieganie zdarzeniom o charakterze terrorystycznym.

W specustawie ŚDM dostrzeżono też potrzebę wzmocnienia kompetencji Straży Ochrony Kolei, przyznając jej prawo do rejestrowania zdarzeń przy użyciu środków technicznych obrazu i dźwięku, a także prawo do przeglądania zawartości bagaży na obszarach kolejowych, w pociągach i innych pojazdach kolejowych. Uprawnienia te – podobnie jak wspomniane wyżej

uprawnienia policyjne – były ograniczone czasowo i co do zasady mogły być realizowane wyłącznie w przypadku popełnienia lub uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa lub wykroczenia i na analogicznych zasadach, na jakich te uprawnienia są przypisane Policji. Tego typu uprawnienia nie były już później przedmiotem regulacji kolejnych specustaw. Zostały wprowadzone specustawą ŚDM z uwagi na specyfikę tego konkretnego wydarzenia.

Analizowana ustawa przewidywała także możliwość udzielenia wsparcia przez resort obrony narodowej w zakresie logistyki, transportu, łączności czy zabezpieczenia medycznego i sanitarnego⁵⁰. Wsparcie to mogło być udzielane na wniosek organizatora Światowych Dni Młodzieży i po zasięgnięciu opinii właściwego terytorialnie wojewody.

Kwestią regulowaną w specustawie ŚDM, o której również warto wspomnieć, jest organizacja zabezpieczenia medycznego. Choć nie odnosi się ona stricte do zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, to jednak niewątpliwie jest z nią mocno związana i ma istotne znaczenie, zwłaszcza w przypadku zaistnienia zagrożenia, w tym zagrożenia zdarzeniem o charakterze terrorystycznym. Ustawodawca, uznając ważkość tego tematu, poświęcił mu cały rozdział. Bardzo szczegółowo określił w nim działania dotyczące organizacji zabezpieczenia medycznego, przypisując odpowiedzialność za ich realizację w pierwszej kolejności wojewodzie małopolskiemu. Warto wspomnieć, że do głównych obowiązków wojewody należało: stworzenie planu zabezpieczenia medycznego, zapewnienie koordynacji działań poszczególnych podmiotów realizujących zabezpieczenie medyczne między innymi przez powołanie sztabu, zwiększenie gotowości podmiotów leczniczych do udzielania świadczeń zdrowotnych oraz zorganizowanie dodatkowych struktur w miejscach obchodów. Zabezpieczenie to obejmowało wszystkich uczestników wydarzenia, w tym również osoby mające status VIP-ów. Mimo że organizacja Światowych Dni Młodzieży przypadła na czas przed pandemią związaną z wirusem SARS-CoV-2, wprowadzono także dodatkowe zabezpieczenie sanitarno-epidemiologiczne polegające między innymi na skróceniu do 2 godzin terminu zgłoszenia podejrzenia bądź rozpoznania zakażenia, choroby zakaźnej, zgonu z powodu zakażenia lub choroby zakaźnej, jak również w przypadku stwierdzenia dodatniego wyniku badania w kierunku biologicznych czynników chorobotwórczych u osoby mieszkającej na obszarze objętym zabezpieczeniem.

⁵⁰ Tamże, s. 14.

Wprowadzono także uproszczony tryb dokonywania tych zgłoszeń. Niewykonanie obowiązków zgłaszania tego rodzaju przypadków we wskazanym terminie stanowiło wykroczenie zagrożone karą grzywny.

Przepisy specustawy ŚDM odnoszące się do organizacji zabezpieczenia medycznego stały się również punktem wyjścia dla uregulowania tego zagadnienia w kolejnych specustawach⁵¹. Nie miały one jednak już tak kompleksowej struktury, gdyż ograniczały się jedynie do wskazywania w tym zakresie kompetencji wojewody właściwego terytorialnie ze względu na miejsce głównego wydarzenia.

- *Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu*, zwana specustawą COP24.

Kolejną specustawą była ustawa o szczególnych rozwiązaniach dotyczących organizacji w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, która weszła w życie w lutym 2018 r. Jak wskazano w uzasadnieniu do niej, miał to być akt normatywny, który stworzy warunki umożliwiające właściwą organizację szczytu klimatycznego oraz właściwe warunki do pełnienia przez Polskę funkcji Prezydencji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Prezydencji Konferencji Stron służącej jako spotkanie Stron Protokołu z Kioto oraz Prezydencji Konferencji Stron służącej jako spotkanie Stron Porozumienia paryskiego w 2018 r. i 2019 r., zwanej w skrócie Prezydencją Konferencji Stron⁵².

Podczas wcześniejszych edycji szczytu klimatycznego organizowanych w Polsce (COP14 w Poznaniu w 2008 r. oraz COP19 w Warszawie w 2013 r.) ustawodawca nie zdecydował się na wprowadzenie przepisów szczególnych w formie specustawy. Odbywający się w 2018 r. po raz trzeci w Polsce szczyt klimatyczny miał – po raz pierwszy – specjalną podstawę prawną. Dla rozwiązań wprowadzanych specustawą COP24 ścieżkę przetarły doświadczenia zdobyte w 2016 r. podczas szczytu NATO i Światowych Dni Młodzieży. Stąd ustawa przyjęta na okoliczność organizowanego pod koniec 2018 r. szczytu klimatycznego była w znacznej części wzorowana

⁵¹ Czyli w specustawie COP24 oraz w specustawie WUF11.

⁵² Uzasadnienie do Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu w Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 2120, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.druk.xsp?nr=2120> [dostęp: 1 X 2022].

na specustawach obowiązujących dwa lata wcześniej, przede wszystkim na specustawie ŚDM.

Nieemożliwe było ich wierne odtworzenie, choćby z tego powodu, że szczyt klimatyczny nie był organizowany wyłącznie przez polski rząd, ale w porozumieniu z Sekretariatem Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych ds. zmian klimatu, który odpowiadał między innymi za bezpieczeństwo w strefie eksterytorialnej, tj. w samym miejscu konferencji. Jednocześnie międzynarodowy organizator nie mógł być adresatem norm wynikających z aktów prawa krajowego, jakimi niewątpliwie są wszelkiego rodzaju specustawy. Podział obowiązków i odpowiedzialności, również w zakresie bezpieczeństwa, pomiędzy rządem Polski jako gospodarzem a partnerem międzynarodowym jako organizatorem regulowała umowa międzynarodowa (ang. *Host Country Agreement*), o której była już mowa. Z kolei polski ustawodawca, przyjmując na okoliczność szczytu klimatycznego rozwiązania prawne, musiał zadbać o to, aby pozostawały one spójne z tymi międzynarodowymi zobowiązaniami. W rezultacie w specustawie z 2018 r. pojawiło się kilka nowych przepisów, które bezpośrednio wynikały z organizowania tego wydarzenia wspólnie z podmiotem międzynarodowym.

W specustawie COP24 powtórzono niektóre rozwiązania przyjęte w poprzednich tego rodzaju dokumentach. Jednym z rozwiązań było nałożenie na wojewodę, w tym przypadku wojewodę śląskiego, obowiązku sporządzenia planu zapewnienia bezpieczeństwa.

W czasie tworzenia tej specustawy wzorowano się na specustawie ŚDM również w sprawie przyznania Policji szczególnych uprawnień w zakresie pobierania, uzyskiwania, gromadzenia, sprawdzania, przetwarzania i wykorzystywania informacji, w tym danych osobowych, również zebranych lub przetwarzanych przez inne organy i służby, bez zgody i wiedzy osób, których te dane dotyczyły, a także dokonywania sprawdzeń osób zaangażowanych w organizację konferencji.

Kolejnym i jednocześnie ostatnim elementem, który jest powtórzeniem dotychczas przyjmowanych rozwiązań w specustawach, jest wprowadzenie czasowego zakazu zgromadzeń spontanicznych. Był on już wprowadzony specustawą NATO i analogicznie do analizowanych już rozwiązań został oceniony przez ustawodawcę jako niezwykle istotny z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa, a przede wszystkim porządku publicznego.

Specustawa COP24 wprowadziła jednak kilka zupełnie nowych regulacji, które wynikały z przyjętej formuły konferencji, a w zasadzie

z podziału zadań pomiędzy jej organizatorami. W przeciwieństwie do poprzednich specustaw pojawiły się w niej dodatkowe przepisy określające zadania każdego z organów administracji rządowej, w tym również ministra właściwego do spraw wewnętrznych. Zgodnie z nimi minister właściwy do spraw wewnętrznych w pierwszej kolejności koordynował działania wszystkich służb zaangażowanych w zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas szczytu klimatycznego. Ponadto w uzasadnionych przypadkach mógł zadysponować odpowiednimi siłami i środkami w celu wsparcia służb ONZ odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w strefie eksterytorialnej. Odpowiadał również za sprawną współpracę zarówno z partnerem międzynarodowym, jak i z lokalnymi władzami samorządowymi, w tym przypadku z Prezydentem Miasta Katowice, w sprawach dotyczących bezpieczeństwa.

Można się zastanawiać, czy wprowadzenie tego przepisu było niezbędne i w związku z tym postawić pytanie, czy przy jego braku minister właściwy do spraw wewnętrznych nadal byłby w stanie wypełniać zadania organu wiodącego w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Wydaje się, że tak, na co wskazują chociażby doświadczenia z analogicznych imprez, których organizacja nie była regulowana specustawą. Przepis określający zadania ministra właściwego do spraw wewnętrznych w brzmieniu specustawy COP24 nieco zwiększył jego kompetencje, pozostawiając mu odpowiedzialność za koordynację działań nie tylko służb mu podległych i przez niego nadzorowanych, lecz także innych podmiotów zaangażowanych w zabezpieczanie konferencji, w tym służb specjalnych oraz formacji mundurowych podległych poszczególnym organom rządowym i samorządowym. Jednocześnie przepis precyzował, kto (który resort) ponosi odpowiedzialność i odgrywa wiodącą rolę w kontaktach z partnerem międzynarodowym w obszarze zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego.

W kontekście regulacji, które wprowadzała specustawa COP24, warto jeszcze zwrócić uwagę na przepis określający zasady współpracy w strefie eksterytorialnej. Co do zasady był to temat, który przede wszystkim podlegał szczegółowym uregulowaniom zawartym w umowie międzynarodowej (ang. *Host Country Agreement*). W samej specustawie COP24 również znalazła się na ten temat wzmianka o tym, że działania polskich służb, a dokładniej Policji i ABW, są dopuszczalne (uwzględniała je sama umowa międzynarodowa), ale wyłącznie w porozumieniu ze służbami ONZ. W ten sposób ustawodawca wskazał, że o ile polskie służby, a zwłaszcza Policja,

są co do zasady odpowiedzialne za ochronę ludzi oraz utrzymywanie bezpieczeństwa i porządku publicznego na terytorium RP, o tyle w przypadku tego rodzaju imprez jak szczyt klimatyczny odpowiedzialność w strefie eksterytorialnej jest ograniczona i w dużym stopniu wynika z zawartych w tej sprawie porozumień z partnerem międzynarodowym.

- *Ustawa z dnia 24 czerwca 2021 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją XI sesji Światowego Forum Miejskiego w Katowicach w roku 2022*, zwana specustawą WUF11.

Specustawa WUF11 w zasadzie nie wprowadzała żadnych nowych rozwiązań w obszarze bezpieczeństwa i praktycznie przyjęła rozstrzygnięcia już uprzednio wdrażane i stosowane przede wszystkim na podstawie specustawy COP24. Tak jak w przypadku szczytu klimatycznego organizatorem WUF11 była agenda Narodów Zjednoczonych, tj. Program Narodów Zjednoczonych ds. Osiedli Ludzkich, a miejsce konferencji objęto strefą eksterytorialną, za którą odpowiadały służby ONZ. Uznając zatem, że przyjęte w 2018 r. rozwiązania szczególne spełniły swoje prewencyjne zadanie, ustawodawca dokonał ich powtórzenia, wprowadzając tylko nieznaczne modyfikacje.

W rezultacie w specustawie WUF11 wprowadzono przepis nakładający na wojewodę obowiązek opracowania, w uzgodnieniu ze służbami, planu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego. W identyczny sposób uregulowano też możliwość podejmowania przez Policję i ABW działań w strefie eksterytorialnej oraz organizowania zgromadzeń przez czasowe zakazanie spontanicznych zgromadzeń.

W specustawie WUF11 nieznacznie zmodyfikowano zadania ministra właściwego do spraw wewnętrznych oraz uprawnienia Policji. W pierwszym przypadku najważniejsza różnica polegała na podkreśleniu bardziej monitorującej, a nie koordynującej roli ministra właściwego do spraw wewnętrznych w odniesieniu do działań służb, co niewątpliwie wydaje się bliższe rzeczywistej funkcji, jaką na podstawie innych ustaw pełni ten organ. W katalogu jego zadań nie znalazła się natomiast wzmianka o jego współpracy z prezydentem miasta w obszarze bezpieczeństwa i porządku publicznego, co również należy odbierać jako zadanie, które w przypadku tego rodzaju imprez minister może de facto realizować na podstawie przepisów ogólnych, bez konieczności jego uwzględniania w przepisach epizodycznych.

W kontekście uprawnień Policji do pobierania, uzyskiwania, gromadzenia, sprawdzania, przetwarzania i wykorzystywania informacji, w tym

danych osobowych dotyczących osób uczestniczących lub współpracujących przy organizacji konferencji, w specustawie WUF11 jedynie wskazywano na takie uprawnienia w odniesieniu do przetwarzania tych danych, a zatem przepis ten w swej konstrukcji był znacznie mniej rozbudowany. Wynikało to przede wszystkim z zaistnienia nowego kontekstu prawnego, w 2019 r. bowiem, a zatem już po zakończeniu szczytu klimatycznego, Polska – jak i pozostałe państwa członkowskie UE – została zobowiązana do wdrożenia na grunt przepisów prawa krajowego nowych rozwiązań przyjętych w tym zakresie w prawie unijnym⁵³. Polska wypełniła ten obowiązek *Ustawą z dnia 14 grudnia 2018 r. o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości*, która – przez nowelizację ustawy o Policji – wprowadziła na stałe nowe uprawnienia Policji w tym obszarze. Przepisy te znalazły odzwierciedlenie w samym uzasadnieniu do specustawy WUF11, w którym wskazano, że przepis uprawniający policjantów do przetwarzania danych osobowych nie stanowi normy kompetencyjnej do wyłączenia stosowania przepisów ustawy o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości. W rezultacie na okoliczność przygotowań do WUF11 nie było już konieczne wprowadzanie przepisów epizodycznych w tak obszernym zakresie, jak było to stosowane uprzednio.

Podsumowanie analizy środków prawnych wykorzystywanych podczas konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń

W tabeli zestawiono omawiane wydarzenia w kontekście podjętych inicjatyw prawno-legislacyjnych dotyczących ich bezpieczeństwa.

⁵³ Chodzi o *Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłającej decyzję ramową Rady 2008/977/WSiSW.*

Tabela. Zestawienie środków prawnych wykorzystywanych przy zabezpieczeniu poszczególnych wydarzeń.

Wydarzenia	Rozwiązania prawne									
	użycie Sił Zbrojnych Policji	użycie Żandarmerii Wojskowej do pomocy Policji	użycie Żandarmerii Wojskowej do pomocy SOP	użycie Straży Granicznej/ Policji do pomocy SOP	wprowadzenie stopnia alarmowego	wprowadzenie tymczasowej kontroli granicznej	wprowadzenie zakazu noszenia broni	uznanie wiodącej roli Dowódcy Operacji Policji	wdrożenie specystawy	
Szczyt NATO	X				X	X	X			X
Światowe Dni Młodzieży	X	X			X	X	X	X		X
Konferencja UNESCO		X						X		
Forum Państw Trójmorza								X		
Szczyt klimatyczny (COP24)	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Konferencja nt. bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie				X	X	X	X	X	X	
Obchody 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej		X	X	X	X	X	X	X		
Forum Zarządzania Internetem (IGF 2021)					X	X	X	X	X	
Światowe Forum Miejskie (WUF11)					X*					X

Źródło: Opracowanie własne.

* W czasie trwania Światowego Forum Miejskiego WUF11 obowiązywał drugi stopień alarmowy BRAVO oraz trzeci stopień alarmowy CRP – CHAR-LIE-CRP. Stopnie zostały jednak wprowadzone przed rozpoczęciem Forum, na podstawie niezwiązanych z nim przesłanek.

Po przeanalizowaniu tabeli można zauważyć, że wszystkie wymienione imprezy – niezależnie od przyjętych rozwiązań prawnych – łączy obecność elementu transgranicznego, choć w różnym stopniu i z różnym natężeniem umiędzynarodowienia. Pozostałe czynniki, które należałoby wziąć tu pod uwagę, wydają się już bardziej zróżnicowane. Są nimi szczególnie:

- sytuacja geopolityczna kraju i regionu w czasie organizowania imprezy,
- format imprezy (zamknięty – dla ścisłego grona osób zaproszonych, półotwarty – dla osób zarejestrowanych, otwarty publicznie),
- ranga uczestników (liczba osób lub delegacji chronionych),
- tematyka imprezy (o charakterze jednoczącym uczestników, kontrowersyjna i wzbudzająca emocje trudne do kontrolowania),
- lokalizacja najważniejszych wydarzeń i ich wielość (punktowa – skupiająca się na jednym obiekcie, rozciągnięta obszarowo),
- medialność (poziom zainteresowania opinii publicznej w kraju i za granicą),
- czas trwania imprezy.

Od ustaw epizodycznych do postulatów *de lege ferenda* – „wydarzenia specjalne”

W obecnym stanie prawnym w przypadku organizowania w Polsce ważnych ze względu na skalę lub rangę konferencji, imprez, uroczystości czy innych wydarzeń, zwłaszcza o charakterze międzynarodowym, wszelkie działania podejmowane w celu zapewnienia tym imprezom ochrony są realizowane przez służby lub instytucje na podstawie przepisów ogólnych (ustaw pragmatycznych), o ile nie wprowadzono rozwiązań szczególnych w formie ustaw epizodycznych. W rezultacie niektóre zagadnienia, jak na przykład ustalenie odpowiedzialności za opracowanie planu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego danego wydarzenia (w tym wynikającego z niego planu ewakuacji) oraz za zapewnienie zabezpieczenia medycznego, wymagają odrębnych uzgodnień i ustaleń dotyczących zobowiązań każdej z zaangażowanych instytucji i służb. W niektórych przypadkach problemem staje się również możliwość weryfikowania danych osobowych personelu przygotowującego lub obsługującego przedsięwzięcie czy samych uczestników wydarzeń, co ma podstawowe znaczenie z perspektywy bezpieczeństwa, w tym zabezpieczenia antyterrorystycznego. W polskim ustawodawstwie nie ma bowiem uregulowań określających szczegółowo zasady postępowania oraz zakres przedmiotowy i podmiotowy odpowiedzialności

za przygotowanie i zabezpieczenie tego typu wydarzeń, imprez czy uroczystości w sposób analogiczny jak w przypadku organizowania imprez masowych. W odniesieniu do potrzeby zapewnienia odpowiedniego poziomu zabezpieczenia przed wystąpieniem zdarzenia o charakterze terrorystycznym może to stanowić zaniechanie ustawodawcze. Nie ulega bowiem wątpliwości, że w kontekście aktualnego poziomu zagrożenia terrorystycznego w Europie i na świecie tzw. cele miękkie stają się wśród terrorystów coraz bardziej popularne, a skuteczność zamachu jest mierzona zarówno w liczbie jego ofiar, jak i w medialnym rozgłosie. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu: *Imprezy o charakterze masowym, w których uczestniczą setki tysięcy ludzi, stanowią dogodny pretekst do przeprowadzenia spektakularnego zamachu terrorystycznego. Terroryzm jest swoistym przekazem, procesem komunikacji i wpływu społecznego, a w związku z tym – zjawiskiem medialnym, mającym z założenia przyciągnąć uwagę opinii publicznej*⁵⁴.

Wydarzenia, imprezy czy uroczystości, zwłaszcza o charakterze międzynarodowym, z uwagi na swoją skalę lub rangę uczestników cieszą się bardzo dużym zainteresowaniem ze strony mediów, a ich zakłócenie, nie patrząc nawet na potencjalną liczbę ofiar, byłoby dla organizacji terrorystycznych niezwykle skuteczne propagandowo. Dlatego też podczas planowania tego rodzaju przedsięwzięć niezbędne jest przyjmowanie specyficznych rozwiązań zapobiegawczych mających na celu czasowe zwiększenie poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego. W przypadku imprez międzynarodowych, których prawo do organizacji jest przyznawane ze znacznym wyprzedzeniem (jak było w przypadku Światowych Dni Młodzieży, szczytu NATO, szczytu klimatycznego czy Światowego Forum Miejskiego), jest możliwe przygotowanie i wprowadzenie takich rozwiązań w formie ustawy szczególnej. Z uwagi na czasochłonny proces legislacyjny wdrożenie tego rodzaju instrumentu prawnego nie jest jednak możliwe w sytuacji, gdy decyzja o organizacji wydarzenia międzynarodowego zapada z niewielkim wyprzedzeniem czasowym lub gdy harmonogram przygotowań zmienia się na kolejnych etapach planowania. Powtarzalność wprowadzanych ustaw epizodycznych implikuje pytanie, czy nie bardziej sensowne byłoby wprowadzenie na stałe uwzględnianych w nich rozwiązań, które byłyby uruchamiane na potrzeby danego wydarzenia. Zwłaszcza że – jak wskazują doświadczenia z przygotowywania szczególnego ustawodawstwa – źródłem inicjatyw legislacyjnych w tym zakresie były sprawy

⁵⁴ J. Struniawski, *Planowanie operacji policyjnych...*, s. 483.

finansowe, przetargowe czy organizacyjne, a kwestie bezpieczeństwa stanowiły ich uzupełnienie (nie było dotychczas specustaw wyłącznie obejmujących zapewnienie bezpieczeństwa). Jeśli ustawodawca nie zdecydował się na wprowadzanie rozwiązań na poziomie finansowym czy organizacyjnym w odniesieniu do danego przedsięwzięcia, to w ogóle nie podejmowano inicjatywy ustawodawczej.

Regulacje epizodyczne wyróżnia spośród innych wyraźnie wskazany konkretny cel, jakim jest osiągnięcie stanu rzeczy traktowanego w zamysle prawodawcy jako niepowtarzalny (...). W regulacjach tego rodzaju na pierwszy plan wysuwa się więc nie stworzenie stałych struktur organizacyjnych czy wyznaczenie powtarzalnych zachowań, lecz jakiś określony konkretny cel, który – w opinii prawodawcy – nie może być osiągnięty za pomocą uregulowań już obowiązujących⁵⁵.

Przepisy epizodyczne są więc określane na precyzyjnie wyznaczony okres, wprowadzając odstępstwo od obowiązujących zasad. Mogą też być ustanawiane, jeśli nie ma innych, mniej uciążliwych, środków do osiągnięcia ściśle określonego celu.

W kontekście opisanych szczególnych rozwiązań ustawowych ujętych w specustawach, ich zakresu obejmującego sfery bezpieczeństwa, a także po uwzględnieniu ich powtarzalności trudno jest traktować kolejne regulacje przyjmowane dla konkretnych imprez jako spełniające kryterium osiągnięcia (...) *stanu rzeczy traktowanego w zamysle prawodawcy jako niepowtarzalny*⁵⁶, a będącego istotą rozwiązań epizodycznych. Ich powtarzalność wskazuje na możliwość stworzenia stałych rozstrzygnięć funkcjonujących w odniesieniu do spełniających ustawowo określone kryteria wydarzeń, imprez czy uroczystości, które nie są jednocześnie imprezami masowymi. Wprawdzie, jak wskazują doświadczenia, pełna rezygnacja z ustawodawstwa epizodycznego byłaby raczej niemożliwa – chociażby ze względu na finansowe rozwiązania przyjmowane w zależności od statusu przedsięwzięcia czy specyfiki pozycji organizatora, czyli w kontekście ogólnorganizacyjnym danego przedsięwzięcia – to w sferze rozwiązań dotyczących bezpieczeństwa, przede wszystkim w kontekście potencjalnych zagrożeń o charakterze terrorystycznym, takie ustawodawstwo spełniłoby swoje zadanie.

⁵⁵ S. Wronkowska, M. Zieliński, *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, Warszawa 2021, s. 76.

⁵⁶ Tamże.

Na podstawie wskazanych założeń sformułowano propozycje, których istotą jest rezygnacja z przyjmowania ustawodawstwa epizodycznego na rzecz wprowadzenia przepisów ustawowych, które umożliwiłyby – w zależności od oceny ryzyka wystąpienia zagrożeń w zakresie bezpieczeństwa odbywających się wydarzeń, imprez czy uroczystości, a zwłaszcza zagrożeń o charakterze terrorystycznym – wprowadzenie dodatkowych, ponadstandardowych instrumentów zapewniających bezpieczeństwo i porządek publiczny. Umożliwiłyby one także jednoznaczne określenie odpowiedzialności i zasad współdziałania podmiotów i służb przez określenie ich zadań w tym zakresie.

Proponowane kierunki zmian zakładają wprowadzenie do polskiego ustawodawstwa instytucji prawnej nazwanej, na potrzeby niniejszego opracowania, „wydarzeniem specjalnym” – wraz z określeniem warunków, które muszą zostać spełnione do jej zastosowania⁵⁷. Na podstawie specyfiki dotychczasowych imprez i wydarzeń, wobec których wprowadzano ustawodawstwo epizodyczne, można przyjąć, że **status wydarzenia specjalnego mógłby być przyznany szczególnym wydarzeniom o charakterze kulturalnym, sportowym, religijnym czy politycznym, zwłaszcza o wymiarze międzynarodowym, organizowanym lub współorganizowanym przez centralne organy państwowe. Te wydarzenia, z uwagi na rangę uczestników, skalę lub charakter, wymagają podjęcia odrębnych środków zapewniających odpowiedni poziom bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym.**

Omawiając zaproponowane przesłanki dotyczące wprowadzenia statusu wydarzenia specjalnego, należy wyjaśnić sam zakres przedmiotowy proponowanej instytucji prawnej, jakim jest: „szczególne wydarzenie o charakterze kulturalnym, sportowym religijnym czy politycznym, zwłaszcza o charakterze międzynarodowym”. Zaproponowana konstrukcja została oparta na ustawowych przesłankach użycia SZ RP do pomocy Policji, zawartych w art. 18 ust. 1 pkt 4 ustawy o Policji:

W razie zagrożenia bezpieczeństwa publicznego lub zakłócenia porządku publicznego, zwłaszcza poprzez sprowadzenie (...) zagrożenia przestępstwem o charakterze terrorystycznym mogącym skutkować niebezpieczeństwem dla życia lub zdrowia **uczestników wydarzeń o charakterze kulturalnym, sportowym lub religijnym, w tym**

⁵⁷ Niniejsza propozycja zmian systemowych w zakresie szczegółowych rozwiązań legislacyjnych została opracowana wspólnie z Anetą Sudą (zob. przyp. 3).

zgrupowań lub imprez masowych – jeżeli użycie oddziałów lub pododdziałów Policji okaże się lub może okazać się niewystarczające, do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji mogą być użyte oddziały i pododdziały Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Do wydarzeń bardzo ogólnie określonych jako „wydarzenia o charakterze kulturalnym, sportowym lub religijnym” dodano „wydarzenia o charakterze politycznym”, żeby objąć zakresowo pojęciem „wydarzenia specjalnego” takie przedsięwzięcia, jak szczyt NATO, konferencja ministerialna w sprawie budowania pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie czy szczyt klimatyczny w Katowicach.

Drugi element pojęciowy wymagający komentarza to zaproponowane ograniczenie podmiotowe wydarzenia specjalnego, tj. wymóg, aby było ono **organizowane lub współorganizowane przez centralne organy państwa**. Z jednej strony wyłącznie oficjalne państwowe przedsięwzięcia byłyby objęte tym statusem, z drugiej zaś pozwoliłoby to zabezpieczyć przed jego nadużywaniem, np. obejmowanie nim imprez komercyjnych. Natomiast przesłanka „współorganizowania” wynika z tego, że rzeczywistymi organizatorami niektórych wydarzeń były organizacje międzynarodowe (agendy Organizacji Narodów Zjednoczonych), Polska zaś była państwem goszczącym, a samo miejsce wydarzenia miało charakter quasi-eksterytorialny (np. szczyt klimatyczny, Światowe Forum Miejskie czy Forum Zarządzania Internetem 2021, odbywające się w Katowicach).

Kolejne z sugerowanych przesłanek mają charakter doprecyzowujący i wskazujący na subsydiarny charakter zaproponowanej instytucji prawnej – wydarzenia, z uwagi na rangę uczestników, skalę lub charakter **wymagają podjęcia szczególnych środków w celu zapewnienia odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego, przede wszystkim w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym**. Tak więc „ranga uczestników, skala lub charakter wydarzenia” mają powodować, że zwyczajne środki ustawowe mogą okazać się niewystarczające, aby zapewnić odpowiedni poziom bezpieczeństwa i porządku publicznego, zwłaszcza w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym. Szeroka zakresowo i elastyczna z perspektywy funkcjonalnej przesłanka „rangi uczestników, skali lub charakteru wydarzenia” odpowiada różnemu, opisanemu powyżej, charakterowi wydarzeń („wydarzenia o charakterze kulturalnym, sportowym religijnym czy politycznym”).

Opisana konstrukcja zakłada arbitralność przy nadawaniu statusu wydarzenia specjalnego, ale jak się wydaje, jest ona nie do uniknięcia

zarówno z perspektywy zróżnicowania charakteru każdego z wydarzeń oraz wymogu elastyczności stosowania konstrukcji, jak i samego charakteru rozstrzygnięć w sferze bezpieczeństwa, których skuteczność wymaga jednoznacznego określenia organu odpowiedzialnego za zastosowanie takiej konstrukcji prawnej.

W obecnym stanie prawnym, zgodnie z art. 3 ust. 2 ustawy o działaniach antyterrorystycznych, (...) *minister właściwy do spraw wewnętrznych odpowiada za przygotowanie do przejmowania kontroli nad zdarzeniami o charakterze terrorystycznym w drodze zaplanowanych przedsięwzięć, reagowanie w przypadku wystąpienia takich zdarzeń oraz odtwarzanie zasobów przeznaczonych do reagowania na te zdarzenia*. Dlatego też – przy uwzględnieniu jego konstytucyjnej odpowiedzialności za dział administracji rządowej, jakimi są sprawy wewnętrzne – zasadne jest, aby to on decydował o przyznaniu poszczególnym wydarzeniom statusu wydarzenia specjalnego.

Z perspektywy ustrojowej swoboda decyzyjna powinna jednak zostać ograniczona. W przypadku wydarzeń organizowanych przez Kancelarię Prezydenta RP, Kancelarię Sejmu, Kancelarię Senatu, Kancelarię Prezesa Rady Ministrów lub ministra obrony narodowej objęcie danego wydarzenia czy imprezy statusem wydarzenia specjalnego mogłoby następować tylko na wniosek organizatora. Alternatywnym organem, który mógłby zostać wyposażony w kompetencje do nadawania tego statusu, mógłby być Prezes Rady Ministrów (w tym wypadku decyzja o nadaniu statusu nie wymagałaby oczywiście wniosku Kancelarii Prezesa Rady Ministrów). Propozycja ograniczenia swobody uznaniowej organu wyposażonego w kompetencję nadania statusu wydarzenia specjalnego dla wydarzeń, których organizatorem byłaby Kancelaria Prezydenta RP, Kancelaria Sejmu, Kancelaria Senatu, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów lub Ministra Obrony Narodowej, wynika z prawno-ustrojowej pozycji Prezydenta RP, Sejmu i Senatu. W tym wypadku to uprawnienie jest powiązane z konstytucyjną zasadą trójpodziału władzy⁵⁸, w przypadku Prezesa Rady Ministrów wynika z konstytucyjnej nadrzędności wobec ministrów, w przypadku zaś ministra obrony narodowej – wynika z dysponowania przez niego własnymi zasobami umożliwiającymi zabezpieczenie przedsięwzięć oraz z samego ich charakteru, wynikającego między innymi z zobowiązań sojuszniczych, jak było to przy organizacji szczytu NATO, który odbył się w Warszawie w 2016 r.

⁵⁸ Art. 10 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*

Z perspektywy proceduralnej ostateczna decyzja właściwego organu mogłaby być poprzedzona obowiązkiem uzyskania opinii, zwłaszcza Szefa ABW jako organu odpowiedzialnego za zapobieganie zdarzeniom o charakterze terrorystycznym (art. 3 ust. 1 ustawy o działaniach antyterrorystycznych) oraz Komendanta Głównego Policji jako centralnego organu administracji rządowej właściwego w sprawach ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego (art. 5 ust. 1 ustawy o Policji).

Kolejne propozycje unormowań stanowiące konsekwencje przyznania danemu wydarzeniu statusu wydarzenia specjalnego, które zostały bezpośrednio oparte na rozwiązaniach zaczerpniętych ze specustaw, dotyczą jednoznacznego określenia zakresu odpowiedzialności oraz zasad współpracy podmiotów w procesie planowania i przygotowania takiej imprezy, w tym przygotowania planu bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz zapewnienia zabezpieczenia medycznego. Propozycją jest wskazanie organizatora wydarzenia (polskiego współorganizatora) jako podmiotu wiodącego, wspieranego przez wojewodę właściwego ze względu na miejsce imprezy. To właśnie na organizatorze powinna spoczywać odpowiedzialność za zapewnienie właściwej infrastruktury oraz środków, w tym finansowych, niezbędnych do zagwarantowania odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa.

Działania w tym zakresie powinny być prowadzone przy ścisłej współpracy z wojewodą właściwym ze względu na lokalizację imprezy. Wojewoda – jako przedstawiciel Rady Ministrów w województwie i jednocześnie zwierzchnik administracji zespolonej w województwie – jest właściwy do kierowania, koordynowania i kontrolowania działalności tej administracji, a zatem zapewnia skuteczność jej działania i odpowiada za osiągnięte rezultaty. Wydaje się zatem zasadne, aby to właśnie wojewoda był odpowiedzialny za przygotowanie planu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas imprez czy uroczystości, którym przyznano status wydarzenia specjalnego. Należy zauważyć, że organizacja tego rodzaju wydarzeń wymaga także wzmożonej i efektywnej współpracy z wieloma innymi lokalnymi podmiotami, nienależącymi do rządowej administracji zespolonej. Wojewoda zaś, sprawując nadzór nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego i ich związków oraz współdziałając z nimi w istotnych sprawach, jest kompetentny do zapewnienia efektywnego przepływu informacji również w tym zakresie. To rozwiązanie było

przyjmowane w dotychczasowych specustawach i z perspektywy prawnej i organizacyjnej wydaje się optymalne.

Jednym z najczęstszych problemów pojawiających się podczas organizacji i zabezpieczenia tego rodzaju przedsięwzięć jest zapewnienie zabezpieczenia medycznego. Problemem jest tu nie tylko odpowiednie finansowanie usług medycznych czy wskazanie właściwych placówek medycznych na wypadek zdarzenia, lecz także koordynowanie całego procesu. Jednak nie istnieją tu stałe rozwiązania prawne poza odpowiedzialnością – ujętą w wąskim zakresie – przypisaną SOP w odniesieniu do osób ustawowo określonych jako ochraniań, które brałyby udział w tego rodzaju wydarzeniu. Zgodnie z art. 5a *Ustawy z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe* Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej, Marszałkowi Sejmu, Marszałkowi Senatu, Prezesowi Rady Ministrów, małżonkom tych osób oraz członkom rodzin będącym na ich utrzymaniu przysługuje prawo do świadczeń opieki zdrowotnej w razie nagłego zachorowania lub urazu, wypadku, zatrucia lub konieczności natychmiastowego leczenia szpitalnego. Ponadto Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej, Prezesowi Rady Ministrów oraz towarzyszącym im członkom rodzin, a także Marszałkowi Sejmu i Marszałkowi Senatu prawo do świadczeń opieki leczniczej w ww. zakresie przysługuje również podczas oficjalnych podróży krajowych i zagranicznych oraz oficjalnych wizyt zagranicznych. Do osób wskazanych w art. 5a tej ustawy zaliczają się także członkowie personelu dyplomatycznego i konsularnego akredytowanego w Rzeczypospolitej Polskiej i ich rodziny, z zastrzeżeniem, że mają prawo do świadczeń zdrowotnych uwzględnionych w umowach o świadczeniu usług medycznych, które zostały podpisane z ich państwami. Dlatego też w przypadku tworzenia rozwiązań docelowych optymalne wydaje się wskazanie, że za ochronę medyczną wydarzenia specjalnego odpowiada organ odpowiedzialny za jego organizację lub krajowy organ współpracujący w zakresie organizacji przedsięwzięcia, jeżeli głównym organizatorem jest podmiot międzynarodowy, przykładowo Organizacja Narodów Zjednoczonych.

Dlatego też proponuje się wprowadzenie zapisów, zgodnie z którymi wojewoda właściwy ze względu na miejsce wydarzenia specjalnego będzie zapewniał pomoc medyczną uczestnikom, chyba że przepisy odrębne stanowią inaczej. Jak wskazują dotychczasowe specustawy, zabezpieczenie medyczne realizowane przez wojewodę powinno obejmować zapewnienie świadczeń opieki zdrowotnej na rzecz uczestników imprezy specjalnej oraz towarzyszących jej wydarzeń przez wskazanie podmiotów wykonujących

działalność leczniczą, gotowych do udzielania zwiększonej liczby świadczeń opieki zdrowotnej, w tym świadczeń wykonywanych odpłatnie, zorganizowanie punktów pomocy medycznej, zapewnienie wykwalifikowanego personelu medycznego do udzielania pierwszej pomocy osobom znajdującym się w stanie nagłego zagrożenia zdrowia oraz zorganizowanie transportu takich osób do szpitala. Do obowiązków wojewody należałoby także powołanie koordynatora medycznego i określenie jego obowiązków w celu zapewnienia możliwie najbardziej sprawnego udzielania pomocy medycznej. W praktyce istotne jest prawne umożliwienie realizacji zabezpieczenia imprezy na podstawie umowy zawartej przez wojewodę z podmiotami wykonującymi działalność leczniczą. Przypisanie tego rodzaju odpowiedzialności wojewodzie wymaga każdorazowo zagwarantowania nie tylko właściwych środków finansowych, lecz także elastyczności w ich wydatkowaniu. Wojewoda powinien mieć również możliwość pozyskiwania dofinansowania z dobrowolnych wpłat, zapisów i świadczeń rzeczowych lub pochodzących z budżetu UE, lub ze źródeł zagranicznych, które nie podlegałyby zwrotowi, w zależności od specyfiki imprezy, przede wszystkim w kontekście imprez o charakterze międzynarodowym.

Dotychczasowe specustawy częstokroć nakładały na organizatorów lub wojewodów obowiązek przygotowania planu zabezpieczenia całego przedsięwzięcia. Biorąc pod uwagę potencjalne zagrożenia związane z opisywanymi wydarzeniami, wydaje się, że również ze statusem wydarzenia specjalnego powinien zostać wprowadzony analogiczny obowiązek wobec organizatora. Powinien on odpowiadać za przygotowanie planu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas wydarzenia specjalnego, którego opracowanie, w uzgodnieniu z Policją, Państwową Strażą Pożarną, Strażą Graniczną, Agencją Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Służbą Ochrony Państwa, mogłoby zlecić wojewodzie właściwemu ze względu na miejsce odbywania się imprezy specjalnej.

Podobnie jak to było ujęte w dotychczasowych specustawach, plan zabezpieczenia przedsięwzięcia powinien zawierać:

- graficzny plan obiektu lub terenu, w którym lub na którym mają się odbyć wydarzenia organizowane w ramach wydarzenia specjalnego wraz z ich opisem, zawierający oznaczenie dróg dojazdu i dróg dojścia osób uczestniczących w wydarzeniu, dróg ewakuacyjnych oraz dróg dojazdowych dla pojazdów służb ratowniczych, Policji i innych służb odpowiedzialnych za zapewnienie bezpieczeństwa

- podczas wydarzenia, a w przypadku ustanowienia strefy eksterytorialnej – również dokładne oznaczenie tej strefy;
- instrukcję postępowania w przypadku pożaru lub innego zagrożenia występującego w miejscu i w czasie poszczególnych wydarzeń odbywających się w ramach wydarzenia specjalnego; instrukcja powinna spełniać wymagania określone w przepisach wydanych na podstawie art. 6 ust. 5 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych;
 - instrukcję postępowania w sytuacjach kryzysowych innych niż wymienione powyżej;
 - szczegółowy podział zadań służb i innych podmiotów zaangażowanych w zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego;
 - sposoby monitorowania zagrożeń oraz ostrzegania i alarmowania o zagrożeniach;
 - sposób zapewnienia zabezpieczenia medycznego i socjalnego.

Plan ten powinien być przedkładany przez organizatora ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych oraz do wiadomości Komendantowi Głównemu Policji, Komendantowi Głównemu Państwowej Straży Pożarnej, Komendantowi Głównemu Straży Granicznej, szefowi Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz komendantowi Służby Ochrony Państwa, a także, w zakresie objętym właściwością, zarządcy dróg znajdujących się na obszarze objętym tym planem, z zachowaniem przepisów dotyczących ochrony informacji niejawnych.

Mając na uwadze konieczność zapewnienia odpowiedniego mechanizmu porządkującego i usprawniającego proces decyzyjny na poziomie organów administracji centralnej, w proponowanych rozwiązaniach przewiduje się określenie kompetencji ministra właściwego do spraw wewnętrznych w zakresie koordynowania i monitorowania stanu przygotowań pod kątem zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego w związku z organizacją imprezy mającej status specjalny. Należy zauważyć, że to rozwiązanie, zaczerpnięte z niektórych z dotychczasowych specustaw, nakładające na ministra właściwego do spraw wewnętrznych zadania koordynacyjne i monitorujące, łączy się z zaproponowanym powyżej wprowadzeniem kompetencji tego ministra w zakresie nadawania statusu wydarzenia specjalnego i konstytuuje go jako najważniejszy organ na poziomie strategicznym w realizacji tego zadania.

Zasadne wydaje się również, w celu podniesienia poziomu bezpieczeństwa, ustawowe wprowadzenie zakazu uczestnictwa w zgromadzeniach spontanicznych, o których mowa w art. 3 ust. 2 ustawy – Prawo

o zgromadzeniach, na czas trwania wydarzenia specjalnego. Rozwiązanie to było już wprowadzane w ramach specustaw – jak wskazano w uzasadnieniu do *Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu w Rzeczypospolitej Polskiej* (s. 14–15):

Podkreślenia wymaga, że zakaz ten dotyczy jedynie zgromadzeń spontanicznych, tj. organizowanych bez uprzedniego zawiadomienia. Tym samym projekt nie wyłącza możliwości organizowania zgromadzeń za uprzednim zawiadomieniem i na warunkach określonych w art. 7 i następnych ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach, ponieważ regulacje tej ustawy pozwalają na określenie takich warunków organizowania zgromadzenia, które nie zagrazi bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu. Tym samym należy podkreślić, że projekt nie wprowadza ograniczenia w zakresie organizowania zgromadzeń publicznych za uprzednim zawiadomieniem i na warunkach określonych w art. 7 i następnych ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach.

Wskazana norma nie może mieć charakteru *lex imperfecta*, dlatego też niezbędne jest zabezpieczenie jej wykonania stosowną sankcją. Orzekanie w tego typu przypadkach następowałoby w trybie przepisów o postępowaniu w sprawach o wykroczenia, przy określeniu sankcji wykroczenia jako kary aresztu lub grzywny.

W związku z koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa uczestników imprezy i porządku publicznego w trakcie jej trwania, istotne jest również przyznanie Policji czasowych, szczególnych uprawnień w zakresie przetwarzania danych o osobach stwarzających zagrożenie bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym uzyskanych i przetwarzanych przez inne organy i służby, także w wyniku wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych, jak również uzyskanych i przetwarzanych przez organy ścigania innych państw. W celu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas wydarzenia specjalnego, a także w celu zapobieżenia popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz wykrywania i ścigania ich sprawców, istotne jest także przyznanie Policji czasowych, specjalnych uprawnień dotyczących przetwarzania danych o osobach zarejestrowanych jako uczestnicy wydarzenia specjalnego lub współpracujących przy jej organizacji – także bez wiedzy i zgody osób, których dotyczą te dane. Niezbędność zapewnienia mechanizmów gwarancyjnych przy tego rodzaju rozwiązaniach wymaga

wprowadzenia maksymalnych terminów przetwarzania tych danych, np. do 90 dni od dnia zakończenia wydarzenia specjalnego, z wyjątkiem informacji mających znaczenie dla toczących się postępowań. Takie rozwiązanie zostało wprowadzone między innymi w ustawie o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej XI sesji Światowego Forum Miejskiego w Katowicach w 2022 r., a pominięte w *Ustawie z dnia 2 grudnia 2021 r. o wsparciu przygotowania III Igrzysk Europejskich w 2023 roku*, co później stało się jednym z postulatów nowelizacyjnych po stronie organizatora.

Udostępnianie organom danych będących w posiadaniu Policji powinno być uzależnione od wystąpienia przesłanki celowościowej, jak zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas wydarzenia specjalnego, a także zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz wykrywanie i ściganie ich sprawców. Uprawnienie dotyczące pozyskiwania danych powinno być ograniczone podmiotowo oraz odbywać się na zasadach wynikających z ustawy o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości, z *Ustawy z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych* oraz z ustawy o Policji, a także z umów międzynarodowych, których Rzeczpospolita Polska jest stroną. W przypadku uzyskania informacji, w tym danych osobowych, od innego organu, służby lub instytucji, Policja mogłaby je udostępniać innym organom, służbom i instytucjom po uzyskaniu zgody tego organu, służby lub instytucji, od którego uzyskała informację.

Problemem pozostaje zagwarantowanie możliwości dokonywania przez Policję, na wniosek upoważnionego przedstawiciela organizatora, sprawdzenia osoby w zakresie możliwości stwarzania przez nią zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas imprezy, przy czym sprawdzenia osoby pod kątem stwarzania przez nią zagrożenia o charakterze terrorystycznym powinna dokonywać – na żądanie Policji – Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Podsumowanie

Zestawienie typowych instrumentów prawnych stosowanych w przypadku zabezpieczenia konferencji, imprez, uroczystości i innych wydarzeń istotnych w wymiarze międzynarodowym organizowanych w Polsce pozwoliło na pozytywną weryfikację hipotezy badawczej zakładającej możliwość wprowadzania na stałe, na poziomie ustawodawstwa krajowego, rozwiązań

w zakresie bezpieczeństwa, przyjmowanych dotychczas w formie ustawodawstwa epizodycznego. Weryfikacja ta umożliwiła następnie sformułowanie wniosków *de lege ferenda*.

Istota zaproponowanych rozwiązań tkwi nie w przedstawieniu całkowicie nowych i nieznanym polskiemu porządkowi prawnemu instrumentów, lecz przeciwnie – we wprowadzeniu na stałe wybranych rozwiązań, które do tej pory miały charakter czasowy. Przykładem mogą być propozycje zadań wyznaczonych wojewodzie w zakresie przygotowywania planów zabezpieczenia przedsięwzięcia, a także ustawowe ograniczenia zgromadzeń spontanicznych, dodatkowych uprawnień Policji w zakresie przetwarzania danych w związku z wydarzeniem czy koordynacyjnej roli ministra właściwego do spraw wewnętrznych, które były już kilkakrotnie wprowadzane jako rozwiązanie epizodyczne.

Przedstawione propozycje rozwiązań mogłyby być zastosowane w odniesieniu do wydarzeń, imprez czy uroczystości o charakterze szczególnym, przede wszystkim międzynarodowym, organizowanych lub współorganizowanych przez centralne organy państwowe. Z uwagi na rangę uczestników, skalę lub charakter tego rodzaju przedsięwzięć wymagane jest podjęcie wyjątkowych środków potrzebnych do zapewnienia odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym przede wszystkim w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym.

Propozycje rozwiązań mogłyby się znaleźć w ustawie o działaniach antyterrorystycznych w formie oddzielnej jednostki systematyzacyjnej (rozdziału). Alternatywnym rozwiązaniem mogłoby być stworzenie odrębnej ustawy, ale stosunkowo wąski zakres regulacji i bezpośrednie powiązanie z perspektywy celowościowej z zabezpieczeniem antyterrorystycznym zdają się przemawiać za pierwszym z tych rozwiązań.

Bibliografia

Cichomski M., Idzikowska-Ślęzak I., *Stopnie alarmowe – praktyczny i prawny wymiar ich stosowania*, „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” 2022, nr 2, s. 31–70.

Opaliński B., *Rozdzielenie kompetencji władzy wykonawczej między Prezydenta RP oraz Radę Ministrów na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, Lex 2012.

Soloch P., Pietrzak P., *Szczyt NATO w Warszawie: uwarunkowania, rezultaty, wnioski dla Polski*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2016, nr 37–40, s. 13–33.

Struniawski J., *Planowanie operacji policyjnych z wykorzystaniem komponentu antyterrorystycznego*, w: W. Zubrzycki, K. Jałoszyński, A. Babiński, *Polska ustawa antyterrorystyczna – odpowiedź na zagrożenia współczesnym terroryzmem*, Szczytno 2016.

Uzasadnienie do *Projektu rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12315506> [dostęp: 1 X 2022].

Uzasadnienie do *Projektu rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12320762/katalog/12567618#12567618> [dostęp: 1 X 2022].

Uzasadnienie do *Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu w Rzeczypospolitej Polskiej*, Druk nr 2120, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=2120> [dostęp: 1 X 2022].

Uzasadnienie do *Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją Szczytu Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w 2016 r.*, Druk nr 314, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=314> [dostęp: 1 X 2022].

Uzasadnienie do *Rządowego projektu ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją wizyty Jego Świątobliwości Papieża Franciszka w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Światowych Dni Młodzieży - Kraków 2016*, Druk nr 332, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=332> [dostęp: 1 X 2022].

Wronkowska S., Zieliński M., *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, Warszawa 2021.

Źródła internetowe

Działania Biura Ochrony Rządu w kontekście zabezpieczenia Szczytu NATO i ŚDM, „Kwartalnik Policyjny” 2016, nr 4, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2016/nr-42016/3312,Dzialania-Biura-Ochrony-Rzadu-w-kontekscie-zabezpieczenia-Szczytu-NATO-i-SDM.html> [dostęp: 1 X 2022].

Hac P., *Formalne podstawy współdziałania Sił Zbrojnych RP z Policją w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i porządku prawnego*, „Kwartalnik Policyjny” 2017, nr 1, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2017/nr-12017/3456,Formalne-podstawy-wspoldzialania-Sil-Zbrojnych-RP-z-Policja-w-zakresie-zapewnien.html> [dostęp: 1 X 2022].

<http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/41.-sesja-komitetu-swiatowego-dziedzictwa-unesco-w-krakowie-7463.php> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-wspolprzewodniczacych-po-spotkaniu-ministerialnym-poswieconym-budowaniu-pokoju-i-bezpieczenstwa-na-bliskim-wschodzie> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.gov.pl/web/dyplomacja/spotkanie-ministerialne-poswiecone-budowaniu-pokoju-i-bezpieczenstwa-na-bliskim-wschodzie-program-medialny> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.gov.pl/web/dyplomacja/trojmorze> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.gov.pl/web/klimat/szczyt-klimatyczny-w-katowicach-uroczyscie-rozpoczety> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.gov.pl/web/mswia/dotychczas-wprowadzane-stopnie-alarmowe-i-stopnie-alarmowe-crp-na-terytorium-rp> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.gov.pl/web/republikakorei/xvi-swiatowy-szczyt-cyfrowy-onz--forum-zarzadzania-internetem-w-katowicach-igf-2021> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/167686,Policyjne-podsumowanie-zabezpieczenia-COP24.html> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/obchody-80-rocznicy-wybuchu-ii-wojny-swiatowej,1480> [dostęp: 1 X 2022].

<https://www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/konferencja-bliskowschodnia-najwazniejszym-wydarzeniem-w-warszawie-od-czasu-szczytu-nato-,11087> [dostęp: 1 X 2022].

Zadania Centralnego Biura Śledczego Policji w zabezpieczeniu Szczytu NATO i ŚDM, „Kwartalnik Policyjny” 2016, nr 4, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2016/nr-42016/3314,Zadania-Centralnego-Biura-Sledczego-Policji-w-zabezpieczeniu-Szczytu-NATO-i-SDM.html> [dostęp: 1 X 2022].

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997 r. nr 78 poz. 483, ze zm.).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych dotycząca przygotowań do Jedenastej Sesji Światowego Forum Miejskiego w 2022 roku w Katowicach, podpisana w Nairobi dnia 17 listopada 2021 r. oraz w Warszawie dnia 24 listopada 2021 r. (M.P. z 2022 r. poz. 131).

Umowa z Krajem-Gospodarzem między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych dotycząca Jedenastej Sesji Światowego Forum Miejskiego w 2022 roku w Katowicach, podpisana w Nairobi dnia 17 listopada 2021 r. oraz w Warszawie dnia 24 listopada 2021 r. (M.P. z 2022 r. poz. 129).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen) – (Dz. Urz. UE L 77/1 z 23 III 2016 r.).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia decyzji ramową Rady 2008/977/WSiSW (Dz. Urz. UE L 119/89 z 4 V 2016 r.).

Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (t.j. DzU z 2022 r. poz. 2305).

Ustawa z dnia 2 grudnia 2021 r. o wsparciu przygotowania III Igrzysk Europejskich w 2023 roku (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1550).

Ustawa z dnia 24 czerwca 2021 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją XI sesji Światowego Forum Miejskiego w Katowicach w roku 2022 (DzU z 2021 r. poz. 1460, ze zm.).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2018 r. o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości (DzU z 2019 r. poz. 125, ze zm.).

Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją w Rzeczypospolitej Polskiej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (t.j. DzU z 2018 r. poz. 2223, ze zm.).

Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Służbie Ochrony Państwa (DzU z 2021 r. poz. 575, ze zm.).

Ustawa z dnia 19 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (t.j. DzU z 2022 r. poz. 2632).

Ustawa z dnia 18 marca 2016 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją wizyty Jego Świątobliwości Papieża Franciszka w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Światowych Dni Młodzieży – Kraków 2016 (t.j. DzU z 2017 r. poz. 685).

Ustawa z dnia 16 marca 2016 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z organizacją Szczytu Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w 2016 roku (DzU z 2016 r. poz. 379, ze zm.).

Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1389).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (t.j. DzU z 2019 r. poz. 742, ze zm.).

Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1466, ze zm.).

Ustawa z dnia 16 marca 2001 r. o Biurze Ochrony Rządu (t.j. DzU z 2017 r. poz. 985, ze zm.).

Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (t.j. DzU z 2022 r. poz. 2516).

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (t.j. DzU z 2022 r. poz. 988, ze zm.)

Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1188).

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 295).

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1061, ze zm.).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. DzU z 2021 r. poz. 1882, ze zm.).

Ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe (t.j. DzU z 2022 r. poz. 1215, ze zm.).

Uchwała Rady Ministrów w sprawie związania Rzeczypospolitej Polskiej Umową Kraju-Gospodarza między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych w sprawie zorganizowania Forum Zarządzania Internetem 2021, przez podpisanie (niepublikowana).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 sierpnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym (DzU z 2019 r. poz. 1592).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 5 lutego 2019 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym (DzU z 2019 r. poz. 233).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 października 2018 r. w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną (DzU z 2018 r. poz. 2058).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 października 2018 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym (DzU z 2018 r. poz. 1981).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 czerwca 2017 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym (DzU z 2017 r. poz. 1289).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 1 czerwca 2016 r. w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną (DzU z 2016 r. poz. 840).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 maja 2016 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym (DzU z 2016 r. poz. 715).

Zarządzenie nr 143 Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 2019 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji (M.P. z 2019 r. poz. 777).

Zarządzenie nr 17 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 23 sierpnia 2019 r. w sprawie użycia funkcjonariuszy Policji oraz Straży Granicznej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa (Dz. Urz. MSWiA z 2019 r. poz. 30).

Zarządzenie nr 4 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 lutego 2019 r. w sprawie użycia funkcjonariuszy Straży Granicznej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa (Dz. Urz. MSWiA z 2019 r. poz. 4).

Zarządzenie nr 142 Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 2019 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa (M.P. z 2019 r. poz. 776).

Zarządzenie nr 220 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 listopada 2018 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa (M.P. z 2018 r. poz. 1165).

Zarządzenie nr 211 Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 listopada 2018 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji (M.P. z 2018 r. poz. 1160).

Zarządzenie nr 20 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie użycia funkcjonariuszy Straży Granicznej do udzielenia pomocy Służbie Ochrony Państwa (Dz. Urz. MSWiA z 2018 r. poz. 32).

Zarządzenie nr 51 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 czerwca 2017 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji (M.P. z 2017 r. poz. 651).

Zarządzenie nr 98 Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 lipca 2016 r. w sprawie użycia żołnierzy Żandarmerii Wojskowej do udzielenia pomocy Policji (M.P. z 2016 r. poz. 708).

Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Sekretariatem Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Protokołu z Kioto i Porozumienia paryskiego w sprawie dwudziestej czwartej sesji Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, czternastej sesji Konferencji Stron służącej jako Spotkanie Stron Protokołu z Kioto, trzeciej części pierwszej sesji Konferencji Stron służącej jako Spotkanie Stron Porozumienia paryskiego oraz sesji organów pomocniczych podpisane w Warszawie dnia 31 października 2018 r. (M.P. z 2019 r. poz. 36).

Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO) w sprawie 41. sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa, podpisane w Paryżu dnia 19 kwietnia 2017 r. (M.P. z 2017 r. poz. 580).

Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 listopada 2018 r. o użyciu oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji (M.P. z 2018 r. poz. 1167).

Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. o użyciu oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji (M.P. z 2016 r. poz. 626).

Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 lipca 2016 r. o użyciu oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom i pododdziałom Policji (M.P. z 2016 r. poz. 623).

Mariusz Cichomski

Prawnik, socjolog, absolwent studiów doktoranckich. Zajmuje się zagadnieniami związanymi z terroryzmem, przestępczością zorganizowaną, nadzorem nad działalnością służb oraz legislacją w zakresie bezpieczeństwa.

PRZEMYSŁAW GASZTOLD

PRL, blok sowiecki i międzynarodowy terroryzm: uwarunkowania tajnych relacji w okresie zimnej wojny

Abstrakt

W okresie zimnej wojny państwa zachodnie wielokrotnie oskarżały blok sowiecki o wspieranie międzynarodowego terroryzmu. Odtajnienie wielu dokumentów pochodzących z archiwów byłych służb wywiadowczych w Europie Środkowo-Wschodniej umożliwiło weryfikację tych oskarżeń, pozwoliło również spojrzeć szerzej na powiązania państw socjalistycznych z ugrupowaniami terrorystycznymi. Celem artykułu jest przedstawienie czynników warunkujących nawiązywanie i podtrzymywanie tajnych kontaktów między państwami bloku sowieckiego a organizacjami terrorystycznymi, wskazanie genezy tych kontaktów i przedstawienie ich rzeczywistego przebiegu, a w tym kontekście również doświadczeń PRL na tle innych krajów komunistycznych.

Słowa kluczowe:

PRL, terroryzm,
zimna wojna,
ZSRR, OWP

Od początku zimnej wojny do rozpadu bloku wschodniego terroryzm był zjawiskiem, które na stałe zagościło w życiu politycznym po obu stronach żelaznej kurtyny. Weszło ono też do dyskursu politycznego, stając się nieodzownym elementem propagandy i dezinformacji. Termin „terroryzm” funkcjonował jako słowo klucz, element walki informacyjnej oddziałującej na emocje społeczne. Zarówno Moskwa, jak i Waszyngton starały się

wykorzystać to zjawisko do realizacji własnych interesów. Terroryzm jest definiowany na wiele sposobów, a różnice w podejściu do niego wynikają z przyczyn politycznych, ideologicznych a także religijnych¹. W okresie zimnej wojny oba bloki oskarżały się nawzajem o stosowanie terroryzmu oraz o wspieranie ugrupowań terrorystycznych. Moskwa zazwyczaj posądzała Waszyngton o prowadzenie polityki terrorystycznej wobec Kuby, Nikaragui, a także o wspieranie Izraela, który stosował metody terrorystyczne wobec Palestyńczyków². Z kolei Stany Zjednoczone i ich sojusznicy oskarżali państwa bloku komunistycznego, a zwłaszcza Moskwę, o wspieranie bliskowschodnich organizacji terrorystycznych³.

Ważną rolę w kreowaniu obrazu Związku Sowieckiego jako patrona grup terrorystycznych odegrała książka Claire Sterling pod tytułem *Sieć terroru*, która zyskała duży rozgłos w amerykańskich mediach. Autorka pisała w niej, że prawie wszystkie nitki międzynarodowego terroryzmu prowadziły do Europy Wschodniej, a dokładniej do Moskwy, która wykorzystując zarówno własną służbę (KGB), jak i służby państw komunistycznych, wspierała różne organizacje terrorystyczne, m.in.: Frakcję Czerwonej Armii (niem. Rote Armeefraktion, RAF), Czerwone Brygady (wł. Brigate Rosse, BR), Irlandzką Armię Republikańską (ang. Irish Republican Army, IRA), Kraj Basków i Wolność (bask. Euskadi Ta Askatasuna, ETA), a także grupę Ilicza Ramíreza Sáncheza (znanego jako „Carlos”). Według Sterling głównym celem Kremla było spowodowanie destabilizacji na Zachodzie, w czym miały pomóc zamachy terrorystyczne wywołujące chaos i panikę w społeczeństwach zachodnich⁴. Mimo braku przekonujących dowodów argumentacja Sterling o roli ZSRR jako centrum światowego terroryzmu kontrolującego terrorystyczną międzynarodówkę zyskała wielu zwolenników. Treści zawarte w książce wywarły wrażenie nawet na Williamie Casey, ówczesnym szefie CIA, który podobno powiedział do oficera niezbyt przekonanego do tez Sterling: *Zapłaciłem 13,95 \$ za książkę i dowiedziałem się z niej więcej niż od was, którym płacę*

¹ S. Wojciechowski, *Terroryzm. Analiza pojęcia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 54–60.

² V. Bolchakov, *Le terrorisme à l'américaine*, Moscou 1986.

³ R.S. Cline, Y. Alexander, *Terrorism: The Soviet Connection*, New York 1984; S.T. Possony, L.F. Bouchey, *International Terrorism – The Communist Connection – With a Case Study of West German Terrorist Ulrike Meinhof*, Washington 1978; S. Elad, A. Merari, *The Soviet Bloc and World Terrorism*, seria: Paper no. 26, Tel Aviv 1984.

⁴ C. Sterling, *Sieć terroru*, Warszawa 1990, s. 313–325.

50 000 \$ rocznie⁵. Jak się jednak później okazało, wiele rewelacji podanych w książce nie miało pokrycia w rzeczywistości i było wynikiem amerykańskiej, brytyjskiej, francuskiej i izraelskiej dezinformacji⁶.

Upadek komunizmu w Europie Wschodniej i transformacja ustrojowa spowodowały stopniowe odtajnianie dokumentów znajdujących się do tej pory w zamkniętych archiwach. Zdjęcie klauzuli tajności dotyczyło też materiałów wytworzonych przez aparaty bezpieczeństwa byłych państw komunistycznych, zawierających istotne informacje na temat związków wspomnianych służb z międzynarodowymi organizacjami terrorystycznymi. Dokumenty te są niesłychanie ważne dla poznania historii terroryzmu w kontekście zimnej wojny, gdyż pozwalają na nowo przeanalizować kontakty pomiędzy blokiem wschodnim a ugrupowaniami terrorystycznymi. W tym samym czasie na Zachodzie pojawiło się wiele publikacji, w których – na podstawie odtajnionych dokumentów i wspomnień byłych pracowników służb specjalnych – w nowym świetle ukazano podejście tamtejszych służb do zjawiska terroryzmu. W tych pracach ich autorzy zwracali uwagę przede wszystkim na zagrożenie terrorystyczne wynikające z polityki Zachodu wobec Bliskiego Wschodu (np. casus Austrii⁷), genezę współpracy zachodnich służb w zwalczaniu terroryzmu⁸ oraz zakulisowe porozumienia zawierane przez państwa zachodnie z grupami terrorystycznymi. Przykładem mogą być tajne układy francuskich służb z Organizacją Abu Nidala (OAN)⁹ czy umowa między władzami Szwajcarii a Organizacją Wyzwolenia Palestyny (OWP)¹⁰. W obu przypadkach chodziło o zaprzestanie prowadzenia działań terrorystycznych przez wspomniane grupy w zamian za

⁵ B. Woodward, *Veil. The Secret Wars of the CIA, 1981–1987*, New York 2005, s. 100. (Tłumaczenia w artykule pochodzą od autora – przyp. red.)

⁶ Por. A. Hänni, *Terrorismus als Konstrukt. Schwarze Propaganda, politische Bedrohungsängste und der Krieg gegen den Terrorismus in Reagans Amerika*, Essen 2018.

⁷ T. Riegler, *Im Fadenkreuz: Österreich und der Nahostterrorismus 1973–1985*, Göttingen 2011.

⁸ A. Guttman, *The Origins of International Counterterrorism: Switzerland at the Forefront of Crisis Negotiations, Multilateral Diplomacy, and Intelligence Cooperation (1969–1977)*, London 2017.

⁹ *Les espions français parlent*, S. Laurent (red.), Paris 2013, s. 490–491; M. Lammert, *Der neue Terrorismus: Terrorismus bekämpfung in Frankreich in den 1980er Jahren*, Berlin–Boston 2017, s. 139–141.

¹⁰ M. Gyr, *Schweizer Terrorjahre. Das geheime Abkommen mit der PLO*, Zurich 2016; M. Gyr, *The Secret 1970 Moratorium Agreement Between Switzerland and the PLO*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in the West, Middle East and Latin America*, t. 2, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2021, s. 63–87.

konkretne korzyści, np. uwolnienie więźniów czy wsparcie dyplomatyczne. Nowe dokumenty pochodzące z archiwów, zarówno państw wschodnich, jak i zachodnich, pozwalają na zrewidowanie wiedzy na temat ich relacji z terrorystami, a zwłaszcza na zwrócenie uwagi na zróżnicowany wymiar współpracy: ideologiczny, polityczny, ekonomiczny i wywiadowczy. Z najnowszych badań wynika, że w bloku sowieckim nie było jednego ustalonego podejścia do zjawiska terroryzmu, a poszczególne kraje prowadziły w tym zakresie samodzielną politykę, która jednak w żaden sposób nie naruszała interesów Moskwy. Ponadto współpraca antyterrorystyczna prowadzona w ramach Układu Warszawskiego była mocno ograniczona, a komunistyczne służby zazwyczaj nie dzieliły się informacjami na temat własnych kontaktów z ugrupowaniami terrorystycznymi¹¹.

Celem artykułu jest przedstawienie tajnych związków państw bloku sowieckiego z międzynarodowymi organizacjami terrorystycznymi, omówienie źródeł i kulisów ich współpracy oraz wskazanie na czynniki je warunkujące. W tym kontekście zasadne jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy Polska Ludowa może być traktowana jako sponsor międzynarodowego terroryzmu¹². W pierwszej części artykułu omówiono relacje państw komunistycznych z ugrupowaniami terrorystycznymi, następnie przedstawiono związki służb PRL z terrorystami. W artykule wykorzystano materiały archiwalne znajdujące się w zasobach Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Centralnego Archiwum Wojskowego, dokumenty

¹¹ Por. P. Žáček, "Our solidarity in the struggle is the guarantee of our victory". *The Counter-intelligence Anti-Terrorist Apparatus in the East Bloc in the 1980s. A Czechoslovak Perspective*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2, s. 449–482.

¹² Na temat PRL i międzynarodowego terroryzmu zob. szerzej: P. Gasztold, *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Warszawa 2017; tenże, *Polish Military Intelligence and Its Secret Relationship with the Abu Nidal Organization*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 85–106; tenże, *Biznes z terrorystami. Brudne interesy wywiadu wojskowego PRL z bliskowschodnimi organizacjami terrorystycznymi*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1, s. 165–216; tenże, *Międzynarodowi terroryści w PRL – historia niewymuszonej współpracy*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1, s. 275–315; tenże, *Between Geopolitics and National Security. Polish Intelligence and International Terrorism during the Cold War*, w: *Need to know. Western and Eastern Perspectives*, W. Bułhak, T.W. Friis (red.), Odense 2014, s. 137–162; tenże, *Międzynarodowi terroryści w Warszawie (lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX wieku)*, w: *Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989. Studia i materiały*, P. Pleskot (red.), Warszawa 2012, s. 115–134; W. Gadowski, P. Wojciechowski, *Tragarze śmierci. Polskie związki ze światowym terroryzmem*, Warszawa 2010.

wschodnioniemieckich służb z Bundesarchiv (niem. Das Stasi-Unterlagen-Archiv) w Berlinie, dodatkowo wykorzystano też dokumenty z National Security Archive w Waszyngtonie, Archiwum Amerykańskiego Uniwersytetu w Bejrucie i Instytutu Studiów Palestyńskich w Bejrucie.

Blok sowiecki i międzynarodowy terroryzm – uwarunkowania współpracy

Odtajnienie dokumentów byłych służb wywiadowczych w państwach komunistycznych spowodowało, że sporo już wiadomo o ich zakulisowych kontaktach z międzynarodowymi organizacjami terrorystycznymi. Wiedza ta na pewno jest szersza i dokładniejsza niż o tego rodzaju relacjach nawiązywanych przez Związek Sowiecki. Z powodu braku dostępu do dokumentów archiwalnych ZSRR wciąż w dużej mierze pozostają one *terra incognita* w zakresie badań nad relacjami państw i organizacji terrorystycznych.

Z dotychczasowej analizy wyraźnie wynika, że relacje państw komunistycznych z transnarodowymi grupami terrorystycznymi nie mieszczą się w podziale zaproponowanym przez Daniela Bymana, który wsparcie udzielane grupom terrorystycznym przez państwa przedstawił w następującej skali: silne, średnie, małe, ambiwalentne i pasywne¹³. Byman przy opracowaniu tego podziału koncentrował się przede wszystkim na kontaktach władz państwowych, nie uwzględniał natomiast zakulisowych działań prowadzonych przez służby wywiadowcze. Pomijał także znaczenie powiązań o charakterze ekonomicznym, wynikających np. z handlu bronią, które były charakterystycznym elementem m.in. współpracy służb PRL z międzynarodowym terroryzmem.

W sferze publicznej Moskwa zawsze potępiała akty terrorystyczne i dosyć ostrożnie podchodziła do rewolucyjnych koncepcji *guerilla warfare*¹⁴ stosowanych przez wiele lewicowych, anarchizujących i komunizujących ugrupowań w Trzecim Świecie oraz w Europie Zachodniej. Władze sowieckie starały się wytyczyć linię między słuszną walką narodowyzwolenczą, prowadzoną np. przez IRA, a niesłusznym działaniem, np. RAF, która dokonywała aktów terrorystycznych. Według Moskwy te ostatnie działania

¹³ D. Byman, *Deadly Connections. States that Sponsor Terrorism*, New York 2005, s. 15; por. A. Wejkszner, *Terroryzm sponsorowany przez państwa. Casus bliskowschodnich państw-sponsorów*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 2, s. 56–57.

¹⁴ Wojny partyzanckie (przyp. red.).

w żaden sposób nie przybliżyły wprowadzenia komunizmu w Europie Zachodniej¹⁵. Podobne stanowisko Kreml zajmował wobec porwań samolotów, które to incydenty nie zyskiwały aprobaty KPZR głównie dlatego, że zdarzały się również w ZSRR. Przykładem może być porwanie samolotu Aeroflot w październiku 1970 r. przez dwóch Litwinów, którzy po sterroryzowaniu załogi zmusili pilotów do lądowania w Turcji¹⁶.

Przed wojną sześciodniową z 1967 r. między państwami arabskimi a Izraelem polityka Moskwy wobec ruchu palestyńskiego była ambiwalentna. Związek Sowiecki ostrożnie podchodził do antyizraelskiej retoryki fedainów, tak samo jak do ich kursu politycznego, który miał niewiele wspólnego z dogmatami marksizmu-leninizmu. Stąd też na przykład w 1966 r. Sowiecka Rosja, organ partyjny KPZR, głosiła nawet, że fedaini byli fikcyjnym tworem stworzonym przez Izrael w celu usprawiedliwienia agresji wobec Syrii. Kreml zmienił swój stosunek do OWP dopiero po 1967 r. Wówczas to wobec izraelskiej agresji walka Palestyńczyków została uznana za „słuszną”. Zmiana stanowiska stała się jeszcze bardziej zauważalna w 1969 r., kiedy członek Biura Politycznego KPZR Aleksander Szelepin powiedział, że Związek Sowiecki uznawał walkę Palestyńczyków za „sprawiedliwą, antyimperialistyczną i narodowowyzwoleńczą”¹⁷. Takie stwierdzenie zostało pod koniec 1969 r. napisane wprost w sowieckiej „Prawdzie”¹⁸. Zmiana nastawienia Kremla do OWP wynikała w dużej mierze z polityki Pekinu, który już od 1964 r. wspierał Palestyńczyków i dostarczał im broń¹⁹. Moskwa nie chciała stracić wpływu na politykę OWP, stąd też zmodyfikowała swoje dotychczasowe podejście. Pod koniec lat 60. sowieckie służby miały już dobre rozpoznanie sytuacji wewnątrz ruchu palestyńskiego, a z niektórymi ugrupowaniami nieoficjalnie nawiązano współpracę²⁰.

¹⁵ G. Golan, *The Soviet Union and the Palestine Liberation Organization. An Uneasy Alliance*, New York 1980, s. 210–227; por. M. Fredholm, *Soviet Approaches to Muslim Extremism and Terrorism*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in the West, Middle East and Latin America*, t. 2, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2021, s. 42–60.

¹⁶ E.R. Scott, *The Hijacking of Aeroflot Flight 244: States and Statelessness in the Late Cold War*, „Past & Present” 2019, t. 243, nr 1, s. 213–245.

¹⁷ A.R. Norton, *Moscow and the Palestinians. A New Tool of Soviet Policy in the Middle East*, Coral Gables 1974, s. 7–8.

¹⁸ P.T. Chamberlin, *The Global Offensive. The United States, The Palestine Liberation Organization, and the Making of the Post-Cold War Order*, New York 2012, s. 51.

¹⁹ W. Laquer, *The Age of Terrorism*, Boston 1987, s. 276.

²⁰ R. Bergman, *The KGB's Middle East Files: Palestinians in the service of Mother Russia*, Middle East Transparent, 11 IV 2016 r., <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4874089,00.html> [dostęp: 13 IX 2022].

W odtajnionych dokumentach z zasobów tzw. archiwum Mitrochina można znaleźć dowody na wspieranie przez sowieckie służby Ludowego Frontu Wyzwolenia Palestyny (LFWP), a konkretnie – frakcji kierowanej przez Wadiego Haddada. Współpracował on blisko z KGB od 1968 r., a dwa lata później został zwerbowany jako źródło o pseudonimie „Nacjonalista”. Dzięki bliskim kontaktom z Sowietami grupa Haddada otrzymywała duże ilości nowoczesnego uzbrojenia, pomoc finansową oraz wsparcie szkoleń z zakresu wywiadowczo-sabotażowego²¹. Szczególne zainteresowanie Kremla działalnością LFWP wynikało z przyjętej przez tę organizację linii politycznej, która była wyraźnie marksistowsko-leninowska, w przeciwieństwie do Al-Fatahu kierowanego przez Jasera Arafata²².

Pomoc KGB dla LFWP nie była jednak bezinteresowna i Moskwa w zamian za dostawy uzbrojenia planowała wykorzystać palestyńskich terrorystów do porwania m.in. Lewisa V. Seviera, oficera CIA z rezydentury w Bejrucie. Ostatecznie do realizacji tego zadania nie doszło, głównie z powodu braku zgody kierownictwa LFWP na tak ryzykowną operację²³. Według Ronena Bergmana bojownicy tego ugrupowania jednak brali udział w likwidowaniu sowieckich uciekinierów oraz ludzi podejrzanych o kontakty z CIA. Mieli działać na zlecenie KGB, które nie chciało być utożsamiane z morderstwami²⁴. Po śmierci Haddada w 1978 r. sowieckie służby miały problem z kontynuowaniem korzystnych dla siebie relacji z LFWP głównie z powodu rozdzwieńków wewnątrz tej organizacji²⁵. W tym czasie Moskwa coraz aktywniej wspierała Demokratyczny Front Wyzwolenia Palestyny (DFWP) – ugrupowanie o charakterze stricte marksistowskim, które również stosowało metody terrorystyczne, choć już nie na tak spektakularną skalę jak LFWP²⁶. Rezydentura KGB w Bejrucie utrzymywała stały kontakt z liderem DFWP,

²¹ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, Poznań 2014, s. 280–284.

²² Archive of the American University of Beirut, Middle East Ephemera Collection, *Die Feinde Der Palästänensischen Revolution*, Amman 1970.

²³ I. Ginor, G. Remez, *The KGB's Abduction Programme and the PFLP on the Cusp Between Intelligence and Terrorism*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 21–39.

²⁴ R. Bergman, *Rise and Kill First. The Secret History of Israel's Targeted Assassinations*, New York 2018, s. 196.

²⁵ A. Hänni, *Introduction. State support for terrorist actors in the Cold War – myths and reality (Part 1)*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 6.

²⁶ Y. Alexander, *Palestinian Secular Terrorism*, Ardsley 2003, s. 45–48.

którym był Nadżif Hawatme, i wykorzystywała jego grupę do przeprowadzania operacji dezinformacyjnych²⁷. DFWP otrzymywał ponadto pomoc w postaci uzbrojenia, szkoleń, leczenia oraz stypendiów dla swoich członków²⁸.

O ile na arenie międzynarodowej Moskwa uznała OWP za jedynego reprezentanta ruchu palestyńskiego, o tyle za kulisami kierownictwo KPZR dosyć sceptycznie oceniało działalność polityczną Arafata. Wprawdzie OWP otrzymywała wsparcie wojskowe od Związku Sowieckiego, ale władze na Kremlu miały ograniczone zaufanie do Arafata i jego najbliższych współpracowników²⁹. Sowieckie służby utrzymywały również tajne relacje z jego przeciwnikami w ruchu palestyńskim, m.in. z OAN, która przeprowadzała wiele zamachów terrorystycznych wymierzonych w Izrael oraz w bardziej liberalnie nastawionych liderów OWP³⁰. Jak wynika z odtajnionych dokumentów wschodnioniemieckich służb, kontakty z OAN utrzymywano przez Ataszat Wojskowy ZSRR w Damaszku, a więc zapewne wykorzystywano do tego rezydenturę GRU. Z kolei OAN starała się pozyskać od Sowieców najnowsze uzbrojenie. Przez pewien czas Moskwa nie chciała rozwijać kontaktów na szczeblu politycznym, ale w marcu 1984 r. zdecydowano o zacieśnieniu współpracy z terrorystami, gdyż rzekomo reprezentowali oni podejście prosocjalistyczne³¹. Abu Nidal prawdopodobnie utrzymywał relacje z KGB, wykorzystując do tego celu spotkania z oficerami tych służb w Sofii oraz w Warszawie, choć skala tych kontaktów jest trudna do określenia³². Niestety, rosyjskie archiwa służb wywiadowczych wciąż pozostają niedostępne dla zagranicznych badaczy, co uniemożliwia wyciągnięcie nowych wniosków na temat powiązań Kremla z organizacjami terrorystycznymi.

Dzięki odtajnieniu wschodnioniemieckich dokumentów wiadomo, w jaki sposób międzynarodowy terroryzm był wykorzystywany przez tamtejsze

²⁷ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina...*, s. 287.

²⁸ H.W. Kushner, *Encyclopedia of Terrorism*, Thousand Oaks 2003, s. 164.

²⁹ Por. R. Dannreuther, *The Soviet Union and the PLO*, New York 1998.

³⁰ P. Seale, *Abu Nidal: A Gun For Hire*, London 1992; Y. Melman, *The Master Terrorist. The True Story Behind Abu Nidal*, New York 1986.

³¹ Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU), MfS HA XXII, sygn. 5193/1, Abteilung XXII/8, *Zur palastinensichen Organisation Fatah-RC – bekannt als Gruppe "Abu Nidal"*, Berlin, 4 XII 1984 r., k. 1.

³² T. Wunschik, *Palestinian Terrorism and the State Security of the GDR. Abu Nidal Between East Berlin, Moscow and Washington 1973–89*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 67.

służby. W tym wypadku zachowało się bardzo wiele materiałów wyraźnie wskazujących na współpracę NRD z różnymi ugrupowaniami ekstremistycznymi działającymi na Bliskim Wschodzie i w Europie Zachodniej³³. Władze NRD prowadziły aktywną politykę w krajach Trzeciego Świata, szukając w ten sposób międzynarodowej legitymizacji dla swoich rządów. Dlatego też Berlin Wschodni utrzymywał bliskie związki z różnymi grupami narodowyzwoleńczymi³⁴, którym dostarczano broń, zapewniano wsparcie finansowe, szkoleniowe oraz stypendialne. Od 1970 r. do 1989 r. Stasi wyszkoliła prawie 1900 bojowników i pracowników aparatu bezpieczeństwa z 15 krajów. Skala współpracy była ogromna, ale nie tylko to odróżniało stosunek Berlina Wschodniego do ruchów narodowyzwoleńczych od podejścia innych krajów bloku sowieckiego do tych ruchów. Przede wszystkim tamtejsze służby współpracowały blisko z RAF, grupą terrorystyczną o profilu skrajnie lewicowym, siejącą popłoch w Europie Zachodniej. Stasi utrzymywała stały kontakt z niektórymi członkami RAF, którym pozwalano osiedlać się w NRD, ułatwiano tranzyt, a także zapewniano szkolenie paramilitarne³⁵. Niemiecka służba utrzymywała także kontakt z terrorystami skrajnie prawicowymi, czego najlepszym przykładem były jej tajne związki z Odfriedem Heppem³⁶.

Bliskie relacje łączyły władze NRD z różnymi palestyńskimi ugrupowaniami³⁷, m.in. organizowano szkolenia bojowników OWP w zakresie wykorzystania materiałów wybuchowych, min i broni strzeleckiej z tłumikami³⁸. Nawiązały one również kontakty z OAN, która tak jak OWP była beneficjentem

³³ Por. M. Bengtson-Krallert, *Die DDR und der internationale Terrorismus*, Berlin 2016; T. Riegler, „Es muß ein gegenseitiges Geben und Nehmen sein”. *Warschauer-Pakt-Staaten und Terrorismusbekämpfung am Beispiel der DDR*, w: *Terrorismusbekämpfung in Westeuropa: Demokratie Und Sicherheit in Den 1970er Und 1980er Jahrens*, J. Hürter (red.), Berlin-München-Boston 2014, s. 289–315.

³⁴ Między innymi z Afrykańskim Kongresem Narodowym (ang. African National Congress, ANC), Organizacją Ludu Afryki Południowo-Zachodniej (ang. South West Africa People's Organization, SWAPO), Afrykańskim Ludowym Związkiem Zimbabwe (ang. Zimbabwe African People's Union, ZAPU).

³⁵ J. Gieseke, *Stasi. Historia*, Kraków 2010, s. 254–257; J.C. Schmeidel, *Stasi. Shield and Sword of the Party*, New York 2008, s. 142–162; M. Jander, *Die Stasi und die RAF. Raunen statt Fakten: Regine Igels "Terrorismus-Lügen"*, „Osteuropa” 2013, t. 63, nr 5/6, s. 367–374; K. Storkmann, *Geheime Solidarität. Militärbeziehungen und Militärhilfen der DDR in die »Dritte Welt«*, Berlin 2012.

³⁶ B. Blumenau, *Unholy Alliance: The Connection between the East German Stasi and the Right-Wing Terrorist Odfried Hepp*, „Studies in Conflict & Terrorism” 2020, t. 43, nr 1, s. 47–68.

³⁷ L. Maeke, *DDR und PLO – Die Palästinapolitik des SED-Staates*, Berlin-Boston 2017.

³⁸ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina...*, s. 292.

paramilitarnych szkoleń³⁹. Oprócz tego członkowie OAN otrzymali stypendia i możliwość prowadzenia działalności biznesowej, w tym związanej z handlem bronią. W zamian organizacja obiecała, że nie będzie prowadzić działalności terrorystycznej z terenu NRD i nie będzie atakować krajów komunistycznych. Współpraca Stasi z OAN trwała do 1986 r., kiedy to firma z Berlina Wschodniego, która była powiązana z terrorystami, została zamknięta⁴⁰.

W okresie zimnej wojny Zachód bardzo często oskarżał bułgarskie służby o bliską współpracę z międzynarodowym terroryzmem. Jednak najnowsze badania materiałów archiwalnych nie potwierdziły tych przypuszczeń. Nie odnaleziono żadnych dowodów świadczących o utrzymywaniu bezpośrednich kontaktów bułgarskiej bezpieki z Czerwonymi Brygadami – terrorystyczną organizacją działającą głównie we Włoszech, która reprezentowała nurt skrajnie lewicowy⁴¹. Co więcej, władze w Sofii aresztowały w 1978 r. czterech członków RAF i wydały ich zachodniemieckim służbom, co było bezprecedensową decyzją w bloku sowieckim, związaną ze zbliżającą się wizytą kanclerza Helmuta Schmidta. W ramach odwetu terroryści z RAF wysadzili dwa biura bułgarskiego przedstawicielstwa handlowego ulokowane w Europie Zachodniej. Wiadomo natomiast, że bułgarskie służby gościły u siebie przynajmniej jednego z członków amerykańskiej organizacji Czarne Pantery i utrzymywały tajne relacje z niektórymi palestyńskimi organizacjami, w tym z OAN. Wspólne spotkania służyły m.in. zdobywaniu informacji wywiadowczych na temat sytuacji na Bliskim Wschodzie. Oprócz tego w Bułgarii przebywało wielu terrorystów ściganych listami gończymi, np. „Carlos”, którzy posługiwali się sfałszowanymi paszportami. Część z nich mogła swobodnie poruszać się po kraju, ale była poddana dyskretnej obserwacji⁴².

Gdy 13 maja 1981 r. Ali Ağca postrzelił papieża Jana Pawła II, to jednym z wątków włoskiego śledztwa był udział bułgarskich służb w zamachu. Niedoszły zamachowiec miał uzyskać wsparcie od Sergieja Antonowa,

³⁹ M. Wolf, A. McElvoy, *Człowiek bez twarzy. Autobiografia szefa STASI*, Warszawa 1999, s. 353.

⁴⁰ T. Wunschik, *Palestinian Terrorism...*, s. 66–75.

⁴¹ Na temat Czerwonych Brygad zob. szerzej: A. Orsini, *Anatomy of the Red Brigades: The Religious Mind-Set of Modern Terrorists*, Ithaca–London 2011; R. Bartali, *Red Brigades (1969–1974): An Italian Phenomenon and a Product of the Cold War*, „Modern Italy” 2007, t. 12, nr 3, s. 349–369; M. Re, *The Red Brigades’ Communiqués: An Analysis of the Terrorist Group’s Propaganda*, „Terrorism and Political Violence” 2020, t. 32, nr 2, s. 275–292.

⁴² J. Baev, *Bulgarian State Security and International Terrorism*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 143–166; por. *International Terrorism in the Bulgarian State Security Files. Documentary Volume*, Sofia 2010.

pracownika bułgarskich linii lotniczych. Pojawiły się nawet hipotezy, że celem zamachu miał być także Lech Wałęsa, który planował odwiedzić Rzym w styczniu 1981 r.⁴³ Przypuszcza się, że bułgarskie służby działające prawdopodobnie na zlecenie KGB zaplanowały zabójstwo papieża, co skutkowało osłabieniem rosnącej roli Kościoła katolickiego w Polsce doby Solidarności, a także pozbyciem się ze Stolicy Piotrowej osoby o wyraźnie antykomunistycznej orientacji. Z jednej strony część dokumentów wyraźnie wskazuje na to, że bułgarskie służby mogły być zamieszane w zamach⁴⁴, z drugiej zaś nie udało się odnaleźć w bułgarskich archiwach bezpośrednich dowodów wyraźnie potwierdzających, że właśnie te służby zleciły zabójstwo papieża. Wiadomo jednak, że Ağca przebywał w 1980 r. w Sofii, posługując się sfalszowanym paszportem. Po analizie odtajnionych dokumentów nie ma natomiast wątpliwości, że bułgarskie służby niedługo po zamachu zorganizowały szeroką kampanię dezinformacyjną, której celem było odwrócenie uwagi od roli Sofii w próbie zabójstwa Jana Pawła II⁴⁵.

Do 1968 r. Czechosłowacja była bardzo aktywna w udzielaniu pomocy ruchom narodowowyzwoleńczym Trzeciego Świata. Państwo to utrzymywało również kontakty z grupami prowadzącymi działalność terrorystyczną. Dostarczało im broń, a także zapewniało szkolenie paramilitarne i wywiadowcze w Akademii Wojskowej im. Antonína Zápotockego w Brnie. Między 1959 r. a 1966 r. z takiego wsparcia korzystali bojownicy Ludowego Ruchu Wyzwolenia Angoli – Partia Pracy (port. Movimento Popular de Libertação de Angola – Partido do Trabalho, MPLA), Afrykańskiej Partii Niepodległości Gwinei i Wysp Zielonego Przylądka (ang. African Party for the Independence of Guinea and Cape Verde, PAIGC), Afrykańskiego Ludowego Związku Zimbabwe (ang. Zimbabwe African People's Union, ZAPU), Związku Ludności Kamerunu (fr. l'Union des Populations du Cameroun, UPC), Frontu Wyzwolenia Mozambiku (port. Frente de Libertação de Moçambique, FRELIMO), a także członkowie Nigerian Action Front. Czechosłowackie służby prowadziły bardzo aktywną infiltrację ruchów wyzwoleńczych, zwerbowały między innymi Amílcar Cabrala, współzałożyciela PAIGC⁴⁶, Virato

⁴³ S. Elad, A. Merari, *The Soviet Bloc...*, s. 42–43.

⁴⁴ Por. A. Grajewski, M. Skwara, *Ağca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015.

⁴⁵ J. Baev, *Bulgarian State Security...*, s. 153–156.

⁴⁶ N. Telepneva, 'Code Name SEKRETÁŘ': Amílcar Cabral, Czechoslovakia and the Role of Human Intelligence during the Cold War, „The International History Review” 2020, t. 42, nr 6, s. 1257–1273.

da Cruza, sekretarza MPLA, oraz Mehdiego Ben Barke, opozycjonistę marokańskiego⁴⁷. Władze w Pradze współpracowały także blisko z państwami sponsorującymi międzynarodowy terroryzm, czego świetnym przykładem są relacje pomiędzy Pragą a Libią rządzoną przez Muammara Kaddafiego⁴⁸. Utrzymywały także kontakty z różnymi palestyńskimi ugrupowaniami, którym dostarczano uzbrojenie, zapewniano szkolenie oraz z którymi współpracowano przy przedsięwzięciach biznesowych związanych między innymi z handlem bronią. W 1981 r. Salah Chalaf ps. „Abu Ijad”, jeden z liderów OWP, zaproponował nawet zabójstwo czechosłowackiego emigranta Jiříego Pelikána i ten plan został podobno zaakceptowany przez MSW. Jednak nie zrealizowano go z powodu sprzeciwu czechosłowackiej bezpieki obawiającej się międzynarodowych reperkusji, gdyby prawda o współpracy Pragi z OWP wyszła na jaw. Najnowsze badania archiwalne wskazują jednak, że znani terroryści, jak „Carlos” czy Abu Daud (właśc. Mohammad Oudeh), który często przyjeżdżał do Czechosłowacji, nie byli traktowani jak sojusznicy, lecz jako poważne zagrożenie bezpieczeństwa. Co prawda nie utrudniano im zaledwie pobytów w Pradze, ale ich przyjazdy, o których służby wcześniej wiedziały, były dyskretnie monitorowane przez kontrwywiad.

Jednocześnie władze w Pradze robiły, co mogły, aby zniechęcić terrorystów do wykorzystywania Czechosłowacji jako centrum logistycznego i miejsca wakacyjnego odpoczynku⁴⁹. Przykładem mogą być częste przyjazdy „Carlosa” do Pragi, które niepokoiły tamtejsze służby kontrwywiadowcze, gdyż zawsze korzystał on z fałszywych dokumentów i paszportów dyplomatycznych. Wprawdzie nigdy nie zdecydowano się go aresztować z powodu obaw o możliwy odwet w postaci zamachu na czechosłowackie cele, ale w 1986 r. bezpieka podstępem wymusiła na nim wyjazd z kraju i od tego czasu terrorysta nie wrócił już do Europy Wschodniej⁵⁰.

⁴⁷ J. Koura, *A prominent spy: Mehdi Ben Barka, Czechoslovak intelligence, and Eastern Bloc espionage in the Third World during the Cold War*, „Intelligence and National Security” 2021, t. 36, nr 3, s. 318–339.

⁴⁸ P. Žáček, *Military Intelligence from Libya and Terrorism – The ‘Oil’ residency in the materials of the Main Military Counterintelligence Directorate*, „Behind the Iron Curtain” 2012, t. 2, s. 139–151.

⁴⁹ M. Pešta, *Reluctant revolutionaries: Czechoslovak support of revolutionary violence between decolonization and détente*, „Intelligence and National Security” 2022, t. 37, nr 7, s. 1009–1010.

⁵⁰ D. Richterova, *The anxious host: Czechoslovakia and Carlos the Jackal 1978–1986*, „The International History Review” 2018, t. 40, nr 1, s. 108–132; P. Žáček, *Carlos the Jackal in Prague. Communist Czechoslovakia and International Terrorism. A Case Study*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni,

Przez wiele lat pojawiały się przypuszczenia, że czechosłowackie służby wspierały działalność Czerwonych Brygad. Oskarżenia kierowane w stronę Pragi pojawiły się, gdy u zatrzymanych terrorystów znaleziono broń wyprodukowaną w Czechosłowacji oraz paszporty z tamtejszymi stemplami. Był to wyraźny sygnał, że przekraczali oni czechosłowacką granicę, a więc pojawiły się domysły, że korzystali ze wsparcia tamtejszych służb, między innymi ze szkolenia w tajnym ośrodku w Karlowych Warach. Brakuje wiarygodnych dokumentów na ten temat, jednak z najnowszych badań wynika, że bliska współpraca Pragi z włoskimi terrorystami jest wątpliwa. Zakulisowe kontakty mogły być wprawdzie nawiązane na początku lat 70. XX w., ale w późniejszym okresie czechosłowackie służby prawdopodobnie nie utrzymywały z Czerwonymi Brygadami jakichkolwiek relacji, a tym bardziej nie wspierały ich terrorystycznej działalności⁵¹.

Sporo wiadomo o związkach Rumunii z organizacjami terrorystycznymi. Pod rządami Nicolae Ceaușescu kraj prowadził bardzo aktywną politykę w Trzecim Świecie i nawet angażował się w różne misje mediacyjne na Bliskim Wschodzie⁵². Ścisłe współpracował również z OWP, którą uznawał za strukturę narodowowyzwoleńczą, choć w tym wypadku Bukareszt musiał zachowywać ostrożność, gdyż po wojnie sześciodniowej wciąż utrzymywał stosunki dyplomatyczne z Izraelem⁵³. Rumuńskie służby zawarły także tajne porozumienie z „Carlosem”, którego wykorzystano do przeprowadzenia zamachu na Radio Wolna Europa w Monachium 21 lutego 1981 r.⁵⁴ Kulisy tej współpracy są w zarysie znane, ale wiele dokumentów świadczących o zaangażowaniu Securitate w przygotowanie zamachu zostało zniszczonych⁵⁵.

T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 107–122; tenże, *Ruce světové retuce. Carlos a Státní bezpečnost, 1976–1989. Edice dokumentů*, t. 1–2, Praga 2022.

⁵¹ J. Petlák, M. Mareš, *The Red Brigades and communist Czechoslovakia: a troubling legacy full of ambiguities*, „Intelligence and National Security” 2020, t. 35, nr 6, s. 870–884.

⁵² Por. I.M. Pacepa, *Czerwone horyzonty. Prawdziwa historia zbrodni, życia i upadku Nicolae Ceaușescu*, Warszawa 1990.

⁵³ E. Gheorghie, *Communists and Terrorists: Brothers in Arms or Allies of Convenience?*, Wilson Center, 13 IV 2020 r., <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/communists-and-terrorists-brothers-arms-or-allies-convenience> [dostęp: 20 IX 2022].

⁵⁴ L. Tofan, *Sacalul Securitatii. Teroristul Carlos in solda spionajului romanesc*, București 2013.

⁵⁵ V. Gheonea, *Carlos Șacalul și politica antiteroristă a României în anii '70*, „Arhivele Totalitari-smului” 2021, t. 29, nr 1–2, s. 154–181.

Szczególną rolę na terrorystycznej mapie świata odgrywały Węgry, które w okresie zimnej wojny stały się bezpieczną przystanią dla wielu radykalnych organizacji. Do Budapesztu przybywali między innymi terroryści: baskijscy, tureccy, kurdyjscy, irlandzcy, japońscy, francuscy, włoscy i ormiańscy. Węgierskie służby starały się monitorować przyjazdy podejrzanych gości, ale nie czyniły im zbytnich trudności w przekraczaniu granicy. Budapeszt był miejscem szczególnie lubianym przez „Carlosa”, który często przyjeżdżał tam zarówno na odpoczynek, jak i w celu spotkania się z innymi terrorystami. Aktywne były też różne palestyńskie ugrupowania, w tym OWP i OAN. Z niektórymi grupami węgierskie służby podejmowały bliską współpracę, np. z Frontem Wyzwolenia Palestyny Abu Abbasa (właśc. Muhammad Zaidan), którego członkowie otrzymali bezpłatnie broń i brali udział w szkoleniach wojskowych. Węgierskie podejście do międzynarodowego terroryzmu zmieniło się w połowie lat 80. XX w., kiedy to wydalono grupę „Carlosa” i Abu Abbasa oraz zdecydowano o likwidacji baz Abu Nidala⁵⁶.

Działalność Jugosławii w Ruchu Państw Niezaangażowanych powodowała, że utrzymywała ona szczególne relacje z krajami Trzeciego Świata. Miało to przełożenie na podejście władz w Belgradzie do organizacji terrorystycznych, które w wielu przypadkach traktowano jako narodowyzwoleńcze. I nie tylko tolerowano pobyt ich członków, lecz także zapewniano im wsparcie w postaci broni i szkolenia. Jugosławia odgrywała też ważną rolę jako kraj tranzytowy dla wielu ugrupowań, choć tamtejsze służby starały się kontrolować przyjazdy terrorystów i prowadzoną przez nich działalność. Przykładem może być „Carlos” i jego grupa, która wielokrotnie zwracała się o nawiązanie współpracy z jugosłowiańskimi służbami, ale takie prośby były odrzucane, a w 1983 r. terroryści zostali nawet zmuszeni do opuszczenia kraju⁵⁷. Warto również dodać, że Jugosławia borykała się z terroryzmem ze strony radykalnych grup emigracyjnych⁵⁸.

Wyjątkowe stanowisko wobec działalności palestyńskich organizacji zbrojnych zajmowała Albania. Tamtejsze władze popierały ich walkę

⁵⁶ B. Orbán-Schwarzkopf, *Hungarian State Security and International Terrorism in the 1980s*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 123–142.

⁵⁷ G. Akrap, *Yugoslavia, Carlos „The Jackal” and International Terrorism During the Cold War*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 167–184.

⁵⁸ M.N. Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, West Lafayette 2020.

o samostanowienie, ale wyraźnie potępiały działalność terrorystyczną. Mogło to wynikać z tego, że Albania blisko współpracowała z Chinami, dlatego dosyć ostrożnie patrzyła na relacje OWP z krajami pozostającymi pod kuratelą Moskwy. Władze w Tiranie nie zgodziły się również na przekazanie uzbrojenia Palestyńczykom⁵⁹.

Krajem, który miał specyficzny stosunek do terroryzmu, była Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna (KRLD). Władze w Phenianie prowadziły aktywną politykę w Trzecim Świecie, wspierały różne organizacje wyzwolenie, w tym te, które stosowały metody terrorystyczne⁶⁰. Między 1968 r. a 1988 r. na terenie KRLD prawdopodobnie działało ok. 30 baz treningowych, w których wyszkolono w prowadzeniu działań sabotażowych i *guerilla warfare* ponad 5 tys. bojowników z 25 krajów. Tajne służby KRLD wspierały także niektóre palestyńskie ugrupowania terrorystyczne⁶¹ oraz skrajnie lewicową Japońską Armię Czerwoną⁶². Jej członkowie 30 marca 1970 r. porwali japoński samolot i wylądowali w Phenianie. Tam zostali ciepło przywitani przez Kim Il Sunga, który ich ugościł. Później wykorzystał ich w operacjach porwań japońskich obywateli⁶³. Północnokoreańskie służby również same przeprowadzały zamachy terrorystyczne, między innymi w październiku 1983 r. w Rangunie podłożyły bombę, która zabiła 21 urzędników Korei Południowej przebywających w Birmie z oficjalną wizytą. W listopadzie 1987 r. dwóch oficerów wywiadu KRLD umieściło ładunek wybuchowy w samolocie linii KAL, który rozbił się nad Morzem Andamańskim. W katastrofie zginęło 115 pasażerów i członków załogi. Zamach miał na celu zdeorganizowanie przygotowań do zbliżających się Igrzysk Olimpijskich w Seulu⁶⁴. Począwszy od 1988 r.

⁵⁹ K. Këlliçi, *The PLO and Communist Albania: Cold War Relations*, „Journal of Palestine Studies” 2021, t. 50, nr 4, s. 53–66.

⁶⁰ B.R. Young, *Guns, Guerillas and the Great Leader. North Korea and the Third World*, Stanford 2021; J.T. Kim, *North Korean Terrorism: Trends, Characteristics, and Deterrence*, „Terrorism” 1988, t. 11, nr 4, s. 309–322.

⁶¹ B.E. Bechtol, Jr., *North Korea and Support to Terrorism: An Evolving History*, „Journal of Strategic Studies” 2010, t. 3, nr 2, s. 45–54.

⁶² D.H. Chang, M. Yajima, *The Japanese Sekigun Terrorists: Red Army Samurai Warriors*, „International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice” 1989, t. 13, nr 1, s. 1–22; Ch. Gerteis, *Mobilizing Japanese Youth. The Cold War and the Making of the Sixties Generation*, Ithaca-London 2021, s. 42–67.

⁶³ P.G. Steinhoff, *Kidnapped Japanese in North Korea: The New Left Connection*, „The Journal of Japanese Studies” 2004, t. 30, nr 1, s. 123–142.

⁶⁴ A. DiFilippo, *North Korea as a State Sponsor of Terrorism: Views from Tokyo and Pyongyang*, „International Journal of Korean Unification Studies” 2008, t. 17, nr 1, s. 1–40; *Terrorism*

(z wyjątkiem lat 2008–2017) KRLD znajduje się na liście Departamentu Stanu USA jako kraj wspierający międzynarodowy terroryzm⁶⁵. W tym kontekście warto zauważyć, że część terrorystów Japońskiej Armii Czerwonej wciąż przebywa w KRLD i pozostaje pod opieką północnokoreańskich służb⁶⁶.

Po analizie przytoczonych przykładów należy stwierdzić, że podejście krajów bloku sowieckiego do międzynarodowego terroryzmu różniło się od koncepcji przedstawionej w książce Claire Sterling. Moskwa nie nadzorowała terrorystycznej „międzynarodówki”, znani terroryści, jak np. „Carlos”, nie byli zazwyczaj mile widziani w stolicach państw komunistycznych, a niektóre organizacje, między innymi Czerwone Brygady, prawdopodobnie nie współpracowały ze służbami wywiadowczymi Czechosłowacji i Bułgarii. Nie oznacza to jednak, że zarzuty o wspieranie międzynarodowego terroryzmu kierowane pod adresem bloku sowieckiego są przesadzone i pozbawione podstaw źródłowych. Dzięki najnowszym badaniom jest możliwe wskazanie motywacji innych niż dotychczas wymieniane, którymi kierowały się poszczególne kraje w nawiązywaniu tajnych relacji z terrorystami, czego najlepszym przykładem jest PRL.

PRL jako sponsor międzynarodowego terroryzmu

Podejście Polski Ludowej do międzynarodowego terroryzmu do pewnego stopnia nie różniło się od podejścia innych państw komunistycznych, choć Warszawa nie była tak częstym celem wizyt członków organizacji terrorystycznych jak Budapeszt, Praga czy Berlin Wschodni. Być może nie czuli się tutaj zbyt bezpiecznie, zwłaszcza po zamachu na Abu Dauda przeprowadzonym 1 sierpnia 1981 r. w warszawskim hotelu Victoria⁶⁷. Władze PZPR publicznie nigdy nie pochwały aktów terrorystycznych, a propaganda delikatnie informowała o zamachach na Zachodzie⁶⁸. Aparat bezpieczeństwa PRL od początku lat 70. gromadził informacje na temat zjawiska terroryzmu,

by the Democratic People's Republic of Korea (North Korea), w: *The Oncoming Threat of Terrorism: The Growing Severity of the International Terrorism Situation*, Tokyo 2005, <https://www.npa.go.jp/archive/keibi/syouten/syouten271/english/pdf/sec04.pdf> [dostęp: 14 IX 2022].

⁶⁵ *State Sponsors of Terrorism*, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/> [dostęp: 14 IX 2022].

⁶⁶ B.R. Young, *Guns, Guerillas and...*, s. 53.

⁶⁷ Na temat zamachu zob. szerzej: P. Gasztold, *Zabójcze układy...*, s. 279–348.

⁶⁸ J. Szumski, *Międzynarodowy terroryzm w polskiej literaturze i prasie lat siedemdziesiątych XX wieku (wybrane przykłady)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2015, nr 14, s. 161–187.

a dane terrorystów były przekazywane do specjalnych kartotek. Część z nich (np. członkowie RAF) trafiali później do indeksu osób niepożądanych, co w teorii miało zapobiec ich przyjazdowi do PRL. Ponieważ jednak te osoby posługiwały się często sfałszowanymi paszportami, tego typu narzędzie nie było zbyt efektywne w ograniczaniu ich przyjazdów.

Za kulisami oficjalnej polityki polskich władz niektóre radykalne grupy jednak mogły liczyć na przychylność i wsparcie służb PRL. Takie tajne relacje były nawiązywane z różnych względów. Wśród dominujących czynników warunkujących współpracę Warszawy z organizacjami terrorystycznymi można wymienić przyczyny polityczne, ideologiczne oraz ekonomiczne.

Uwarunkowania polityczne zadecydowały o tym, że PRL uznała OWP za jedyną organizację reprezentującą palestyński ruch narodowowyzwoleńczy i udzielała jej wsparcia na arenie międzynarodowej. Ciekawa jest jednak geneza tych kontaktów, gdyż zostały one zapoczątkowane w 1968 r. w Bejrucie przez rezydenturę Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego⁶⁹. To właśnie wojskowe służby wywiadowcze PRL nawiązały pierwsze kontakty z palestyńskimi bojownikami, na co wpływ miał rozwój sytuacji w regionie, a zwłaszcza wojna sześciodniowa z 1967 r., która spowodowała zerwanie stosunków dyplomatycznych państw komunistycznych (oprócz Rumunii) z Izraelem⁷⁰. Klęska Syrii i Egiptu w 1967 r. była dla Palestyńczyków ogromnym szokiem⁷¹. Nie mogli już dalej polegać na armiach państw arabskich, dlatego postanowili samodzielnie wywalczyć niepodległość. Palestyńczycy nie chcieli pomocy finansowej, gdyż mieli sporo gotówki otrzymywanej od bogatszych państw arabskich. Brakowało im jednak nowoczesnej broni. Ponieważ nie mogli jej kupować na Zachodzie, zwrócili się w tej sprawie do państw bloku sowieckiego, które od 1955 r. dostarczały broń „postępowym” państwom arabskim. W tym czasie również władze na Kremlu zmieniały swoją taktykę wobec ruchu palestyńskiego, czego przykładem było nawiązanie tajnej współpracy KGB z LFWP oraz wizyta Arafata w Moskwie w 1970 r.⁷²

⁶⁹ P. Gasztold, *Wars, Weapons and Terrorists: Clandestine Operations of the Polish Military Intelligence Station in Beirut, 1965–1982*, „The International History Review” 2021, t. 43, nr 1, s. 122–135.

⁷⁰ Zob. szerzej: P. Gasztold, *Zabójcze układy...*, s. 19–64.

⁷¹ J. Jarzabek, *Palestyńczycy na drodze do niepodległości. Rozwój, przemiany i kryzys ruchu narodowego*, Warszawa 2012, s. 41.

⁷² R. Ginat, U. Bar-Noi, *Tacit support for terrorism. The rapprochement between the USSR and Palestinian guerilla organizations following the 1967 war*, „Journal of Strategic Studies” 2007, t. 30, nr 2, s. 267.

Nawiązane przez rezydenturę Zarządu II w Bejrucie rozmów z Palestyńczykami doprowadziło do zawarcia pierwszych umów na sprzedaż broni: *Organizacja Wyzwolenia Palestyny zainteresowana jest zakupem w możliwie najkrótszym terminie 1000 sztuk AK-47 z kolbą metalową, 200 sztuk granatników RPG-7 i 6000 sztuk granatów PG-7W* – pisał w listopadzie 1968 r. dyrektor Centralnego Zarządu Inżynierii (Cenzin)⁷³ płk Kazimierz Mazurek⁷⁴. Pierwszy kontrakt udało się podpisać na przełomie stycznia i lutego 1969 r., a dotyczył on dostawy 1300 sztuk karabinu AK-47 o wartości 110 tys. dolarów amerykańskich⁷⁵. W następnych latach Cenzin zawarł z palestyńskimi organizacjami wiele kontraktów na sprzedaż uzbrojenia. Wśród nich znalazły się: Al-Fatah, LFWP, As-Saika oraz DFWP⁷⁶. Niektóre rodzaje broni (np. pistolet maszynowy wz. 63, tzw. RAK) były szczególnie cenione przez terrorystów, którzy często wykorzystywali je w zamachach.

W ślad za umowami na dostawy uzbrojenia nawiązano relacje o charakterze politycznym, czego przykładem było otwarcie w 1976 r. Stałego Przedstawicielstwa OWP w Warszawie⁷⁷. Niedługo później Służba Bezpieczeństwa podjęła również nieoficjalny kontakt z oficerami ds. bezpieczeństwa OWP, wymieniając się informacjami na temat działalności ugrupowań przeciwnych Arafatowi. Była ona istotna z wywiadowczego punktu widzenia, gdyż pozwalała zarówno na wyprzedzającą identyfikację podejrzanych osób przyjeżdżających z Bliskiego Wschodu, jak i rozpoznanie aktualnego stanowiska ekipy Arafata. W 1983 r. Abu Ijad, jeden z liderów OWP, zaproponował oficjalne nawiązanie współpracy służb PRL z Palestyną, chociaż nie wiadomo, czy w tej sprawie podpisano formalne porozumienie⁷⁸. W tym czasie ruch palestyński był mocno zróżnicowany.

⁷³ Od 1955 r. Centralny Zarząd Inżynierii ulokowany w Ministerstwie Handlu Zagranicznego odpowiadał za eksport uzbrojenia i usług wojskowych.

⁷⁴ Wojskowe Biuro Historyczne-Centralne Archiwum Wojskowe (WBH-CAW), Szefostwo Zamówień i Dostaw Techniki Wojskowej, sygn. 248/91/600, pismo dyrektora Centralnego Zarządu Inżynierii MHZ płk. Kazimierza Mazurka do szefa Biura ds. Importu i Eksportu Sztabu Generalnego płk. Boratyńskiego, Warszawa, 6 XI 1968 r., k. 45.

⁷⁵ WBH-CAW, Szefostwo Zamówień i Dostaw Techniki Wojskowej, sygn. 248/91/600, sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Republiki Libańskiej, 19 II 1969 r., k. 83.

⁷⁶ P. Gasztold, *Wars, Weapons...*, s. 129.

⁷⁷ *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator*, t. 4: *Afryka i Bliski Wschód 1918–2009*, K. Szczepaniak, A. Herman-Lukasik, B. Janicka (red.), Warszawa 2010, s. 226.

⁷⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN), KC PZPR, sygn. LXXVI-624, *Wyciąg z notatki odbytego dnia 15 KC PZPR z przebywającą w Polsce na zaproszenie MSZ delegacją kierownictwa OWP na czele z Tow. Abu Ijad/SalahChalaf/ – członkiem KC Fatah*, [b.p].

Kierownictwo PZPR utrzymywało najbliższe relacje z nurtem podporządkowanym Jasirowi Arafatowi o nazwie Al-Fatah. Mniej zażyłe kontakty utrzymywano z grupami, które reprezentowały nurt marksistowsko-leninowski, a więc były ideologicznie najbliższe PZPR, czyli z LFWP i DFWP⁷⁹.

Jak wynika z odtajnionych dokumentów, LFWP kupował w Polsce duże ilości uzbrojenia, zwłaszcza na początku lat 70. XX w.⁸⁰ Bojownicy organizacji przyznawali, że broń wyprodukowana w krajach socjalistycznych pozwalała im do pewnego stopnia zmniejszyć przewagę Izraela, który stale rozbudowywał swój kompleks zbrojeniowy⁸¹. Broń kupiona przez LFWP mogła być też użyta w zamachach terrorystycznych bądź przekazana innym ekstremistycznym grupom, np. RAF. Dotychczas nie potwierdzono jednak żadnych poszlak, które wskazywałyby na zawarcie jakiegokolwiek porozumienia pomiędzy służbami PRL a LFWP. Przynajmniej do 1980 r. Polska była jedynym krajem socjalistycznym, z którym LFWP nie nawiązał oficjalnej współpracy⁸². Struktury kierownicze PZPR nie utrzymywały bliższych stosunków z LFWP, a delegacje tej organizacji odwiedzające PRL były później zapraszane jedynie przez Polski Komitet Solidarności z Narodami Azji Afryki i Ameryki Łacińskiej. Ugrupowanie otrzymywało jednak wsparcie w formie przyznanych corocznie czterech stypendiów⁸³. Na podobną pomoc mógł również liczyć DFWP⁸⁴. Oba ugrupowania mogły swobodnie działać w PRL, a otrzymywane subwencje mogły być traktowane jako nagroda dla zaufanych bądź doświadczonych bojowników. Mogły one też liczyć na przychyłność i tolerancję służb PRL. Niemniej jednak były aktywnie infiltrowane przez peerelowski kontrwywiad, który razem ze służbami OWP starał się monitorować sytuację w palestyńskiej diasporze. Gdy jedno

⁷⁹ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ), Departament V, sygn. 26/86, w-2, 023-1-82, pismo Rady Handlowego Chargé D'affaires a. i. w Bejrucie Tadeusza Lisaka do dyrektora Departamentu V MSZ Stanisława Turbańskiego, Bejrut, 1 II 1982 r., [b.p].

⁸⁰ Na przykład w listopadzie 1970 r. LFWP zakupił 1000 sztuk kałuszników za 79 tys. dolarów amerykańskich. Zob. WBH-CAW, Szefostwo Zamówień i Dostaw Techniki Wojskowej, 248/91/475, specyfikacja towaru dostarczanego na podstawie kontraktu nr 12021, [listopad 1970 r.], s. 5.

⁸¹ Institute of Palestine Studies, PF-P831mi, *Military Strategy of the PFLP*, Beirut 1970, s. 40–42.

⁸² AMSZ, Departament V, sygn. 25/85, w-4, 22-5-80, notatka ambasadora PRL w Libanie Janusza Zabłockiego z rozmowy z członkiem Biura Politycznego Ludowego Frontu Wyzwolenia Palestyny – Taysir Khuba, Bejrut, 31 I 1980 r., [b.p].

⁸³ AAN, KC PZPR, sygn. LXXVII-38, Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny – opracowanie Wydziału-Sekretariatu Komisji Międzynarodowej KC PZPR, Warszawa, kwiecień 1989 r., [b.p].

⁸⁴ Por. P. Gasztold, *Zabójcze układy...*, s. 92–96.

z polskich źródeł ulokowanych wewnątrz środowiska DFWP otrzymało propozycję wyjazdu do Izraela i dokonania tam zamachu terrorystycznego, to Służba Bezpieczeństwa przeprowadziła dokładną analizę korzyści i ryzyka związanego z ofertą. Finalnie zdecydowano, że udział Polaka w działalności terrorystycznej przyniósłby więcej szkód na arenie międzynarodowej niż korzyści, którymi byłyby informacje pochodzące z samej organizacji⁸⁵.

Brakuje również dokumentów potwierdzających współpracę służb PRL ze skrajnie lewicową RAF. Wiadomo, że w wewnętrznych opracowaniach MSW terroryzm tej organizacji był poddawany ostrej krytyce jako nieskuteczny, a wręcz działający na korzyść władz w Bonn, które wykorzystywały go do zwiększenia uprawnień dla niemieckiego kontrwywiadu. Członkowie RAF podróżowali po całej Europie, posługując się fałszywymi dokumentami, bywali również w Polsce. W 1978 r. jeden z nich został nawet rozpoznany, co skutkowało zarządzeniem ogólnopolskich poszukiwań, które jednak do niczego konkretnego nie doprowadziły. Wiadomo, że wschodnioniemieckie służby wspierały RAF, brakuje natomiast dokumentów, które pozwoliłyby na postawienie tezy o podobnej roli aparatu bezpieczeństwa PRL⁸⁶. Pewne poszlaki wskazują jednak, że do takiej współpracy również mogło dochodzić⁸⁷. Wiadomo też, że do Polski kilka razy przyjeżdżał „Carlos”, który posługiwał się fałszywymi dokumentami, nie zawsze jednak był on poddawany inwigilacji. Nie wiadomo również, czy utrzymywał kontakty z peerelowskimi służbami⁸⁸.

Nie brakuje za to dokumentów potwierdzających długoletnią współpracę polskich służb z OAN i grupą Monzera al-Kassara. W obu tych przypadkach główną płaszczyzną działania były względy ekonomiczne i wywiadowcze, a nie ideologiczne. Partnerem terrorystów ze strony polskiej były wojskowe służby wywiadowcze i pracownicy Cenzinu. Bliższe kontakty zostały nawiązane po wybuchu wojny iracko-irańskiej, kiedy władze w Bagdadzie zaczęły kupować w Polsce duże ilości uzbrojenia. Pośrednikiem w kontraktach zawieranych między Cenzinem a Irakiem był Samir

⁸⁵ Tenże, *Międzynarodowi terroryści w PRL...*, s. 307–308.

⁸⁶ Tenże, *Der Sicherheitsapparat der Volksrepublik Polen und die Rote Armee Fraktion*, „Inter Finitimos. Jahrbuch zur deutsch-polnischen Beziehungsgeschichte” 2011, nr 9, s. 144–154.

⁸⁷ *O współpracy komunistycznych służb specjalnych ze światowym terroryzmem – z Witoldem Gadowskim rozmawiał Tomasz Plaskota*, „Glaukopis” 2013, nr 28, s. 238–239.

⁸⁸ P. Gasztold-Seń, „Szakal” w Warszawie, „Pamięć.pl - Biuletyn IPN” 2012, nr 2; tenże, „Szakal” na Starym Mieście, „Historia”, dodatek do „Uważam Rze” 2017, nr 9, [b.p.].

Najmeddin, handlarz bronią i szef skrzydła finansowego OAN⁸⁹. Na temat kulis nawiązania relacji z OAN raportował Andrzej Urbaniak, pracownik Cenzinu i współpracownik wywiadu wojskowego PRL:

W latach 1980–82 wartość zrealizowanych kontraktów wyniosła ok. 550 mln dolarów. Na podkreślenie zasługuje fakt, że powyższa współpraca przebiegała w atmosferze wzajemnego zaufania, bez żadnych zadrażnień i nieporozumień. Ww. zabezpieczali nam bardzo korzystne ceny, terminowe płatności często wyprzedzające faktyczne terminy dostaw, co w tej działalności jest ewenementem. Przez swoje wpływy w Iraku inspirowali pewne formy pomocy dla naszego kraju, np. umieszczenie w BH (Bank Handlowy – dop. aut.) w Warszawie depozytów irackich w wysokości ok. 350 mln dolarów. Jednocześnie przy pomocy PLF (Abu Nidala – dop. aut.) dostarczono do kraju w 1981 r. wzorce uzbrojenia NATO, w tym podzespoły czołgu M-60 Chieftain⁹⁰.

Współpraca układała się na tyle dobrze, że terroryści zaproponowali przeniesienie jej na wyższy poziom. W tym celu 18 maja 1983 r. późnym wieczorem zorganizowano spotkanie w siedzibie Cenzinu. Z ramienia OAN wzięli w nim udział Najmeddin, Mohammed Al-Bitar i niejaki pan „Hani”, ze strony gospodarzy obecny był m.in. Urbaniak. Oprócz współpracy w handlu bronią ludzie Abu Nidala zaproponowali dzielenie się informacjami politycznymi i wywiadowczymi⁹¹. Niepisana umowa została zawarta i dzięki niej terroryści uzyskali wiele korzyści związanych z ich pobytami w Polsce. Również lider OAN przyjeżdżał do Polski wiele razy na odpoczynek i rekonwalescencję, posługując się oczywiście sfałszowanymi paszportami. Jego ludzie mogli liczyć na ułatwienia wizowe, otrzymywali stypendia, a także legalizowali swoją działalność biznesową przez założenie dwóch spółek razem z Cenzinem i Zarządem II Sztabu Generalnego⁹². Pierwsza z nich (S.A.S.) mieściła się w warszawskim wieżowcu Intraco, druga (Intermador) w Zurichu. Obie firmy zarabiała olbrzymie kwoty na legalnym i nielegalnym handlu bronią. W zamian za gościnę terroryści dzielili się informacjami,

⁸⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), sygn. 1405/23, notatka Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej dot. rozmów handlowych z przedstawicielem Iraku, Warszawa, 2 VII 1981 r., s. 23.

⁹⁰ AIPN, sygn. 2602/27782, notatka „Urbana” dot. propozycji współpracy w zakresie wymiany informacji, 24 V 1983 r., k. 221–222.

⁹¹ Tamże, k. 223–225.

⁹² Por. P. Seale, *Abu Nidal...*, s. 275–278.

dostarczali wywiadowi wojskowemu PRL także towary objęte przez Zachód embargiem, zwłaszcza broń i materiały wojskowe (np. kamizelki kuloodporne)⁹³. Owocna współpraca trwała do końca lat 80. XX w. i nie przerwała jej nawet presja Departamentu Stanu USA. Amerykanie wielokrotnie zgłaszali władzom PRL, że w Warszawie działa spółka kontrolowana przez terrorystów⁹⁴. Wprawdzie w 1987 r. firma S.A.S. została zamknięta, ale Cenzin nadal współpracował z jej przedstawicielami. Według wschodnioniemieckich służb CIA miało bardzo dobre rozeznanie w działalności terrorystów, dzięki temu że pod koniec lat 80. Najmeddin zdradził Nidala i oddał się w ręce Amerykanów. Jak można się domyślić, przekazał im wszystkie szczegóły dotyczące biznesowych przedsięwzięć prowadzonych przez terrorystów w PRL i NRD⁹⁵. Taki scenariusz jest bardzo prawdopodobny, o czym świadczyłoby zaprzestanie działalności OAN na terenie Polski po 1990 r.

Relacje służb PRL z Al-Kassarem i jego grupą mają podobną genezę do kontaktów z OAN. W latach 80. Al-Kassar zaliczał się do najważniejszych światowych handlarzy bronią. Blisko współpracował też z FWP Abu Abbasa i pomagał w przygotowaniu zamachów terrorystycznych, między innymi na włoski statek Achille Lauro w październiku 1985 r. Jego współpraca z PRL miała czysto ekonomiczny wymiar. W 1983 r. Zarząd II i Cenzin wspólnie z Al-Kassarem utworzyły w Wiedniu spółkę Alkastronic. Działała ona do grudnia 1985 r., czyli do czasu wkroczenia tam austriackiej policji, która podejrzewała Al-Kassara o nielegalny handel bronią, przemysł narkotyków i działalność terrorystyczną. W Wiedniu aresztowano także dwóch Polaków zatrudnionych w Alkastronic – Tadeusza Koperwasa i Henryka Majorczyka, których oskarżono o działalność terrorystyczną. Obaj pracowali dla Cenzinu i wywiadu wojskowego PRL. W 1986 r. Al-Kassar otworzył swoje biuro w Warszawie, gdzie mógł liczyć na przychyłość służb wojskowych i pracowników Cenzinu, z którymi współpracował do 1990 r., a nawet później, co wykazały odtajnione dokumenty Wojskowych Służb Informacyjnych⁹⁶.

⁹³ AIPN, sygn. 2602/17400, notatka w sprawie ewentualnych możliwości dostaw egzemplarzy uzbrojenia i wyposażenia produkcji różnych krajów za pośrednictwem ugrupowań palestyńskich posiadających biura w Damaszku, 10 VIII 1984 r., k. 50–51.

⁹⁴ National Security Archive, TE00925, *The Abu Nidal Terror Network*, lipiec 1987 r., k. 12–15.

⁹⁵ BStU, MfS HA XXII, sygn. 1031/1, Aktivitaten der CIA im Zusammenhang mi der Abu-Nidal Gruppe, Berlin, styczeń 1990 r., k. 8.

⁹⁶ Zob. szerzej: P. Gasztold, *Strange bedfellows in the arms trade: Polish intelligence, Monzer al-Kassar and the Iran-Contra affair*, „Intelligence and National Security” 2022, t. 37, nr 5, s. 627–650.

Kontakty służb PRL z OAN i grupą Al-Kassara różniły się od kontaktów z innymi ugrupowaniami. Po pierwsze współpraca dwustronna, oparta na czynniku ekonomicznym, dotyczyła handlu bronią. Była to więc relacja biznesowa, w której względy ideologiczne nie były najważniejsze. Po drugie zarówno OAN, jak i Al-Kassar w zamian za przychyłność służb, ułatwienia wizowe, otrzymywane stypendia oraz możliwość legalnej działalności politycznej i biznesowej dostarczali służbom PRL informacje oraz towary objęte embargiem. Po trzecie władze w Warszawie zdawały sobie sprawę, że zarówno OAN, jak i grupa Al-Kassara są zaangażowane w działalność terrorystyczną, na którą przeznaczają też zyski z handlu bronią. Nie było to jednak przeszkodą w utrzymywaniu długoletniej współpracy. Z dostępnych dokumentów można również wywnioskować, że terroryści mogli wykorzystywać korupcję jako metodę zyskiwania przychyłności ze strony peerelowskich służb. Wszystkie te czynniki razem wzięte pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że PRL była państwem sponsorującym międzynarodowy terroryzm.

Podsumowanie

Przede wszystkim warto zastanowić się nad pytaniem, dlaczego blok sowiecki wspierał międzynarodowy terroryzm. Polityka państw bloku wschodniego wobec międzynarodowych organizacji terrorystycznych miała zróżnicowany charakter. Wynikała ona w zasadzie z interesów poszczególnych rządów, ich obaw i ambicji, nie zaś z przemyślanej strategii Moskwy. Władze na Kremlu nie były w stanie kontrolować zakulisowych kontaktów NRD, Czechosłowacji czy PRL z terrorystami, choć starały się je oczywiście monitorować. Zresztą KGB również wspierał bliskowschodnich terrorystów i planował ich wykorzystanie do tajnych operacji. Po przeanalizowaniu współpracy państw komunistycznych z ugrupowaniami terrorystycznymi można stwierdzić, że jej podstawy mają podłoże ideologiczne, polityczne, ekonomiczne i operacyjne.

Przyczyny ideologiczne wynikały z marksistowsko-leninowskiej linii politycznej danej grupy tożsamej z linią krajów bloku wschodniego. Linia danej grupy musiała być aprobowana przez Kreml. Stąd też państwa socjalistyczne utrzymywały kontakty z LFWP i DFWP, którym pomagały w większym lub mniejszym stopniu.

Przyczyny polityczne były konsekwencją rozwoju sytuacji międzynarodowej i procesu dekolonizacji zachodzącego w świecie. Za przykład może posłużyć współpraca z OWP, która została uznana przez blok sowiecki za

jedyną prawowitą reprezentację polityczną Palestyńczyków. Mimo oficjalnego potępienia przez kraje socjalistyczne aktów terrorystycznych popełnianych przez OWP, działalność militarna i polityczna tej organizacji była przez nie aktywnie wspierana, właśnie z powodu ulokowania jej w koncepcji „walki narodowowyzwoleńczej” związanej z procesem dekolonizacji.

Ważną przyczyną o charakterze politycznym była również obawa przed zamachami. Władze państw komunistycznych autentycznie obawiały się, czy znane ugrupowania terrorystyczne, np. grupa „Carlosa”, nie przeprowadzą zamachu za żelazną kurtyną. Aby przeciwdziałać tego typu zagrożeniom, bardzo często umawiano się z terrorystami, że w zamian za gościnę i ułatwienia działania nie będą oni atakować celów w tych krajach. Stąd np. wynikała polityka tolerancji Czechosłowacji i Węgier wobec „Carlosa”. Obawa przed zamachami wpłynęła również na współpracę służb NRD i PRL z OWP oraz – do pewnego stopnia – z OAN. Ułatwienia wizowe i przychylność lokalnych służb umożliwiały wykorzystywanie terytoriów państw komunistycznych do spokojnego i bezpiecznego przygotowywania zamachów, z czego służby (np. NRD i Węgier) zdawały sobie sprawę⁹⁷.

Przyczyny operacyjne były związane z wykorzystaniem radykalnych ugrupowań do różnych tajnych operacji. Sowietkie służby planowały wykorzystać LFWP do porwania oficera CIA i być może korzystały z usług terrorystów w podobnych operacjach. Rumuńskie służby zleciły grupie „Carlosa” przeprowadzenie zamachu na Radio Wolna Europa w Monachium. Nie można wykluczyć, że również inne kraje socjalistyczne wspólnie z terrorystami planowały skrytobójstwa lub zamachy bądź z nimi współpracowały, choć akurat ta płaszczyzna relacji jest najmniej rozpoznana. Wbrew rozpowszechnionym opiniom organizacje terrorystyczne nie były jednak poważnie brane pod uwagę jako narzędzie do wzniecania chaosu w momencie wybuchu trzeciej wojny światowej. Wprawdzie wstępne koncepcje przygotowania planu użycia członków RAF czy „Carlosa” w momencie wybuchu „W” pojawiły się między innymi w NRD, ale zostały odrzucone z powodu nieprzewidywalności zachowania terrorystów. Trudno było ich skutecznie kontrolować w Berlinie Wschodnim i w Budapeszcie, a co dopiero w czasie światowego konfliktu zbrojnego. Warto jednak dodać, że służby NRD traktowały działalność RAF jako użyteczne narzędzie do destabilizowania RFN. Mimo że linia polityczna terrorystów była oceniana jako anarchistyczna,

⁹⁷ Por. *Minutes of Meeting Between Czechoslovak and Hungarian Interior Ministry Officials on the Carlos Terrorist Group and Radio Free Europe Bomb Attack*, Wilson Center, 25 IV 1981 r., <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/121525> [dostęp: 20 IX 2022].

to wschodnioniemieckie służby udzielały im aktywnego wsparcia właśnie z powodu ich taktycznej przydatności w realizacji długofalowego celu, jakim było osłabianie zachodniego sąsiada.

Istotną rolę w utrzymywaniu kontaktów bloku sowieckiego z terrorystami odgrywał czynnik ekonomiczny. Dotyczyło to przede wszystkim powiązań Warszawy z grupami Abu Nidala i z Al-Kassarem, w których współpraca ekonomiczna stanowiła trzon tajnych relacji. W tym przypadku terroryści byli partnerami biznesowymi służb i państwowych przedsiębiorstw odpowiedzialnych za handel uzbrojeniem. W zamian terroryści odwdzięczali się dostarczaniem towarów, które były objęte embargiem, głównie zachodnim uzbrojeniem oraz elektroniką. Przekazywali również informacje wywiadowcze między innymi na temat sytuacji na Bliskim Wschodzie.

Można zatem powiedzieć, że niezależnie od motywacji współpracy państw komunistycznych z ugrupowaniami terrorystycznymi, takie tajne kontakty zazwyczaj przynosiły obopólne korzyści. Stąd nie ma żadnych wątpliwości, że w okresie zimnej wojny państwa bloku sowieckiego współpracowały z różnymi organizacjami i mogą być *ex post* uznane za sponso rów międzynarodowego terroryzmu.

Bibliografia

Akrap G., *Yugoslavia, Carlos „The Jackal” and International Terrorism During the Cold War*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 167–184.

Alexander Y., *Palestinian Secular Terrorism*, Ardsley 2003.

Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, Poznań 2014.

Baev J., *Bulgarian State Security and International Terrorism*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 143–166.

Bartali R., *Red Brigades (1969–1974): An Italian Phenomenon and a Product of the Cold War*, „Modern Italy” 2007, t. 12, nr 3, s. 349–369.

Bechtol B.E., Jr., *North Korea and Support to Terrorism: An Evolving History*, „Journal of Strategic Studies” 2010, t. 3, nr 2, s. 45–54.

- Bengtson-Krallert M., *Die DDR und der internationale Terrorismus*, Berlin 2016.
- Bergman R., *Rise and Kill First. The Secret History of Israel's Targeted Assassinations*, New York 2018.
- Blumenau B., *Unholy Alliance: The Connection between the East German Stasi and the Right-Wing Terrorist Odfried Hepp*, „Studies in Conflict & Terrorism” 2020, t. 43, nr 1, s. 47–68.
- Bolchakov V., *Le terrorisme à l'américaine*, Moscou 1986.
- Byman D., *Deadly Connections. States that Sponsor Terrorism*, New York 2005.
- Chamberlin P.T., *The Global Offensive. The United States, The Palestine Liberation Organization, and the Making of the Post-Cold War Order*, New York 2012.
- Chang D.H., Yajima M., *The Japanese Sekigun Terrorists: Red Army Samurai Warriors*, „International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice” 1989, t. 13, nr 1, s. 1–22.
- Cline R.S., Alexander Y., *Terrorism: The Soviet Connection*, New York 1984.
- Dannreuther R., *The Soviet Union and the PLO*, New York 1998.
- DiFilippo A., *North Korea as a State Sponsor of Terrorism: Views from Tokyo and Pyongyang*, „International Journal of Korean Unification Studies” 2008, t. 17, nr 1, s. 1–40.
- Elad S., Merari A., *The Soviet Bloc and World Terrorism*, Jaffe Center for Strategic Studies, Tel Aviv, seria: Paper no. 26, Tel Aviv 1984.
- Fredholm M., *Soviet Approaches to Muslim Extremism and Terrorism*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in the West, Middle East and Latin America*, t. 2, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2021, s. 42–60.
- Gasztold P., *Polish Military Intelligence and Its Secret Relationship with the Abu Nidal Organization*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 85–106.
- Gasztold P., *Strange bedfellows in the arms trade: Polish intelligence, Monzer al-Kassar and the Iran-Contra affair*, „Intelligence and National Security” 2022, t. 37, nr 5, s. 627–650.
- Gasztold P., *Wars, Weapons and Terrorists: Clandestine Operations of the Polish Military Intelligence Station in Beirut, 1965–1982*, „The International History Review” 2021, t. 43, nr 1, s. 122–135.

Gasztold P., *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Warszawa 2017.

Gasztold-Seń P., *Between Geopolitics and National Security. Polish Intelligence and International Terrorism during the Cold War*, w: *Need to know. Western and Eastern Perspectives*, W. Bułhak, T.W. Friis (red.), Odense 2014, s. 137–162.

Gasztold-Seń P., *Biznes z terrorystami. Brudne interesy wywiadu wojskowego PRL z bliskowschodnimi organizacjami terrorystycznymi*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1, s. 165–216.

Gasztold-Seń P., *Der Sicherheitsapparat der Volksrepublik Polen und die Rote Armee Fraktion*, „Inter Finitimos. Jahrbuch zur deutsch-polnischen Beziehungsgeschichte” 2011, nr 9, s. 144–154.

Gasztold-Seń P., *Międzynarodowi terroryści w PRL – historia niewymuszonej współpracy*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1, s. 275–315.

Gasztold-Seń P., *Międzynarodowi terroryści w Warszawie (lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX wieku)*, w: *Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989. Studia i materiały*, P. Pleskot (red.), Warszawa 2012, s. 115–134.

Gasztold-Seń P., „Szakal” na Starym Mieście, „Historia”, dodatek do „Uważam Rze” 2017, nr 9, [b.p.].

Gasztold-Seń P., „Szakal” w Warszawie, „Pamięć.pl. Biuletyn IPN” 2012, nr 2, s. 32–36.

Gadowski W., Wojciechowski P., *Tragarze śmierci. Polskie związki ze światowym terroryzmem*, Warszawa 2010.

Gerteis Ch., *Mobilizing Japanese Youth. The Cold War and the Making of the Sixties Generation*, Ithaca–London 2021.

Gheonea V., *Carlos Șacalul și politica antiteroristă a României în anii '70*, „Arhivele Totalitarismului” 2021, t. 29, nr 1–2, s. 154–181.

Gieseke J., *Stasi. Historia*, Kraków 2010.

Ginat R., Bar-Noi U., *Tacit support for terrorism. The rapprochement between the USSR and Palestinian guerilla organizations following the 1967 war*, „Journal of Strategic Studies” 2007, t. 30, nr 2, s. 255–284.

Ginor I., Remez G., *The KGB's Abduction Programme and the PFLP: On the Cusp Between Intelligence and Terrorism*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 21–39.

Golan G., *The Soviet Union and the Palestine Liberation Organization. An Uneasy Alliance*, New York 1980.

Grajewski A., Skwara M., *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015.

Guttman A., *The Origins of International Counterterrorism: Switzerland at the Forefront of Crisis Negotiations, Multilateral Diplomacy, and Intelligence Cooperation (1969–1977)*, London 2017.

Gyr M., *Schweizer Terrorjahre. Das geheime Abkommen mit der PLO*, Zurich 2016.

Gyr M., *The Secret 1970 Moratorium Agreement Between Switzerland and the PLO. w: Terrorism in the Cold War. State Support in the West, Middle East and Latin America*, t. 2, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2021, s. 63–87.

Hänni A., *Introduction. State support for terrorist actors in the Cold War – myths and reality (Part 1)*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 1–19.

Hänni A., *Terrorismus als Konstrukt. Schwarze Propaganda, politische Bedrohungsängste und der Krieg gegen den Terrorismus in Reagans Amerika*, Essen 2018.

International Terrorism in the Bulgarian State Security Files. Documentary Volume, Sofia 2010.

Jander M., *Die Stasi und die RAF. Raunen statt Fakten: Regine Igels "Terrorismus-Lügen", „Osteuropa"* 2013, t. 63, nr 5/6, s. 367–374.

Jarząbek J., *Palestyńczycy na drodze do niepodległości. Rozwój, przemiany i kryzys ruchu narodowego*, Warszawa 2012.

Kelliçi K., *The PLO and Communist Albania: Cold War Relations*, „Journal of Palestine Studies” 2021, t. 50, nr 4, s. 53–66.

Kim J.T., *North Korean Terrorism: Trends, Characteristics, and Deterrence*, „Terrorism” 1988, t. 11, nr 4, s. 309–322.

Koura J., *A prominent spy: Mehdi Ben Barka, Czechoslovak intelligence, and Eastern Bloc espionage in the Third World during the Cold War*, „Intelligence and National Security” 2021, t. 36, nr 3, s. 318–339.

Kushner H.W., *Encyclopedia of Terrorism*, Thousand Oaks 2003.

Lammert M., *Der neue Terrorismus: Terrorismusbekämpfung in Frankreich in den 1980er Jahren*, Berlin–Boston 2017.

Laquer W., *The Age of Terrorism*, Boston 1987.

Les espions français parlent, S. Laurent (red.), Paris 2013.

Maeke L., *DDR und PLO – Die Palästinalpolitik des SED-Staates*, Berlin–Boston 2017.

Melman Y., *The Master Terrorist. The True Story Behind Abu Nidal*, New York 1986.

Norton A.R., *Moscow and the Palestinians. A New Tool of Soviet Policy in the Middle East*, Coral Gables 1974.

O współpracy komunistycznych służb specjalnych ze światowym terroryzmem – z Witoldem Gadowskim rozmawiał Tomasz Plaskota, „Glaukopis” 2013, nr 28, s. 234–240.

Orbán-Schwarzkopf B., *Hungarian State Security and International Terrorism in the 1980s*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 123–142.

Orsini A., *Anatomy of the Red Brigades: The Religious Mind-Set of Modern Terrorists*, Ithaca–London 2011.

Pacepa I.M., *Czerwone horyzonty. Prawdziwa historia zbrodni, życia i upadku Nicolae Ceaușescu*, Warszawa 1990.

Pešta M., *Reluctant revolutionaries: Czechoslovak support of revolutionary violence between decolonization and détente*, „Intelligence and National Security” 2022, t. 37, nr 7, s. 1003–1019.

Petlák J., Mareš M., *The Red Brigades and communist Czechoslovakia: a troubling legacy full of ambiguities*, „Intelligence and National Security” 2020, t. 35, nr 6, s. 870–884.

Possony S.T., Bouchey L.F., *International Terrorism – The Communist Connection – With a Case Study of West German Terrorist Ulrike Meinhof*, Washington 1978.

Re M., *The Red Brigades' Communiqués: An Analysis of the Terrorist Group's Propaganda*, „Terrorism and Political Violence” 2020, t. 32, nr 2, s. 275–292.

Richterova D., *The anxious host: Czechoslovakia and Carlos the Jackal 1978–1986*, „The International History Review” 2018, t. 40, nr 1, s. 108–132. Riegler T., „Es muß ein gegenseitiges Geben und Nehmen sein”. *Warschauer-Pakt-Staaten und Terrorismusbekämpfung am Beispiel der DDR*, w: *Terrorismusbekämpfung in Westeuropa*:

Demokratie Und Sicherheit in Den 1970er Und 1980er Jahrens, J. Hürter (red.), Berlin-München-Boston 2014, s. 289-315.

Riegler T., *Im Fadenkreuz: Österreich und der Nahostterrorismus 1973-1985*, Göttingen 2011.

Schmeidel J.C., *Stasi. Shield and Sword of the Party*, New York 2008.

Scott E.R., *The Hijacking of Aeroflot Flight 244: States and Statelessness in the Late Cold War*, „Past & Present” 2019, t. 243, nr 1, s. 213-245.

Seale P., *Abu Nidal: A Gun For Hire*, London 1992.

Steinhoff P.G., *Kidnapped Japanese in North Korea: The New Left Connection*, „The Journal of Japanese Studies” 2004, t. 30, nr 1, s. 123-142.

Sterling C., *Sieć terroru*, Warszawa 1990.

Storkmann K., *Geheime Solidarität. Militärbeziehungen und Militärhilfen der DDR in die »Dritte Welt«*, Berlin 2012.

Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator, t. 4: *Afryka i Bliski Wschód 1918-2009*, K. Szczepanik, A. Herman-Lukasik, B. Janicka (red.), Warszawa 2010.

Szumski J., *Międzynarodowy terroryzm w polskiej literaturze i prasie lat siedemdziesiątych XX wieku (wybrane przykłady)*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” 2015, nr 14, s. 161-187.

Telepneva N., *‘Code Name SEKRETÁŘ’: Amílcar Cabral, Czechoslovakia and the Role of Human Intelligence during the Cold War*, „The International History Review” 2020, t. 42, nr 6, s. 1257-1273.

Tofan L., *Sacalul Securitatii. Teroristul Carlos in solda spionajului romanesc*, București 2013.

Tokić M.N., *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, West Lafayette 2020.

Wejkszner A., *Terroryzm sponsorowany przez państwa. Casus bliskowschodnich państw-sponsorów*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 2, s. 55-69.

Wojciechowski S., *Terroryzm. Analiza pojęcia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 54-60.

Wolf M., McElvoy A., *Człowiek bez twarzy. Autobiografia szefa STASI*, Warszawa 1999.

Woodward B., *Veil. The Secret Wars of the CIA, 1981-1987*, New York 2005.

Wunschik T., *Palestinian Terrorism and the State Security of the GDR. Abu Nidal Between East Berlin, Moscow and Washington 1973–89*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020.

Young B.R., *Guns, Guerillas and the Great Leader. North Korea and the Third World*, Stanford 2021.

Žáček P., *Carlos the Jackal in Prague. Communist Czechoslovakia and International Terrorism. A Case Study*, w: *Terrorism in the Cold War. State Support in Eastern Europe and the Soviet Sphere of Influence*, t. 1, A. Hänni, T. Riegler, P. Gasztold (red.), London–New York 2020, s. 107–122.

Žáček P., *Military Intelligence from Libya and Terrorism – The ‘Oil’ residency in the materials of the Main Military Counterintelligence Directorate*, „Behind the Iron Curtain” 2012, nr 2, s. 139–151.

Žáček P., „Our solidarity in the struggle is the guarantee of our victory”. *The Counterintelligence Anti-Terrorist Apparatus in the East Bloc in the 1980s. A Czechoslovak Perspective*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2, s. 449–482.

Žáček P., *Ruce světové revoluce. Carlos a Státní bezpečnost, 1976–1989. Edice dokumentu*, t. 1–2, Praga 2022.

Źródła internetowe

Bergman R., *The KGB’s Middle East Files: Palestinians in the service of Mother Russia*, 11 IV 2016 r., <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4874089,00.html> [dostęp: 13 IX 2022].

Gheorghe E., *Communists and Terrorists: Brothers in Arms or Allies of Convenience?*, Wilson Center, 13 IV 2020 r., <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/communists-and-terrorists-brothers-arms-or-allies-convenience> [dostęp: 20 IX 2022].

Minutes of Meeting Between Czechoslovak and Hungarian Interior Ministry Officials on the Carlos Terrorist Group and Radio Free Europe Bomb Attack, Wilson Center, 25 IV 1981 r., <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/121525> [dostęp: 20 IX 2022].

State Sponsors of Terrorism, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/> [dostęp: 14 IX 2022].

Terrorism by the Democratic People's Republic of Korea (North Korea), w: *The Oncoming Threat of Terrorism: The Growing Severity of the International Terrorism Situation*, Tokyo 2005, <https://www.npa.go.jp/archive/keibi/syouten/syouten271/english/pdf/sec04.pdf> [dostęp: 14 IX 2022].

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, sygn. LXXVI-624, sygn. LXXVII-38.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, sygn. 1405/23, sygn. 2602/17400, sygn. 2602/27782.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Departament V, sygn. 25/85, w-4, 22-5-80, sygn. 26/86, w-2, 023-1-82.

Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, MfS HA XXII, sygn. 1031/1, MfS HA XXII, sygn. 5193/1.

Institute of Palestine Studies, PF-P831mi, *Military Strategy of the PFLP*, Beirut 1970.

National Security Archive, TE00925, *The Abu Nidal Terror Network*, lipiec 1987 r.

Wojskowe Biuro Historyczne-Centralne Archiwum Wojskowe, Szefostwo Zamówień i Dostaw Techniki Wojskowej, sygn. 248/91/475, sygn. 248/91/600.

Artykuł powstał w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2019/35/D/HS3/03581.

Dr Przemysław Gasztold

Adiunkt w Katedrze Zagrożeń Bezpieczeństwa w Instytucie Społecznych Podstaw Bezpieczeństwa na Wydziale Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Sztuki Wojennej, pracownik Biura Badań Historycznych IPN. Specjalizuje się w działalności służb wywiadowczych, międzynarodowym terroryzmie i relacjach Europy Wschodniej z Globalnym Południem.

JAROSŁAW JAŻWIŃSKI

Ochrona antyterrorystyczna obiektów użyteczności publicznej oraz infrastruktury krytycznej przed atakami z wykorzystaniem pojazdów mechanicznych

Abstrakt

Wykorzystywanie pojazdów jako narzędzi w atakach terrorystycznych, do których doszło w ostatnich kilku latach, spowodowało, że coraz częściej zaczęto stosować blokady antyterrorystyczne wokół budynków infrastruktury krytycznej oraz w przestrzeniach publicznych. Proces ten postępuje wraz ze wzrostem świadomości i wiedzy decydentów o istnieniu tego rodzaju zagrożeń. Z powodu różnorodności urządzeń wykorzystywanych do ochrony przed atakami ich dobór nie jest rzeczą oczywistą, a także nie są to rozwiązania łatwe w realizacji. W artykule autor podejmuje próbę opisu zaistnienia ryzyka dla obiektów infrastruktury krytycznej ze strony pojazdów drogowych użytych jako broń do przeprowadzenia ataków. Opisuje możliwości zapobiegania tego typu zdarzeniom i rekomenduje rozwiązania pomocne przy projektowaniu i wykonaniu systemów zewnętrznego bezpieczeństwa budynków. Wskazówki zawarte w artykule mogą być źródłem wiedzy dla osób odpowiedzialnych za bezpieczeństwo obiektów, jednak oprócz podstaw teoretycznych w projektowaniu bezpieczeństwa zewnętrznego obiektów niezbędne jest przeprowadzenie każdorazowo specjalistycznej oceny ryzyka, realizowanej przez kwalifikowanego konsultanta.

Słowa kluczowe:

ochrona przestrzeni publicznych i infrastruktury krytycznej, bariery antyterrorystyczne, VSB, ograniczenie ryzyka ataku wrogimi pojazdami, HVM, pojazd użyty jako broń, VAW, normy: PAS 68, IWA 14, ASTM F2656, DOS (SDSTD-02.1)

W opracowaniu przedstawiono podstawowe zagadnienia dotyczące tematu blokad drogowych antyterrorystycznych jako elementu ograniczenia ryzyka ataku wrogimi pojazdami (ang. *hostile vehicle mitigation*, HVM). Autor podjął próbę uporządkowania informacji dotyczących specyfiki zachowania bariery oraz pojazdu w trakcie zderzenia, ponieważ istnieje kilka standardów przeprowadzania takich badań, zwanych testami zderzeniowymi (ang. *crash tests*) lub potocznie normami. Świadomość istnienia różnic między nimi jest bardzo istotna w przypadku konieczności wyboru produktu adekwatnego do poziomu ryzyka wynikającego z użycia pojazdu jako narzędzia ataku. Decydenci mogą wybrać produkty różnych dostawców, którzy testowali je zgodnie z różnego rodzaju standardami, ponieważ wyniki tego typu testów się nie wykluczają i mogą być porównywalne. Jednak nie we wszystkich przypadkach normy mogą być stosowane zamiennie, dlatego ważna jest wiedza ekspercka w tym zakresie. Niewłaściwe jest na przykład bezpośrednie porównanie pojazdu „amerykańskiego”, z konstrukcją komory silnika przed kabiną, z pojazdem „europejskim”, w którym silnik znajduje się pod kabiną kierowcy. Amerykański standard oceny DOS (SDSTD-02.1) był jedną z pierwszych norm dla testów zderzeniowych, stosowaną od kwietnia 1985 r. Na jego podstawie powstały inne wykorzystywane obecnie normy, które różnią się w zależności od kraju pochodzenia i wymogów lokalnych.

Istnieje wiele czynników wpływających na analizę ryzyka ataku z wykorzystaniem pojazdu, a najważniejszym z nich jest określenie prawdopodobieństwa takiego zdarzenia ze względu na uwarunkowania polityczne, religijne i rasowe oraz dobór odpowiednich środków zapobiegawczych. W dalszej części artykułu przedstawiono między innymi analizę możliwości prowadzenia działań prewencyjnych w stosunku do potencjalnego zagrożenia, niezależnie od genezy jego pochodzenia.

Główną rolą barier antyterrorystycznych (ang. *vehicle security barrier*, VSB) jest tworzenie w centrach miast stref przyjaznych dla pieszych, kontrolowanie przepływu ruchu, zarządzanie ruchem drogowym i ulicznym, zarządzanie dostępem pojazdów do stref chronionych i budynków użyteczności publicznej, w tym infrastruktury krytycznej, oraz ochrona tych miejsc przed atakami z użyciem pojazdów. Aby spełnić swoje zadania, bariery są konstruowane w określony sposób i według restrykcyjnych norm, co odróżnia je od innych urządzeń z zakresu blokad drogowych. Dla porównania – bariery drogowe stosowane na drogach publicznych między pasami ruchu lub na krawężniach zakrętów pełnią funkcje ochronne,

tn. zmniejszają rozmiary niezamierzonych kolizji drogowych z udziałem pojazdów poruszających się po drogach publicznych. Są one badane według innych parametrów i norm niż bariery antyterrorystyczne. Dlatego też wyniki uzyskane po zbadaniu barier drogowych nie mogą być uznawane za podstawę do stosowania tego typu urządzeń jako zabezpieczenia przed atakiem z wykorzystaniem pojazdu. W celu stworzenia ochrony antyterrorystycznej przed atakiem stosuje się różne rozwiązania – od prostych słupków parkingowych bez określonego poziomu bezpieczeństwa, uznawanych za zabezpieczenia porządkowe, po atestowane systemy zapór drogowych o najwyższym poziomie zabezpieczenia (zatrzymujące pojazdy o masie nawet do 30 t i prędkości 80 km/h).

Historyczne podstawy rozwoju zabezpieczeń drogowych przed HVM

Postęp technologiczny jest nierozzerwalnie związany ze zmianą charakteru zagrożeń bezpieczeństwa człowieka. W miarę rozwoju motoryzacji jest obserwowany wzrost liczby różnego rodzaju zdarzeń, do których doszło w wyniku celowych lub niezamierzonych działań kierowców pojazdów. Wiek XX, w którym rozwinęła się na całym świecie działalność terrorystyczna, przyniósł ludziom nowy typ zagrożenia. Są nim ataki przy użyciu pojazdów pułapek, zwanych z języka angielskiego VBIED (ang. *vehicle-borne improvised explosive device* – improwizowane urządzenie wybuchowe zainstalowane w pojeździe). Innym rodzajem ataku przy użyciu pojazdu jest rozjeżdżanie ludzi (ang. *vehicle as a weapon*). Tego typu działania zaczęły być podejmowane po 2010 r.

Europejskim krajem, który najwcześniej doświadczył traumy w walce z terroryzmem w XX w., była Wielka Brytania. Pierwszym powszechnie znanym i szeroko opisywanym zdarzeniem był atak bombowy przeprowadzony 25 sierpnia 1939 r. przez Irlandzką Armię Republikańską (ang. Irish Republican Army, IRA). Zamachu dokonano w Broadgate – dzielnicy Coventry, podkładając ładunek w koszu rowerowym (zdjęcie 1). W wyniku zdarzenia 5 osób zostało zabitych, 10 ciężko rannych, a 40 hospitalizowano.

Zdjęcie 1. Okolice sklepu Astleya w Coventry po wybuchu bomby.

Źródło: <https://www.historiccoventry.co.uk/articles/content.php?pg=not-forgotten> [dostęp: 24 IX 2022].

Na przestrzeni lat w odpowiedzi na różne zagrożenia terrorystyczne rozwijały się adekwatne metody zapobiegania im i ograniczania skutków takich ataków. W miarę postępu technologicznego skonstruowano także urządzenia zapobiegające atakom z użyciem pojazdów. W rozmaitych częściach naszego globu eksperci od zabezpieczeń, inżynierowie i producenci, korzystając z własnych doświadczeń oraz wyników analizy potencjalnych zagrożeń, stworzyli podstawy do klasyfikowania i doboru urządzeń zapobiegających atakom. W projektowaniu współczesnych barier antyterrorystycznych należy uwzględniać zagrożenia stwarzane nie tylko przez lekkie pojazdy osobowe, lecz także przez samochody ciężarowe. To z kolei skutkuje ciągłym rozwojem nowych rozwiązań technologicznych stosowanych w celu zapewnienia większej odporności systemów bezpieczeństwa na atak pojazdem¹.

¹ Zob. J. Jaźwiński, *Blokady drogowe i zapory antyterrorystyczne jako elementy zapewniania bezpieczeństwa w obiektach użyteczności publicznej*, w: *Zabezpieczenia techniczne w bezpieczeństwie antyterrorystycznym budynków użyteczności publicznej*, J. Stelmach, P. Szczuka, M. Kozuszek (red.), Wrocław 2021, s. 206.

Podstawy analizy zagrożeń w obiektach

Analiza zagrożeń w obiektach użyteczności publicznej wskazuje jednoznacznie, że projektowanie systemów technicznych zabezpieczeń antyterrorystycznych nie może odnosić się jedynie do obszaru wnętrza obiektów i wybranych rodzajów zdarzeń, jak np. podłożenie ładunku wybuchowego. Zamachy terrorystyczne przeprowadzane przy użyciu pojazdów mechanicznych oraz niezamierzone wypadki komunikacyjne zagrażają i osobom przebywającym wewnątrz budynków, i osobom pozostającym w ich najbliższej okolicy, w tym w ciągach pieszo-jezdnych. Zastosowanie różnego rodzaju barier antyterrorystycznych ma na celu zminimalizowanie zagrożenia życia ludzkiego oraz zniszczenia obiektów. Poniżej wymieniono zdarzenia, w przypadku których użycie VSB mogłoby zminimalizować skutki ataku (w opisie zawarto też informację na temat pojazdu wykorzystanego do ataku)².

- Nicea, lipiec 2016 r. – 87 zabitych, 434 rannych, pojazd: ciężarowy 20 t, prędkość ok. 80 km/h, przebyta odległość – ok. 1800 m;
- Berlin, grudzień 2016 r. – 12 zabitych, 56 rannych, pojazd: ciężarowy 40 t, prędkość 80 km/h, przebyta odległość – 80 m;
- Barcelona, marzec 2017 r. – 13 zabitych, 130 rannych, pojazd: dostawczy 3,5 t, prędkość 60 km/h, przebyta odległość – 500 m;
- Westminster, marzec 2017 r. – 5 zabitych, 50 rannych, pojazd: osobowy 1,5 t, prędkość ok. 110 km/h, przebyta odległość – 300 m;
- Sztokholm, kwiecień 2017 r. – 5 zabitych, 15 rannych, pojazd: ciężarowy 12,5 t, prędkość 60 km/h, przebyta odległość – 500 m;
- London Bridge, czerwiec 2017 r. – 5 zabitych, 15 rannych, pojazd: dostawczy 2 t, prędkość ok. 80 km/h, przebyta odległość – 300 m;
- Nowy Jork, październik 2017 r. – 8 zabitych, 15 rannych, pojazd: dostawczy 3 t, prędkość ok. 100 km/h, przebyta odległość – 1500 m;
- Toronto, kwiecień 2018 r. – 10 zabitych, 16 rannych, pojazd: dostawczy 2,5 t, prędkość ok. 70 km/h, przebyta odległość – 2300 m.

² <https://hvmhub.com/> [dostęp: 24 IX 2022].

Spośród wyżej wymienionych zdarzeń, ze względu na ich skutki, najbardziej jest znane to, do którego doszło w Nicei. Podczas obchodów święta narodowego Francji, Dnia Bastylli, po pokazie sztucznych ogni, ok. godziny 22.40, prowadzona przez zamachowca ciężarówka staranowała bariery i wjechała na promenadę. Samochodem kierował 31-letni obywatel Tunezji Mohamed Lahouaiej Bouhlej, przebywający legalnie we Francji i mający kartę stałego pobytu. Świadomie wjechał w znajdujących się na promenadzie ludzi. Niezatrzymany, pokonał dystans ok. 1800 m. Dopiero w okolicy hotelu Palais de la Méditerranée pojazd został ostrzelany przez policję, w wyniku czego sprawca poniósł śmierć (zdjęcie 2).

Zdjęcie 2. Samochód sprawcy po unieruchomieniu.

Źródło: <https://www.nbcnews.com/news/us-news/tsa-report-warns-against-truck-ramming-attacks-terrorists-n754576> [dostęp: 24 IX 2022].

Przebieg ataku w Nicei i drogę przebytą pojazdem prowadzonym przez zamachowca przedstawiono na rysunku 1³.

³ B. Love, *Deadly truck attack in Nice unfolded at high speed*, Reuters, 15 VII 2016 r., (UNFOLDED), <https://www.reuters.com/article/us-europe-attacks-nice-killings-idUSKCN0ZV1VG> [dostęp: 24 IX 2022].

Rysunek 1. Przebieg zdarzenia w Nicei (pierwszy zaznaczony na mapie punkt – ciężarówka wjeżdża na chodnik – pierwsze ofiary; drugi zaznaczony na mapie punkt – ciężarówka nadal celowo przejeżdża przez tłum; trzeci zaznaczony na mapie punkt – ciężarówka zatrzymuje się, następuje ostrzał przez policję, sprawca zostaje zabity).

Źródło: <https://www.politico.eu/article/nice-bastille-day-attack-live-blog/> [dostęp: 24 IX 2022].

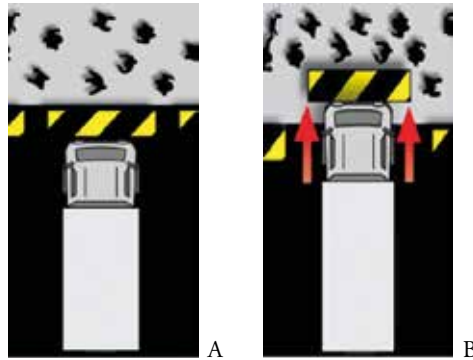
Po 2014 r. nastąpił znaczny wzrost liczby ataków przeprowadzonych z wykorzystaniem pojazdów oraz znaczny wzrost liczby ofiar śmiertelnych tych ataków, co zobrazowano na wykresie. Przytoczone zdarzenia miały ogromny wpływ na wzrost liczby instalowanych barier antyterrorystycznych jako skutecznego środka ograniczającego skutki ataku VAW.

Wykres. Ataki przeprowadzone w latach 1970–2015 z wykorzystaniem pojazdów, z uwzględnieniem ofiar śmiertelnych spowodowanych tymi atakami (dla porównania zaznaczono liczbę ofiar zamachów z 11 września 2000 r.).

Źródło: <https://www.nbcnews.com/news/world/vehicles-are-becoming-weapons-choice-terrorists-n-768846> [dostęp: 24 IX 2022].

Stosowanie zabezpieczeń antyterrorystycznych ma olbrzymie znaczenie prewencyjne i zniechęca ewentualnych sprawców do przeprowadzania ataków z użyciem pojazdów w miejscach, w których zainstalowano tego typu urządzenia. O skutecznym zabezpieczeniu można mówić wtedy, gdy zapobiega ono penetracji, czyli przemieszczeniu się pojazdu poza określoną wcześniej linię ochrony. Na rysunku 2. zobrazowano potencjalne zagrożenie będące wynikiem zastosowania nieodpowiedniego zabezpieczenia.

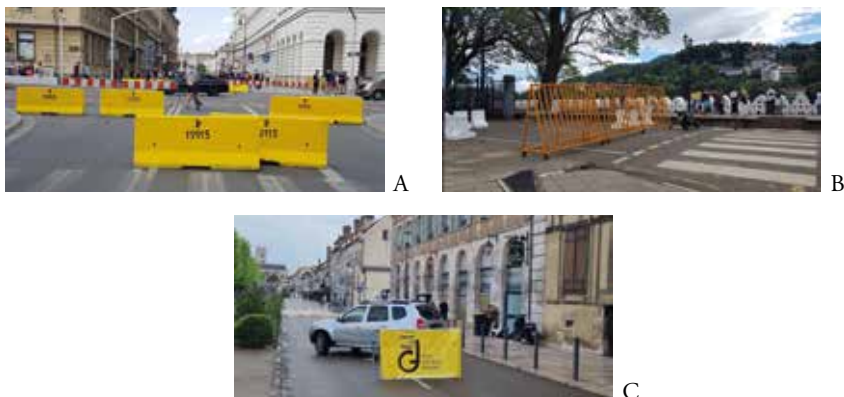

Rysunek 2. Zagrożenie wynikające z zastosowania niewłaściwie zamontowanych lub źle dobranych zabezpieczeń: uderzenie samochodu ciężarowego (A), przesunięcie bariery zabezpieczającej (B).

Źródło: Materiały ATG Access.

Przyczyną potencjalnego zagrożenia może być: niezwiązanie z podłożem betonowych bloków stanowiących zabezpieczenie przed atakiem, zastosowanie nieatestowanych barier bez certyfikatów, zastosowanie barier dobranych niewłaściwie do wielkości zagrożenia. W takich sytuacjach bariera nie zatrzyma pojazdu i pozwoli na jego dalsze przemieszczanie się, przesuwając się razem z nim. To spowoduje niebezpieczeństwo trudne do określenia w skutkach, gdyż nie wiadomo, jak długo samochód będzie się poruszał i jaką drogę pokona, zanim się zatrzyma. Podczas testów zderzeniowych jednym z parametrów uwzględnianych przy sprawdzaniu skuteczności zabezpieczenia jest tzw. penetracja. Określa ona odległość, jak daleko poza linię zapory może przemieścić się pojazd. Znając ten parametr, należy go uwzględnić podczas projektowania odległości bariery od chronionych obiektów lub ciągów pieszo-jezdných.

Podczas imprez masowych częstą praktyką jest wykorzystywanie betonowych bloków jako zabezpieczenia przestrzeni publicznej. Są to bariery nieskuteczne, doraźnie zabezpieczające przed ewentualnym atakiem VAW. Przykład takiego rozwiązania został pokazany na zdjęciu 3 A – mimo że betonowe bloczki mają tu swoje zastosowanie porządkowe (uniemożliwiają wjazd pojazdów osobowych), nie zapewniają ochrony przed cięższymi pojazdami.

Zdjęcie 3. Zastosowanie niewłaściwych zabezpieczeń: niecertyfikowane blokady tymczasowe (Polska, Warszawa, ul. Nowy Świat – A, Sri Lanka, Kandy – B), użycie pojazdu jako blokady antyterrorystycznej (Francja, Auxerre – C).

Źródło: Opracowanie własne.

Aby zrozumieć, jak nieskuteczne jest takie zabezpieczenie, warto zapoznać się z filmem z testów zderzeniowych przeprowadzonych przez jeden z instytutów badawczych DEKRA (dostęp do filmu – rysunek 3). Pojazd po zderzeniu z tego typu barierą porusza się dalej i może przebyć znaczny odcinek drogi, nawet ponad 100 m.

Rysunek 3. Kod QR z odnośnikiem prowadzącym do testów firmy DEKRA.

Źródło: Materiały firmy DEKRA, <https://youtu.be/V33bfmAgTo> [dostęp: 24 IX 2022].

Na zdjęciu 4. przedstawiono przykład prawidłowego zainstalowania barier chroniących przed atakami dokonanymi za pomocą samochodów.

Zdjęcie 4. Przykład prawidłowego zastosowania zabezpieczeń w postaci słupków automatycznych i stałych (Francja, Paryż, ul. Rue des Petits-Carreaux).

Źródło: Opracowanie własne.

Etapy oceny ryzyka związanego z użyciem pojazdu jako narzędzia ataku

Proces oceny ryzyka można podzielić na trzy etapy, które mogą pomóc decydentom (w tym instytucjom odpowiedzialnym za bezpieczeństwo narodowe) w ustaleniu priorytetów w zakresie zabezpieczenia przy użyciu VSB. Jest to możliwe dzięki zdefiniowaniu i zrozumieniu powiązanych ze sobą czynników wpływających na wybór urządzeń zastosowanych jako środki prewencji.

Przy ustalaniu rodzaju ryzyka dla konkretnego miejsca należy uwzględnić trzy fazy z nim związane: zagrożenie, konsekwencje i podatność. Dodatkowe określenie założeń na każdym etapie pozwala na dobór urządzeń z szerokiej gamy różnych certyfikowanych produktów, które mogą skutecznie zapobiec lub ograniczyć efekty ataków polegających na taranowaniu pojazdami. Istotne jest też uwzględnienie kosztów przyjętych rozwiązań, ponieważ dzięki zastosowaniu środków zapobiegawczych adekwatnych do prawdopodobieństwa wystąpienia określonego typu ryzyka można dokonać wyboru najodpowiedniejszego i jednocześnie najmniej kosztownego urządzenia.

Nie ma uzasadnienia sytuacji, w której w systemie zabezpieczeń zewnętrznych umieszcza się ponadwymiarowe bariery chroniące na przykład przed atakiem pojazdem o masie 7,5 t, poruszającym się z prędkością 80 km/h, w obszarze, w którym przeprowadzone analizy wskazują na możliwość ruchu jedynie pojazdów o masie do 3,5 t, mogących rozpedzić się maksymalnie do 50 km/h. Dobór urządzeń powinien bezwzględnie odpowiadać realnym potrzebom chronionego obiektu.

Etap pierwszy: identyfikacja potencjalnych zagrożeń terrorystycznych istotnych dla celu podlegającego analizie

Oszacowania prawdopodobieństwa wystąpienia ataku polegającego na użyciu pojazdu jako tarana powinno się dokonywać na podstawie danych statystycznych dotyczących tego typu ataków, z uwzględnieniem preferowanego sposobu działania terrorystów. Informacje mogą być pozyskiwane z takich źródeł, jak internet, biuletyny i analizy instytucji publicznych, raporty służb porządkowych i wywiadowczych lub jednostek antyterrorystycznych. Do najcenniejszych informacji należą jednak te, które nie są ogólnodostępne. Mogą się z nimi zapoznać jedynie osoby upoważnione, w tym konsultanci ds. bezpieczeństwa. Dane uzyskane samodzielnie przez zarządzających obiektami są niewystarczające do przeprowadzenia analizy we właściwy sposób. Przygotowanie poprawnej oceny poziomu zagrożenia jest możliwe przede wszystkim dzięki korzystaniu z wiedzy konsultantów i ekspertów ds. bezpieczeństwa.

Sposoby działania oraz miejsca ataku wybierane przez terrorystów podlegają ciągłym zmianom. Są one uwarunkowane wieloma czynnikami, m.in.: ich umiejętnościami i wiedzą, dysponowaniem odpowiednimi środkami finansowymi i zasobami ludzkimi, obszarem działania. Dlatego tak ważne jest sprawdzenie, czy w najbliższych geograficznie rejonach doszło do podobnych zdarzeń. Po przeanalizowaniu ataków z kilku ostatnich lat przeprowadzonych przy użyciu pojazdów można zauważyć, że do ataków na ludność cywilną częściej dochodziło w przestrzeniach publicznych, ponieważ charakteryzują się one niskim poziomem zabezpieczenia. Łatwiej w nich zarówno przeprowadzić atak, jak i pozyskać narzędzie ataku, tzn. pojazd⁴.

⁴ Zob. M. Larcher, V. Karlos, *Protection Of Public Spaces*, w: V. Karlos, M. Larcher, G. Solomos, *Review on Soft target/Public space protection guidance*, European Commission Joint Research Centre, <https://www.researchgate.net/publication/330221013> [dostęp: 12 VIII 2022].

Etap drugi: ocena skutków

W ostatnich latach większość ataków została przeprowadzona na tzw. cele miękkie, czyli miejscach charakteryzujących się dużym skupiskiem ludzi i brakiem zabezpieczeń, nieosłonięte lub słabiej chronione. Są one przeciwieństwem tzw. celów twardych, do których należą obszary i obiekty o podwyższonej ochronie, podlegające monitorowaniu. Atrakcyjność danego miejsca dla sprawcy potencjalnego zamachu zależy od wielu różnych czynników, również symbolicznego charakteru miejsca. Symbolika może przyciągnąć grupy terrorystyczne, które atakując szeroko rozpoznawalny i popularny obiekt, próbują zwrócić na siebie uwagę mediów, a także zastraszyć opinię publiczną. Takimi celami terrorystów mogą stać się miejsca kultu religijnego lub ośrodki kulturowe, uważane za promujące zachodni styl życia, kapitalizm lub demokrację. Popularne miejsca turystyczne, festiwale plenerowe, imprezy sportowe, punkty orientacyjne (miejsca zwyczajowych spotkań) i obszary, w których przebywa wielu ludzi, są również atrakcyjne dla zamachowców.

Terrorysty kierujący się różnymi motywacjami mogą także zaatakować obiekty, które reprezentują jurysdykcję rządową, organy podatkowe, organy ścigania, instytucje finansowe itp. Konsekwencje ataku są bezpośrednio związane z rodzajem celu wybranego przez agresorów i gęstością zaludnienia tego obszaru w momencie ataku.

W przypadku strefy dla pieszych lub placu miejskiego następstwa ataku będą zupełnie inne, jeśli zostanie on przeprowadzony w godzinach szczytu lub podczas imprez towarzyskich, gdy tłum jest największy. Przy szacowaniu ryzyka wystąpienia ataku terrorystycznego mającego wpływ na ludzi (zgon, obrażenia, obniżenie morale itp.) oraz na gospodarkę (koszt naprawy, zakłócenia w świadczeniu usług itp.) jako punkt odniesienia należy przyjąć najgorszy scenariusz, ponieważ terroryści najczęściej uderzają podczas popularnych wydarzeń lub w godzinach szczytu. Ocena konsekwencji przeprowadzonego ataku może być różna w zależności od interesariusza, który przeprowadza analizę, ale podstawowym priorytetem podczas procesu oceny powinna być ochrona życia ludzkiego. W następnej kolejności należy zwrócić uwagę na szkody w infrastrukturze, skutki ekonomiczne, a także psychologiczny wpływ na społeczeństwo⁵.

⁵ Tamże.

Etap trzeci: ocena podatności

Luki w zabezpieczeniach mogą być wykorzystywane przez sprawców podczas planowania ataku bądź jego przeprowadzenia, dlatego konieczne jest określenie optymalnych strategii w celu zminimalizowania stopnia narażenia obiektu na atak, zwiększenia odporności obiektu oraz zastosowanie skutecznych środków łagodzących skutki ataku. Ocena podatności wymaga szczegółowego zbadania rozważanego scenariusza w celu ujawnienia słabych punktów i wad, które mogą zachęcić agresorów do opracowania planu ataku. Im mniej środków bezpieczeństwa zastosowano, tym – w oczach sprawców – dany obiekt lub obszar jest atrakcyjniejszy jako cel, ponieważ znacznie wzrastają szanse na sukces.

Analiza terenu przeprowadzona przez doświadczonych specjalistów pozwala na wskazanie słabych punktów w systemie ochrony oraz dobranie odpowiednich środków, które można zastosować w celu zminimalizowania tych słabych punktów i wynikającego z nich niebezpieczeństwa. Dokładna inspekcja wizualna układu terenu i zapoznanie się z charakterystyką systemu bezpieczeństwa w fazie operacyjnej może ujawnić niedociągnięcia w projekcie zabezpieczenia, które należy uwzględnić w zaktualizowanym planie ograniczania skutków. Sporządzenie obiektywnej oceny stopnia wrażliwości przestrzeni publicznej jest trudnym zadaniem, ponieważ należy wziąć pod uwagę wiele różnych czynników, takich jak: dostępność celu, jego lokalizacja, znaczenie, kształt przestrzeni publicznej – aktualne zabezpieczenia itp. Poniżej przedstawiono przykłady kategoryzacji podatności na ataki dla przestrzeni publicznych:

- **niska podatność:** badana przestrzeń publiczna jest wyposażona w odpowiednie środki zaradcze (w celu odstraszenia potencjalnych agresorów): kontrolowany dostęp, pracowników ochrony, ochronę obwodową. Przestrzeń jest nieatrakcyjna jako potencjalny cel ataku;
- **umiarkowana podatność:** badana przestrzeń publiczna może być wyposażona w niektóre środki zabezpieczające i jest znana tylko w skali lokalnej (nie stosuje się kontroli dostępu, ograniczona liczba pracowników ochrony, częściowa ochrona obwodowa itp.);
- **wysoka podatność:** badana przestrzeń publiczna charakteryzuje się niewystarczającymi zabezpieczeniami, jest znana i rozpoznawalna w skali kraju;

- **bardzo duża podatność:** badana przestrzeń publiczna charakteryzuje się niewystarczającymi środkami zaradczymi, jest znana w skali międzynarodowej⁶.

Wnioski cząstkowe: rola prewencji i środków odstrasżających

Najskuteczniejszym środkiem przeciwdziałającym terroryzmowi jest przede wszystkim niedopuszczenie do zaistnienia ataku. Jeśli atak zostanie powstrzymany, nie będzie ani ofiar, ani szkód w otoczeniu. Obecność barier bezpieczeństwa, nawet o mniejszej możliwości blokowania, może potencjalnie zniechęcić sprawcę do przeprowadzenia ataku, ponieważ jego szanse na skuteczne działania wydają się ograniczone. Jeżeli jednak do takiego zdarzenia, zainstalowane bariery bezpieczeństwa zminimalizują wszelkiego rodzaju straty z niego wynikające.

Podstawy stosowania blokad drogowych i zapór antyterrorystycznych

Dobór odpowiednich antyterrorystycznych zapór drogowych nie jest prostym i oczywistym zadaniem. Podczas uzgodnień dotyczących przygotowania tego rodzaju urządzeń ich dostawcy stawiają decydom odpowiadającym za bezpieczeństwo obiektu następujące pytania:

- Pojazd o jakiej masie może być źródłem zagrożenia?
- Z jaką maksymalną prędkością pojazd może się poruszać?
- Jaki jest dopuszczalny zakres penetracji, tzn. jak daleko za linię blokady może przemieścić się pojazd?
- Czy penetracja musi wynosić zero, czy dopuszczalny jest większy jej zakres (np. 1 metr)?

Jeśli nie zna się odpowiedzi na powyższe pytania, to aby mieć pewność co do właściwego doboru rozwiązań zabezpieczających przed atakiem z użyciem pojazdu, należy zamówić opracowanie inżynierskie wykonane przez certyfikowanych specjalistów, mających wiedzę branżową szerszą niż ta, którą dysponują osoby wpisane na listę kwalifikowanych pracowników zabezpieczenia technicznego⁷.

⁶ Tamże.

⁷ J. Stelmach, M. Kożuszek, *Założenia i rekomendacje do wykonywania planów ochrony w obiektach podlegających obowiązkowej ochronie*, w: *Bezpieczeństwo antyterrorystyczne budynków użyteczności publicznej*, t. 4: *Założenia i rekomendacje do prowadzenia działań antyterrorystycznych w wybranych kategoriach obiektów*, B. Wiśniewska-Paź, J. Stelmach (red.), Toruń 2019.

Aktualna sytuacja na rynku zabezpieczeń antyterrorystycznych w Polsce jest dość skomplikowana ze względu na deficyt wykwalifikowanych ekspertów w zakresie HVM. W przypadku np. Wielkiej Brytanii tego rodzaju usługi dość powszechnie świadczą biura projektowe. Doradztwo i projekty są realizowane poprzez współpracę przeszkolonych policyjnych doradców ds. bezpieczeństwa antyterrorystycznego (ang. Police Counter Terrorism Security Advisors), Rejestru Inżynierów i Specjalistów ds. Bezpieczeństwa (ang. Register of Security Engineers and Specialists)⁸, dyplomowanych specjalistów ds. bezpieczeństwa (ang. Chartered Security Professionals)⁹ oraz producentów barier ochronnych. Rządowe Centrum Ochrony Infrastruktury Narodowej oraz Krajowe Biuro Bezpieczeństwa Antyterrorystycznego (ang. Government's Centre for the Protection of National Infrastructure and National Counter Terrorism Security Office - NaCTSO)¹⁰ zapewniają wsparcie dla tych zespołów.

Sytuacja staje się łatwiejsza dla polskich decydentów, jeśli biuro projektowe wykonujące projekt obiektu wraz z systemami zabezpieczeń technicznych i antyterrorystycznych zatrudnia inżynierów z uprawnieniami zagranicznymi. Najczęściej zdarza się tak w biurach projektowych pochodzących z krajów zachodniej Europy lub z USA, w których – w ramach zleconej usługi – praktyką jest przygotowanie takiego opracowania inżynierskiego jako integralnej części projektu. Przy projektowaniu i wykonawstwie systemów zabezpieczeń technicznych bardzo ważne jest uwzględnienie tego, że projektujący ma do czynienia z dostępem do informacji niejawnych, w tym m.in. do procedur bezpieczeństwa, np. procedur awaryjnego otwarcia przejazdów dla odpowiednich służb lub lokalizacji i działania sterowników. Ponieważ informacje niejawne powinny być chronione, firmy uczestniczące w projekcie powinny mieć poświadczenie bezpieczeństwa przemysłowego, a ich pracownicy – certyfikaty bezpieczeństwa osobowego odpowiedniego poziomu. Inwestor już na etapie rozpoczęcia projektu powinien określić, jakie poziomy dostępu do informacji niejawnych są wymagane oraz w których obszarach projektowo-wykonawczych są one niezbędne¹¹.

⁸ <https://www.rses.org.uk>.

⁹ <https://security-institute.org/csyp/>.

¹⁰ <https://www.proteyp/>.

¹¹ Zob. J. Jaźwiński, *Blokady drogowe i zapory antyterrorystyczne...*

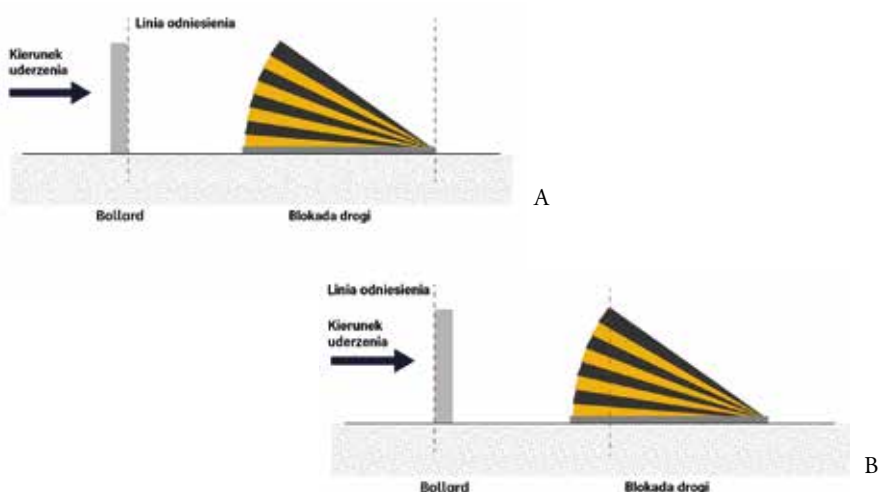
Aktualne standardy badań barier zabezpieczających przed atakiem z użyciem pojazdu

Standardy badań barier zabezpieczających przed atakiem z użyciem pojazdu są stosowane w odniesieniu do wielu czynników wpływających na klasyfikację danego urządzenia. Aby właściwie dobrać i zainstalować barierę, należy wziąć pod uwagę kilka parametrów, które są uwzględniane w wynikach przeprowadzonych testów zderzeniowych. Są nimi:

- **obiekt testu** – pojazd (ang. *vehicle*, V), czyli pojazd samochodowy,
- **masa pojazdu** (ang. *class*) – wyrażona w kilogramach [kg] lub funtach [lbs] w zależności od kraju pochodzenia normy,
- **prędkość uderzenia** – wyrażona w kilometrach na godzinę [km/h] lub milach na godzinę [mph/h] w zależności od kraju pochodzenia normy,
- **kąt uderzenia** – wyrażony w stopniach; dla wymienionych dalej norm wynosi on 90° , co oznacza uderzenie prostopadłe do testowanej bariery (linii odniesienia testowanej bariery),
- **penetracja** – wyrażona w metrach [m] lub stopach [ft] w zależności od kraju pochodzenia normy lub wymogów lokalnych. W przypadku pomiaru tego parametru ważne jest umiejscowienie linii odniesienia pomiaru (ang. *datum line*), czyli określenie różnicy między odległością przemieszczenia pojazdu a barierą (jak daleko pojazd przejechał poza linie odniesienia),
- **dyspersja** (wg normy PAS 68:2013) – wyrażona w metrach [m] lub stopach [ft]. Pomiar ten dotyczy odległości rozproszenia oderwanych elementów testowanego pojazdu lub jego balastu. Pomiar jest wykonywany od linii odniesienia do najdalszej krawędzi oderwanego elementu. Rozpatrywane są tylko elementy, których masa wynosi $\geq 25 \text{ kg}^{12}$.

Ważnym kryterium pomiaru jest określenie położenia linii odniesienia pomiaru, która może znajdować się na początkowej lub końcowej krawędzi bariery. W przypadku bollardów (tzn. słupków) ta różnica jest nieznaczna i wynosi ok. 20–30 cm, ale już w przypadku blokad drogowych (ang. *road blocker*) taka różnica może wynieść nawet ok. 1 m. Na rysunku 4. przedstawiono linię odniesienia dla norm PAS 68, IWA 14-1 oraz ASTM F2656.

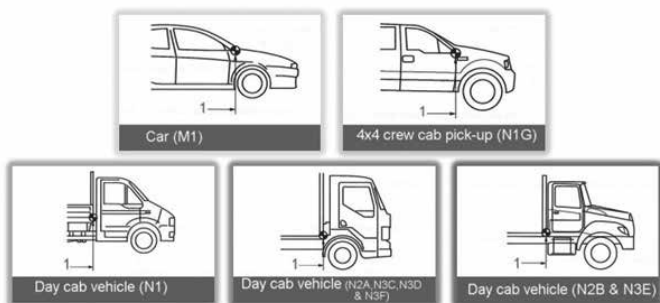
¹² Na podstawie: *BSI PAS 68:2013 – Impact test specifications for vehicle security barrier systems.*

Rysunek 4. Linie odniesienia (ang. *datum line*): dla normy PAS 68:2013 (A), dla norm IWA 14-1:2013 i ASTM F2656-20 (B).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów ATG Access: <https://www.atgaccess.com/news/guides/what-is-iwa-14>; <https://atgaccess.com/what-is-pas-68/> [dostęp: 24 IX 2022].

Kolejnym ważnym kryterium jest określenie **punktów pomiarowych** znajdujących się na pojazdach i dokonanie pomiaru odległości między tym punktem a linią odniesienia. W przypadku samochodów osobowych punkt pomiarowy znajduje się w dolnej części słupka przedniego nadwozia pojazdu. W przypadku samochodów ciężarowych i dostawczych punkt pomiarowy znajduje się za tylną przegrodą kabiny kierowcy (rysunek 5).

Rysunek 5. Umieszczenie punktu pomiarowego dla samochodów osobowych oraz ciężarowych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://www.cpni.gov.uk/resources/impact-testing-vehicle-security-barriers> [dostęp: 24 IX 2022].

Porównanie obowiązujących norm światowych dla VSB

Za wiodące standardy odnoszące się do parametrów barier antyterrorystycznych należy uznać opracowane w Wielkiej Brytanii normy PAS 68 i PAS 69 oraz amerykańską normę ASTM F2656-20, a także powstałe – w wyniku uwspólniania zapisów znajdujących w tych standardach – ogólnoświatowe normy IWA 14-1 i IWA 14-2. Na rynku europejskim niekiedy zamienne podaje się parametry odnoszące się do wskazanych norm, dlatego też ważne jest, aby znać ich charakterystykę. W dalszej części artykułu przedstawiono główne założenia i kryteria z obszaru normalizacji VSB.

Wielka Brytania – normy: PAS 68 i PAS 69

Norma PAS 68 zawiera wyniki i specyfikacje badań zderzeń dla urządzeń VSB, w normie PAS 69 określono zaś wytyczne dotyczące wyboru, instalacji i użytkowania systemów VSB. Testy barier wykonano, stosując następujące kryteria:

- sześć kategorii pojazdów,
- zakres badanych prędkości uderzenia: 16–112 km/h,
- penetracja mierzona od końca blokady (w standardzie ASTM pomiar jest prowadzony od początku blokady).

Przykład klasyfikacji produktów zgodnie z normą PAS 68:2013: wynik testu V/7500(N2)/80/90:0.0/3.6 oznacza pojazd N2 (7500 kg) poruszający się z prędkością 80 km/h, kątem uderzenia 90°, penetracja 0,0 m, dyspersja 3,6 m¹³. W wynikach uwzględnia się następujące kryteria: obiekt testu (rodzaj pojazdu), masa pojazdu [kg], prędkość uderzenia [km/h], kąt uderzenia, penetracja za linię odniesienia bariery [m] oraz rozproszenie odpadków [m].

Klasy pojazdów dla PAS 68 (*class*):

- 1500 kg – samochód osobowy (M1),
- 2500 kg – 4×4 pick-up (N1G),
- 3500 kg – furgon (N1),
- 7500 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (N2),
- 18 000 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (N3),
- 30 000 kg – samochód ciężarowy z 4 osiami (N3).

¹³ Zob. *Impact Testing of Vehicle Security Barriers*, sierpień 2020 r., <https://www.cpni.gov.uk/hostile-vehicle-mitigation> [dostęp: 24 IX 2022].

Ameryka Północna i Ameryka Południowa – norma ASTM F2656-20

W Ameryce przez wiele lat obowiązywała norma DOS (SDSTD-02.1), którą wycofano w kwietniu 1985 r.¹⁴ W 2007 r. została ona zastąpiona przez ASTM F2656, która dostarczyła więcej szczegółów testów. Przy normalizacji stosuje się następujące kryteria:

- sześć kategorii pojazdów,
- zakres badanych prędkości uderzenia: 48–100 km/h,
- penetracja mierzona od końca blokady, ocena penetracji „P” 1, 2, 3 i 4.

Przykład klasyfikacji produktów zgodnie z normą ASTM F2656: wynik testu C7:50-P3 oznacza pojazd C7 (7200 kg) poruszający się z prędkością 50 mph, penetracja P3 pomiędzy 23 ft a 98 ft. W wynikach testów uwzględnia się następujące kryteria: kategoria pojazdu, prędkość uderzenia [mph], skala zakresów penetracji od P1 do P4 [ft].

Klasy pojazdów dla ASTM F2656 (*class*):

- 1100 kg – samochód (S.C),
- 2100 kg – samochód (FS),
- 2300 kg – pick-up (PU),
- 6800 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (US typ M),
- 7200 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (EU typ C7),
- 29 500 kg – samochód ciężarowy z 4 osiami (H).

Wielkość penetracji:

- P1 – mniej niż 3 ft (stopy),
- P2 – pomiędzy 3,3 ft a 23 ft,
- P3 – pomiędzy 23 ft a 98 ft,
- P4 – powyżej 98 ft.

Ameryka Północna i Ameryka Południowa – wycofana norma DOS (SDSTD-02.1)

Ponieważ wiele urządzeń antyterrorystycznych zostało przetestowanych zgodnie z normą DOS (SDSTD-02.1), wciąż jeszcze można znaleźć produkty, które mają takie atesty. Oczywiście bariery przetestowane w ten sposób mogą być stosowane na równi z innymi barierami, które zostały sklasyfikowane według innych, wymienionych już norm.

Klasyfikacja produktów według tej normy zakłada jedynie trzy kategorie i dlatego przy opisie produktów podaje się tylko jedną z nich:

- 1) K12 = M50 – średni samochód ciężarowy, 15 000 lbs (6,8 t), test przy prędkości 50 mph (~80 km/h),

¹⁴ <https://hvmhub.com/> [dostęp: 24 IX 2022].

- 2) K8 = M40 – średni samochód ciężarowy, 15 000 lbs (6,8 t), test przy prędkości 40 mph (~64 km/h),
- 3) K4 = M30 – średni samochód ciężarowy, 15 000 lbs (6,8 t), test przy prędkości 30 mph (~50 km/h).

Ogólnoświatowe standardy: IWA 14-1 i IWA 14-2

Norma IWA 14-1 nie neguje poprzednich testów produktów spełniających normy ASTM, DOS lub standardu PAS 68 i 69. Ma ona na celu umiędzynarodowienie i połączenie poprzednich standardów oceny ryzyka wspólnego dla wszystkich kontynentów. W normie IWA 14-2 zawarto wskazówki dotyczące doboru, instalacji i użytkowania barier bezpieczeństwa pojazdów, opisano również wymagania uwzględniane przy przeprowadzaniu testów, którymi są:

- dziewięć kategorii pojazdów – wynika to przede wszystkim ze specyfiki konstrukcji pojazdów amerykańskich i europejskich,
- zakres badanych prędkości uderzenia: 16–112 km/h,
- penetracja mierzona od początku blokady,
- pomiary rozproszenia szczątków; są one pomijane w klasyfikacji wyników (tabeli), zapisuje się je w pełnym raporcie z testów.

Przykład klasyfikacji produktów zgodnie z normą IWA 14-1: wynik testu V/7200(N2A)/80/90:0.0 oznacza pojazd N2A (7200 kg) poruszający się z prędkością 80 km/h, kątem uderzenia 90°, penetracją 0,0 m.

Klasy pojazdów dla IWA 14-1 (*class*):

- 1500 kg – samochód osobowy (M1),
- 2500 kg – 4×4 pick-up (N1G),
- 3500 kg – furgon (N1),
- 7200 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (N2A),
- 7200 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (N2B),
- 7200 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (N3C),
- 12 000 kg – samochód ciężarowy z 2 osiami (N2D),
- 24 000 kg – samochód ciężarowy z 3 osiami (N3E),
- 30 000 kg – samochód ciężarowy z 4 osiami (N3F).

Porównanie kategorii pojazdów według ich masy dla wszystkich przytoczonych norm

Zestawienia przedstawione na rysunkach 6. i 7. umożliwiają porównanie wyników testów zderzeniowych przeprowadzonych według różnych norm.

Dzięki temu można określić, czy urządzenia proponowane przez różnych producentów spełniają wymogi przedstawione w koncepcji zabezpieczenia budynku. Daje to decydom duży większą możliwość doboru urządzeń od producentów, którzy przetestowali i certyfikowali swoje wyroby według innych standardów, zależnych od kraju pochodzenia.

PAS 68:2013		IWA14-1:2013		ASTM F2656-18	
	1500 M1		1500 M1		1100 SC
					2100 F5
	2500 N1G		2500 N1G		2300 PU
	3500 N1		3500 N1		
	7500 N2		7200 N2A		

Rysunek 6. Porównanie norm dla samochodów osobowych i dostawczych.

Źródło: <https://hvmhub.com/wp-content/uploads/2018/09/HVMhub-Crash-Testing-Standards-Explained-v1.2.pdf> [dostęp: 24 IX 2022].

PAS 68:2013		IWA14-1:2013		ASTM F2656-18	
			7200 N2B		6800 M
	7500 N3		7200 N3C		7200 C7
			12000 N3D		
			24000 N3E		29500 H
	30000 N3		30000 N3F		

Rysunek 7. Porównanie norm dla samochodów ciężarowych.

Źródło: <https://hvmhub.com/wp-content/uploads/2018/09/HVMhub-Crash-Testing-Standards-Explained-v1.2.pdf> [dostęp: 24 IX 2022].

Tabele oraz opisy mogą być czasami niewystraszające i budzić wątpliwości co do równoważności urządzeń w nich sklasyfikowanych. W celu sprawdzenia, czy urządzenie spełni swoje zadanie, można do obliczeń użyć

wzoru matematycznego, porównując wielkości energii kinetycznej powstającej w wyniku ruchu pojazdów uwzględnionych w badaniach.

$$\text{Energia kinetyczna} = \frac{\text{masa} \times \text{prędkość}^2}{2}$$

gdzie: energia kinetyczna jest wyrażona w kJ, masa w t, prędkość w m/s.

Poniżej przedstawiono przykłady obliczeń wartości energii kinetycznej dla samochodów o różnej masie.

Pojazd o masie 7,5 t (np. N2 według PAS 68) poruszający się z prędkością 40 mph (~64 km/h) przy zderzeniu z barierą osiąga wartość energii kinetycznej równą 1185 kJ:

$$\frac{7,5 \times (64 \times 1000 \div 3600)^2}{2} = \mathbf{1185 \text{ kJ}}$$

Pojazd o masie 12 t (np. N3D według IWA 14-1) poruszający się z prędkością 32 mph (~50 km/h) przy zderzeniu z barierą osiąga wartość energii kinetycznej równą 1157 kJ:

$$\frac{12 \times (50 \times 1000 \div 3600)^2}{2} = \mathbf{1157 \text{ kJ}}$$

Jak wynika z przykładów obliczeniowych energii kinetycznej dla obu pojazdów mających różną masę i jadących z różną prędkością, jest ona podobna, dlatego też bariera, która była testowana z wynikiem pozytywnym dla energii kinetycznej równej 1185 kJ, prawdopodobnie może skutecznie zatrzymać oba pojazdy o wskazanych parametrach. Obliczenie energii kinetycznej nie zastępuje jednak testu zderzeniowego, który powinien być przeprowadzony dla tych pojazdów. Pojazdy mają różną budowę i wysokość, podobnie jak bariery. Nie należy zakładać, że podobna energia kinetyczna oznacza zbliżony wynik badania zderzenia pojazdów.

Najczęściej porównywane pojazdy zaklasyfikowane według różnych norm

W tabeli zestawiono wartości energii kinetycznej wyliczone zgodnie z przedstawionym wcześniej wzorem dla różnych kategorii samochodów

o różnej masie, co pozwala na szybkie porównanie pojazdów sklasyfikowanych według różnych norm.

Tabela. Porównanie energii kinetycznej dla pojazdów o różnej masie i jadących z różną prędkością, obliczonej według poszczególnych norm.

Norma	PAS 68	IWA 14-1	ASTM F2656	ASTM F 2566	DOS SC /STD2.01
Kategoria pojazdu	N2	N2A	Ciężarówka (M)	Ciężarówka (C7)	N2A
Masa pojazdu [kg]	7500	7200	6800	7200	6800
Prędkość [km/h]	48	48	50 (30 mph/h)	50 (30 mph/h)	50 (30 mph/h)
Energia kinetyczna [kJ]	667	640	656	694	656
Prędkość [km/h]	64	64	65 (40 mph/h)	65 (40 mph/h)	65 (40 mph/h)
Energia kinetyczna [kJ]	1185	1138	1108	1174	1108
Prędkość [km/h]	Nieklasyfikowane	80	80 (50 mph/h)	80 (50 mph/h)	80 (50 mph/h)
Energia kinetyczna [kJ]		1778	1679	1778	1679

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://hvmhub.com> [dostęp: 24 IX 2022].

Wyniki badań i testy wyrobów. Wnioski

Bardzo istotnym elementem w procesie wyboru urządzeń jest uzyskanie od potencjalnego dostawcy wyników testów wykonanych przez akredytowaną jednostkę badawczą. Wiele firm informuje, że ma w swojej ofercie wyroby tzw. *engineered solutions*, co oznacza, że zostały one zaprojektowane zgodnie z dobrą praktyką inżynierską, ale nie zostały przetestowane. W celu przeprowadzenia testów należy wykonać próby zniszczeniowe dla różnych kategorii pojazdów, co jest kosztowne, ale daje gwarancję, że oferowane urządzenie zabezpieczy obiekt we właściwy sposób. Testy są przeprowadzane w konkretnych warunkach, a montaż barier powinien odwzorowywać rzeczywiste warunki. Wszystkie te wytyczne, np. jaki czas musi upłynąć od momentu wylania betonu ze zbrojeniami i montażu bariery do przeprowadzenia próby zderzeniowej, są opisane w poszczególnych normach. Testy zderzeniowe są bardzo drogie nie tylko ze względu na koszt wykonania testu przez laboratorium badawcze, lecz także koszt testowanych

barier, które ulegną zniszczeniu, oraz pojazdu, który musi spełniać normy pojazdu dopuszczonego do ruchu. Oznacza to, że pojazd musi mieć sprawne zawieszenie, hamulce, opony o naturalnym dopuszczalnym zużyciu oraz wiele innych cech opisanych w standardach każdej z norm. Określony jest również maksymalny wiek pojazdu, jaki może być testowany. Wszystko to oznacza, że zainstalowane bariery i wykonane fundamenty zostaną zniszczone lub naruszone podczas prób testowych i niemożliwe będzie ich ponowne wykorzystanie do kolejnych testów. Dlatego zazwyczaj ocenia się tylko niewielką liczbę scenariuszy możliwych ataków, tzn. jest wybierana jedna długość bariery lub minimalna liczba bollardów.

W ostatnich latach numeryczne metody obliczeniowe były z powodzeniem wykorzystywane do oceny i weryfikacji, co dzieje się z elementami konstrukcyjnymi i niekonstrukcyjnymi podczas różnych zdarzeń dynamicznych, jak kolizje pojazdów lub samolotów (symulacje zderzeń). Do wykorzystania modeli numerycznych może dojść w przypadku interakcji uderzenia pojazd–bariera. Osiągnięcie wysokiego poziomu zaufania do rozwiązań numerycznych wymaga użycia niezawodnych i efektywnych algorytmów elementów obliczeniowych, które są rozważane przez naukowców jako alternatywa dla eksperymentów fizycznych. Modele komputerowe powinny być wykorzystywane jako część rozwoju projektu bariery, a nie jako jedyny sposób na udowodnienie, czy bariera zatrzyma pojazd. Na rysunku 8. zamieszczono kod QR, pod którym jest dostępny film z przeprowadzenia testu z wykorzystaniem pojazdu o masie 7,2 t poruszającego się z prędkością 48 km/h¹⁵.

Rysunek 8. Kod QR z odnośnikiem prowadzącym do testu Horiba-Mira.

Źródło: Materiały laboratorium Horiba-Mira, <https://www.youtube.com/watch?v=Rq4IPZu7nv8> [dostęp: 24 IX 2022].

¹⁵ Test został wykonany przez laboratorium badawcze Horiba Mira, <https://www.horiba-mira.com/> [dostęp: 24 IX 2022].

Normy dotyczące odporności na włamanie

Oprócz zagrożenia płynącego z użycia pojazdu istnieją inne niebezpieczeństwa wynikające np. z próby siłowego sforsowania strefy obwodowej chronionego obszaru. Tego typu ryzyko i zdolność zabezpieczeń technicznych do zapobiegania im są klasyfikowane według norm badających odporność na włamanie. Przeprowadzenie testów przeciwwłamaniowych ma na celu określenie czasu oporu zabezpieczeń przy próbie sforsowania strefy przez włamywacza. W przypadku potrzeby zastosowania VSB, np. bram przesuwanych lub uchylnych, mogą być określane też dodatkowe parametry związane z odpornością na włamanie. Dotyczy to szczególnie przypadków, gdy jest to parametr, który występuje jako wymóg dla ogrodzenia stałego będącego linią obwodowej ochrony.

Norma PN-EN 1627 definiuje odporność na włamanie jako właściwość następujących produktów: drzwi, okien, ścian osłonowych, krat i żaluzji. W testach bada się czas (w minutach) stawiania oporu próbom siłowego wejścia do chronionego pomieszczenia lub obszaru na skutek użycia siły fizycznej oraz określonych narzędzi. Stopień odporności zabezpieczenia decyduje o przyporządkowaniu go do odpowiedniej klasy odporności na włamanie. W normie PN-EN 1627 uwzględnia się **6 klas odporności na włamanie** (oznaczonych symbolem RC) dla budowlanych wyrobów otworowych, w tym okien i drzwi, w zależności od poziomu odporności na próby włamania, a także określa się dla nich przewidywane metody i próby uzyskania dostępu, czyli czasu sforsowania przeszkody:

- RC1 – RC3: dla założenia „przypadkowy włamywacz” – zmienną są użyte narzędzia; wynik badań określa czas oporu na włamanie (odpowiednio: RC1 – 0 min, RC2 – 3 min, RC3 – 5 min),
- RC4: dla założenia „wprawny włamywacz” – zmienną są użyte narzędzia; wynik badań określa czas oporu na włamanie (RC4 – 10 min),
- RC5 – RC6: dla założenia „doświadczony włamywacz”, zmienną są użyte narzędzia; wynik badań określa czas oporu na włamanie, odpowiednio RC5 – 15 min, RC6 – 20 min.

Wynikiem badania jest przypisanie produktom klasy odporności od RC1 do RC6, co odpowiada czasowi sforsowania przegrody od 0 min do 20 min¹⁶.

Inną normą opisującą kategorie odporności na sforsowanie, praktycznie nieznaną w Polsce, jest norma brytyjska LPS¹⁷ 1175, wersja 8, stworzona

¹⁶ Zob. <https://badaniaokien.pl/> [dostęp: 24 IX 2022].

¹⁷ Standardy Zapobiegania Stratom (ang. *Loss Prevention Standards*, LPS).

i wdrożona przez BRE Global. Częścią tej organizacji jest biuro badawcze LPCB¹⁸. Wynikiem badań i certyfikacji według tej normy jest przypisanie produktom odporności w 48 klasach, co odpowiada czasowi sforsowania przegrody od 0 min do 20 min, który jest uzależniony od typu użytych narzędzi oraz doświadczenia i kwalifikacji intruza.

Norma LPS 1175 obejmuje szeroki zakres oceny produktów bezpieczeństwa fizycznego. Zajmuje się scenariuszami możliwych zagrożeń spowodowanych wejściem intruzów, którzy nie zwracają uwagi na hałas towarzyszący próbie uzyskania dostępu do aktywów, mienia i osób. Wypracowanie standardu jest wynikiem wieloletniej współpracy partnerskiej z rządem, ubezpieczycielami i policją oraz innymi służbami. Standardy LPS są obecnie powszechnie uznawane i stosowane w sektorach ochrony przeciwpożarowej i bezpieczeństwa na całym świecie. Biuro LPCB oferuje certyfikację jako niezależna jednostka certyfikująca.

W najnowszej wersji LPS 1175 (8) zdefiniowano wskaźniki odporności na działania intruzów składające się z dwóch elementów:

- 1) poziom zagrożenia – oznaczany literami od A do H odpowiadającymi zestawowi narzędzi – służy do oceny odporności produktu na intruzów i liczby zaangażowanych osób,
- 2) opóźnienie – oznaczone liczbami: 1, 3, 5, 10, 15 lub 20 odpowiadającymi minimalnemu opóźnieniu (w min) gwarantowanemu przez produkt – badane po jego zablokowaniu.

Produkty certyfikowane zgodnie z LPS 1175 uwzględniają w badaniu:

- ataki amatorskie narzędziami ręcznymi, małymi i łatwymi do ukrycia, przy próbie sforsowania trwającej ok. 1 min (klasa A1),
- ataki profesjonalne z wykorzystaniem szerokiej gamy narzędzi mechanicznych, elektrycznych i termicznych, przy próbie sforsowania trwającej ok. 20 min (klasa bezpieczeństwa H20).

Uzyskane wyniki badania umożliwiają przypisanie produktom odpowiedniej klasy odporności, co odpowiada czasowi sforsowania przegrody od 0 min do 20 min¹⁹.

Wnioski cząstkowe dotyczące norm odporności na włamanie

Wyroby przebadane według wskazanych powyżej norm nie są w pełni odporne na włamanie i aktywne działania sprawców. Ich funkcją jest

¹⁸ Ang. Loss Prevention Certification Board.

¹⁹ www.bregroup.co.uk [dostęp: 24 IX 2022].

stawianie oporu intruzowi forsującemu dane zabezpieczenie przez określony czas. Norma EN 1627 zajmuje się badaniem i certyfikacją drzwi, okien, ścian przegrodowych, krat i żaluzji. Norma LPS 1175 (8) skupia się na badaniu i certyfikacji dużo szerszego zakresu produktów, których nie obejmuje norma EN 1627. **Dlatego też zastosowanie produktów sklasyfikowanych według normy LPS 1175 (8) razem z produktami sklasyfikowanymi według norm dla VSB stanowi doskonale uzupełnienie wykorzystywane w zakresie projektowania kompleksowego zabezpieczenia ochrony obwodowej.**

Klasyfikacja barier antyterrorystycznych – podział ze względu na rodzaj sterowania oraz typ montażu

Poniżej zaprezentowano podstawowe charakterystyki poszczególnych rodzajów urządzeń z obszaru zewnętrznych zabezpieczeń technicznych.

Bollardy stałe

Bollardy stałe (ang. *fixed bollards*) to urządzenia o najprostszej konstrukcji i najczęściej stosowane. Stalowa rura jest instalowana w betonowym zbrojonym fundamencie (zdjęcie 5). Głębokość fundamentu nie przekracza zazwyczaj 1400 mm, a wysokość ponad poziom gruntu nie przekracza 1200 mm. Blokada jest projektowana z zachowaniem staranności inżynierskiej, a następnie poddawana testom zderzeniowym w celu określenia rzeczywistej odporności według wcześniej opisanych norm.

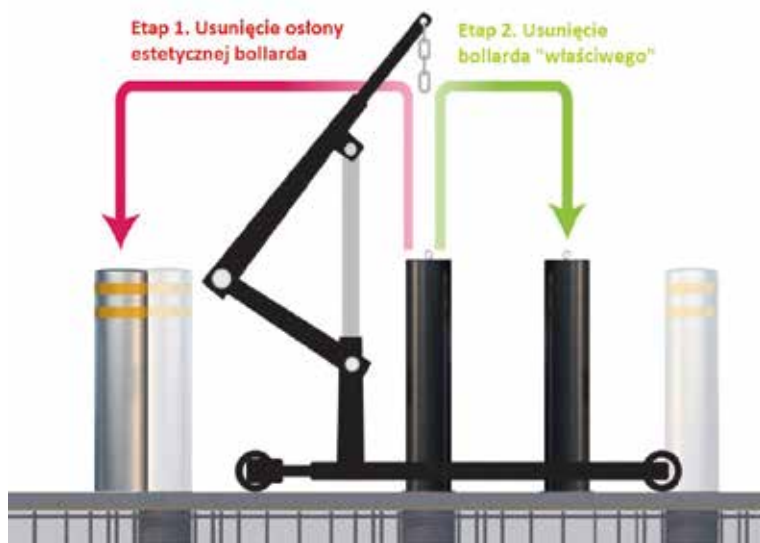

Zdjęcie 5. Bollardy stałe zamontowane na stacji metra w Londynie.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Bollardy demontowane

Konstrukcja bollardów demontowanych (ang. *removable bollards*) jest taka sama jak bollardów stałych co do wielkości fundamentów, średnicy rury oraz użytych materiałów. Zasadnicza różnica polega na możliwości ich czasowego zdemontowania. W praktyce oznacza to, że górna część rury jest przymocowana do jej dolnej części i do fundamentu za pomocą śrub lub specjalistycznych „zatrząsków” (rysunek 9). Tego typu bollardy są montowane np. w miejscach, w których okresowo odbywają się imprezy masowe, co wymaga czasowego odgrodzenia części obszaru. Oprócz ekonomicznej zalety tego rozwiązania, tańszego od bollardów automatycznych, niewątpliwą korzyścią jest również to, że po demontażu barier miejsce ich zamontowania nie stanowi przeszkody komunikacyjnej dla ruchu kołowego lub pieszego. Słabymi stronami są natomiast konieczność przewożenia zdemontowanych słupków, ich magazynowania oraz koszty związane z zatrudnieniem ekipy montażowej.

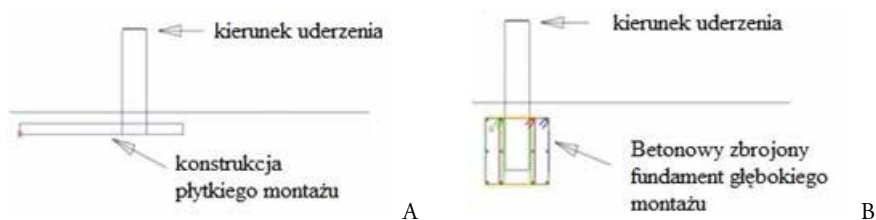

Rysunek 9. Schemat demontowania bollardów.

Źródło: <https://www.frontierpitts.com/products/bollards/hvm-static-bollards/pas68-removable-jupiter-7550/> [dostęp: 24 IX 2022].

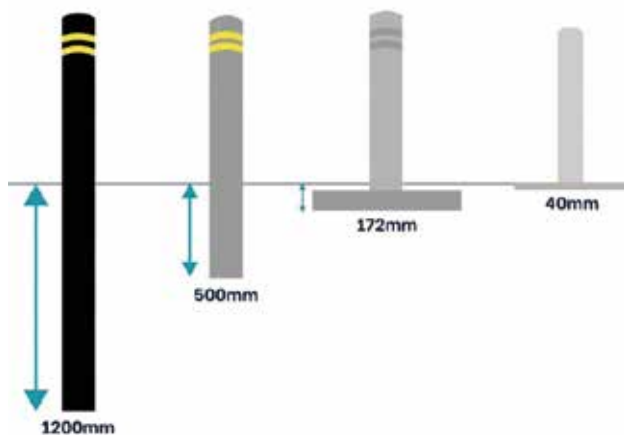
Bollardy stałe – płytki montaż

W centrach miast, gdzie prawdopodobieństwo kolizji pojazdów z instalacjami miejskimi jest bardzo wysokie, stosuje się konstrukcje z bollardami płytkiego montażu. Taki typ rozwiązania w przypadku bollardów statycznych charakteryzuje się brakiem tradycyjnego fundamentu ze zbrojeniem (rysunki 10 oraz 11).

Rysunek 10. Porównanie fundamentów bollardów: płytki montaż (A), standardowy głęboki montaż (B).

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Rysunek 11. Porównanie różnych głębokości montażu bollardów.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Montaż urządzeń następuje bezpośrednio na przygotowanym podłożu na zasadzie łączenia prefabrykowanych elementów w linii, która nie musi być prosta (rysunek 12). Podczas projektowania ustala się przebieg linii zabudowy bollardów zgodny z parametrami oceny ryzyka, np. odległością od obiektu wynikającą z penetracji oraz rozproszenia odpadków (dyspersji).

Rysunek 12. Bollardy płytowego montażu zamontowane zgodnie z parametrami oceny ryzyka.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Bollardy automatyczne

Konstrukcję bollardów automatycznych stanowi w uproszczeniu ruchoma stalowa rura z napędem, instalowana w betonowym i zbrojonym fundamencie (zdjęcie 6). Głębokość fundamentu zazwyczaj nie przekracza 2300 mm, wysokość nad poziom gruntu nie przekracza 1200 mm. W rurze o większej średnicy jest umieszczana rura o mniejszej średnicy, która na zasadzie teleskopu porusza się wewnątrz. W zależności od potrzeb jest schowana lub wysunięta ponad poziom terenu. W tych urządzeniach najbardziej pożądanym jest napęd hydrauliczny z elektroniką sterującą. Napęd hydrauliczny pozwala na bardzo płynne i szybkie otwarcie lub zamknięcie barier.

Zdjęcie 6. Bollardy automatyczne.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Blokada w wersji automatycznej daje duże możliwości ochrony wybranych stref, pozwala na nieograniczony ruch pieszy przy limitowanym dopuszczeniu pojazdów. Blokada umożliwia wykonywanie dużej liczby operacji ruchu bollarda, dlatego doskonale sprawdza się w miejscach o dużym natężeniu ruchu. Może być elementem składowym większego systemu kontroli dostępu, całego zdalnego systemu zarządzania bezpieczeństwem lub działać jako system autonomiczny. W przypadku specyficznych wymagań możliwa jest również funkcja szybkiego otwarcia lub zamknięcia awaryjnego. Oprócz wymienionych wyżej zalet należy zwrócić uwagę na to, że cena automatycznych urządzeń w stosunku do bollardów stałych jest wyższa.

Bardzo ważną opcją jest tzw. szybkie działanie awaryjne (ang. *Emergency Fast Operation*, EFO). Taki system pozwala na prawie natychmiastowe wysunięcie bariery automatycznej, nawet w czasie krótszym niż 2 s. Jest to dodatkowa funkcja, która musi być przewidziana przed rozpoczęciem produkcji, czyli na etapie złożenia zamówienia. Podczas oceny ryzyka pokonania przeszkody konsultant może zarekomendować zastosowanie EFO jako elementu podniesienia poziomu bezpieczeństwa.

Bollardy automatyczne do płytkiego montażu

Przykładem nietypowego rozwiązania jest automatyczny bollard do płytkiego montażu, który ma oryginalną, podwójnie chowaną konstrukcję opartą na zasadzie teleskopu (zdjęcie 7). Bollard jest zbudowany z rury osłonowej oraz dwóch ruchomych rur poruszających się wewnątrz. Całość jest instalowana w betonowym zbrojonym fundamencie.

Zdjęcie 7. Bollardy automatyczne płytkiego montażu.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Większość certyfikowanych automatycznych słupków ma fundament o głębokości ok. 1500 mm. Ten innowacyjny produkt ma głębokość posadowienia zaledwie 900 mm, czyli mniej niż 1 m. To rozwiązanie pozwala na instalację w miejscach, w których nie można wykonywać głębokich wykopów lub istnieje groźba uszkodzenia instalacji podziemnych.

Bollardy bez napędu automatycznego – sterowane ręcznie

Konstrukcja tych bollardów jest podobna do konstrukcji bollardów automatycznych, z tą różnicą, że rolę automatycznych napędów elektryczno-hydraulicznych przejmuje człowiek. Przy użyciu siły mięśni lub wkrętarek z patentowymi adapterami można regulować wysunięcie rury bollarda. Stalowa rura jest instalowana w betonowym zbrojonym fundamencie. Głębokość fundamentu przeważnie nie przekracza 1400 mm, wysokość nad poziom gruntu nie przekracza 1200 mm. W rurze o większej średnicy umieszcza się rurę o mniejszej średnicy, która na zasadzie teleskopu porusza się wewnątrz i w zależności od potrzeb jest albo schowana, albo wysunięta ponad poziom terenu (zdjęcie 8).

Zdjęcie 8. Bollard sterowany ręcznie.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Tego typu bariery są instalowane w miejscach dojazdowych do obszarów stale chronionych, w których okazjonalnie pojawia się konieczność wjazdu pojazdów, na przykład w centrach wystawienniczych lub galeriach wymagających okresowej zmiany ekspozycji. Zaletą w stosunku do urządzeń automatycznych jest niższa cena, niedogodnością – konieczność obecności obsługi w miejscu instalacji urządzeń. Dodatkową korzyścią w porównaniu z bollardami demontowanymi jest brak konieczności transportowania urządzeń oraz wynajmu ekip montażowych.

Blokady drogowe automatyczne i ręczne

Blokady drogowe są zazwyczaj stosowane w celu zabezpieczenia miejsc o szerokich wjazdach, gdzie nie estetyka, a funkcjonalność i poziom zabezpieczenia są najważniejszymi kryteriami. Będą one najbardziej skuteczne, gdy zostaną użyte jako ostateczny punkt kontroli (zdjęcie 9). Blokady drogowe można usystematyzować w następujący sposób:

- blokady automatyczne z napędem hydraulicznym,
- blokady manualne do stosowania w przypadku sporadycznego otwarcia drogi przejazdowej,
- blokady płytkego lub nawierzchniowego montażu,
- blokady głębokiego montażu.

A

B

Zdjęcie 9. Bollardy drogowe automatyczne: płytkego montażu (A), nawierzchniowego montażu (B).

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Szlabany

Szlabany znajdują zastosowanie w miejscach, w których niepraktyczne i niepotrzebne jest umieszczanie fundamentów na nawierzchni jezdni. Na zdjęciu 10. zaprezentowano szlaban, którego fundamenty znajdują się

po obu stronach drogi. Głębokość posadowienia fundamentów wynosi od 500 mm do 1500 mm.

Zdjęcie 10. Szlaban jako zabezpieczenie VSB.

Źródło: <https://www.jacksons-security.co.uk/crash-rated-products/crash-rated-manual-arm-barrier> [dostęp: 24 IX 2022].

Jest to estetyczne rozwiązanie będące alternatywą dla bram wjazdowych, ponieważ zapewnia szybsze otwarcie wjazdu niż większość bram dostępnych na rynku. Szlabany mogą być wyposażone w dodatkowe wypełnienia montowane poniżej ruchomego ramienia w celu uniemożliwienia ominięcia bariery przez pieszych, rowerzystów czy motocyklistów.

Na rynku są dostępne różne typy produktów – z napędem ręcznym lub automatycznym, w zależności od liczby dziennych cykli otwarcia przejazdu. Są one przetestowane nawet dla pojazdów o masie 7,5 t poruszających się z prędkością 80 km/h.

Bramy

Testowane bramy antyterrorystyczne są stosowane jako ostateczna kontrola dostępu fizycznego zarówno dla pojazdów, jak i dla pieszych. Mogą one zapewnić skuteczną ochronę przed atakami VAW oraz próbami włamania dokonywanymi przez osoby fizyczne. Bramy uzupełniają również ochronę obwodową obiektu jako całości i są zintegrowane z ogrodzeniem stałym. Bardzo częstymi argumentami przemawiającymi za stosowaniem bram są ich bezawaryjność oraz łatwość konserwacji i eksploatacji. Uznani producenci gwarantują ich bezawaryjną pracę przez długi czas.

Przy testowaniu produktów stosuje się takie same zasady jak dla bollardów i również dla tych urządzeń uzyskuje się wyniki wysokiej odporności na atak nawet dla pojazdów o masie 7,5 t poruszających się z prędkością 80 km/h.

Nazwa „brama” odnosi się do całej różnorodnej gamy rozwiązań, m.in.: bram przesuwnych, składanych bram dwustronnych, bram uchylnych dwuskrzydłowych oraz bram do montażu tymczasowego. Wybór typu bramy zależy od możliwości jej otwarcia, na przykład czy jest wystarczająco dużo miejsca do przesunięcia bramy, jest to tzw. tor powrotny dla skrzydła przesuwnego, a w przypadku bram składanych, czy jest zapewniona wystarczająca ilość miejsca do ich otwarcia (rysunek 13).

Rysunek 13. Brama płytkego montażu jako VSB.

Źródło: <https://barkersfencing.com/product/vulcan-rcs/> [dostęp: 24 IX 2022].

Bramy są często wybierane jako bardzo skuteczne rozwiązanie ze względu na niewielką penetrację, dla niektórych konstrukcji równą nawet 0,0 m. Skutecznym zabezpieczeniem – zgodnie z procedurami bezpieczeństwa – jest zastosowanie bramy w połączeniu z innymi typami blokad. Najczęściej stosowanym rozwiązaniem jest tworzenie służy do kontroli pojazdów. Służa może składać się z bollardów automatycznych montowanych przed strefą obwodową, którą jest brama wraz z ogrodzeniem. Dzięki takiemu rozwiązaniu jest możliwy dwustopniowy poziom weryfikacji: przed służą oraz wewnątrz strefy służy. Pojazd zatrzymany w służy może być poddany szczegółowej kontroli, w tym skanowaniu podwozia w celu wykrycia materiałów wybuchowych.

Ogrodzenia stałe linowe

Ochrona jedynie dróg dojazdowych bez uzupełnienia jej skutecznym ogrodzeniem obwodowym jest często niewystarczająca. Budowa stałej bariery jest niejednokrotnie niemożliwa ze względu na znaczne koszty oraz trudności montażowe, np. czas montażu, wielkość wykopów, roboty fundamentowe i kolizje. Z tego względu na rynku produktów są dostępne systemy uzupełniające, którymi są ogrodzenia linowe.

Ogrodzenia linowe to system napiętych lin stalowych poprowadzonych przez słupki pośrednie, które mogą być montowane w odległości większej niż 1 200 mm oraz wysokości ok. 1200 mm (zdjęcie 11). Liny przechodzą przez słupki pośrednie oraz słupy właściwe zakotwiczone w głębokim fundamencie, będące ważnym elementem wytrzymałości całości ogrodzenia linowego. Głębokość fundamentów zależy od rodzaju słupków – pośrednich i właściwych, przy czym dla słupów właściwych jest dużo większa. Testy zderzeniowe wykazały odporność tego typu ogrodzeń na atak pojazdami o masie 7,5 t poruszającymi się z prędkością 80 km/h.

Zdjęcie 11. Ogrodzenie linowe Bristorm.

Źródło: <https://hill-smith.co.uk/what-we-do/bristorm-hostile-vehicle-mitigation/> [dostęp: 24 IX 2022].

Blokady typu *art & design* – meble uliczne

Tego typu rozwiązania są montowane w centrach miast i powstały w celu zapewnienia spójności architektonicznej. Takie blokady wprowadzają

pewną lekkość wizualną, powiązaną jednocześnie z dużą skutecznością zabezpieczenia w przypadku ataku pojazdem. Mają one różne formy, np. ławek, kwietników, donic, poręczy lub bollardów ze specjalnymi nasuwany- mi na nie osłonami zewnętrznymi typu *art & design*. Innym rozwiązaniem stosowanym przez architektów przestrzeni jest projektowanie kompletnych urządzeń małej architektury, które poddaje się testom według wcześniej opisanych norm. W ich montażu wykorzystuje się zintegrowany element konstrukcji, jakim jest fundament zagłębiany poniżej poziomu terenu. Na zdjęciach 12. i 13. przedstawiono przykłady rozwiązań, które oprócz funkcji użytkowych są skutecznym zabezpieczeniem antyterrorystycznym.

Zdjęcie 12. Przykłady blokad w postaci mebli ulicznych (ang. *street furniture*).

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Zdjęcie 13. Zastosowanie blokady złożonej z kwietników i bollardów stałych.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Innym ciekawym przykładem praktycznego zastosowania koncepcji *art & design* jest bollard stały „City of London”, stylizowany na historyczne słupki miejskie. Tego typu zabezpieczenia można znaleźć na obszarze całego Londynu. Jest to wyjątkowe rozwiązanie będące połączeniem tradycyjnego projektu z najwyższymi wymogami bezpieczeństwa, mające certyfikat odporności na zderzenia.

Zdjęcie 14. Bollardy typu „City of London”.

Źródło: Materiały marketingowe ATG Access.

Blokady tymczasowe

Systemy barier do montażu nawierzchniowego, tzn. barier niezwiązanych trwale z podłożem, zostały zaprojektowane w celu tymczasowej ochrony wybranych obszarów, szczególnie podczas imprez masowych i różnego typu zgromadzeń. Są one montowane na określony czas, a ich konstrukcja pozwala zarówno na montaż w bardzo krótkim czasie, jak i łatwe przetransportowanie lekkimi pojazdami. Bariery są dostarczane w oddzielnych modułach, które układa się po kilka elementów, co pozwala na transport na palecie i ułatwia przechowywanie, załadunek i rozładunek.

Montaż bariery na drodze o standardowej szerokości można wykonać w ciągu zaledwie kilku minut przy udziale nielicznej ekipy montażowej, bez użycia wózka widłowego. Zaletą systemu jest wykorzystanie mniejszej liczby pojazdów wymaganych do dostarczenia wszystkich elementów blokady w porównaniu z transportem tradycyjnych barier (jak bloki betonowe lub stalowe) oraz całkowita rezygnacja z wykorzystania wózka widłowego. Blokada jest zaopatrzona w wiele różnych prefabrykowanych elementów i adapterów pozwalających na montaż na różnych poziomach powierzchni oraz w miejscach ograniczonych krawężnikami lub

istniejącymi elementami małej architektury. Bariera jest zaprojektowana w taki sposób, aby była estetyczna dla użytkowników miejskiej przestrzeni publicznej. Powierzchnie barier mogą być wykorzystane jako nośniki reklamowe, które w przypadku pozyskania sponsora przynoszą organizatorowi imprezy dodatkowe korzyści marketingowe lub finansowe.

Bariera tymczasowa pozwala na swobodny dostęp tylko pieszym i rowerzystom. Aby umożliwić przejazd służbom ratowniczym, można dodatkowo zainstalować tzw. punkt dostępu dla pojazdów, który będzie wkomponowany w standardowy układ bariery. Bariery tego typu są testowane zderzeniowo przy użyciu np. pojazdów 7,5 t i gwarantują odporność przy uderzeniu z prędkością nawet 50 km/h. Ponieważ w tym systemie brakuje trwałego związania z podłożem, w przypadku uderzenia dochodzi do penetracji chronionego terenu wynoszącej do kilkunastu metrów. Dlatego instalację barier należy planować w taki sposób, aby były ustawione w większej odległości od chronionej strefy, niż wynosi penetracja uzyskana w testach (zdjęcie 15).

Zdjęcie 15. Przykład bariery tymczasowej.

Źródło: <https://www.pitagone.com/en/home/gallery> [dostęp: 24 IX 2022].

Blokady ziemne – wały i rowy

Chronione obiekty mogą być zabezpieczone za pomocą naturalnie utworzonych barier lub przez nieznaczną modyfikację istniejącego ukształtowania terenu, co może być elementem skutecznej ochrony obwodowej przed HVM. Naturalne bariery to m.in. rzeki, stawy, jeziora, obszary gęsto zalesione, strome zbocza lub niezniwelowane powierzchnie gruntów. Tego

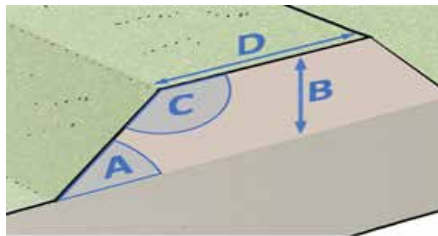
typu bariery pozwalają przeprowadzić działania prewencyjne, które skutkują zaniechaniem ataku ze względu na brak możliwości przejazdu samochodem. Jeśli takie naturalne bariery nie występują w obszarze ochrony obwodowej, możliwe jest ich zaprojektowanie. Zalecany rozwiązaniem jest budowa rowu, obwałowania lub kombinacja tych elementów. Wskazaniem do wykorzystania naturalnych barier ochronnych mogą być:

- uwarunkowania finansowe – proste projekty ziemne obniżają koszty montażu drogich rozwiązań obwodowych budowanych z elementów stalowych,
- dostępność lokalna materiałów do wykonania robót ziemnych,
- uwarunkowania gruntowe – możliwość kolizji z instalacjami podziemnymi, które uniemożliwiają wykonanie głębokich wykopów potrzebnych do montażu VSB,
- poprawność architektoniczna – konieczność integracji projektowanych barier z istniejącym krajobrazem.

Projektowanie barier naturalnych nie jest dowolne – musi być zgodne z wytycznymi, które są ważnym elementem projektu ochrony przed HVM. Ten typ zabezpieczenia również powinien być opracowany przez uprawnionego, wykwalifikowanego projektanta. Możliwość zatrzymania ataku przez budowlę ziemne lub elementy krajobrazu będzie zależało od ich struktury i wymiarów. Podstawowymi parametrami wymagającymi przeanalizowania przy tworzeniu tego typu zabezpieczeń są:

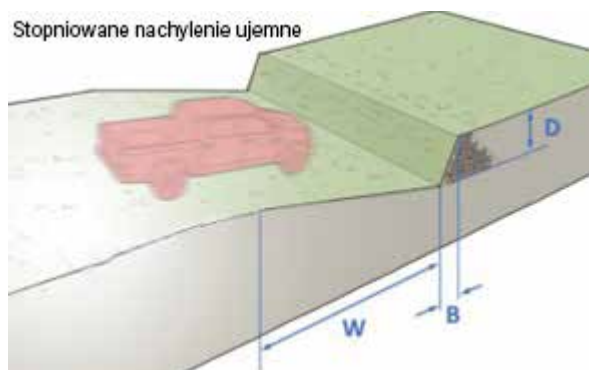
- wytrzymałość użytego materiału, np. wzmocnienie wałów dodatkowymi workami z kamieniami,
- wysokość, szerokość, długość, kąt spadku krawędzi – stromość w przypadku wału, głębokość w przypadku rowu.

Na rysunkach 14. i 15. zobrazowano, jakie parametry należy uwzględnić, aby wykorzystać ukształtowanie terenu jako zabezpieczenie przed atakiem.

Rysunek 14. Parametry wymagane przy projektowaniu wału: kąty nachylenia, długość i wysokość.

Źródło: <https://www.cpni.gov.uk/resources/hvm-earthworks-and-landscaping>, s. 11 [dostęp: 24 IX 2022].

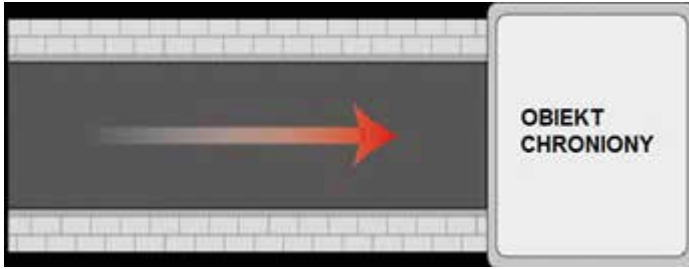
Rysunek 15. Parametry wymagane przy projektowaniu rowu: kąty nachylenia, długość, wysokość, długość najazdu drogi.

Źródło: <https://www.cpni.gov.uk/resources/hvm-earthworks-and-landscaping>, s. 8 [dostęp: 24 IX 2022].

Doświadczenia autora w projektowaniu zabezpieczeń

Autor artykułu ma szeroką wiedzę z zakresu projektowania zabezpieczeń z zastosowaniem VSB. Zgodnie z jego doświadczeniem na etapie opracowywania założeń dla systemów bezpieczeństwa zewnętrznego występują dwa uwarunkowania wynikające z ukształtowania terenu, które wpływają na realizację projektu.

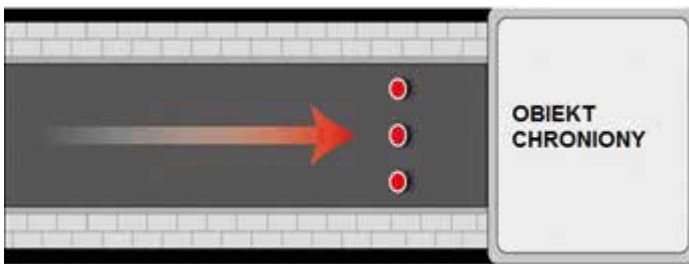
Pierwszy przypadek występuje w sytuacji, gdy istnieją ograniczone możliwości wpływania na ukształtowanie dróg dojazdowych lub wcale nie ma możliwości zmiany charakteru dojazdu. W tej sytuacji prawdopodobne jest stworzenie wielu wersji scenariuszy możliwych zabezpieczeń, a opracowanie projektu odpowiedniego dla danego terenu wymaga od osoby go przygotowującej wiedzy eksperckiej w związku z koniecznością poddania analizie wielu aspektów wynikających z dokonanej oceny ryzyka ataku. Dlatego też tylko wykwalifikowany konsultant jest w stanie zaproponować optymalne rozwiązanie, w którym uwzględnia się zarówno zabezpieczenia adekwatne do zagrożenia, jak i optymalizuje się koszty realizacji. W dalszej części artykułu przedstawiono przykłady typowych zabezpieczeń możliwych do zastosowania na drodze dojazdowej. Na rysunku 16. zaprezentowano niezabezpieczoną drogę dojazdową do obiektu, który podlega ochronie, a na kolejnych – możliwe do zastosowania zabezpieczenia w tych samych warunkach.

Rysunek 16. Budynek chroniony bez żadnych barier.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów marketingowych ATG Access.

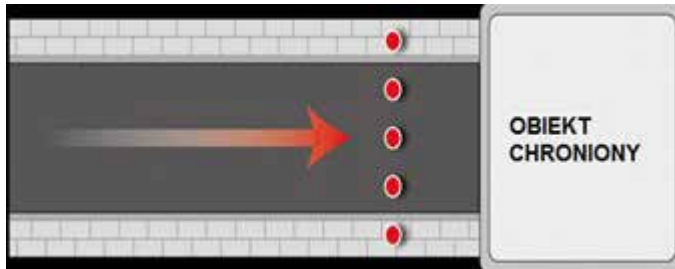
Na rysunkach 17–22 pokazano zastosowanie jako zabezpieczenia budynków barier dobranych do oszacowanej masy i prędkości pojazdu wynikające z oceny dynamiki pojazdu (ang. *vehicle dynamic assessment*, VDA). Na podstawie parametrów opisanych w certyfikacie dla wybranych bollardów zostały one zainstalowane w odpowiedniej odległości od budynku, z uwzględnieniem penetracji i przemieszczenia odpadków poudrzeniowych. Blokady zainstalowano tylko w strefie jezdni drogi dojazdowej (rysunek 17).

Rysunek 17. Bollardy automatyczne tylko w strefie jezdni.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów marketingowych ATG Access.

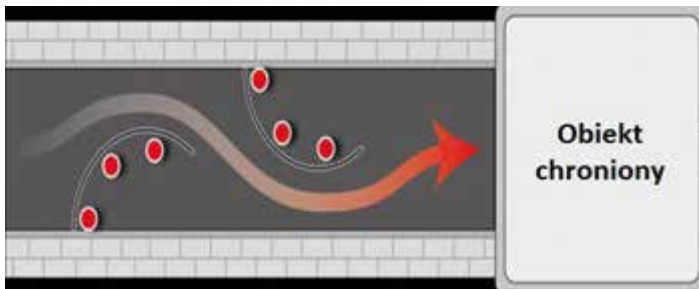
Na rysunku 18. zobrazowano umieszczenie dodatkowych bollardów w strefie ciągu pieszego. Jest to kompletny i prawidłowy przykład projektowania, ponieważ tylko w ten sposób można zabezpieczyć całą fasadę budynku chronionego. Sprawca najprawdopodobniej będzie się poruszał nie tylko jezdnią, lecz także może próbować omijać zamontowane zabezpieczenia. Po przeprowadzeniu analizy w sytuacji rzeczywistej może okazać się, że konieczne będzie zastosowanie jeszcze innych, dodatkowych blokad.

Rysunek 18. Bollardy stałe w strefie jezdni i strefie ciągu pieszego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów marketingowych ATG Access.

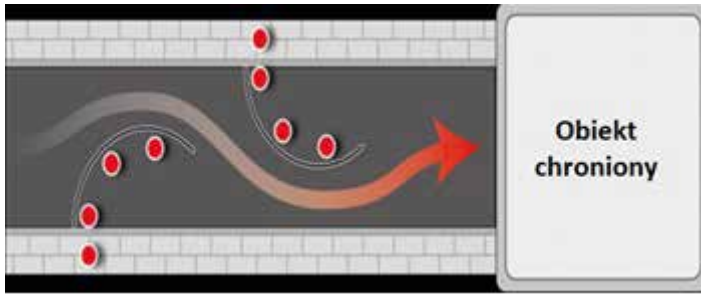
Umieszczenie szykan przed barierą antyterrorystyczną pozwala na optymalizację kosztów instalacji produktów. Dzięki ograniczeniu prędkości pojazdu użytego do ataku zamiast barier odpornych na uderzenie pojazdem poruszającym się z prędkością 80 km/h można zastosować bariery odporne na atak pojazdem poruszającym się z prędkością 50 km/h lub mniejszą (rysunek 19).

Rysunek 19. Szykany zmniejszające prędkość pojazdu tylko w strefie jezdni.

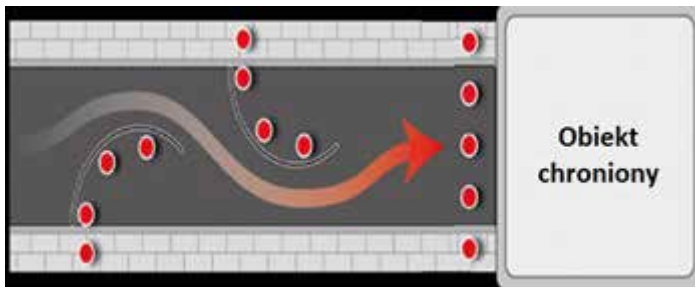
Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów marketingowych ATG Access.

Umieszczenie dodatkowych szykan w strefie ciągu pieszego tworzy kompletny i prawidłowy przykład projektowania zabezpieczenia przed HVM (rysunki 20 i 21).

Rysunek 20. Szykany zmniejszające prędkość pojazdu w strefie jezdni i strefie ciągu pieszego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów marketingowych ATG Access.

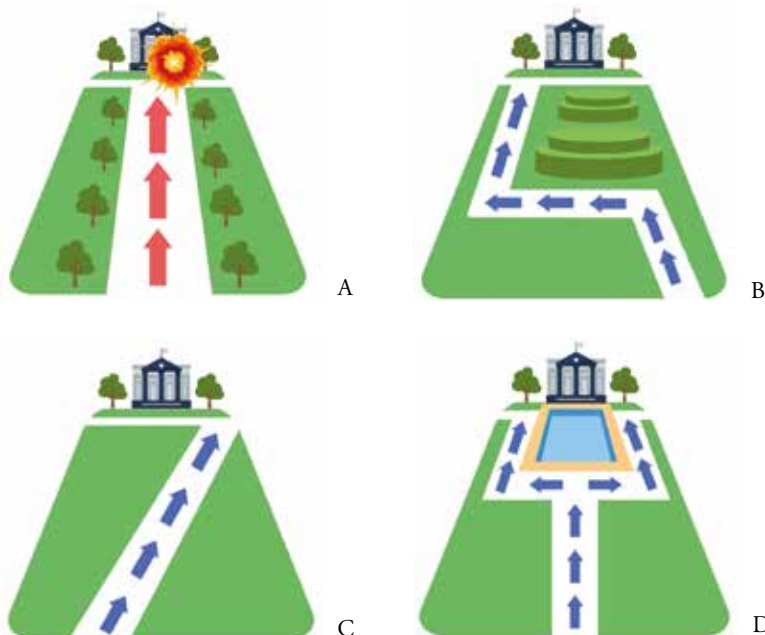
Rysunek 21. Prawidłowo zaprojektowany montaż szykan i bollardów, zoptymalizowany również pod względem kosztów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów marketingowych ATG Access.

Na zaprezentowanych rysunkach pokazano przykładowe rozwiązania zastosowane jako działania prewencyjne, które powstały po przeprowadzeniu analizy zagrożenia. Wykwalifikowany projektant nie tylko właściwie określi wymagane poziomy bezpieczeństwa dla różnych stref obwodowych budynku, lecz także umożliwi optymalizację kosztów związanych z wyborem konkretnych produktów. Przygotowanie projektów pozwoli na zaplanowanie wokół budynku systemu blokad o spójnym wyglądzie, ale o różnych parametrach odporności na atak, a co za tym idzie – innych kosztach instalacji. Podstawą właściwego postępowania jest przeprowadzenie VDA, która pozwala na zdefiniowanie, jakie pojazdy (masa i rodzaj) i z jaką maksymalną prędkością poruszania się mogą być użyte podczas ataku.

Drugi przypadek uwarunkowań wpływających na realizację projektu to sytuacja, w której na etapie projektowania projektanci mają wpływ

na ukształtowanie dróg dojazdowych, dzięki czemu mogą ograniczyć prędkość i wielkość poruszających się pojazdów. Na rysunku 22. przedstawiono rozwiązania stosowane przy projektowaniu dróg dojazdowych.

Rysunek 22. Zapobieganie atakom VAW poprzez projektowanie dróg dojazdowych. Droga dojazdowa przebiegająca na wprost (A), skracająca droga dojazdowa oraz naturalne przeszkody umieszczone na osi drogi (B), przesunięcie drogi dojazdowej w pozycji „na skos” (C), umieszczenie przeszkody, np. zbiornika wodnego, na osi drogi dojazdowej (D).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://www.cpni.gov.uk/resources/integrated-security> [dostęp: 24 IX 2022].

Przedstawione na rysunku przykłady dotyczą następujących sytuacji:

A – droga dojazdowa do chronionego obiektu przebiega na wprost, co daje możliwość rozpędzenia się pojazdu VAW,

B – szykana dojazdowa w postaci skracającej drogi dojazdowej oraz naturalne przeszkody zmniejszają prędkość, z jaką może poruszać się pojazd,

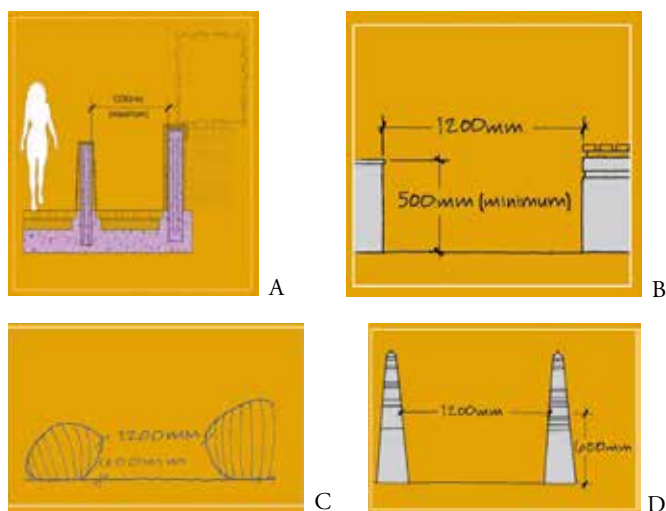
C – przesunięcie drogi dojazdowej „na skos” pozwala na odsunięcie i ograniczenie bezpośredniego dojazdu do obiektu,

D – skierowanie w inną stronę drogi dojazdowej oraz umieszczenie na drodze przeszkody, np. zbiornika wodnego, przed budynkiem pozwala na utrudnienie dojazdu, co skutecznie ogranicza możliwość przeprowadzenia ataku.

Przytoczone powyżej przykłady obrazują różnorodność przypadków w zależności od sytuacji w miejscu realizacji projektów. Niezależnie od możliwości kształtowania krajobrazu wokół chronionego obszaru istnieją rozwiązania pozwalające na zabezpieczenie każdego rodzaju obiektu.

Wytyczne projektowe i dobre praktyki

Jednym z bardzo ważnych parametrów, który zawsze należy brać pod uwagę przy projektowaniu zabezpieczeń, jest odległość między barierami – nie może ona być większa niż 1200 mm. Dotyczy to wszystkich rodzajów słupków montowanych równoległe obok siebie oraz barier typu *road blocker*. Zalecenie to wynika bezpośrednio z zapisów norm dla warunków przeprowadzania testów, które obejmują również badania fundamentów w ramach procesu certyfikacji. Pośrednio ma to źródło w tym, że na rynku motoryzacyjnym znajdują się samochody osobowe o niewielkim rozstawie osi (np. w przypadku fiata 500 rozstaw kół wynosi 1414 mm). Na rysunku 23. ukazano odległość, jaka musi być zachowana między: słupkami cylindrycznymi, meblami ulicznymi w formie bloków betonowych, meblami ulicznymi o nieregularnych kształtach i słupkami w kształcie stożka.

Rysunek 23. Maksymalne zalecane odległości między barierami: słupki cylindryczne (A), meble uliczne w formie bloków betonowych (B); meble uliczne o nieregularnych kształtach (C), przeszkody o rozstawie 600–1200 mm, słupki w kształcie stożka (D).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://www.cpni.gov.uk/hostile-vehicle-mitigation> [dostęp: 24 IX 2022].

Kolejnymi zaleceniami, które mają wpływ na właściwe zamontowanie barier ochronnych, bezawaryjną eksploatację oraz skuteczne zabezpieczenie w przypadku ataku, są:

- wykonanie odpowiedniej wielkości i głębokości fundamentu wraz ze zbrojeniem oraz z uwzględnieniem klasy betonu, ilości i gęstości zbrojenia, zgodnie z zaleceniami producenta oraz wynikami testów zderzeniowych,
- wykonanie odwodnienia z właściwym spadkiem dla systemów automatycznych i sterowanych ręcznie,
- wypoziomowanie urządzeń, wykonanie instalacji zasilających w osłonach przepustowych w celu zapewniania ich wymiennalności w przypadku awarii,
- ustalenie i wdrożenie procedury bezpieczeństwa na potrzeby awaryjnego otwarcia urządzeń w przypadku konieczności wjazdu do zabezpieczonej strefy takich służb, jak pogotowie, straż pożarna i policja lub innych upoważnionych osób,
- uzgodnienie procedur serwisowych, czasu reakcji oraz podtrzymywania ciągłości działania urządzeń VSB.

Istotną rolę w prawidłowej realizacji projektu odgrywają nadzór i znajomość szczegółów technologicznych decydujących o skuteczności instalowanych zabezpieczeń (zdjęcie 16). Jeżeli inwestor nie jest w stanie zapewnić współpracy z wykwalifikowanym specjalistą, rekomenduje się skorzystanie ze wsparcia niezależnych ekspertów z obszaru zabezpieczeń antyterrorystycznych.

A

B

Zdjęcie 16. Przykłady prawidłowego montażu bollardów automatycznych (A i B).

Źródło: Opracowanie własne.

Realizacja projektów

Obecnie na całym świecie coraz większe znaczenie przypisuje się instalowaniu właściwych zabezpieczeń technicznych w miejscach szczególnie narażonych na zamachy. Przykładem może być między innymi Francja i bariery antyterrorystyczne w pobliżu miejsc użyteczności publicznej. Jednym z takich obiektów jest dworzec Gare de Lyon, który jest jednym z sześciu głównych dworców w Paryżu, obsługującym rocznie ok. 110 mln pasażerów²⁰. Możliwość przeprowadzenia ataku terrorystycznego na budynek dworca jest bardzo duża, dlatego też poza wieloma środkami ochrony swoje zastosowanie znalazły tam również VSB. W celu utrudnienia dojazdu do miejsca potencjalnego ataku przed budynkiem zainstalowano bariery automatyczne i stałe o odporności dostosowanej do przewidywanego zagrożenia. Projektant zastosował w tym przypadku korzystne kosztowo rozwiązanie, wybierając urządzenia adekwatne do wielkości i prędkości pojazdu, który mógłby być użyty jako narzędzie ataku w tym konkretnym przypadku (zdjęcie 17).

Zdjęcie 17. Zabezpieczenie dworca Gare de Lyon w Paryżu.

Źródło: Opracowanie własne.

Kolejnym przykładem właściwej realizacji projektu „atak wrogimi pojazdami” jest zabezpieczenie wjazdu do strefy bezpieczeństwa wokół Pałacu Elizejskiego, który jest oficjalną rezydencją prezydenta Francji oraz miejscem posiedzeń rządu. Podatność na atak terrorystyczny dla tego obiektu jest bardzo duża ze względu na ciągłą obecność osób o statusie VIP, ważnych dla prawidłowego funkcjonowania państwa, oraz organizację imprez masowych związanych ze świętami narodowymi Francji.

²⁰ Zob. <https://en.parisinfo.com/transport/73400/Gare-de-Lyon> [dostęp: 24 IX 2022].

Rozwiązania widoczne na zdjęciu 18. zostały wybrane i wprowadzone zgodnie z dobrą praktyką inżynierską opartą na szerokiej wiedzy dotyczącej ochrony tego typu obiektów. Standardowymi zabezpieczeniami przed atakiem z użyciem pojazdów są w tym wypadku bariery automatyczne płytkego montażu oraz blokady stałe, o bardzo dużej odporności na atak. Uzupełnieniem zainstalowanych blokad są bariery tymczasowe stosowane podczas imprez masowych. Instalacja dodatkowych barier tymczasowych widocznych na zdjęciu jest związana z obchodem 14 lipca we Francji Dniem Bastylli – świętem narodowym (w tym dniu została wykonana fotografia). Dodatkowym zabezpieczeniem jest szlaban łańcuchowy, który zapobiega wjazdowi pojazdem jednośladowym na chroniony obszar.

Zdjęcie 18. Ulica dojazdowa do Pałacu Elizejskiego.

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowanie

Przedstawiony w artykule opis różnych rodzajów barier antyterrorystycznych oraz zasad instalacji i dobrych praktyk projektowych może być wprowadzeniem do rozległej tematyki zabezpieczenia obiektów lub terenu przed atakiem z użyciem pojazdu. Zamachy terrorystyczne, do których doszło w krajach Unii Europejskiej, spowodowały wzrost świadomości społeczeństw oraz wdrożenie działań prewencyjnych, dlatego w wielu krajach służby rozpoczęły instalowanie VSB. Bardzo dobrymi przykładami są przedstawione rozwiązania wprowadzone w Paryżu.

Omawiając zagadnienia dotyczące VSB, należy pamiętać, że wiedza na ich temat w Polsce nie jest ogólnie znana ze względu na początkową fazę rozwoju i upowszechniania instalowania tego rodzaju urządzeń. Sytuacja ta jest bezpośrednio powiązana z poziomem oraz rodzajem zdefiniowanych zagrożeń w naszym kraju, które determinują taką, a nie inną dynamikę powstawania zabezpieczeń antyterrorystycznych. W przypadku konieczności dostawy i montażu barier należy zawsze dochować staranności i dbałości o profesjonalną realizację projektu. Rekomendowane jest podejmowanie działań, takich jak:

- przeprowadzenie oceny dynamiki pojazdu, czyli oceny, jaki pojazd i jaka prędkość jego ruchu jest maksymalnym zagrożeniem dla konkretnych lokalizacji na terenie chronionego obiektu,
- konsultowanie opracowań i projektów z certyfikowanym ekspertem,
- ustalenie – przy współpracy z konsultantem oraz służbami: pogotowiem ratunkowym, strażą pożarną i policją – procedury awaryjnego otwarcia blokad w przypadku różnych zagrożeń,
- wybieranie dostawców produktów i instalacji mających koncesję MSWiA oraz poświadczenie bezpieczeństwa przemysłowego wystawione przez ABW,
- wprowadzenie kontroli dostępu do informacji dla pracowników wykonawcy – dostęp tylko dla osób upoważnionych, a w przypadku dokumentacji objętej klauzulami tajności – dopuszczanie tylko pracowników z poświadczeniem bezpieczeństwa osobowego adekwatnym do poziomu klauzul,
- ustalenie procedur serwisowych dotyczących przeglądów okresowych oraz awarii: czasu reakcji, czasu usunięcia awarii i zakresów przeglądów zgodnych z oryginalną instrukcją producenta.

Bardzo istotne podczas spotkań związanych z tego typu inwestycjami jest uwspólnianie wiedzy inwestora i dostawcy urządzeń. Poniżej zamieszczono propozycję pytań, jakie należy zadać w przypadku omawiania przygotowania projektu zabezpieczenia przed atakiem z użyciem pojazdu. Odpowiedzi pomogą w stworzeniu wizji potrzeb, wymagań oraz oceny możliwości ich realizacji. Przykładowe pytania:

- Czy została przeprowadzona ocena dynamiki pojazdu VDA?
- Jaki jest wymagany poziom zabezpieczenia według norm: PAS 68, IWA 14-1, ASTM F2656?
- Jaka jest planowana procedura kontroli dostępu pojazdów autoryzowanych, np. pogotowie ratunkowe, straż pożarna, policja?

- Jaka jest infrastruktura danego miejsca: zasilanie elektryczne, sieć internetowa, dostęp do wody?
- W jakich godzinach można prowadzić uciążliwe oraz nieuciążliwe prace instalacyjne?
- Czy są limity głębokości posadowienia urządzeń (kolizje)?
- Jaka jest zakładana liczba operacji otwarcia/zamknięcia w ciągu dnia i nocy (częstotliwość działania urządzenia)?
- Jaka jest średnia liczba operacji otwarcia/zamknięcia w godzinach szczytu? Kiedy są godziny szczytu?
- Jak mają działać urządzenia w przypadku utraty zasilania? Czy mają pozostać w pozycji otwartej czy zamkniętej?
- Czy są wymogi co do wyglądu zabezpieczenia (estetyka wykonania, *art & design*)?
- Czy pojazdy będą się poruszać w jednym kierunku czy w obu kierunkach?
- Czy planowane jest zastosowanie urządzeń statycznych, uzupełniające montowanie urządzeń automatycznych?
- Czy została przeprowadzona analiza kosztowa Real System Cost – porada dla klienta w zakresie serwisu i utrzymania urządzeń?
- Czy wymagana jest tylko dostawa urządzenia czy pełne roboty budowlane wraz z wykonaniem instalacji elektrycznych?

Bibliografia

BSI PAS 68:2013 – *Impact test specifications for vehicle security barrier systems.*

BSI PAS 69:2013 – *Guidance for the selection, installation and use of vehicle security barrier systems.*

Jaźwiński J., *Blokady drogowe i zapory antyterrorystyczne jako elementy zapewnienia bezpieczeństwa w obiektach użyteczności publicznej*, w: *Zabezpieczenia techniczne w bezpieczeństwie antyterrorystycznym budynków użyteczności publicznej*, J. Stelmach, P. Szczuka, M. Kozuszek (red.), Wrocław 2021, s. 206–234.

Stelmach J., Kozuszek M., *Założenia i rekomendacje do wykonywania planów ochrony w obiektach podlegających obowiązkowej ochronie*, w: *Bezpieczeństwo antyterrorystyczne budynków użyteczności publicznej*, t. 4: *Założenia i rekomendacje do prowadzenia działań antyterrorystycznych w wybranych kategoriach obiektów*, B. Wiśniewska-Paź, J. Stelmach (red.), Toruń 2019.

Źródła internetowe

<https://badaniaokien.pl/> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://barkersfencing.com> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.bregroup.co.uk> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://en.parisinfo.com/transport/73400/Gare-de-Lyon> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://hvmhub.com> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://jacksons-security.co.uk/crash-rated-products/crash-rated-manual-arm-barrier> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.atgaccess.com> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.coventrytelegraph.net/lifestyle/nostalgia/gallery/look-ira-bomb-attack-broadgate> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.cpni.gov.uk/> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.historicoventry.co.uk> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.horiba-mira.com> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.nbcnews.com/news/world/vehicles-are-becoming-weapons-choice-terrorists-n768846> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.pitagone.com/> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.reuters.com/article/us-europe-attacks-nice-killings-idUSKCN0ZV1VG> [dostęp: 24 IX 2022].

<https://www.start.umd.edu/gtd/> [dostęp: 24 IX 2022].

Larcher M., Karlos V., *Protection Of Public Spaces*, w: V. Karlos, M. Larcher, G. Solomos, *Review on Soft target/Public space protection guidance*, European Commission Joint Research Centre, <https://www.researchgate.net/publication/330221013> [dostęp: 12 VIII 2022].

Jarosław Jaźwiński

Specjalista i praktyk w dziedzinie zabezpieczeń technicznych i antyterrorystycznych, rzeczoznawca Polskiej Izby Ochrony o specjalizacji: systemy zabezpieczeń antyterrorystycznych przed atakiem pojazdem mechanicznym użytym jako narzędzie zamachu.

KRZYSZTOF IZAK

Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 2)

Abstrakt

W części drugiej artykułu poświęconego casusowi Andersa Behringa Breivika autor odpowiada na pytania, czy istniała możliwość zapobieżenia atakowi, jaki miał on wpływ na nastroje społeczne, charakter zmian wprowadzonych w polityce bezpieczeństwa wewnętrznego w Norwegii oraz na sprawność działania służb bezpieczeństwa tego państwa. Analizuje ponadto działania Breivika pod kątem spełnienia przez niego kryteriów terrorysty samotnego wilka, jak również opisuje ataki terrorystyczne przygotowywane bądź przeprowadzone przez jego naśladowców.

Słowa kluczowe:

aktywny strzelec,
manifest,
naśladowcy,
samotny wilk,
terrorysta

W części pierwszej artykułu autor przedstawił charakterystykę i krótką biografię Andersa Breivika. Wynika z niej, że duży wpływ na kształtowanie się jego osobowości miały poważnie zaburzone więzi rodzinne. Emocjonalna deprywacja, narcyzm i mizoginizm, które cechowały Breivika, stały się źródłem jego wewnętrznej przemiany. W połączeniu z poczuciem społecznego wyobcowania, wpływem gier komputerowych oraz skrajnie prawicowej ideologii doprowadziło go to do popełnienia zbrodni na niespotykaną skalę. Swoim działaniem Breivik chciał pobudzić narodową i chrześcijańską

świadomość współczesnych Europejczyków, a przynajmniej wydawało mu się, że będzie w stanie tego dokonać. Jego czyny miały stać się inspiracją dla kolejnych bohaterów, oczyszczających Europę z wyznawców islamu oraz zwolenników multikulturalizmu i liberalizmu. W celu dotarcia ze swoim przesłaniem do jak największej liczby odbiorców zamachowiec opublikował w internecie liczący ponad 1500 stron manifest, w którym opisał swoje motywacje i cele. Breivik przygotował atak skrupulatnie, z determinacją, wpisując się w definicję terrorysty samotnego wilka (aktywnego strzelca). Finałem tych przygotowań były dwa zamachy przeprowadzone 22 lipca 2011 r. Do jednego z nich doszło w Oslo. Zdetonowanie materiałów wybuchowych przed siedzibą premiera Norwegii, polityka lewicowej Partii Pracy, spowodowało śmierć ośmiu osób. Drugi atak został przeprowadzony na wyspie Utøya, gdzie odbywał się obóz młodzieżówki tej partii. Breivik zastrzelił tam 67 osób oraz przyczynił się do śmierci dwóch kolejnych – jedna spadła z klifu, druga utonęła.

Skutki ataku terrorystycznego z 22 lipca 2011 roku

Po ataku przeprowadzonym przez Breivika w doniesieniach medialnych i publikacjach poświęconych tym wydarzeniom przewijały się cztery wątki. Wynikały one – co należy podkreślić – ze specyfiki Norwegii jako państwa oraz z charakteru jej społeczeństwa. Jeden dotyczył osoby sprawcy, drugi – postępowania policji krytycznego dnia, trzeci – wymiaru sprawiedliwości, przed którym stanął Anders Breivik, czwarty natomiast koncentrował się na społecznym odbiorze zamachu. Ograniczona objętość artykułu nie pozwala na dokładną analizę wszystkich czterech elementów, jednak zdaniem autora krótkie omówienie trzech z nich jest niezbędne, aby można było przejść do opisu sprawcy jako przypadku skrajnie prawicowego terrorysty samotnego wilka.

Niedługo po ataku pojawiło się wiele krytycznych opinii pod adresem policji oraz innych instytucji w kraju. W sierpniu 2012 r. zakończyła prace dziesięcioosobowa komisja pod przewodnictwem Alexandry Bech Gjørvi, która na wniosek parlamentu i premiera badała okoliczności zamachu i działania służb. Komisja przygotowała szczegółowy raport¹, jednoznacznie

¹ *Rapport fra 22. juli-kommisjonen*, <https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc76229c64735b4f6eb4dbfcd8fe8/no/pdfs/nou201220120014000dddpdfs.pdf> [dostęp: 16 VIII 2016].

wskazujący, że atakowi z 22 lipca można było zapobiec, skutecznie wdrażając istniejące już procedury bezpieczeństwa. Możliwa była dużo szybsza reakcja policji w celu ochrony ludzi zgromadzonych na Utøi oraz zastosowanie znacznie większej liczby środków bezpieczeństwa, które były dostępne, ale je zignorowano. Dokument liczył 482 strony i zawierał sześć części. W ostatniej sformułowano najważniejsze wnioski i 31 rekomendacji na przyszłość. Istotne było stwierdzenie, że Policyjna Służba Bezpieczeństwa (norw. Politiets sikkerhetstjeneste, PST) mogła wykryć poczynania Breivika już siedem miesięcy przed zamachem, gdyby zareagowała na informację urzędników celnych sygnalizujących podejrzaną zakup środków chemicznych w Polsce. Brak reakcji na te doniesienia spowodował, że przyszły zamachowiec nie został umieszczony na liście osób, których działalność należałoby monitorować. Nie śledzono również jego aktywności w internecie, a była to działalność, która wskazywała na postępującą radykalizację. W raporcie zalecono ograniczenie dostępności do broni półautomatycznej, a w niektórych przypadkach całkowity zakaz jej sprzedaży, wprowadzenie ściślejszej kontroli broni i sprzedaży substancji chemicznych, karanie za prowadzenie szkoleń terrorystycznych i udział w nich, zmianę ustawodawstwa dotyczącego ochrony danych osobowych, usprawnienie działalności służb policyjnych w zakresie realizacji procedur, wymiany informacji i organizacji pracy. Zwrócono również uwagę na konieczność oddania helikoptera do dyspozycji oddziału antyterrorystycznego². Po opublikowaniu raportu premier Jens Stoltenberg powiedział, że głęboko żałuje popełnionych błędów, i wziął odpowiedzialność za to, co się stało, ale powstrzymał się od zatwierdzenia dymisji ministrów. Szef norweskiej policji Øystein Mæland stwierdził, że zaakceptował główne ustalenia raportu. Dodał, że jest to trudna lektura dla tych, którzy tego dnia zrobili wszystko, co w ich mocy. Jednak najtrudniej jest tym, którzy usłyszeli, że ich bliscy mogliby zostać uratowani, gdyby policja zareagowała lepiej i sprawniej. Dnia 16 sierpnia 2012 r. Mæland podał się do dymisji, gdyż uznał, że jego dalsza służba jest niemożliwa z powodu braku zaufania ze strony minister sprawiedliwości Grete Faremo i innych członków rządu³.

² 22 July (Gjorv) Commission Report: Recommendations. Preliminary English Version of Selected Chapters, Oslo 2012 r., <https://famous-trials.com/breivik/2578-22-july-gjorv-commission-report-summary-in-english> [dostęp: 16 VIII 2016].

³ PAP, *Norweska policja bez szefa*, TVP Info, 16 VIII 2012 r., <https://www.tvp.info/8276676/norweska-policja-bez-szefa> [dostęp: 17 VIII 2012].

Należy zwrócić uwagę, że w Norwegii ze względu na niewielkie zagrożenie terrorystyczne plan przeciwdziałania radykalizacji miał minimalistyczny charakter. Wykorzystywano doświadczenia ze skrajną prawicą, która dopuszczała się przemocy w latach 90. XX w. Norwedzy zaadaptowali elementy programu „Exit”, stworzonego z myślą o pomocy zradykalizowanym jednostkom w opuszczeniu grup neonazistowskich. Wypracowano wówczas szeroki zakres środków mających na celu walkę z neonazistami, osłabienie ich zdolności rekrutacyjnych oraz zachęcenie członków grup ekstremistycznych do ich opuszczenia. W 2003 r. norweska policja zorganizowała 6-tygodniową akcję przeciwko grupie skrajnej prawicy Vigrid⁴. Wytężona praca policjantów przeprowadzających rozmowy ze zradykalizowaną młodzieżą dała znakomite rezultaty. Ponad połowa młodych ludzi opuściła Vigrid. Do 2010 r. nastąpił rozpad neonazistowskich struktur oraz zanikła przemoc inspirowana tą ideologią (Breivika motywowała ideologia prawicowa, nacjonalistyczna, jednak nie w wydaniu neonazistowskim). W grudniu 2010 r. zaprezentowano w Norwegii nowy projekt zapobiegania radykalizacji. Polegał on na zebraniu i opisanu prowadzonych od dłuższego czasu działań w tym zakresie. Był on inspirowany analogicznymi programami realizowanymi w Wielkiej Brytanii, Danii i Holandii, przy czym przystosowano je do norweskich potrzeb. Program ten zakładał międzyresortową współpracę różnych ministerstw, z udziałem PST i policji, i dotyczył wszystkich rodzajów ekstremizmów. Jego głównym elementem były tzw. konwersacje wzmacniające, prowadzone z młodymi ludźmi przez przedstawicieli policji⁵.

Anders Breivik jako samotny wilk umknął uwadze służb bezpieczeństwa. Po ataku z 22 lipca 2011 r. program deradykalizacji przestał spełniać pokładane w nim nadzieje. Wzrosła aktywność radykałów po prawej stronie sceny politycznej, a ich działalność poddano ściślejszemu monitorowaniu. W 2019 r. ich liczba była jednak znacznie mniejsza niż w sąsiedniej Szwecji czy w Danii⁶. Z drugiej strony bardziej aktywni stali się salafici

⁴ W mitologii nordyckiej Vigrid to nazwa miejsca, w którym rozegrała się walka bogów.

⁵ B. Pasamonik, *Deradykalizacja „po skandynawsku”*, w: *Zderadykalizować radykała*, K. Górak-Sosnowska (red.), Warszawa 2018, s. 146–147.

⁶ Aktywność wykazują: norweskie filie Nordyckiego Ruchu Oporu (ang. Nordic Resistance Movement), Żołnierzy Odyna (ang. Soldiers of Odin) oraz Norweska Liga Obrony (ang. Norwegian Defence League). Ważną rolę w komunikacji, wymianie doświadczeń i propagowaniu ideologii antyimigracyjnej i antymuzułmańskiej odgrywa forum internetowe Nordisk. Zob. T. Bjørge, *Right-Wing Extremism in Norway: Changes and Challenges*, Center for

z organizacji Islam Net i Profetens Ummah. Według Islamskiej Rady Norwegii tylko 56 proc. muzułmanów spośród ok. 200 tys. jest zarejestrowanych. Pozostali nie uczęszczają do meczetów lub się zlaicyzowali i przyjęli norweski styl życia⁷. Ponadto w latach 2015–2016, w okresie wzmożonego napływu imigrantów, powstały muzułmańsko-norweskie organizacje pozarządowe, krzewiące zasady humanizmu i szukające wspólnej z Norwegami platformy wartości⁸. Po 2011 r. PST zaczęła uważniej niż wcześniej monitorować działalność i narrację Nadżmuddina Faradża Ahmeda – słynnego mułły Krekara, założyciela organizacji Ansar al-Islam w Iraku, a norweski wymiar sprawiedliwości przestał go łagodnie traktować. W 2012 r. skazano go na 5 lat więzienia za zagrożenie śmiercią norweskim politykom, którzy domagali się jego deportacji do Iraku. Wyszedł z więzienia w styczniu 2015 r., a w następnym roku został ponownie aresztowany i wypuszczony na wolność kilka miesięcy później. W lipcu 2019 r. zatrzymano go w związku z wyrokiem 12 lat więzienia wydanym zaocznie przez sąd w Bolzano i w marcu następnego roku deportowano do Włoch⁹.

W Norwegii obowiązuje niezwykle liberalny system wymiaru sprawiedliwości, w którym kładzie się duży nacisk na resocjalizację osoby skazanej, a nie na jej ukaranie. Ekstremiści są postrzegani jako ludzie z natury dobrzy, którzy chwilowo pobłądzili, dlatego należy dać im szansę na poprawę¹⁰. Taka strategia dotyczy także sprawców najcięższych zbrodni. Celem jest nie tyle zresocjalizowanie wykolejonej jednostki, ile jej zreformowanie. Paradoksalnie, im cięższa zbrodnia, tym bardziej specjalne traktowanie sprawcy. Zapewnia mu się kilkupokojową celę z łazienką, dostęp do siłowni, telewizora, komputera oraz wiele innych udogodnień. Nierzadko poświęca się mu więcej uwagi niż osobom znajdującym się

Research on Extremism, 25 II 2019 r., <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/news-and-events/right-now/2019/right-wing-extremism-in-norway.html> [dostęp: 27 II 2019].

⁷ M. Czarnecki, *Skandynawia halal. Islam w krainie białych nocy*, Warszawa 2019, s. 122; *Muzułmanie w Norwegii*, Rita Kubylis Consulting, 4 VI 2021 r., <https://rkconsulting.com.pl/2021/06/04/hello-world/> [dostęp: 6 VI 2021].

⁸ N. Witoszek, *Najlepszy kraj na świecie*, Wołowiec 2021, s. 156.

⁹ AFP, *Norway jails controversial iraqi preacher*, France24, 17 VII 2019 r., <https://www.france24.com/en/20190717-norway-jails-controversial-iraqi-preacher> [dostęp: 18 VII 2019]; AFP, *Norway extradites Islamist preacher to Italy*, France24, 26 III 2020 r., <https://www.france24.com/en/20200326-norway-extradites-islamist-preacher-to-italy> [dostęp: 27 III 2020].

¹⁰ B. Pasamonik, *Deradykalizacja „po skandynawsku”...*, s. 147.

w potrzebie, ale korzystającym z wolności¹¹. Casus Breivika unaoczniał tę anomalię w sposobie myślenia i działania norweskiego wymiaru sprawiedliwości. W przypadku tego sprawcy było to naganne również z moralnego punktu widzenia, gdyż większą troskę okazano wielokrotnemu zabójcy niż jego ofiarom. Podczas gdy ich bliscy muszą żyć z poczuciem straty i cierpieniem, masowy morderca mógł wytoczyć proces państwu, które rzekomo łamie jego prawa człowieka. Łamaniem tych praw miałby być zakaz rozmów i kontaktów z innymi (i tym samym uniemożliwienie skazanemu głoszenia zbrodniczych idei)¹². W kwietniu 2016 r. władze Norwegii przeagrały proces wytoczony przez Breivika, który oskarżył je o nieludzkie traktowanie. Sąd orzekł, że trzymanie skazanego w izolacji (trypokojowa cela, komputer, sprzęt do ćwiczeń siłowych) jest nieludzkim traktowaniem. Według wymiaru sprawiedliwości jest to sprzeczne z art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który stanowi: *Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu*. Sąd odrzucił natomiast skargę powoda na brak poszanowania jego życia prywatnego, czego wyrazem miała być kontrola korespondencji przez służby więzienne. Terrorystę zasądzono odszkodowanie w wysokości 331 tys. koron (ok. 155 tys. zł)¹³. Breivik wykorzystał rozprawę do wygłoszenia ideologicznej tyrady. Salę sądową opuścił po wymianie uścisku dłoni z sędzią.

Od wyroku odwołały się obie strony. Rząd Norwegii argumentował, że Breivik jest traktowany humanitarnie, a odseparowanie go od innych więźniów jest podyktowane względami bezpieczeństwa. Według państwa norweskiego istniała obawa kontaktu Breivika z innymi osobami o skrajnych poglądach. Dowodzono, że skazany ma w więzieniu dostęp do gier wideo, może oglądać telewizję oraz ma zapewnione ćwiczenia fizyczne. Więzień skarżył się nie tylko na izolację i kontrolę jego korespondencji, lecz także na jakość więziennego jedzenia i konieczność posługiwania się

¹¹ Norwegia jest uznawana za jeden z najbezpieczniejszych krajów świata. Tylko co piąty więzień jest recydywistą. W 2011 r. na 100 tys. Norwegów w luksusowych więzieniach przebywało 69 osób. W USA i Wielkiej Brytanii ponad połowa skazanych wraca na drogę przestępstwa, a liczba osadzonych jest kilkanaście razy większa niż w Norwegii. Ze społecznego punktu widzenia ważne jest, aby kara była skuteczna, a nie duża albo mała. Por. J. Żakowski, *Czas popatrzeć w lustro*, Wyborcza.pl, 25 VII 2011 r., <https://wyborcza.pl/7,7598,10003298,czas-popatrzec-w-lustro.html> [dostęp: 27 VII 2011].

¹² N. Witoszek, *Najlepszy kraj...*, s. 162.

¹³ PAP, *Narzekal na zimną kawę i starą konsolę. Breivik wygrał proces*, TVP Info, 20 IV 2016 r., <https://www.tvp.info/24974655/anders-breivik-wygral-proces-przeciwko-norwegii> [dostęp: 21 IV 2016].

plastikowymi sztuczcami. Przed sądem wyższej instancji domagał się zgody na przyjmowanie gości. Argumentował to chęcią założenia rodziny. W wyroku opublikowanym 1 marca 2017 r. sąd apelacyjny podkreślił, że rygorystyczne środki są konieczne ze względów bezpieczeństwa. Za właściwe wskazano odizolowanie skazanego od innych więźniów. Podkreślono, że ogólny stan zdrowia psychicznego i zachowanie skazanego nie zmieniły się w istotny sposób od momentu rozpoczęcia odbywania kary¹⁴. W tym samym roku Breivik zmienił swoją tożsamość na Fjotolf Hansen.

Po zniesieniu zakazu dostępu do miejsca zamachu w Oslo ludzie zaczęli przynosić tam kwiaty, znicze i flagi narodowe, które mocowali do barier ochronnych ustawionych przez policję. Dołączali do nich karteczki z kondolencjami (łącznie ok. 15 tys.). Ich późniejsza analiza pokazała, w jaki sposób społeczeństwo postrzegało atak. Pod względem treści wspomniane wypowiedzi można ogólnie podzielić na trzy grupy: 1. Zamach nie miał sensu i nie da się go racjonalnie zrozumieć. Był przejawem szaleństwa, a więc nie zmusza do dyskusji o idei wielokulturowości. 2. Zamach był wymierzony w państwo, które jest rządzone demokratycznie, a więc w całą klasę polityczną. 3. Personifikowanie państwa i narodu (użycie takich sformułowań, jak: matka Norwegia, cios w serce, naród płacze nad swymi dziećmi, tuliemy cię, ojczyzno), a więc całkowite odpolitycznienie języka opisu. O marginalności innych przekazów świadczy to, że tylko na dwóch kartkach kondolencyjnych pojawiło się słowo „faszyzm”. Incydentalnie też wspomniano o zaangażowaniu zamachowca w tajną lożę masońską czy jego krótkotrwałym członkostwie w Partii Postępu. W tę narrację wpisywały się słowa premiera Stoltenberga, który w wywiadzie telewizyjnym wyemitowanym w drugim dniu po ataku podkreślił, że nauką płynącą z zamachów musi być (...) *uważniejsze stosowanie języka, aby nie był nienawistny i szowinistyczny, ponieważ (...) celem ataku były norweskie cnoty, takie jak otwartość i demokracja*¹⁵. Niewielu polityków i dziennikarzy wskazywało wprost na Partię Postępu jako winną wydarzeń, niemniej główny nurt wypowiedzi publicznych stanowiły te, w których wzywano do zwiększenia nacisku na integrację,

¹⁴ PAP, *Breivik przegrał w procesie wytoczonym państwu. Wyrok liczy 55 stron*, RMF 24, 1 III 2017 r., https://www.rmfm24.pl/fakty/swiat/news-breivik-przegral-w-procesie-wytoczonym-panstwu-wyrok-liczy-5,nId,2361487#utm_source=www.rmfm24.pl&utm_medium=relatedBotom&utm_campaign=2404525&crp_state=1 [dostęp: 2 III 2017].

¹⁵ Za: A. Kozicki, *Władze cywilne wobec ataków terrorystycznych w Norwegii w 2011 r. Przywództwo, zasoby kulturowe i język politycznego opisu*, w: *Reagowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 111.

multikulturalizm, różnorodność, otwartość, demokrację i tolerancję. W mediach opublikowano alarmistyczny (określenie użyte przez Mette Wiggen, badaczkę zajmującą się skrajną prawicą) raport z badań sondażowych, z którego wynikało, że aż 40 proc. Norwegów nie życzy sobie mieszkać drzwiami w drzwiach z Somalijszymi, a 30 proc. – z Arabami. Należy jednak zauważyć, że Norwegowie nie lubią rasowej dyskryminacji, ale też czarnoskórych poszukujących pracy. O stopniu presji społecznej na prowadzenie polityki inkluzywnej świadczyło zgodne stanowisko publicystów głównego tygodnika konserwatywnego „Morgenbladet”. Ich zdaniem błędem było uczczenie bohaterów narodowych Norwegii przez nazwanie ich nazwiskami (pół roku przed atakiem Breivika) naftowych platform wiertniczych na Morzu Północnym. Wydarzeniem bez precedensu była wizyta premiera w meczecie i wygłoszenie tam przemówienia o tworzeniu wspólnoty nieznaającej różnic religijnych, rasowych, płciowych i klasowych. W kolejnych dniach mówiono już o asymilacji, czyli przyjęciu norweskiego stylu życia. Tym stylem miała być jednak nie dawna etnocentryczna norweskość, lecz jej współczesna odmiana – postawa otwartości. Jej wyrazem były uroczystości żałobne w Oslo prowadzone przez panią biskup. Na mszę zostali zaproszeni przedstawiciele wszystkich religii oraz niewierzący. Rabini oraz imamowie najprawdopodobniej byli na niej nieobecni¹⁶.

Rok po zamachach Trond Henry Blattmann, przewodniczący grupy wsparcia ofiar i ich rodzin, który na Utøi stracił syna, wyraził opinię, że Norwegia nie zwiększyła w widocznym stopniu bezpieczeństwa i nie ograniczyła powszechnego dostępu do instytucji rządowych i osób w nich zasiadających. Zostały przedstawione natomiast propozycje zmian prawnych, uwzględniające wzmocnienie ochrony wysokich rangą polityków oraz ośrodków władzy. Przygotowano także ustawy zaostrzające środki bezpieczeństwa w ośrodkach dla osób psychicznie chorych, zwłaszcza tych niebezpiecznych. Zastanawiano się również nad dokładniejszą kontrolą internetu¹⁷. Największe sieci sklepów zajmujących się sprzedażą płyt muzycznych, filmów i gier komputerowych, tj. Coop Norge i Platekompaniet, wycofały z obrotu cały asortyment brutalnych gier. Była to reakcja na informację o regularnym graniu przez Breivika w „World of Warcraft”¹⁸. Zmiany zaszły

¹⁶ A. Kozicki, *Władze cywilne...*, s. 112–113.

¹⁷ A. Bylica, *Norwegia rok po zamachach*, „e-Terroryzm.pl” 2012, nr 9, s. 7.

¹⁸ PAP, *Gry komputerowe na cenzurowanym w Norwegii. To przez Breivika*, „Newsweek Polska”, 30 VII 2011 r., <https://www.newsweek.pl/swiat/gry-komputerowe-zakazy-w-norwegii-przez-zamach-breivika/ds7bv55> [dostęp: 15 II 2017].

również w zakresie postaw prezentowanych przez młodych ludzi, którzy wykazali wzrost społecznego zaangażowania. O 40 proc. zwiększyła się liczba osób zapisujących się do młodzieżówki Partii Pracy, której członkowie stali się celem ataku na Utøi. Więcej osób wstąpiło również do młodzieżówek innych ugrupowań, w tym do Partii Postępu, która po spadku popularności po tragedii z 22 lipca i historycznej porażce w wyborach samorządowych jesienią 2011 r. rok później odrobiła straty, mogąc liczyć na poparcie 22,8 proc. wyborców. Społeczeństwo zapomniało o bliskich powiązaniach retoryki tej partii z ideologią Breivika. Ponadto 40 proc. Norwegów opowiedziało się za bardziej restrykcyjną polityką migracyjną¹⁹. Po wyborach we wrześniu 2013 r. Partia Postępu, która tradycyjnie domagała się ograniczenia imigracji, weszła w skład centroprawicowego rządu i złagodziła swoją retorykę, zapewniając o przywiązaniu do wartości chrześcijańskich i humanistycznych, postulując niskie podatki i dostęp do wyższego wykształcenia. Utwierdzała również elektorat w przekonaniu, że Norwegia jest i pozostanie „reżimem dobroci” (z wbudowanym wentylem bezpieczeństwa). Elity Partii Postępu przyjęły bardziej kooperatywną postawę i wykazywały większą skłonność do dialogu niż kiedyś, stając się częścią procesu budowania zgody i kompromisu²⁰. Wyrazem utrzymania przez nowy rząd polityki lewicy było przyjęcie przez Norwecję w 2015 r. aż 31 tys. wniosków o azyl²¹. Tak więc Breivik nie osiągnął ideologicznego celu swojego ataku. Nie udało mu się zmobilizować skrajnej prawicy do antyimigranckiego i antymuzułmańskiego powstania. Nie tylko nie zdołał skłonić społeczeństwa do przyjęcia jego sposobu myślenia, lecz wręcz obrócił je przeciwko sobie. Zamiast okazywania wściekłości i nienawiści wobec obcych ludzie organizowali pochody róż i ceremonie solidarności z ofiarami. W reakcjach na atak terrorystyczny przebiegały założycielskie tradycje Norwegii: rozum, pragmatyzm, umiarkowanie i niezachwiana wiara w ludzką zdolność do współpracy²². Należy przy tym pamiętać, że mieszkańcy Norwegii okazują szacunek instytucjom państwa, a tamtejsze władze cieszą się dużym zaufaniem. Jest to fenomen

¹⁹ PAP, *Norwegia: była partia Breivika rośnie w siłę*. „Kraj się nie zmienił”, „Wprost”, 22 VII 2012 r., <https://www.wprost.pl/swiat/335084/norwegia-byla-partia-breivika-rośnie-w-sile-kraj-sie-nie-zmien.html> [dostęp: 23 VII 2012].

²⁰ N. Witoszek, *Najlepszy kraj...*, s. 149.

²¹ *Skandynawia ochładza stosunek do uchodźców*, „Biuletyn Migracyjny” 2016, nr 54, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/54-czerwiec-2016/skandynawia-ochładza-stosunek-do-uchodźców> [dostęp: 22 XI 2016].

²² N. Witoszek, *Najlepszy kraj...*, s. 159.

rzadko spotykany w pozostałej części Europy. Norwegowie, poza rodzinami i znajomymi ofiar, w większości z ulgą przyjęli wyrok skazujący Breivika na 21 lat więzienia, z możliwością przedłużenia okresu pozbawienia go wolności o kolejne lata.

Z badań sondażowych przeprowadzonych przez Kantar dziesięć lat po zamachach z 22 lipca 2011 r. wynika między innymi, że według ok. 75 proc. respondentów dokonał ich niezrównoważony i sfanatyzowany młody człowiek, motywowany pravicowym ekstremizmem. Jego działanie było wymierzone w demokrację. Zdaniem ankietowanych państwo dobrze poradziło sobie z następstwami zamachów, a ponadto zwiększyły one dbałość o podstawowe wartości norweskiego społeczeństwa. Zwolennicy prawicy uważali, że Breivika skłoniła do ataku polityka lewicy realizująca założenia multikulturalizmu. Takie zdanie wyraziło ok. 25 proc. respondentów – sympatyków Partii Postępu, a przede wszystkim przeciwników imigracji do Norwegii. Od sympatii politycznych zależał także rozkład odpowiedzi dotyczących pamięci o zamachach i współczucia dla ofiar ataku oraz ich rodzin. Niezależnie od opcji politycznych wysokie pozostawało natomiast zaufanie do rządu i parlamentu. Narracja ich przedstawicieli na temat wydarzeń sprzed dziesięciu lat była przyjmowana przez społeczeństwo bez zastrzeżeń. Ankietowani uznali również, że wyrok wydany na Breivika nie powinien wzbudzać zastrzeżeń wobec wymiaru sprawiedliwości. Analiza danych z sondażu wykazała także wzrastającą polaryzację między zwolennikami lewicy i prawicy, która w następnych latach może się pogłębiać, tym bardziej że skrajnie pravicowa narracja ma większą siłę przebicia. Podziały na norweskiej scenie politycznej mogą w przyszłości utrudnić zachowanie w społeczeństwie poczucia jedności i harmonii, z których słynie Norwegia²³. Inne badania pokazały, że pamięć zbiorowa o tragedii z 22 lipca 2011 r. maleje – w 2013 r. pamiętało o niej 13 proc. społeczeństwa, w 2020 r. – zaledwie 1 proc. W tym samym okresie nastąpił również wzrost z 55 proc. do 80 proc. liczby osób, które rzadko lub wcale nie myślały o tym zdarzeniu. Rezultat tych badań może być zaskoczeniem, gdyż istnieje przekonanie, że na społeczeństwo trwały wpływ wywierają trzy czynniki związane z atakami terrorystycznymi. Są to: dotkliwość, reakcja

²³ Ø.B. Solheim, A.R. Jupskås, *Consensus or Conflict? A Survey Analysis of How Norwegians Interpret the July 22, 2011 Attacks a Decade Later*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr 3, s. 121–123, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/solheim-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

i innowacyjność²⁴. Niewątpliwie te trzy czynniki charakteryzują atak z 22 lipca 2011 r., ale wyniki badań socjologicznych nie wskazują, aby miał on trwały wpływ na pamięć zbiorową Norwegów.

Anders Breivik jako samotny wilk

Breivik jest klasycznym przypadkiem terrorysty samotnego wilka. Ma wszystkie jego cechy: sam się zradykalizował, samodzielnie zaplanował i przeprowadził operację terrorystyczną, nie miał operacyjnych i personalnych relacji z konkretnymi organizacjami terrorystycznymi, a w swoim manifestie sformułował cel działania o politycznej konotacji²⁵. Miał również głębokie poczucie misji, która w jego oczach usprawiedliwiała przemoc. Niektórzy badacze określili Breivika mianem aktywnego strzelca (ang. *active shooter*). Zwrócili przy tym uwagę na to, że akcja terrorystyczna przeprowadzana przez takie osoby najczęściej kończy się ich śmiercią – samobójczą bądź w wyniku konfrontacji ze służbami bezpieczeństwa. Jako czynniki kształtujące osobowość tego rodzaju sprawcy wskazuje się: choroby psychiczne, stany lękowe, urazy psychiczne, poczucie osamotnienia i odizolowania, depresję, przewlekły silny stres, niezaspokojenie potrzeb, chęć ukarania innych ludzi, lęk przed karą²⁶. Breivik należy do tej grupy samotnych strzelców, którzy przeżyli swój atak. Terrorysta nie planował swojej śmierci, ale już na etapie przygotowań do zamachu brał pod uwagę taką możliwość. Obawiał się, że zginie w trakcie konstruowania bomby, i starał się uwzględnić wiele prawdopodobnych scenariuszy rozwoju sytuacji. Jego złożony, pracochłonny i trudny plan ataku został dobrze przemyślany, perfekcyjnie przygotowany i w dużej części zrealizowany. Breivik nie zrobił niczego, co wykraczałoby poza ten plan czy byłoby niecelowe. Starał się trzymać emocje w ryzach i ten chłód emocjonalny oraz perfekcjonizm

²⁴ T. Bjørge, A.R. Jupskås, *The Long-Term Impacts of Attacks: The Case of the July 22, 2011 Attacks in Norway*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr 3, s. 4, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/bjorge-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

²⁵ A. Wejkszner, *Globalna sieć Al-Kaidy. Nowe Państwo Islamskie*, Warszawa 2017, s. 245; tenże, *Samotne wilki kalifatu? Państwo Islamskie i indywidualny terroryzm dżihadystyczny w Europie Zachodniej*, Warszawa 2018, s. 37.

²⁶ A. Korolewski, „Active shooter” – jedna z metod wykorzystywanych przez terrorystów, w: *Regowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 88.

wyróżniały go jako samotnego wilka. Nawet w zakresie zagadnień technicznych związanych z konstruowaniem bomby nie miał się kogo poradzić. Jego doradcą był internet. Pozostaje jeszcze problem autorytetu. Breivika inspirowały poglądy aktywnych w sieci prawicowych ekstremistów, jednak w swoich zbrodniczych poczynaniach stawiał się ponad nimi wszystkimi. Zabijał kolejne osoby na Utøi (jednocześnie wszystko filmował) i czekał na przybycie policji, a następnie spokojnie oddał się w ręce funkcjonariuszy Delty. Wiedział, że nie użyją oni broni wobec kogoś, kto się dobrowolnie poddaje. Był też świadomy, że w Norwegii nie istnieje kara śmierci. Nie mógł więc jej pragnąć²⁷.

Anders Breivik wykorzystał salę sądową, aby w półgodzinnym wystąpieniu wyartykułować swoją ideologię, streszczając to, co zawarł w manifestie (proces toczył się od 16 kwietnia do 24 sierpnia 2012 r.). Chciał – jak twierdził – wybawić swój naród od kulturowego marksizmu i muzułmańskich imigrantów. Nie oni jednak byli celem jego ataku, lecz lewicowy rząd Norwegii i członkowie młodzieżówki rządzącej partii lewicowej, ponieważ prowadzona przez nią polityka doprowadziła jego zdaniem do obecności tysięcy muzułmanów w chrześcijańskim kraju. Pragnął być zapamiętany jako wojownik walczący z marksizmem, inwazją islamu i wielokulturowością. Przekonywał, że chrześcijanie są prześladowani, a rdzenni Norwegowie stali się mniejszością we własnym państwie. Skarżył się na nieobiektywne media sprzyjające wielokulturowości. Mówił, że Europą rządzą marksiści i zwolennicy multikulturalizmu. Podobnie jak w manifestie oskarżał muzułmanów o przelanie krwi, odnosząc się do zamachów terrorystycznych – w Madrycie (11 marca 2004 r.) oraz w Londynie (7 lipca 2005 r.). Dowodził, że agresywne kultury, takie jak islam, będą rosły w siłę równie ekspansywnie jak rak. Porównywał też siebie z indiańskimi wodzami Siedzącym Bykiem i Czarnym Koniem (walczącymi w drugiej połowie XIX w. z białymi na Dzikim Zachodzie), którzy – jak twierdził – są bohaterami, a nie terrorystami. Breivik przekonywał, że zrzućenie bomby atomowej na Japonię było równie brutalne jak jego ataki, ale wynikało z dobrych intencji. Tłumaczył, że ludzie, którzy nazywają go złym człowiekiem, nie rozumieją różnicy między złem a brutalnością. Po raz pierwszy przeprosił za swe czyny. W transmisji telewizyjnej procesu Breivik upatrywał szansy na realizację drugiej odsłony swojego planu. Nie chciał występować jako osoba, która się wstydzi, ale jako człowiek dumny ze swoich dokonań. Wchodząc na salę sądową, kładł więc

²⁷ E. Czykwin, *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*, Warszawa 2019, s. 229–230.

prawą rękę na sercu, a następnie unosił ją wyprostowaną z zaciśniętą pięścią w pozdrowieniu, które w jego mniemaniu symbolizowało siłę i honor. Do dzisiaj nie okazał żadnego współczucia ani dla ofiar, ani dla ich rodzin. Poruszenie okazał jedynie przy projekcji własnego filmu z ataku na Utøi. Przeprosiny skierował tylko do rodzin przypadkowych ofiar – przechodniów w centrum Oslo, którzy zginęli na skutek wybuchu. W ten sposób odróżnił je od aktywistów z obozu młodzieżówki Partii Pracy, których wcześniej porównał do Hitlerjugend. Jego zdaniem nie były to niewinne dzieci, lecz naiwni i zindaktrynowani aktywiści. Przyznał, że strzelając na Utøi, wybierał tych, którzy wyglądali bardziej lewicowo niż inni. Wcześniej, podczas rozprawy, mówił jednak, że liczył na to, że nikt z 564 osób przebywających na wyspie nie przeżyje. Ci, których nie dosięgły kule, mieli się utopić podczas ucieczki przed strzałami. Wychwalał swoją zbrodnię, określając ją najbardziej popisowym atakiem politycznym po II wojnie światowej. Zapewniał, że zrobiłby to jeszcze raz. Poprosił o uniewinnienie, bo rzekomo uratował Norwegię przed wojną domową²⁸.

Breivik składał zeznanie spokojnie i logicznie. Uderzająca była swoboda, z jaką włączył antyimigranckie, skrajnie prawicowe treści we własną doktrynę walki z wielokulturowością, osadzając ją w realiach krucjaty z islamem i odwołując się do mitologii nordyckiej. Twierdził, że jest templariuszem i obrońcą białej rasy. Liczył, że jego manifest stanie się biblią ultranacjonalistów w całej Europie. Próbował odgrywać przed sądem rolę obrońcy zachodniej cywilizacji. W czasie rozprawy powoływał się na działalność Petera Mangsa, nazywając go z uznaniem największym opozycjonistą w Skandynawii przed 22 lipca 2011 r.²⁹ Opisywał, jak w 2002 r. spotkał się

²⁸ J. Pawlicki, *Świat według Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 18 IV 2012 r.; tenże, *Piekło Andersa Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 24 IV 2012 r.

²⁹ W latach 2003–2010 Peter Mangs wyszukiwał ciemnoskórych imigrantów, do których strzelał z ukrycia, zwykle po zapadnięciu zmroku. Rejonem jego działania było Malmö. Swoją działalność zaktywizował w październiku 2009 r. po zastrzeleniu 20-letniej ciemnoskórej kobiety, która siedziała w samochodzie zaparkowanym w pobliżu meczetu. Ranny został również znajdujący się obok niej 21-letni mężczyzna. W ciągu roku od tego zdarzenia Mangs strzelił do kilkunastu osób, raniąc 13 z nich. Na liście jego celów znajdowali się również znani Szwedzi, których uważał za żydów i przyjaciół Izraela. Podczas rozprawy sądowej przeciwko Mangsowi prokuratorzy, którzy oskarżyli go o 3 zabójstwa i 13 prób zabójstwa, dowodzili, że podsądny miał obsesję na punkcie broni i nienawidził imigrantów. Mangs inspirował się Johnem Ausoniusem, który z pobudek rasistowskich terroryzował imigrantów w Sztokholmie na początku lat 90. XX w. Ausonius został schwytyany po niemal roku poszukiwań i skazany na karę dożywotniego więzienia za zabójstwo i dziewięciokrotne usiłowanie zabójstwa. Peter Mangs, John Ausonius oraz Anders Breivik byli samotnymi

w Londynie z innymi templariuszami, którzy wystąpili w fantastycznych mundurach i białych rękawiczkach. Twierdził, że dwa lata później przebywał w krajach bałtyckich, gdzie wraz z przywódcami innych komórek templariuszy brał udział w kursach szkoleniowych. Prokurator Inga Bejer Engh konsekwentnie i rzeczowo weryfikowała treść wypowiedzi Breivika, przeciwstawiając fakty zmyślonemu przez niego historiom. Dotyczyły one jego wykształcenia, zapewnień na temat liczby przeczytanych książek poświęconych zagadnieniom ekonomicznym, pełnej sukcesów działalności biznesowej. Niestety oskarżony nie potrafił wymienić tytułu żadnej z przeczytanych książek, a w końcu wyznał, że większość swojej rzekomo rozległej wiedzy nie tylko z dziedziny ekonomii, lecz także religii i historii czerpał z Wikipedii. Prokurator Engh wykazała, że jego firmy przynosiły straty, z wyjątkiem jednej, która produkowała i sprzedawała fałszywe dyplomy. Breivik musiał też przyznać, że nie istniała europejska sieć templariuszy, a on sam nie uczestniczył w żadnych kursach tej organizacji. W krzyżowym ogniu pytań prokurator Engh i drugiego oskarżyciela Sveina Holdena Breivik został zdemaskowany jako kłamca, nieudacznik z wielkim ego i człowiek pełen kompleksów³⁰.

Zanim Breivik stanął przed sądem, został poddany badaniom psychiatrycznym. W pierwszej ekspertyzie sporządzonej w grudniu 2011 r. biegli stwierdzili, że cierpi on na schizofrenię paranoidalną, a zatem nie może być sądzony. Zamachowiec absolutnie nie zgadzał się z tą opinią. Uważał się za osobę w pełni władz umysłowych. Wykazała to druga ekspertyza, w której uznano go za poczytalnego. Oparł się na niej sąd, który 24 sierpnia 2012 r. orzekł najwyższy w Norwegii wymiar kary, skazując zamachowca na 21 lat więzienia. Sąd zastrzegł sobie przy tym prawo do bezterminowego przedłużenia kary, jeśli skazany nadal będzie postrzegany jako zagrożenie dla społeczeństwa. Po dziesięciu latach więzień mógł ubiegać się o przedterminowe zwolnienie, co też uczynił 18 stycznia 2022 r. Breivik był zadowolony z wyroku. Zależało mu, aby uznano go za poczytalnego. Postanowił

wilkami i żywili nienawiść do społeczeństwa wielokulturowego. W przeciwieństwie do Breivika Mangs korzystał w przeszłości z opieki psychiatrycznej, potem próbował zniszczyć dokumentację medyczną. Mangs był aktywnym członkiem związku strzeleckiego i dlatego otrzymał zezwolenia na broń i dostęp do niej. W listopadzie 2012 r. został skazany na dożywocie. Zob. M. Gardell, *Urban Terror: The Case of Lone Wolf Peter Mangs*, „Terrorism and Political Violence” 2018, t. 30, nr 5, s. 793–811, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09546553.2018.1444796> [dostęp: 4 II 2022].

³⁰ K. Kęciek, *Prokurator miażdży Breivika*, „Przegląd”, maj 2012 r., <https://www.tygodnikprzeгляд.pl/prokurator-miazdzy-breivika/> [dostęp: 20 V 2012].

nie odwoływać się od wyroku, tym bardziej że – jak wyjaśnił – legitymizowałoby to sąd, którego nie uznawał³¹.

Europejskie media starały się unikać określania Breivika mianem terrorysty. Dla francuskiej prasy był on najczęściej „autorem masakry” na wyspie Utøya. Niemieckie oraz anglosaskie media posługiwały się określeniem „masowy morderca”, co miało oznaczać dokonanie wielu morderstw, ale bez kontekstu politycznego. Jednak czyn Breivika był aktem terrorystycznym w czystej postaci i nie miało znaczenia, że mogło to dowartościować sprawcę i jego zbrodnię. Podczas toczącej się rozprawy sądowej tylko częściowo udało się zniszczyć mit samozwańczego obrońcy „białej Europy”. Podczas pobytu w więzieniu Breivik otrzymał mnóstwo listów zawierających wyrazy poparcia nie tylko dla jego ideologii, lecz także popełnionych przez niego czynów. W wielu z nich były zawarte propozycje małżeństwa. Oszacowano, że Breivik miał ok. 15 tys. sympatyków w samej tylko Norwegii. W dniu 6 czerwca 2012 r. aresztowano Eivinda Berge’a, blogera i ekstremistę, który zachęcał do zabijania policjantów jako kolaborantów. Z kolei norwescy neonaziści skupieni w organizacji Nordfront rozprawdzali w Bergen ulotki propagandowe wspierające zamachowca z 22 lipca, a w Trondheim doszło do starć między neonazistami i antyrasistami. Breivik potrafił również wpłynąć na psychikę strażników więziennych. Istniała obawa, że padną oni ofiarą syndromu sztokholmskiego, mimo że często ich wymieniano. Informował o tym między innymi portal *Moja Norwegia*³². Początkowo zmieniano również miejsce odosobnienia Breivika, którego kilkakrotnie przenoszono między więzieniami Ila i Skien. Skazaniec miał dwa oblicza. Z jednej strony był uprzejmy, wdzięczny i przyjacielski, z drugiej natomiast był pochłonięty swoją misją i bezustannie mówił o tym, jak widzi porządek świata.

Naśladowcy Breivika

Anders Breivik zapoczątkował nowy rodzaj zagrożenia terrorystycznego nie tylko w Europie, lecz także na świecie oraz wywarł duży wpływ na działania służb specjalnych i policji krajów UE. Po 11 września 2001 r. zmniejszyło się

³¹ E. Czykwin, *Anders Breivik...*, s. 171.

³² A. Kajka, *Stróże więzienni są wykończeni pilnowaniem Breivika*, *Moja Norwegia*, 14 XI 2014 r., <https://www.mojanorwegia.pl/zycie-w-norwegii/stroze-wiezienni-sa-wykonczeni-pilnowaniem-breivika-8947.html> [dostęp: 15 XI 2014].

zainteresowanie służb ekstremizmem politycznym na rzecz zagrożenia ze strony radykalnego islamu. Na pierwszym planie znalazło się zwalczanie Al-Ka'idy i organizacji z nią powiązanych. Jednak aktywność islamskich ekstremistów coraz częściej zwracała uwagę prawej strony sceny politycznej, organizacji nacjonalistycznych, dziennikarzy i niezależnych autorów. Ich narracja wywoływała ostrą reakcję lewicy i organizacji pozarządowych broniących polityki wielokulturowości, mimo że poniosła ona fiasko, podobnie jak prowadzona wcześniej polityka integracji. Konsekwentnie też zwalczano rzeczową krytykę islamskiego radykalizmu, uznając ją za przejaw islamofobii, rasizmu i nienawiści. Taka postawa polityków i prorządowych mediów musiała wywołać powstanie organizacji o charakterze antyimigranckim i antymuzułmańskim, z których część nie stroniła od brutalnej przemocy. Przykładem może być niemieckie Nationalsozialistischer Untergrund (pol. Narodowosocjalistyczne Podziemie) czy brytyjska English Defence League (pol. Angielska Liga Obrony). Breivik i jego postawa w sądzie wzbudziły ogromne zainteresowanie ekspertów zajmujących się problematyką terroryzmu, służb specjalnych, psychologów. Ci ostatni zaczęli podkreślać konieczność profilowania osób zagrożonych radykalizmem i przeciwdziałania ekstremistycznej przemocy. W Norwegii, Danii i Niemczech powrócono do programów deradykalizacyjnych, a w innych krajach przystąpiono, z różnym skutkiem, do ich wprowadzania. Na szczelu UE w 2011 r. powołano Radicalisation Awareness Network (pol. Sieć Świadomości Radykalizacji).

Norweskie służby zwróciły uwagę na kilka charakterystycznych elementów aktywności Breivika, które należało poddać analizie. Wyciągnięte z niej wnioski stanowiłyby agendę dla działań antyterrorystycznych. Przed wszystkim podkreślano konieczność monitorowania w cyberprzestrzeni wszystkich treści o ekstremistycznym charakterze – zarówno politycznych, jak i religijnych. Zainteresowanie powinny wzbudzać publikacje zawierające określenia, symbolikę lub opisy obrzędowości, które mogą wskazywać na przemianę osobowości autora lub jego radykalizację (w przypadku Breivika było to między innymi nazwanie się templariuszem). Tego typu określenia oraz kontekst ich użycia powinny inspirować do działań prewencyjnych. Skoro internet zapewnia anonimowość i nie naraża na społeczne piętno, to służby powinny umieć sprawnie analizować informacje wymieniane w cyberprzestrzeni oraz ukryte w nich treści. Inny ważny wniosek płynął z oceny postawy Fjordmana, mentora Breivika, który 11 września 2001 r. przebywał w Kairze i zaszokował go widok młodych ludzi wiwatujących na ulicach stolicy Egiptu z powodu ataku na USA. Późniejsze agresywne

treści, które Fjordman zamieszczał w internecie, mogą być wskazówką, jak rozwiązywać podobne problemy, bez uciekania się do przemocy. Zwrócono również uwagę, odwołując się do innych przypadków aktywnych strzelców, na konieczność szybkiego i zdecydowanego reagowania służb antyterrorystycznych, z którymi aktywni strzelcy nie chcą negocjować i dokonują samobójstwa³³.

Mimo tych wszystkich rekomendacji przewidywano, że wcześniej czy później Breivik znajdzie naśladowców zafascynowanych jego zbrodnią. Jednym z nich okazał się Brunon Kwiecień, pracownik naukowy Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, chemik z tytułem doktora, pirotechnik z zamiłowania. Stworzył on czteroosobową grupę, w której znalazło się dwóch funkcjonariuszy ABW działających pod przykryciem (operacja „Eligiusz”). Celem tej grupy miał być atak na Sejm podczas grudniowych obrad w 2012 r. z udziałem prezydenta i premiera RP, poświęconych pracom nad projektem budżetu. Do przeprowadzenia zamachu Kwiecień chciał wykorzystać specjalnie przygotowany transporter opancerzony typu SKOT załadowany 4 tonami materiałów wybuchowych na bazie saletry amonowej. W dniu 9 listopada 2012 r. został aresztowany i oskarżony o przygotowywanie ataku terrorystycznego. Kwiecień działał z pobudek nacjonalistycznych, ksenofobicznych i antysemickich. Osoby sprawujące władzę uznawał za obce. We wpisach na forach internetowych, na których występował pod nickiem „borazol”, apelował do użytkowników, którzy chcą czynem zmienić coś w kraju, aby nawiązali z nim kontakt. Uważał bowiem, że w Polsce trzeba zrobić radykalne porządki. Na ten apel odpowiedziała ABW, która podstawiła mu dwóch młodych funkcjonariuszy. Kwiecień pisał, że można uniknąć błędów popełnionych przez Breivika, który w Oslo niewłaściwie zaparkował samochód oraz przygotował zbyt mały ładunek wybuchowy, przez co skala zniszczeń była ograniczona³⁴. Podczas śledztwa prowadzonego w sprawie Kwietnia znaleziono tylko niewielką ilość materiałów wybuchowych, mimo że zamówił on mnóstwo saletry amonowej. W przeszukanych lokalach odkryto natomiast kilkanaście sztuk nielegalnie posiadanej broni palnej i ponad 1100 sztuk amunicji. Po broń Kwiecień jeździł do Belgii, ponieważ

³³ M. Ranstorp, „Lone Wolf Terrorism”. *The Case of Anders Breivik*, „Sicherheit und Frieden” 2013, t. 31, nr 2, s. 92, https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0175-274x-2013-2-87.pdf?download_full_pdf=1 [dostęp: 11 XII 2016].

³⁴ W. Czuchnowski, *Operacja Brunon K. Gdzie mogło wybuchnąć*, „Gazeta Wyborcza”, 21 XI 2012 r.; M. Kozubał, I. Kacprzak, *Chemik zafascynowany Breivikiem*, „Rzeczpospolita”, 21 XI 2012 r.

w Polsce policja odmówiła mu wydania pozwolenia. Nie było również transportera opancerzonego³⁵. Przed sądem przyznał się tylko do organizowania szkoleń dotyczących materiałów wybuchowych. Dnia 1 grudnia 2015 r. Sąd Okręgowy w Krakowie skazał Kwietnia na karę 13 lat pozbawienia wolności. W wyniku apelacji w kwietniu 2017 r. sąd zmniejszył karę więzienia do 9 lat. Rok później Sąd Najwyższy oddalił kasację. Kwiecień zmarł w więzieniu w sierpniu 2019 r.³⁶

W listopadzie 2012 r. słynny amerykański think tank Strategic Forecasting Inc. (Stratfor) opublikował analizę *Mimicking Breivik in Poland* (pol. Naśladowanie Breivika w Polsce). Jego autor Ben West zwrócił uwagę na czysto techniczne kwestie przygotowań Kwietnia do zamachu. Analityk zauważył, że krakowski wykładowca był z racji swojego wykształcenia znacznie lepiej przygotowany do przeprowadzenia zamachu niż Breivik. Podważył ilość ładunku wybuchowego użytego do próbnej detonacji widocznego na filmie autorstwa Kwietnia. Zaprezentowana eksplozja musiała być spowodowana znacznie mniejszą ilością materiałów wybuchowych, niż utrzymywali polscy śledczy. West wskazał ewidentne błędy, które popełnił Kwiecień. W jego opinii mógłby on zostać świetnym „bombiarzem”, ale jako terrorysta nie był dobrze przygotowany. Pomimo podjęcia próby wyeliminowania błędów Breivika Polak zachowywał się bardzo nieostrożnie. Norweg zadbał o zachowanie akcji w tajemnicy, tymczasem Kwiecień chwalił się ze swoimi możliwościami konstruowania ładunków wybuchowych i propagował swoją ideologię, co czyniło go podejrzanym. Pracownik Stratfora nie miał wątpliwości, że z udaremnionej akcji polskiego chemika kolejni terroryści wyciągną wnioski. Jest to bowiem swego rodzaju sztafeta pokoleń³⁷.

Dnia 22 lipca 2016 r., w piątą rocznicę zamachów przeprowadzonych przez Breivika, doszło do strzelaniny w restauracji McDonald's i galerii handlowej Olympia-Einkaufszentrum w Monachium, w wyniku której zginęło 9 osób, a 37 odniosło rany. Sprawcą był 18-letni Ali Sonbolý z rodziny irańskich imigrantów w Niemczech, który fascynował się zbrodnią Breivika i strzelaninami w szkołach w Stanach Zjednoczonych. Dwa miesiące przed zamachem zmienił imię z Ali na David i nawrócił się na chrześcijaństwo.

³⁵ A. Szulc, *Niewidoczność. Portret zamachowca*, „Newsweek” 2012, nr 48, s. 15.

³⁶ *Nie żyje Brunon Kwiecień. Był skazany za organizowanie zamachu na Sejm*, Wirtualna Polska, 6 VIII 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/nie-zyje-brunon-kwiecien-byl-skazany-za-organizowanie-zamachu-na-sejm-6410664238418049a> [dostęp: 7 VIII 2019].

³⁷ B. West., *Mimicking Breivik in Poland*, Stratfor, 29 XI 2012 r., <https://worldview.stratfor.com/article/mimicking-breivik-poland> [dostęp: 3 XII 2012].

Najprawdopodobniej chciał zerwać z islamską tożsamością. Sonboly, posługując się pistoletem marki Glock kal. 9 mm, najpierw otworzył ogień w McDonalddie mieszczącym się we wspomnianej galerii. Wybierał osoby o ciemnej karnacji skóry, mogące pochodzić z Bliskiego Wschodu. Większość ofiar zabił właśnie w tej restauracji. Po dokonaniu zamachu terrorysta uciekł z miejsca zdarzenia do dzielnicy mieszkalnej, gdzie ukrył się w przechowalni rowerów jednego z bloków. O godz. 20.25 wyszedł naprzeciw policjantom i na ich oczach popełnił samobójstwo, strzelając sobie w głowę z pistoletu³⁸.

W lutym 2019 r. w Stanach Zjednoczonych zatrzymano 49-letniego Christophera Paula Hassona, białego suprematystę, który planował zamach w stylu Breivika. W tym celu od 2017 r. gromadził broń i amunicję, zbierał informacje na temat celów przyszłych zamachów, którymi mieli być politycy Partii Demokratycznej oraz dziennikarze. Analizował prawdopodobieństwo uśmiercenia poszczególnych osób, tworząc specjalny arkusz kalkulacyjny listy trafień. Studiował listy i manifesty pozostawione przez wielokrotnych zabójców między innymi manifest Breivika. Fanatyk planował również użycie broni biologicznej, w tym wirusa grypy hiszpanki, jadu kiełbasianego (botuliny) i węglika, w celu zatrucia żywności. Podczas przygotowań do serii zamachów rozmieścił broń, amunicję, żywność, mundury wojskowe w pięciu różnych lokalizacjach. Zakupił również trzy domy, które miały stanowić bazę do ataków. Hasson został aresztowany 15 lutego 2019 r. na parkingu Kwatery Głównej Straży Ochrony Wybrzeża w Waszyngtonie (był oficerem tej służby). W jego domu znaleziono siedem karabinów, dwie strzelby, cztery pistolety, dwa rewolwery i dwa tłumiki, a także magazynki i amunicję. W następnym roku został skazany na 13 lat pozbawienia wolności za nielegalne posiadanie broni i narkotyków. Nie oskarżono go o przygotowywanie ataku terrorystycznego, mimo że prokurator nie miał co do tego wątpliwości, gdyż przemawiały za tym liczne dowody³⁹.

W dniu 15 marca 2019 r. zradykalizowany 28-letni Australijczyk Brenton Tarrant przeprowadził dwa ataki na muzułmanów modlących się w meczetach w nowozelandzkim mieście Christchurch. Najpierw ok. godz. 14.45

³⁸ B.T. Wieliński, *Atak szaleńca, nie kalifatu*, „Gazeta Wyborcza”, 25 VII 2016 r.

³⁹ M. Choi, *Coast Guard officer accused of plotting to kill Democrats, journalists*, Politico, 20 II 2019 r., <https://www.politico.com/story/2019/02/20/coast-guard-officer-domestic-terror-1176806> [dostęp: 21 II 2019]; R. Kalvapalle, *U.S. Coast Guard lieutenant allegedly plotted mass terror attack targeting Democrats, journalists*, Global News, 20 II 2019 r., <https://globalnews.ca/news/4980961/christopher-hasson-coast-guard-terrorist-plot/> [dostęp: 21 II 2019].

wszedł do meczetu Al-Nur, gdzie z broni automatycznej oddał strzały do przypadkowych ludzi. Gdy skończyła mu się amunicja, opuścił budynek, aby w zaparkowanym w pobliżu samochodzie wymienić broń. Wrócił do meczetu i oddał strzały do ofiar przejawiających oznaki życia. Zginęło 48 osób. Tę masakrę transmitował na żywo w Facebooku. Następnie udał się do meczetu Linwood, w którym zaczął strzelać ok. godz. 16.00. W tym podwójnym ataku zginęło ogółem 51 osób, a 50 odniosło rany. Sprawca został zatrzymany przez policję. Na magazynkach do karabinu umieścił polityczne hasła oraz nazwiska konkretnych osób i postaci historycznych, w tym polskiego hetmana koronnego Feliksa Kazimierza Potockiego. Walczył on pod dowództwem króla Jana III Sobieskiego w bitwie pod Wiedniem w 1683 r. Ta data również widniała na broni zamachowca. Na lufie karabinu napastnik wyrył nazwisko Breivika. W 2017 r. Tarrant odwiedził liczne kraje europejskie, w tym Polskę. Zainspirowany Norwegiem również pozostawił swój manifest o antyimigranckiej, antymuzułmańskiej wymowie zatytułowany: *The Great Replacement. Towards a new Society. We march ever forwards* (pol. Wielka wymiana. Ku nowego społeczeństwu. Maszerujemy zawsze do przodu)⁴⁰. Wezwał w nim między innymi do zabijania muzułmanów w Europie Zachodniej, a także pozbawienia życia niektórych polityków o proimigranckim nastawieniu, w tym Angeli Merkel. Chciał, aby przedstawiciele ras innych niż biała oraz wyznawcy islamu opuścili tereny cywilizacji zachodniej. W sierpniu 2020 r. Tarrant został skazany na karę dożywotniego więzienia, bez możliwości starania się o wcześniejsze zwolnienie. Był to pierwszy taki wyrok w historii sądownictwa Nowej Zelandii⁴¹.

W dniu 27 kwietnia 2019 r. 19-letni John Timothy Earnest oddał strzały z karabinu półautomatycznego do wyznawców judaizmu zgromadzonych w synagodze w Poway w stanie Kalifornia. W wyniku ataku śmierć poniosła jedna kobieta (zmarła w szpitalu), która własnym ciałem zasłoniła rabina przed kulami, a trzy inne osoby zostały ranne. Ofiar z pewnością byłoby więcej, gdyby nie reakcja obecnego w synagodze funkcjonariusza Straży

⁴⁰ B. Tarrant, *The Great Replacement*, https://img-prod.ilfoglio.it/userUpload/The_Great_Replacementconvertito.pdf [dostęp: 15 III 2020].

⁴¹ *Zamachowiec z Nowej Zelandii był w Polsce. Nowe fakty*, Wirtualna Polska, 19 III 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/zamachowiec-z-nowej-zelandii-byl-w-polsce-nowe-fakty-6361066902677121a> [dostęp: 20 III 2019]; PAP, *Zamordował ponad 50 osób. Zamachowiec z Christchurch usłyszał wyrok*, TVP Info, 27 VIII 2020 r., <https://www.tvp.info/49585889/nowa-zelandia-zamachowiec-z-christchurch-brenton-tarrant-skazany-na-dozywocie-wieszwiecej> [dostęp: 27 VIII 2020].

Ochrony Wybrzeża, który strzałami zmusił napastnika do ucieczki. Został on schwytany ok. 3,5 km od miejsca zdarzenia po telefonie do policji, w którym poinformował o swojej lokalizacji. Okazało się, że miesiąc wcześniej był przesłuchiwany. Earnesta podejrzewano o podpalenie meczetu w San Diego, jednak z powodu braku dowodów pozostawiono go na wolności. Był on autorem manifestu zamieszczonego tuż przed zamachem na portalu 8chan⁴². Wyrażał w nim swoje antysemityczne i rasistowskie poglądy, stwierdzając, że Żydzi przygotowują się do skrupulatnie zaplanowanego ludobójstwa białej rasy. W liście cytował Brentona Tarranta i „twórczość” Roberta Bowersa, sprawcy ataku na synagogę w Pittsburghu 27 października 2018 r. (zginęło w nim 11 osób, a 6 zostało rannych). Twierdził, że do działania zainspirowały go między innymi takie postacie, jak: Jezus, Paweł Apostoł, Marcin Luter i Adolf Hitler. Potępił też prezydenta Donalda Trumpa jako prosyjonistycznego zdrajcę. Pod koniec września 2021 r. Earnest został skazany na karę dożywotniego więzienia bez możliwości warunkowego zwolnienia⁴³.

Dnia 3 sierpnia 2019 r. doszło do masakry w El-Paso w stanie Texas, przy granicy z Meksykiem. Jej sprawcą był 21-letni Patrick Crusius, który do El-Paso przyjechał z odległego o 1000 km miasta Allen. W wypełnionym ludźmi supermarkecie Walmart Crusius z karabinka AK-47 zastrzelił 23 osoby, a ponad 20 ranił. Sprawca przyznał później, że starał się wybierać na ofiary przede wszystkim osoby o latynoskim wyglądzie. I on, wzorem wymienionych wyżej terrorystów, zostawił manifest opublikowany na portalu 8chan. W pięciostronicowym dokumencie, zatytułowanym *The Inconvenient Truth* (pol. Niewygodna prawda), odniósł się wprost do wspomnianego manifestu Tarranta. Naświetlił polityczne i ekonomiczne przyczyny swojego postępowania, wyjaśnił, dlaczego wybrał taką broń, i prognozował społeczną reakcję, jaką wywoła jego czyn. Negatywnie wypowiedział się na temat mniejszości zamieszkujących Stany Zjednoczone, przekonywał o wyższości osób o białym kolorze skóry, wyraził zaniepokojenie nielegalną imigracją, wielokulturowością zachodniej cywilizacji oraz degradacją

⁴² T. Lavin, *The San Diego shooter's manifesto is a modern form of an old lie about Jews*, „The Washington Post”, 29 IV 2019 r., <https://www.washingtonpost.com/outlook/2019/04/29/san-diego-shooters-manifesto-is-modern-form-an-old-lie-about-jews/> [dostęp: 12 II 2020].

⁴³ PAP, *Wszedł do synagogi i zaczął strzelać. Władze: napastnik działał sam*, TVN 24, 29 IV 2019 r., <https://tvn24.pl/swiat/usa-atak-na-synagoge-wladze-sprawca-dzialal-sam-ra931407-2303539> [dostęp: 29 IV 2019]; „*Tchórz, zwierzę, potwór*”. *Niedoszłe ofiary nie miały litości dla 22-latk*, 1 X 2021 r., <https://www.o2.pl/informacje/tchorz-zwierze-potwor-niedoszle-ofiary-nie-mialy-litosci-dla-22-latka-6689158638774912a> [dostęp: 2 X 2021].

środowiska naturalnego. Do jego niszczenia przyczynia się według niego amerykański styl życia, do którego dążą także Latynosi przebywający w USA. Przytoczył tezę, że Partia Demokratyczna w Stanach zabiega o zwiększenie liczby latynoskich imigrantów, aby poszerzyć swój wyborczy elektorat. Wyraził też sprzeciw wobec korporacji zatrudniających imigrantów i przekonanie, że jego działanie wywoła społeczną reakcję, w której wyniku miliony Latynosów powrócą do swoich krajów⁴⁴.

W dniu 10 sierpnia 2019 r. 21-letni Philip Manshaus otworzył ogień do osób zgromadzonych w meczecie w Baerum na przedmieściach Oslo. Niko go poważnie nie zranił, ponieważ został natychmiast obezwładniony przez emerytowanego oficera pakistańskich sił powietrznych. Przed dokonaniem zamachu zabił swoją przyrodną 17-letnią siostrę, urodzoną w Chinach Johannę Zhangjia Ihle-Hansen. Manshaus zamieszczał w internecie rasistowskie treści i odwoływał się do ideologii Hitlera, a Breivika podawał jako wzór do naśladowania. W jednym z wpisów Breivika, Tarranta, Earnesta i Crusiusa nazwał bohaterami. W czerwcu 2020 r. został skazany na 21 lat pozbawienia wolności. Decyzją sądu ma spędzić w więzieniu minimum 14 lat. Po tym czasie może ubiegać się o przedterminowe zwolnienie⁴⁵.

Dnia 19 lutego 2020 r. 43-letni Tobias Rathjen, związany ze skrajną prawicą, w niemieckim mieście Hanau zabił w dwóch atakach na tureckie bary dziewięć osób i ranił sześć następnych. Wszystkie ofiary miały imigranckie pochodzenie. Najpierw oddał kilkanaście strzałów w palarni fajek wodnych Midnight, a następnie przejechał samochodem ok. 2,5 km i otworzył ogień w lokalu Arena Bar & Cafe, po czym wrócił do domu, zabił swoją matkę i popełnił samobójstwo. Kilka dni przed atakiem zamieścił na YouTube prawie godzinne nagranie. Rathjen fantazjował w nim, że Stany Zjednoczone są pod kontrolą tajnych stowarzyszeń oraz że istnieją tam podziemne bazy wojskowe, w których czci się diabła, a dzieci są maltretowane i zabijane. Zaaapelował do obywateli USA, aby się przebudzili i stawili temu opór. Terrorysta pozostawił także 24-stronicowy list manifest również wskazujący na jego paranoiczne zaburzenia⁴⁶. Napisał w nim między

⁴⁴ P. Crusius, *The Inconvenient Truth*, sierpień 2019 r., <https://randallpacker.com/wp-content/uploads/2019/08/The-Inconvenient-Truth.pdf> [dostęp: 20 XII 2019].

⁴⁵ *Norwegia: Philip Manshaus skazany na 21 lat pozbawienia wolności*, Interia, 11 VI 2020 r., <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-norwegia-philip-manshaus-skazany-na-21-lat-pozbawienia-wolno,nId,4548675> [dostęp: 12 VI 2020].

⁴⁶ *Sprawca strzelaniny w Hanau pozostawił po sobie list i nagrania wideo. Chciał „oczyścić” Niemcy*, Gazeta.pl, 20 II 2020 r., <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,25714454,sprawca>

innymi, że już jako dziecko czuł się obserwowany przez innych ludzi, a jako dorosły doznał wielu zniewag. Wyjaśnił, że podczas studiów poznał koleżankę, ale w pewnym momencie zaczął podejrzewać jej rodziców o monitorowanie go. Takie same działania zarzucił swojemu ojcu. Ponadto dwóch funkcjonariuszy tajnych służb miało przekonać pracodawcę ojca do zwolnienia go z pracy. Służby specjalne były winne również temu, że nie mógł znaleźć sobie żony. W manifestcie Rathjen stwierdził, że składał skargi do prokuratury w Hanau i do Prokuratury Federalnej w Karlsruhe w związku ze znalezieniem się pod kontrolą tajnej organizacji. Przekonywał także, że to Stany Zjednoczone przeprowadziły ataki z 11 września 2001 r., a ludzkość jest otumaniona przez bardzo małą elitę, która dysponuje tajemną wiedzą. Obywatele amerykańscy powinni się obudzić i walczyć z siłami zła. Wezwał do całkowitego unicestwienia narodów zamieszkujących ponad 20 krajów – od Maroka po Filipiny (państwa muzułmańskie i Izrael), ponieważ większość ras i kultur uznał za destrukcyjne, zwłaszcza islam.

Podsumowanie

W lutym 2022 r. sąd okręgu Telemark w południowej Norwegii nie wyraził zgody na przedterminowe warunkowe zwolnienie z więzienia Andersa Breivika, ponieważ zgodnie z opinią psychiatry nadal istnieje poważne ryzyko, że w przyszłości będzie on stosował przemoc. Decyzja sądu wpisuje się w dyskusyjny i stale podnoszony pogląd, że niezwykle trudno jest dokonać deradykalizacji ekstremistów, a wręcz jest to niemożliwe. Mimo że ta opinia dotyczy islamskich radykałów, to należałoby ją rozszerzyć na całe spektrum ekstremizmu religijnego i politycznego. Przeciwnicy tego poglądu odwołują się do osiągnięć państw skandynawskich oraz Niemiec, będących pionierami w realizowaniu deradykalizacyjnych programów o nazwie „Exit”, które dotyczyły członków grup neonazistowskich i gangów motocyklowych. W przypadku Breivika i jego naśladowców mamy jednak

ca-strzelaniny-w-hanau-pozostawil-po-sobie-list-i-nagrania.html [dostęp: 20 II 2020]; N. Bogucka, *Niemcy. Zamach w Hanau. 35-latka o polskich korzeniach była w ciąży*, 21 II 2020 r., <https://www.o2.pl/artykul/niemcy-zamach-w-hanau-35-latka-o-polskich-korzeniach-byla-w-ciazy-6481089085019777a> [dostęp: 22 II 2020]; F. Jansen, S. Lemkemeyer, *Was über den Täter von Hanau bekannt ist*, „Der Tagesspiegel”, 21 II 2020 r., <https://www.tagesspiegel.de/politik/wer-war-tobias-rathjen-was-ueber-den-taeter-von-hanau-bekannt-ist/25566016.html> [dostęp: 22 II 2020].

do czynienia z samotnymi wilkami, których zidentyfikowanie w fazie przygotowania do zamachu nie jest możliwe do momentu, kiedy podzielią się swoimi planami lub opublikują w mediach społecznościowych swoje przesłanie czy manifest. Można powstrzymać człowieka od stosowania przemocy, ale poglądy w nim pozostaną. Nie da się bowiem usunąć idei z ludzkiej świadomości, chyba że dojdzie do samoderadykalizacji. Dlatego tak ważne jest stałe monitorowanie sieci i mediów społecznościowych pod kątem propagowania radykalnych treści. Z drugiej strony nie należy zapominać o źródłach, które wpływają na kształtowanie świadomości prawicowych ekstremistów. W wielu państwach Europy jest to nierówne traktowanie rdzennych obywateli i muzułmańskich imigrantów, stosowanie polityki *appeasementu* wobec wyznawców islamu. Polega ona między innymi na przyznawaniu szczególnych uprawnień muzułmanom kosztem innych społeczności oraz na uciszaniu krytyków takiej polityki (poprawność polityczna). Ten specjalny status w wielu przypadkach zwalnia muzułmanów z obowiązku przestrzegania norm, których naruszenie przez innych członków społeczności jest zagrożone sankcjami. Tego typu praktyki nie podobają się znacznej części społeczeństw krajów przyjmujących, wpływają na zaostrzenie się antagonizmów społecznych, a ugrupowania prawicowe i jednostki (samotne wilki) motywują do działania⁴⁷.

Bibliografia

Bylica A., *Norwegia rok po zamachach*, „e-Terroryzm.pl” 2012, nr 9, s. 6–7.

Czarnecki M., *Skandynawia halal. Islam w krainie białych nocy*, Warszawa 2019.

Czuchnowski W., *Operacja Brunon K. Gdzie mogło wybuchnąć*, „Gazeta Wyborcza”, 21 XI 2012 r.

Czykwin E., *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*, Warszawa 2019.

Izak K., *Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 1)*, „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” 2022, nr 2, s. 93–127.

⁴⁷ Wnioski do całości artykułu zostały opublikowane w jego pierwszej części. Zob. K. Izak, *Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 1)*, „Terroryzm – studia, analizy, prewencja” 2022, nr 2, s. 118–124.

Korolewski A., „Active shooter” – jedna z metod wykorzystywanych przez terrorystów, w: *Reagowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 87–103.

Kozicki A., *Władze cywilne wobec ataków terrorystycznych w Norwegii w 2011 r. Przywództwo, zasoby kulturowe i język politycznego opisu*, w: *Reagowanie na zamachy terrorystyczne. Wybrane zagadnienia*, J. Stelmach (red.), Warszawa 2016, s. 104–116.

Kozubal M., Kacprzak I., *Chemik zafascynowany Breivikiem*, „Rzeczpospolita”, 21 XI 2012 r.

Pasamonik B., *Deradykalizacja „po skandynawsku”*, w: *Zderadykalizować radykała*, K. Górak-Sosnowska (red.), Warszawa 2018, s. 135–156.

Pawlicki J., *Piekło Andersa Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 24 IV 2012 r.

Pawlicki J., *Świat według Breivika*, „Gazeta Wyborcza”, 18 IV 2012 r.

Szulc A., *Niewidoczność. Portret zamachowca*, „Newsweek” 2012, nr 48, s. 14–17.

Wejkszner A., *Globalna sieć Al-Kaidy. Nowe Państwo Islamskie*, Warszawa 2017.

Wejkszner A., *Samotne wilki kalifatu? Państwo Islamskie i indywidualny terroryzm dżihadystyczny w Europie Zachodniej*, Warszawa 2018.

Wielński B.T., *Atak szaleńca, nie kalifatu*, „Gazeta Wyborcza”, 25 VII 2016 r.

Witoszek N., *Najlepszy kraj na świecie*, Wołowiec 2021.

Zamach w Norwegii. Nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie, K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz (red.), Warszawa 2011.

Źródła internetowe

22 July (Gjorv) Commission Report: Recommendations. Preliminary English Version of Selected Chapters, 13 VIII 2012 r., <https://famous-trials.com/breivik/2578-22-july-gjorv-commission-report-summary-in-english> [dostęp: 16 VIII 2016].

AFP, *Norway extradites Islamist preacher to Italy*, France24, 26 III 2020 r., <https://www.france24.com/en/20200326-norway-extradites-islamist-preacher-to-italy> [dostęp: 27 III 2020].

AFP, *Norway jails controversial Iraqi preacher*, France24, 17 VII 2019 r., <https://www.france24.com/en/20190717-norway-jails-controversial-iraqi-preacher> [dostęp: 18 VII 2019].

Bjørge T., *Right-Wing Extremism in Norway: Changes and Challenges*, Center for Research on Extremism, 25 II 2019 r., <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/news-and-events/right-now/2019/right-wing-extremism-in-norway.html> [dostęp: 27 II 2019].

Bjørge T., Jupskås A.R., *The Long-Term Impacts of Attacks: The Case of the July 22, 2011 Attacks in Norway*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr 3, s. 2–13, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/bjorge-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

Bogucka N., *Niemcy. Zamach w Hanau. 35-latka o polskich korzeniach była w ciąży*, 21 II 2020 r., <https://www.o2.pl/artykul/niemcy-zamach-w-hanau-35-latka-o-polskich-korzeniach-byla-w-ciazy-6481089085019777a> [dostęp: 22 II 2020].

Choi M., *Coast Guard officer accused of plotting to kill Democrats, journalists*, Politico, 20 II 2019 r., <https://www.politico.com/story/2019/02/20/coast-guard-officer-domestic-terror-1176806> [dostęp: 21 II 2019].

Crusius P., *The Inconvenient Truth*, sierpień 2019 r., <https://randallpacker.com/wp-content/uploads/2019/08/The-Inconvenient-Truth.pdf> [dostęp: 20 XII 2019].

Gardell M., *Urban Terror: The Case of Lone Wolf Peter Mangs*, „Terrorism and Political Violence” 2018, t. 30, nr 5, s. 793–811, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09546553.2018.1444796> [dostęp: 4 II 2022].

Grelowska I., *Anders Breivik. Nakręcony do zbrodni*, Interia, 20 IX 2019 r., <https://styl.interia.pl/magazyn/news-anders-breivik-nakrecony-do-zbrodni,nId,3213764> [dostęp: 21 IX 2019].

Jansen F., Lemkemeyer S., *Was über den Täter von Hanau bekannt ist*, „Der Tagesspiegel”, 21 II 2020 r., <https://www.tagesspiegel.de/politik/wer-war-tobias-rathjen-was-ueber-den-taeter-von-hanau-bekannt-ist/25566016.html> [dostęp: 22 II 2020].

Kajka A., *Stróże więzienni są wykończeni pilnowaniem Breivika*, Moja Norwegia, 14 XI 2014 r., <https://www.mojanorwegia.pl/zycie-w-norwegii/stroze-wiezienni-sa-wykonczeni-pilnowaniem-breivika-8947.html> [dostęp: 15 XI 2014].

Kalvapalle R., *U.S. Coast Guard lieutenant allegedly plotted mass terror attack targeting Democrats, journalists*, Global News, 20 II 2019 r., <https://globalnews.ca/news/4980961/christopher-hasson-coast-guard-terrorist-plot/> [dostęp: 21 II 2019].

Kęciek K., *Prokurator miażdży Breivika*, „Przeгляд”, maj 2012 r., <https://www.tygodnikprzeгляд.pl/prokurator-miazdzy-breivika/> [dostęp: 20 V 2012].

Lavin T., *The San Diego shooter's manifesto is a modern form of an old lie about Jews*, „The Washington Post”, 29 VI 2019 r., <https://www.washingtonpost.com/outlook/2019/04/29/san-diego-shooters-manifesto-is-modern-form-an-old-lie-about-jews/> [dostęp: 12 II 2020].

Muzułmanie w Norwegii, Rita Kubylis Consulting, 4 VI 2021 r., <https://rkconsulting.com.pl/2021/06/04/hello-world/> [dostęp: 6 VI 2021].

Nie żyje Brunon Kwiecień. Był skazany za organizowanie zamachu na Sejm, Wirtualna Polska, 6 VIII 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/nie-zyje-brunon-kwiecien-byl-skazany-za-organizowanie-zamachu-na-sejm-6410664238418049a> [dostęp: 7 VIII 2019].

Norwegia: Philip Manshaus skazany na 21 lat pozbawienia wolności, Interia, 11 VI 2020 r., <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-norwegia-philip-manshaus-skazany-na-21-lat-pozbawienia-wolno,nId,4548675> [dostęp: 12 VI 2020].

PAP, *Breivik przegrał w procesie wytoczonym państwu. Wyrok liczy 55 stron*, RMF 24, 1 III 2017 r., https://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-breivik-przegral-w-procesie-wytoczonym-panstwu-wyrok-liczy-5,nId,2361487#crp_state=1 [dostęp: 2 III 2017].

PAP, *Gry komputerowe na cenzurowanym w Norwegii. To przez Breivika*, „Newsweek Polska”, 30 VII 2011 r., <https://www.newsweek.pl/swiat/gry-komputerowe-zakazy-w-norwegii-przez-zamach-breivika/ds7bv55> [dostęp: 15 II 2017].

PAP, *Narzekał na zimną kawę i starą konsolę. Breivik wygrał proces*, TVP Info, 20 VI 2016 r., <https://www.tvp.info/24974655/anders-breivik-wygral-proces-przeciwno-norwegii> [dostęp: 21 IV 2016].

PAP, *Norwegia: była partia Breivika rośnie w siłę. „Kraj się nie zmienił”, „Wprost”*, 22 VII 2012 r., <https://www.wprost.pl/swiat/335084/norwegia-byla-partia-breivika-rosnie-w-sile-kraj-sie-nie-zmien.html> [dostęp: 23 VII 2012].

PAP, *Norweska Policja bez szefa*, TVP Info, 16 VIII 2012 r., <https://www.tvp.info/8276676/norweska-policja-bez-szefa> [dostęp: 17 VIII 2012].

PAP, *Wszedł do synagogi i zaczął strzelać. Władze: napastnik działał sam*, TVN 24, 29 IV 2019 r., <https://tvn24.pl/swiat/usa-atak-na-synagoge-wladze-sprawca-dzialal-sam-ra931407-2303539> [dostęp: 29 IV 2019].

PAP, *Zamordował ponad 50 osób. Zamachowiec z Christchurch usłyszał wyrok*, TVP Info, 27 VIII 2020 r., <https://www.tvp.info/49585889/nowa-zelandia-zamachowiec-z-christchurch-brenton-tarrant-skazany-na-dozywocie-wieszwiecej> [dostęp: 27 VIII 2020].

Ranstorp M., „*Lone Wolf Terrorism*”. *The Case of Anders Breivik*, „Sicherheit und Frieden” 2013, t. 31, nr 2, s. 87–92, https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0175-274x-2013-2-87.pdf?Download_full_pdf=1 [dostęp: 11 XII 2016].

Rapport fra 22. juli-kommisjonen, <https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc-76229c64735b4f6eb4dbfcd8bfe8/no/pdfs/nou201220120014000dddpdfs.pdf> [dostęp: 16 VIII 2016].

Skandynawia ochładza stosunek do uchodźców, „Biuletyn Migracyjny” 2016, nr 54, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/54-czerwiec-2016/skandynawia-ochladza-stosunek-do-uchodzcow> [dostęp: 22 XI 2016].

Solheim Ø.B., Jupskås A.R., *Consensus or Conflict? A Survey Analysis of How Norwegians Interpret the July 22, 2011 Attacks a Decade Later*, „Perspectives on Terrorism” 2021, t. 15, nr. 3, s. 109–131, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-3/solheim-and-jupskas.pdf> [dostęp: 4 II 2022].

Tarrant B., *The Great Replacement*, https://img-prod.ilfoglio.it/userUpload/The_Great_Replacementconvertito.pdf [dostęp: 15 III 2020].

„*Tchórz, zwierzę, potwór*”. *Niedoszłe ofiary nie miały litości dla 22-latka*, 1 X 2021 r., <https://www.o2.pl/informacje/tchorz-zwierzepotwor-niedoszle-ofiary-nie-mialy-litosci-dla-22-latka-6689158638774912a> [dostęp: 2 X 2021].

Sprawca strzelaniny w Hanau pozostawił po sobie list i nagrania wideo. Chciał „oczyścić” Niemcy, *Gazeta.pl*, 20 II 2020 r., <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,25714454,sprawca-strzelaniny-w-hanau-pozostawil-po-sobie-list-i-nagrania.html> [dostęp: 20 II 2020].

West B., *Mimicking Breivik in Poland*, *Stratfor*, 29 XI 2012 r., <https://worldview.stratfor.com/article/mimicking-breivik-poland> [dostęp: 3 XII 2012].

Zamachowiec z Nowej Zelandii był w Polsce. Nowe fakty, *Wirtualna Polska*, 19 III 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/zamachowiec-z-nowej-zelandii-byl-w-polsce-nowe-fakty-6361066902677121a> [dostęp: 20 III 2019].

Żakowski J., *Czas popatrzeć w lustro*, *Wyborcza.pl*, 25 VII 2011 r., <https://wyborcza.pl/7,7598,10003298,czas-popatrzec-w-lustro.html> [dostęp: 27 VII 2011].

Akty prawne

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (DzU z 1993 r. nr 61 poz. 284).

Krzysztof Izak

Emerytowany funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

DOMINIKA PACHOLSKA
TADEUSZ WOJCIECHOWSKI

Nadużywanie substancji psychoaktywnych a proces radykalizacji

Abstrakt

Dotychczasowe badania nad radykalizacją wskazują, że proces ten jest rezultatem kumulacji czynników, które generują podatność danej osoby na narracje ekstremistyczne. Autorzy artykułu przeanalizowali biografie sprawców ataków terrorystycznych i z uwagi na często pojawiające się w nich informacje na temat nadużywania przez zamachowców różnych używek podjęli próbę podsumowania dostępnej wiedzy o zależnościach między uzależnieniem od substancji psychoaktywnych a radykalizacją. Mimo że nie stwierdzono istnienia prostego związku przyczynowo-skutkowego między uzależnieniami a radykalizacją, to skutki uzależnień częściowo pokrywają się z zidentyfikowanymi podatnościami na narracje ekstremistyczne. W kompleksowym podejściu do prewencji terrorystycznej powinno się zatem uwzględniać to, że uzależnienia mogą przyczyniać się do zwiększania podatności niektórych osób na radykalizację prowadzącą do terroryzmu.

Słowa kluczowe:

radykalizacja,
ekstremizm,
terroryzm,
substancje
psychoaktywne,
używki,
alkohol,
narkotyki,
podatność,
prewencja

Anders Behring Breivik, 32-letni Norweg, 22 lipca 2011 r. podczas ataków w Oslo i na wyspie Utøya zabił 77 osób. Anis Amri, 24-letni Tunezyjczyk, 19 grudnia 2016 r. wjechał ciężarówką na teren jarmarku bożonarodzeniowego w Berlinie i pozbawił życia 12 osób. Alexandre Bissonnette, 27-letni Kanadyjczyk, 29 stycznia 2017 r. zastrzelił 6 osób w meczecie w Québecu. Safiyya Amira Shaikh, 37-letnia Brytyjka, w lipcu 2020 r. została skazana na karę dożywotniego więzienia za próbę przeprowadzenia zamachu bombowego w katedrze św. Pawła w Londynie. Co łączy wymienione osoby poza tym, że się zradykalizowały i można nazwać je terrorystami? Ich pochodzenie, historie życia, psychologiczne i społeczne podłoża radykalizacji, a także motywacje do popełnienia przestępstwa przy użyciu przemocy wydają się zupełnie różne. Czynnikiem wspólnym okazuje się korzystanie z substancji psychoaktywnych.

W doniesieniach medialnych alkohol i narkotyki często są łączone z terroryzmem. Obok sugestii dotyczących wyznania i pochodzenia etnicznego, chorób i zaburzeń psychicznych jest to jedno z najpowszechniejszych skojarzeń na temat sprawcy czy sprawców zamachów terrorystycznych. Szkodliwe stereotypy są utrwalane zarówno przez media tradycyjne, jak i internautów. Gdy brakuje sprawdzonych informacji o sprawcy, w komentarzach wygłaszanych w pierwszych godzinach po ataku nierządkiem pojawiają się sugestie, że za atak odpowiada muzułmanin, osoba chora psychicznie lub będąca pod wpływem substancji psychoaktywnych. Źródeł ostatnich dwóch stereotypów powielanych przez europejskie media należy szukać w mechanizmach psychologicznych. Jak wskazuje amerykański badacz Nour Kteily¹, gdy czyn popełnia osoba wywodząca się z grupy, z którą się utożsamiamy, mamy tendencję do dystansowania się wobec jego sprawcy i wyjaśniania jego motywacji przez przypisywanie mu niepoczytalności².

Zażywanie substancji psychoaktywnych jest najczęściej przedstawiane jako okoliczność ograniczająca poczytalność lub znosząca motywację ideologiczną zamachowca. Terrorysty są w ten sposób zrównywani z pospolitymi przestępcami, a ich czyny – bagatelizowane. Funkcjonowanie

¹ M. Noor i in., *'Terrorist' or 'mentally ill': motivated biases rooted in partisanship shape attributions about violent actors*, „Social Psychological and Personality Science” 2019, t. 10, nr 4, s. 485–493.

² „New York Times” starał się wykazać związku Andersa Breivika z Al-Ka'idą nawet po tym, gdy został on zatrzymany przez służby. Zob. G. Terzis, *Media Stereotypes of Terrorism*, w: *Exchanging Terrorism Oxygen for Media Airwaves: The Age of Terroredia*, M. Eid (red.), Ottawa 2014, s. 101.

takich stereotypów może prowadzić między innymi do lekceważenia potencjalnego zagrożenia ze strony osób, które nadużywają substancji psychoaktywnych bądź handlują nimi. Przykładem może być historia Amriego. Niemieckie służby usunęły go z listy osób monitorowanych ze względu na możliwość stworzenia zagrożenia o charakterze terrorystycznym między innymi dlatego, że jego silne uzależnienie od narkotyków i zaangażowanie w handel nimi wydawały się sprzeczne z informacjami o jego przywiązaniu do ideologii Państwa Islamskiego³.

Przyczynkiem do powstania niniejszego tekstu było seminarium eksperckie zorganizowane przez Centrum Studiów i Edukacji na rzecz Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Centrum Prewencji Terrorystycznej Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (CPT ABW)⁴ przeznaczone dla kadr instytucji w Polsce zajmujących się leczeniem i terapią uzależnień. Podczas tego spotkania starano się wskazać, w jaki sposób uzależnienia od substancji psychoaktywnych wpływają na radykalizację, oraz zainicjować dyskusję na temat roli ośrodków leczenia i terapii uzależnień w rozpoznawaniu tego zjawiska i przeciwdziałaniu mu.

Zgodnie z definicją przyjętą przez CPT ABW radykalizację należy rozumieć jako złożony proces przyjmowania konfrontacyjnych postaw wobec osób postrzeganych jako odmienne lub wrogie, który obejmuje akceptację przemocy i może prowadzić do jej użycia. Wpływa na niego wiele czynników (indywidualnych oraz społecznych), których kombinacja może generować zwiększoną podatność danej osoby na radykalizację pod wpływem ideologii ekstremistycznych. W literaturze przedmiotu wśród czynników indywidualnych często wymienia się między innymi: poczucie krzywdy i niesprawiedliwości, doświadczanie stygmatyzacji, poczucie braku stabilności i niepewności, wczesne doświadczenie opuszczenia, izolację, depryzację emocjonalną, skłonność do przemocy⁵. Wśród czynników społecznych, kontekstualizujących indywidualne doświadczenie, wskazuje się

³ R. Basra, *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe*, ICSR Team, 26 XI 2019 r., <https://icsr.info/2019/11/26/drugs-and-terrorism-the-overlaps-in-europe/>, s. 26 [dostęp: 18 VIII 2022].

⁴ Jednostka organizacyjna ABW powołana w 2018 r.

⁵ S. Sieckelink, A. Gielen, *Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation*, Radicalisation Awareness Network, kwiecień 2018 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/en?file=2020-09/ran_paper_protective_factors_042018_en.pdf, s. 2 [dostęp: 18 VIII 2022]; D. PISOIU, A. ZICK, F. SROWIG, *Factors of Individual Radicalization into Extremism, Violence and Terror – the German Contribution in a Context*, „International Journal of Conflict and Violence” 2020, t. 14, nr 2, <https://www.ijcv.org/index.php/ijcv/article/view/3803>, s. 2–5 [dostęp: 18 VIII 2022].

między innymi: dyskryminację, autorytarny system władzy, konflikty zbrojne, polaryzację społeczną, wyzwania związane z rozwojem nowych technologii⁶. Równolegle na radykalizację wpływają czynniki wynikające ze sposobu funkcjonowania środowisk i narracji ekstremistycznych, które mogą wydawać się niektórym osobom atrakcyjne i rezonować z ich osobistymi doświadczeniami. Wśród nich można wymienić: poczucie wspólnoty, obecność silnych autorytetów, jednoznaczny system wartości i jasne wskazywanie winnych (wrogiej grupy)⁷. Należy zaznaczyć, że żaden pojedynczy czynnik nie wyjaśnia, dlaczego niektórzy są bardziej podatni na radykalizację, a inni mniej. Podobnie obecność w życiu danej osoby wielu sprzyjających czynników nie determinuje jej zaangażowania się w ekstremizm.

Przedstawione rozumienie radykalizacji jest istotne w kontekście odniesienia się do problemu uzależnień od substancji psychoaktywnych z perspektywy możliwości generowania przez tę chorobę zwiększonej podatności na radykalizację. W niniejszym artykule przyjęto dwie hipotezy. Po pierwsze, uzależnienie bądź nadużywanie substancji psychoaktywnych przez daną osobę lub przez osoby w jej najbliższym otoczeniu może stanowić czynnik ryzyka sprzyjający radykalizacji. Po drugie, charakterystyka środowisk i narracji ekstremistycznych może wydawać się atrakcyjna osobom borykającym się z uzależnieniem od substancji psychoaktywnych.

Na potrzeby niniejszego artykułu wykorzystano definicję środków psychoaktywnych przyjętą przez Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (wcześniej Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii)⁸. Substancje, które zostały uwzględnione, to między innymi:

⁶ J. Reiter, B. Doosje, A.R. Fedds, *Radicalization and Deradicalization: A qualitative analysis of parallels in relevant risk factors and trigger factors*, 2021 r., s. 2, 12, 49–50, <https://psyarxiv.com/yne3v/> [dostęp: 27 XII 2022]; Y. Litmanovitz i in., *What are the social, economic, psychological and environmental risk factors that lead to radicalization and recruitment to terrorism?*, The Campbell Collaboration, 2017 r., https://campbellcollaboration.org/media/k2/attachments/CCJG_Litmanovitz_Title.pdf, s. 12 [dostęp: 18 VIII 2022].

⁷ L.E. Lynch, K.V. Mason, N. Rodriguez, *Radicalization and Violent Extremism: Lessons Learned from Canada, the U.K. and the U.S.*, National Institute of Justice, 2015 r., <https://nij.ojp.gov/library/publications/radicalization-and-violent-extremism-lessons-learned-canada-uk-and-us-meeting>, s. 5 [dostęp: 18 VIII 2022].

⁸ Przyjęto, że środki psychoaktywne to substancje, które: „wpływają na centralny układ nerwowy; są przyjmowane w celu doznania przyjemności, zmiany świadomości, uzyskania określonego nastroju, przeżycia ekstremalnych doznań; wpływają na organizm człowieka, powodując w różnym stopniu zmiany psychiczne (np. euforie, zmieniony odbiór rzeczywistości, iluzje, omamy, zaburzenia pamięci) oraz fizyczne (np. wzrost ciśnienia krwi,

- alkohol, opiaty i leki uspokajające (mają głównie działanie rozluźniające, uspokajające, nasenne),
- kanabinoły i inne substancje halucynogenne, lotne rozpuszczalniki (wywołują m.in. euforię, omamy, urojenia),
- kokaina i inne substancje stymulujące (mają działanie pobudzające, podwyższają nastrój)⁹.

Nieliczne dotychczas badania nad wpływem uzależnienia od substancji psychoaktywnych na radykalizację nie dały jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o charakter tych zależności. Część badaczy wskazuje na niedostępność danych i niepełną diagnostykę (zarówno wśród sprawców ataków terrorystycznych, jak i w ogóle społeczeństwa)¹⁰. Wiele z opisanych wcześniej czynników radykalizacji jest jednocześnie wskazywanych jako skutek długotrwałego nadużywania substancji psychoaktywnych. Niniejszy artykuł jest próbą podsumowania dostępnej wiedzy w tym zakresie oraz wskazania kierunków dalszych badań nad wpływem uzależnień na radykalizację.

Na podstawie analizy dostępnej literatury oraz wstępnej kwerendy biografii kilkudziesięciu sprawców ataków terrorystycznych i osób zradykalizowanych w Europie, Ameryce Północnej, Australii i Nowej Zelandii wyznaczono trzy obszary korelacji między uzależnieniem od substancji psychoaktywnych a radykalizacją. Na początku został omówiony nie tylko problem istnienia uzależnień wśród osób radykalizujących się, lecz także to, w jaki sposób uzależnienia w najbliższej rodzinie (zwłaszcza będące doświadczeniem z dzieciństwa) mogą tworzyć podatność na radykalizację. Następnie przedstawiono zagadnienie wpływu uzależnień od alkoholu i substancji psychoaktywnych na radykalizację prowadzącą do terroryzmu lub brutalnego ekstremizmu, jak również stosunek organizacji terrorystycznych i ekstremistycznych do używek oraz potencjalną podatność osób uzależnionych od alkoholu i narkotyków na propagandę i werbunek do tego rodzaju grup. W dalszej części artykułu zostało omówione zjawisko

przyspieszenie tętna, pobudzenie); przewlekłe przyjmowane mogą prowadzić do uzależnienia, które często nazywane też jest narkomanią czy toksykomanią; mają pochodzenie naturalne lub syntetyczne”. Zob. *Narkotyki*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, 25 X 2010 r., <https://www.kbpn.gov.pl/portal?id=112184> [dostęp: 18 VIII 2022].

⁹ Tamże.

¹⁰ P. Gill, E. Corner, *There and back again: the study of mental disorder and terrorist involvement*, „*American Psychologist*” 2017, t. 72, nr 3, s. 231–241; B. Misiak i in., *A systematic review on the relationship between mental health, radicalization and mass violence*, „*European Psychiatry*” 2019, t. 56, nr 1, s. 51–59; W. Weenink, *Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files*, „*Perspectives on Terrorism*” 2005, t. 9, nr 2, s. 17.

zażywania środków psychoaktywnych przez sprawców zamachów terrorystycznych tuż przed dokonaniem aktu przemocy.

Literatura i badania

Wpływ uzależnień od substancji psychoaktywnych na radykalizację był analizowany przez nielicznych badaczy zajmujących się zjawiskami ekstremizmu i terroryzmu. Wśród prac podejmujących tę tematykę należy wymienić opracowania Radicalisation Awareness Network (RAN). Jednym z nich jest *Substance use and violent extremism*¹¹ autorstwa Lotty Carlsson, które jest najbardziej kompleksową próbą opisaną zależności między nadużywaniem alkoholu i narkotyków a radykalizacją. Tę tematykę porusza również raport RAN pt. *Multi-problem target group: the influence of mental health disorders and substance abuse on Exit work*¹², dotyczący wpływu zaburzeń psychicznych i nadużywania substancji psychoaktywnych przez osoby zradykalizowane na efektywność programów deradykalizacyjnych.

W raporcie The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR) pt. *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe* z 2019 r.¹³ przeanalizowano z kolei powiązania między terroryzmem a handlem narkotykami w Unii Europejskiej w latach 2012–2017. Zawiera on wniosek, że nie można mówić o systemowym charakterze tego typu zależności. Autorzy zasygnalizowali jednocześnie, że pewne relacje osobowe między środowiskami handlarzy narkotyków a środowiskami ekstremistycznymi zaistniały w przypadku sprawców ataków, których podłożem był ekstremizm islamistyczny, oraz paramilitarnych grup w Irlandii Północnej.

Wśród badań nad wpływem substancji psychoaktywnych na radykalizację prowadzącą do terroryzmu w Europie szczególne miejsce zajmuje

¹¹ L. Carlsson, *Substance use and violent extremism*, Radicalisation Awareness Network, 2021 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/publications/substance-use-and-violent-extremism_en, s. 5 [dostęp: 18 VIII 2022].

¹² *Multi-problem target group: the influence of mental health disorders and substance abuse on Exit work*, Radicalisation Awareness Network, 2018 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-03/exit_hsc_paper_joint_meeting_vienna_07112018_en.pdf [dostęp: 18 VIII 2022].

¹³ R. Basra, *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe...*

obszerna publikacja Lewisa Herringtona pt. *Understanding Islamist Terrorism in Europe: Drugs, Jihad and the Pursuit of Martyrdom* wydana w 2022 r. Autor analizuje w niej życiorysy 80 sprawców 48 terrorystycznych zamachów samobójczych o podłożu islamistycznym przeprowadzonych w Europie w latach 2001–2018. Podaje, że 74 proc. zamachowców jeszcze przed radykalizacją miało problemy z nadużywaniem narkotyków¹⁴.

Zainab Al-Attar w artykule *Severe Mental Disorder and Terrorism: When Psychosis, PTSD and Addictions Become a Vulnerability* analizował, jakie aspekty wybranych zaburzeń, tj. psychozy, zespołu stresu pourazowego (ang. *posttraumatic stress disorder*, PTSD), i uzależnień mogą generować zwiększoną podatność na radykalizację¹⁵. Z kolei grupa badaczy związanych z ośrodkiem The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START) przeprowadziła wywiady biograficzne z 44 byłymi członkami ruchu białych suprematystów w 15 stanach w USA. W badaniu dostrzeżono, że nadużywanie substancji psychoaktywnych, zarówno przez członków rodziny, jak i przez samych ekstremistów, jest często odnotowywanym elementem biograficznym¹⁶. Do analogicznych wniosków doszli badacze pod kierunkiem Stevena Windischa, którzy przeprowadzili wywiady w grupie 91 byłych ekstremistów z USA i Kanady¹⁷. Ryan A. Brown i współautorzy wskazali w swojej publikacji liczne podobieństwa między procesami neuronowymi, psychologicznymi i społecznymi prowadzącymi do uzależnienia od substancji psychoaktywnych a tymi, które prowadzą do radykalizacji. W związku z tym postanowili zbadać, w jakim stopniu doświadczenia instytucjonalne w dziedzinie zdrowia publicznego mogą zostać wykorzystane do przeciwdziałania i zwalczania radykalizacji. W prewencji zarówno uzależnień, jak i radykalizacji skuteczność koreluje

¹⁴ L. Herrington, *Understanding Islamist Terrorism in Europe. Drugs, Jihad and the Pursuit of Martyrdom*, London 2022, s. 4.

¹⁵ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism: When Psychosis, PTSD and Addictions Become a Vulnerability*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2020, t. 31, nr 6, s. 965.

¹⁶ P. Simi i in., *Trauma as a precursor to violent extremism*, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, kwiecień 2015 r., <https://www.start.umd.edu/publication/trauma-precursor-violent-extremism> [dostęp: 18 VIII 2022].

¹⁷ S. Windisch i in., *Measuring the Extent and Nature of Adverse Childhood Experiences (ACE) among Former White Supremacists*, „Terrorism and Political Violence” 2020, t. 34, nr 6, s. 8, https://www.researchgate.net/publication/342052130_Measuring_the_Extent_and_Nature_of_Adverse_Childhood_Experiences_ACE_among_Former_White_Supremacists [dostęp: 18 VIII 2022].

z wczesnym rozpoznaniem problemu oraz wczesnym wdrożeniem działań interwencyjnych. Efektywne programy leczenia uzależnień obejmują wsparcie medyczne, psychologiczne i ekonomiczne oraz zachęcanie do rozbudowywania kontaktów w nowych środowiskach. Analogiczne działania są sugerowane w przypadku pracy z osobami wychodzącymi ze środowisk ekstremistycznych¹⁸.

Uzależnienia od substancji psychoaktywnych wśród członków rodziny i ich wpływ na osobę radykalizującą się

Jakkolwiek wiele badań nad radykalizacją wskazuje, że traumatyczne doświadczenia w dzieciństwie są jednym z istotnych czynników sprzyjających radykalizacji, stosunkowo niewiele z nich zostało poświęconych szczegółowej analizie zdarzeń, które przyczyniły się do pojawienia się traumy¹⁹. Na podstawie dostępnej literatury można przyjąć, że traumatyczne doświadczenia sprzyjające powstaniu podatności na radykalizację mogą obejmować również dorastanie w środowisku dotkniętym uzależnieniami. Powyższa teza znajduje odzwierciedlenie w statystykach. We wspomnianych już wywiadach przeprowadzonych z 44 byłymi członkami grup ekstremistycznych odnotowano nadużywanie substancji psychoaktywnych wśród członków rodziny 49 proc. ankietowanych. W innym badaniu, obejmującym 91 byłych białych suprematystów, odsetek ten wyniósł 66 proc.²⁰ Jednocześnie około połowa badanych doświadczyła przemocy fizycznej i emocjonalnej oraz

¹⁸ R.A. Brown, R. Rajeev, T.C. Helmus, *What Prevention and Treatment of Substance Use Disorder Can Tell Us About Addressing Violent Extremism*, RAND Corporation, 2022 r., <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA1071-1.html> [dostęp: 18 VIII 2022].

¹⁹ P. Simi i in., *Trauma as a precursor to violent extremism*, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START), kwiecień 2015 r., <https://www.start.umd.edu/publication/trauma-precursor-violent-extremism> [dostęp: 18 VIII 2022]; M. Vergani i in., *The three Ps of radicalisation: Push, pull and personal. A systematic scoping review of the scientific evidence about radicalisation into violent extremism*, „Studies in Conflict and Terrorism” 2018, t. 43, nr 10, https://www.researchgate.net/publication/326585283_The_3_Ps_of_radicalisation_push_pull_and_personal_A_systematic_scoping_review_of_the_scientific_evidence_about_radicalisation_into_violent_extremism, s. 13–14 [dostęp: 27 XII 2022]; The Center for the Study of Trauma and Radicalization, <https://thecstr.org/mission> [dostęp: 18 VIII 2022].

²⁰ S. Windisch i in., *Measuring the Extent...*, s. 8.

czuła się opuszczona²¹. Zespół kierowany przez Browna przeprowadził badanie za pomocą wywiadów pogłębionych wśród 36 byłych ekstremistów z USA. Czterech z nich wskazało na silne uzależnienie od alkoholu, a dwóch na silne uzależnienie od narkotyków wśród członków rodziny jako na doświadczenia, które miały wpływ na ich radykalizację²².

Krytyczny okres rozwoju człowieka, jakim jest dzieciństwo i dorastanie, w przypadku osób pochodzących z rodzin dotkniętych uzależnieniem wiąże się z przeżywaniem traumatyzujących doświadczeń, w tym przemocy fizycznej, psychicznej czy opuszczenia. Może to mieć wpływ na kształtującą się osobowość oraz spowodować powstanie nieprzystosowawczych schematów behawioralnych i psychologicznych. Wynikają one z przyjęcia określonych strategii zachowań w trudnych lub nieprzewidywalnych warunkach panujących w dysfunkcyjnym domu²³. Intensywna lub powtarzalna i długotrwała ekspozycja na sytuacje ekstremalnie stresowe może prowadzić do rozwoju PTSD lub złożonego zespołu stresu pourazowego (ang. *complex posttraumatic stress disorder*, cPTSD). Te zaburzenia wiążą się z takimi objawami, jak: zaniżone poczucie własnej wartości, chroniczna obawa, poczucie bezradności i utraty kontroli, trudności w opanowaniu gniewu, impulsywność, emocjonalna dysocjacja. Odpowiadają one czynnikom identyfikowanym jako czynniki podatności na radykalizację²⁴. Istotna w tym kontekście może być również chęć wskazania odpowiedzialnych za przeżyte cierpienia, mogąca sprzyjać pojawieniu się potrzeby przypisywania winy określonej grupie i poszukiwania zemsty²⁵.

²¹ Tamże.

²² R.A. Brown i in., *Violent Extremism in America. Interviews with Former Extremists and Their Families on Radicalization and Deradicalization*, RAND Corporation, 2021 r., https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1071-1.html, s. 39 [dostęp: 8 VIII 2022].

²³ M. Hohol, B. Brożek, *Homo fundamentalis*, „Znak”, luty 2016 r., <https://www miesiecznik.znak.com.pl/homo-fundamentalis/> [dostęp: 18 VIII 2022]; M. Siaw, *Trauma-informed Approach in Countering Violent Extremism*, INITIATE.MY, 1 IV 2022 r., <https://initiate.my/trauma-informed-approach-in-preventing-violent-extremism-and-rehabilitating-and-reintegrating-violent-extremists/> [dostęp: 18 VIII 2022]; D. Koehler, *Violent extremism, mental health and substance abuse among adolescents: towards a trauma psychological perspective on violent radicalization and deradicalization*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2020, t. 31, nr 3.

²⁴ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 963–966.

²⁵ Tamże, s. 963.

Szczególną uwagę należy zwrócić na dysocjację emocjonalną, która może prowadzić do uniewrażliwienia na przemoc i jej skutki²⁶. Prawdopodobieństwo używania przemocy w dorosłym życiu jest większe w przypadku osób, które w dzieciństwie były maltretowane lub wykorzystywane. Ma to znaczenie w kontekście zarówno funkcjonowania w środowisku ekstremistycznym, jak i mobilizacji do stosowania przemocy²⁷. Takie doświadczenia często mieli sprawcy pochodzący z dysfunkcyjnych rodzin z problemem narkotykowym lub alkoholowym²⁸.

Wśród typów dorosłych dzieci z rodzin dysfunkcyjnych wyróżnia się między innymi osoby, które mają tendencje do zachowań autodestrukcyjnych, zaburzone poczucie tożsamości, wzmożoną potrzebę kontroli, są uzależnione od bliskich, defensywne, uzależnione od różnych używek, przyjmują tożsamość ofiary, uporczywie poszukują zasad i odpowiedzi, unikają bliskości²⁹. Takie osoby są bardziej narażone na rozwój zaburzeń psychicznych oraz depresji³⁰. Każdy z wyżej wymienionych typów może wykazywać wzmożoną podatność na propagandowo-werbunkowe działania grup ekstremistycznych, które promują swoją agendę pod sztandarami przywracania porządku, wymierzania sprawiedliwości oraz działają, opierając się na wiktymizacji własnej grupy³¹.

Osoby z domów dysfunkcyjnych, dążąc do zredukowania negatywnych emocji, takich jak zagubienie, niepokój, niepewność czy bezradność, oraz uzyskania jakiegokolwiek trwałej odpowiedzi, mogą mieć wysoką potrzebę

²⁶ Tamże; J. Rolling i in., *Violent Radicalization and Post-traumatic Dissociation: Clinical Case of a Young Adolescent Girl Radicalized*, „Frontiers in Psychiatry”, 22 III 2022 r., <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsy.2022.793291/full> [dostęp: 18 VIII 2022].

²⁷ J. Rolling i in., *Violent Radicalization...*; S. Windisch i in., *Measuring the Extent...*, s. 11; G.C. Curtis, *Violence Breeds Violence – Perhaps?*, „American Journal of Psychiatry” 1963, t. 120, nr 4, s. 386–387; C. Widom, *Long-term Consequences of Child Maltreatment*, w: *Handbook of Child Maltreatment*, J. Korbin, R. Krugman (red.), Dordrecht 2014, s. 225–247.

²⁸ B. Kałdon, *Wybrane aspekty funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików w życiu społecznym*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2015, t. 36, nr 3, s. 97.

²⁹ Tamże, s. 96–97.

³⁰ H.H. Lee, J.A. Cranford, *Does resilience moderate the associations between parental problem drinking and adolescents' internalizing and externalizing behaviors? A study of Korean adolescents*, „Drug and Alcohol Dependence” 2008, t. 96, nr 3, s. 213–221; V.S.C. Pisinger, K. Bloomfeld, J.S. Tolstrup, *Perceived parental alcohol problems, internalizing problems and impaired parent-child relationships among 71 988 young people in Denmark*, „Addiction” 2016, t. 111, nr 11, s. 1966–1974.

³¹ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 966.

poznawczego domknięcia, tj. unikania potencjalnych niejasności. Wieloznaczność może bowiem wywoływać w nich dyskomfort³². W związku z tym mogą one poszukiwać porządku i struktur, co sprzyja wytwarzaniu stereotypów i schematów myślowych, selektywnemu doborowi informacji oraz budowaniu uproszczonego, ale przewidywalnego obrazu świata. Organizacje ekstremistyczne oferują autorytatywny obraz świata i klarowny system wartościowania tego, co złe i dobre, który takim osobom może wydawać się atrakcyjny.

Rodziny borykające się z uzależnieniem często nie spełniają swoich funkcji opiekuńczych i wychowawczych, między innymi nie zapewniają domownikom poczucia bezpieczeństwa oraz nie dostarczają pozytywnych wzorców reagowania na trudne przeżycia. W takiej sytuacji ruchy ekstremistyczne mogą stanowić zastępczy system wsparcia zaspokajający uniwersalne potrzeby³³, np. przez rekompensowanie braku opieki czy niesprawiedliwych warunków, w jakich człowiek był wychowywany³⁴. Jednocześnie promują postawy wzmacniające konflikt, prezentując kompromis, dialog jako zdradę i hipokryzję bądź w najlepszym wypadku – jako ułomność i słabość.

Wpływ na dzieci ma nie tylko sytuacja w domu, lecz także stygmatyzacja rodzin, w których używki doprowadziły do dysfunkcyjności. Jak wskazuje Emily Lowthian, dzieci mogą spotykać się z odrzuceniem i wyśmiewaniem przez grupy rówieśnicze. Prowadzi to do pogłębienia problemów z budowaniem trwałych i bliskich relacji z otoczeniem, braku zaufania do siebie, świata i innych. Dzieci z domów, w których istnieją problemy z nadużywaniem substancji psychoaktywnych, statystycznie mają gorsze oceny w szkole, częściej powtarzają klasy i są zawieszane w prawach ucznia oraz mają problemy z adaptacją wśród rówieśników. Może to przyczynić się do problemów ze znalezieniem zatrudnienia umożliwiającego

³² P. Stańczyk, *Teoria domknięcia poznawczego*, psyche.academy, <https://psyche.academy/psychologia-osobowosci/teoria-domkniecia-poznawczego/> [dostęp: 18 VIII 2022]; M. Kossowska, *Różnice indywidualne w potrzebie poznawczego domknięcia*, „Przegląd Psychologiczny” 2003, t. 46, nr 4, s. 355–373.

³³ P. Simi, K. Sporer, B. Bubolz, *Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: a life-course criminological approach*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2016, t. 53, nr 4, s. 1–28, https://www.researchgate.net/publication/291728185_Narratives_of_Childhood_Adversity_and_Adolescent_Misconduct_as_Precursors_to_Violent_Extremism_A_Life-Course_Criminological_Approach [dostęp: 18 VIII 2022].

³⁴ S. Windisch i in., *Measuring the Extent...*, s. 15.

zapewnienie satysfakcjonujących warunków bytowych w dorosłym życiu, co z kolei będzie pogłębiać frustrację i negatywny stosunek do otoczenia³⁵.

Przedłużona ekspozycja na stres bądź zaniedbanie we wczesnym dzieciństwie lub w okresie dojrzewania zwiększają ryzyko nadużywania alkoholu i substancji psychoaktywnych w późniejszym życiu³⁶. Dzieci wychowujące się w domach, w których są obecne negatywne wzorce spożywania alkoholu, znajdują się w podwyższonej grupie ryzyka związanego z uzależnieniem się. Traumatyczne doświadczenia z dzieciństwa i wczesnej młodości wynikające między innymi z nadużywania substancji psychoaktywnych przez członków rodziny mogą powodować podatność na naśladowanie zachowań najbliższego otoczenia i wczesnego rozpoczęcia przyjmowania substancji psychoaktywnych³⁷.

Przykładem tego, jaki wpływ na radykalizację może mieć wychowanie przez rodzica nadużywającego substancji psychoaktywnych, jest Saifiya Amira Shaikh (ur. w 1983 r.). Kobieta zaczęła przyjmować narkotyki już we wczesnej młodości, co było spowodowane dorastaniem w rodzinie z problemami alkoholowymi i narkotykowymi. Uzależnienie od narkotyków towarzyszyło jej przez kolejne lata. W 2007 r. Shaikh dokonała konwersji na islam. Odcięła się od rodziny i związała z niewielkim środowiskiem kobiet konwertytek w Londynie, które miały podobne doświadczenia. Shaikh próbowała walczyć ze swoim nałogiem, o czym świadczą między innymi poradniki i materiały, które oglądała w internecie³⁸. Nie była jednak w stanie poradzić sobie z uzależnieniem. W 2013 r. dokonała kradzieży i włamania, by zdobyć pieniądze na narkotyki. W 2015 r. została skazana za posiadanie heroiny. W tym samym czasie zaczęła utrzymywać kontakty z osobami o poglądach ekstremistycznych oraz oglądać w sieci materiały propagandowe Państwa Islamskiego. W październiku 2019 r. aresztowano ją pod zarzutem usiłowania dokonania ataku terrorystycznego. Nie została

³⁵ E. Lowthian, *The secondary harms of parental substance use on children's educational outcomes: a review*, „Journal of Child and Adolescent Trauma” 2022, t. 15, s. 513.

³⁶ D. Koehler, *Violent extremism, mental health...*

³⁷ A.M. Hussong i in., *Testing whether and when parent alcoholism uniquely affects various forms of adolescent substance use*, „Journal of Abnormal Child Psychology” 2012, t. 40, nr 8, s. 1265–1276; M. Frąckowiak, M. Motyka, *Charakterystyka problemów społecznych związanych z nadużywaniem alkoholu*, „Hygeia Public Health” 2015, t. 50, nr 2, s. 314–322.

³⁸ Tamże.

jednak przesłuchana od razu ze względu na zły stan spowodowany odstawieniem heroiny³⁹.

Można założyć, że podłożem radykalizacji Shaikh były traumy związane z dorastaniem w dysfunkcyjnej rodzinie, w której nadużywanie substancji psychoaktywnych było na porządku dziennym. Shaikh nie mogła szukać pomocy ani wśród członków rodziny, ani wśród umiarkowanych muzułmanów. Odpowiedzią na jej problemy okazał się ekstremizm islamiistyczny⁴⁰. W 2016 r. zaczęła kontaktować się z członkami Al-Muhajiroun⁴¹. Podczas rozmów oraz w przesyłanych treściach propagandowych Państwa Islamskiego przekazywali oni Shaikh jasne wytyczne i wskazywali kierunek, w którym powinna podążać.

W czasie radykalizacji Shaikh nie zaprzestała zażywania narkotyków, aż do momentu zatrzymania jej przez służby przed próbą dokonania ataku. Zaangażowanie w ekstremizm nie pomogło jej w pozbyciu się nałogu, ale można je postrzegać jako wyraz dążenia do uporządkowania życiowego chaosu. Shaikh dołączyła do grupy z jasno wytyczonymi celami i mającej określonych wrogów, w której mogła odegrać ważną rolę. W początkowym okresie swojej aktywności oglądała i rozpowszechniała w sieci materiały propagandowe, głównie w postaci filmów i grafik. Potem na szyfrowanych komunikatorach prowadziła grupy zrzeszające osoby o poglądach ekstremistycznych oraz sympatyków Państwa Islamskiego. Jej radykalizacja postępowała – zaczęła zachęcać przez internet do dokonywania zamachów w imieniu Państwa Islamskiego. W końcu Shaikh doszła do wniosku, że sama musi przeprowadzić atak, by – jak twierdziła – zemścić się na niewiernych⁴². Z treści przesyłanych przez nią w sieci oraz z rozmów ze śledczymi przeprowadzonych po zatrzymaniu wynika, że dokonując zamachu, chciała odpokutować za swoje grzechy (zażywanie narkotyków i związane z tym kradzieże i włamania) oraz trafić do nieba, ponieważ miała dosyć świata doczesnego⁴³. Shaikh wiedziała,

³⁹ D. Casciani, *Safiyya Shaikh: How undercover operation caught a drug addict jihadist*, BBC, 3 VII 2020 r., <https://www.bbc.com/news/uk-53264640> [dostęp: 18 VII 2022].

⁴⁰ Rezygnacja z używania w niniejszym artykule określenia „ekstremizm islamski” na rzecz „ekstremizm islamistyczny” jest celowym zabiegiem, podkreślającym związki wspomnianego ruchu ekstremistycznego z polityczną interpretacją tej religii.

⁴¹ Ekstremistyczny ruch islamistyczny, którego członkowie byli aktywni między innymi na terenie Wielkiej Brytanii (przyp. red.).

⁴² *Sentencing remarks: R v Safiyya Shaikh*, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/07/Sentencing-Remarks-R-v-Shaikh-FINAL-APPROVED.pdf> [dostęp: 18 VII 2022].

⁴³ D. Casciani, *Safiyya Shaikh:...*

że może zginąć podczas ataku, rozważała nawet użycie kamizelki wypełnionej materiałami wybuchowymi w celu uzyskania jak największej efektywności, tj. zmaksymalizowania liczby ofiar⁴⁴.

Uzależnienie od substancji psychoaktywnych jako czynnik generujący podatność na radykalizację

Nadużywanie substancji psychoaktywnych może generować podatność na radykalizację, przyspieszać i wzmacniać ten proces oraz sprawiać, że dana osoba stanie się celem werbowników organizacji ekstremistycznej⁴⁵. Wpływ nadmiernego stosowania używek na podatność na radykalizację może utrzymywać się również po wyjściu z nałogu⁴⁶. Nie jest zatem zaskakujące, że w biografiami ekstremistów często można znaleźć wzmianki na temat nadużywania przez nich alkoholu lub narkotyków przed radykalizacją bądź w jej trakcie. W Stanach Zjednoczonych ok. 23 proc. sprawców przestępstw motywowanych nienawiścią nadużywało substancji psychoaktywnych (w całej populacji USA jest to 8 proc.)⁴⁷. W opisanych już badaniach, którym poddano 44 białych suprematystów, stwierdzono, że 72 proc. spośród nich nadużywało narkotyków lub alkoholu, a 62 proc. rozpoczęło eksperymentowanie z używkami przed 16 rokiem życia⁴⁸.

W raporcie *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe*, w którym przeanalizowano charakter relacji między przestępstwami narkotykowymi (posiadanie, handel, używanie) a ekstremizmem, Rajan Basra wskazał, że dwie trzecie osób spośród 75 sprawców ataków islamistycznych w Europie przed radykalizacją zażywało narkotyki z różną intensywnością – od sporadycznego przyjmowania po uzależnienie. U pozostałych osób uzależnienie utrzymywało się również w czasie aktywności w ruchach radykalnych.

⁴⁴ *Sentencing remarks: R v Safiyya Shaikh...*

⁴⁵ L. Carlsson, *Substance use and violent extremism...*

⁴⁶ P. Simi i in., *Addicted to hate: identity residual among former white supremacists*, „American Sociological Review” 2017, t. 82, nr 6, https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/1003_OPSR_TP_Addicted-to-Hate_2017-508.pdf, s. 11 [dostęp: 18 VII 2022].

⁴⁷ M. Jensen, E. Yates, *A pathway approach to the study of bias crime offenders*, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2015 r., <https://www.start.umd.edu/research-projects/pathway-approach-study-bias-crime-offenders>, s. 16 [dostęp: 18 VIII 2022].

⁴⁸ P. Simi i in., *Trauma as a precursor...*, s. 1.

Ekstremiści nadużywali głównie narkotyków miękkich, rzadziej kokainy, heroiny czy ecstasy. Uzależnieniu od narkotyków często towarzyszyło uzależnienie od alkoholu, rzadziej od leków⁴⁹.

We wspomnianym już badaniu Herringtona poświęconym życiorysom 80 sprawców samobójczych zamachów terrorystycznych w Europie o podłożu islamistycznym⁵⁰ wykazano, że 74 proc. z nich nadużywało substancji psychoaktywnych. Jeśli weźmie się pod uwagę również sterydy anaboliczne, to ten odsetek wyniósł aż 80 proc.⁵¹ Co istotne, wszyscy sprawcy mający problem z używkami zaczęli je zażywać jeszcze przed rozpoczęciem procesu radykalizacji. Z grupy badanej przez Herringtona 69 proc. osób było uzależnionych od marihuany, a 31 proc. regularnie zażywało narkotyki twarde, m.in. heroinę i kokainę⁵². Próbą wykazania statystycznego wpływu alkoholu i substancji psychoaktywnych na radykalizację było również badanie przeprowadzone przez Marieke Liem, która przeanalizowała życiorysy działających w pojedynkę 98 sprawców zamachów terrorystycznych dokonanych w Europie w latach 2000–2016 (z uwzględnieniem wszystkich typów ataków). Tylko 21 proc.⁵³ z nich regularnie zażywało alkohol lub narkotyki⁵⁴.

⁴⁹ R. Basra, *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe...*, s. 18.

⁵⁰ Jak zauważa Herrington, terroryzm samobójczy (śmierć męczeńską) należy odróżnić od „klasycznego” terroryzmu, czyli takiego, w którym sprawca nie zakłada, że zginie w trakcie zamachu. Część sprawców tego rodzaju ataków miała w przeszłości myśli samobójcze. Takie zamachy stanowią niewielką część działań terrorystycznych w Europie, a „zwykłymi” terrorystami staje się niewielki procent lub nawet promil zradykalizowanych osób. Badanie Herringtona nie daje więc odpowiedzi na pytanie o wpływ nadużywania substancji psychoaktywnych na szeroko rozumianą radykalizację, pokazuje jednak, że w ostatnich latach zdecydowana większość zradykalizowanych islamistów, którzy zdecydowali się na przeprowadzenie w Europie zamachu samobójczego, miała w przeszłości problemy z nadużywaniem alkoholu lub narkotyków.

⁵¹ L. Herrington, *Understanding Islamist Terrorism in Europe...*, s. 4.

⁵² Tamże, s. 61.

⁵³ W grupie kontrolnej, którą dla porównania stanowili sprawcy „pospolitych” morderstw, wcześniejsze problemy z używkami miało aż 81 proc. osób. Czy to oznacza, że terroryści są czterokrotnie mniej podatni na uzależnienia od tego rodzaju środków niż mordercy? Zdaniem autorów artykułu nie można wyciągnąć takich wniosków na podstawie tego badania. Przeanalizowano bowiem zbyt małą liczbę życiorysów sprawców zamachów terrorystycznych, których pełne akta i dane zazwyczaj nie są tak łatwo dostępne jak w przypadku innych przestępców. Warto jednak zauważyć, że jest to kolejne opracowanie potwierdzające związek alkoholu i substancji psychoaktywnych z radykalizacją prowadzącą do terroryzmu.

⁵⁴ M. Liem i in., *European lone actor terrorists versus 'common' homicide offenders: An empirical analysis*, „Homicide Studies” 2018, t. 22, nr 1, s. 61.

Mimo że samo nadużywanie substancji psychoaktywnych nie prowadzi bezpośrednio do ekstremizmu, wiele skutków długotrwałego uzależnienia od używek pokrywa się z czynnikami radykalizacji. Uzależnienie od alkoholu i substancji psychoaktywnych, zwłaszcza długotrwałe, może przyczyniać się do stopniowego pogorszenia się stanu osoby borykającej się z nałogiem. Ten proces może zachodzić na wielu poziomach – emocjonalnym, psychicznym, intelektualnym, materialnym – oraz powodować i potęgować niepokój, dezorientację, izolację społeczną, lęki, jak również nasilać symptomy zaburzeń i chorób psychicznych. Naukowcy z Uniwersytetu w Sussex po przebadaniu 71 osób stwierdzili, że osoby nadużywające alkoholu statystycznie wykazują się niższym poziomem empatii – mogą mieć większe trudności ze współodczuwaniem bólu u innych w porównaniu z osobami żyjącymi w trzeźwości⁵⁵. Liczne badania potwierdzają, że wśród osób uzależnionych często są odnotowywane tendencje autodestrukcyjne i skłonność do zachowań ryzykownych i niebezpiecznych⁵⁶. Warto przy tym zwrócić uwagę na zwiększone prawdopodobieństwo współwystępowania nadużywania substancji psychoaktywnych oraz zaburzeń i chorób psychicznych – jakkolwiek ta zależność jest skomplikowana (zarówno w kontekście przyczynowo-skutkowym, jak i jako efekt tych samych genetycznych lub środowiskowych czynników ryzyka). Badania na temat zależności między radykalizacją a zdrowiem psychicznym przynoszą sprzeczne wnioski, niemniej zakłada się, że ruchy ekstremistyczne wykorzystują podatności wynikające z tego typu chorób i zaburzeń w celu skuteczniejszej manipulacji daną osobą⁵⁷.

Życie w nałogu może prowadzić do budowania dysfunkcyjnych relacji z otoczeniem – powodować izolację społeczną, utratę źródeł utrzymania. Uniemożliwienie funkcjonowania społecznego pogłębia deprywację emocjonalną i ekonomiczną osoby uzależnionej⁵⁸. Odczuwanie rzeczywistej deprywacji bądź deprywacji relatywnej, zarówno na poziomie indywidualnym, jak i zbiorowym, często jest impulsem do radykalizacji. Osoba

⁵⁵ Ch.L. Rae i in., *Differential brain responses for perception of pain during empathic response in binge drinkers compared to non-binge drinkers*, „NeuroImage: Clinical” 2020, t. 27, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213158220301595> [dostęp: 27 XII 2022].

⁵⁶ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 963; R. Durrant i in., *Drug use and addiction: evolutionary perspective*, „Australian and New Zealand Journal of Psychiatry” 2009, t. 43, nr 11, s. 1049–1056; M. Galanter, R. Castaneda, *Self-destructive behavior in the substance abuser*, „Psychiatric Clinics of North America” 1985, t. 8, nr 2, s. 251–261.

⁵⁷ *Multi-problem target group: the influence of mental health disorders...*

⁵⁸ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 966.

uzależniona nierzadko ma poczucie braku kontroli nad własnym losem oraz nie widzi możliwości zmian. Swoją sytuację może zacząć postrzegać przez pryzmat narracji ekstremistycznych, tj. jako wynikającą jedynie z przynależności do konkretnej grupy tożsamościowej. To wzbudza w niej poczucie niesprawiedliwości, frustrację, gniew na tych, których postrzega jako przyczyniających się do pozbawienia jej określonych dóbr⁵⁹. Odpowiadając na potrzeby osób doświadczających negatywnych konsekwencji uzależnienia, ruchy ekstremistyczne wykorzystują w swojej propagandzie treści, które sugerują, że podejmowane przez nie działania mają na celu przywrócenie kontroli, samodyscypliny, porządku i bezpieczeństwa. Życie w uzależnieniu wskazują jako domenę przeciwnika i efekt jego wrogich działań⁶⁰.

Świadomość negatywnych konsekwencji uzależnienia oraz trudności w wyjściu z nałogu mogą wywoływać poczucie żalu, utraty znaczenia, tożsamości, celu i przynależności. Pojawiająca się w takiej sytuacji wzmożona potrzeba odzyskania kontroli i znaczenia oraz chęć odkupienia mogą zwiększyć podatność danej osoby na ekstremizm⁶¹. Może on wówczas stanowić formę odwrócenia uwagi od nałogu, porządkować styl życia i wyznawane wartości. Wywołująca silne emocje działalność ekstremistyczna daje poczucie sensu, przynależności i walki o wartości wyższe, co stanowi atrakcyjną alternatywę dla uzależniania od alkoholu lub narkotyków. W 75 proc. przypadków (60 spośród 80 sprawców) przeanalizowanych przez Herringtona włączenie się w działalność ekstremistyczną wiązało się z zaprzestaniem zażywania używek⁶². Na przykład bracia Said i Chérif Kouachi, którzy w 2015 r. przeprowadzili atak na redakcję tygodnika „Charlie Hebdo”, zmagali się z traumą spowodowaną przede wszystkim nadużywaniem narkotyków i aktywnością kryminalną. W ekstremizm zaangażowali się w celu zmiany trybu życia i wyzwolenia z nałogu⁶³.

Bartosz Łoza i współautorzy zauważają, że osoba wychodząca z nałogu jest bardziej skłonna do nadgorliwego i misyjnego wyznawania określonych

⁵⁹ M. Obaidi i in., *Group-Based Relative Deprivation Explains Endorsement of Extremism Among Western-Born Muslims*, „Psychological Science” 2019, t. 30, nr 4, s. 596–605; R. Borum, *Understanding the Terrorist Mindset*, „FBI Law Enforcement Bulletin” 2003, t. 72, nr 7, s. 7–11.

⁶⁰ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 963–966.

⁶¹ Tamże, s. 16; K. Jaśko, G. LaFree, A. Kruglański, *Quest for Significance and Violent Extremism: The Case of Domestic Radicalization*, „Political Psychology” 2017, t. 38, nr 5.

⁶² L. Herrington, *Understanding Islamist Terrorism in Europe...*, s. 78.

⁶³ Tamże, s. 80.

ideologii, gdyż w ten sposób rekompensuje sobie brak wsparcia rodzinnego i zawodowego. Dotyczy to zwłaszcza tych ideologii, które przyczyniły się do utrzymania przez nią trzeźwości⁶⁴. Zasadniczo wszystkie programy leczenia uzależnień opierają się na określonych założeniach promujących życie wolne od używek (...) *poprzez usztywnienie postaw, ustanowienie granic i pilnujących je autorytetów, a czasem wprost – poprzez religię*⁶⁵.

Kolejna istotna kwestia to stygmatyzacja społeczna osób uzależnionych, która z jednej strony wzmaga negatywne konsekwencje choroby, a z drugiej czyni takie osoby łatwiejszym celem werbunkowym ruchów ekstremistycznych. Brak wsparcia ze strony społeczeństwa jest widoczny szczególnie w społeczności muzułmańskiej, w której zażywanie oraz uzależnienie od substancji psychoaktywnych stanowi tabu kulturowe i może prowadzić do całkowitego wykluczenia ze wspólnoty. Według najpowszechniejszych interpretacji Koranu alkohol i narkotyki są zakazane⁶⁶, a badania wskazują, że uzależnienia od substancji psychoaktywnych są częstsze wśród osób niez zaangażowanych religijnie⁶⁷. Wielu wyznawców islamu postrzega uzależnienie jako słabość wiary, a wiedza o tym, że uzależnienie to choroba wymagająca specjalistycznego leczenia, nie jest powszechna. Osoba borykająca się z nałogiem często jest więc piętnowana i uważana za grzesznika. Poczucie wykluczenia, braku przynależności i osamotnienia w życiu codziennym nabiera zatem również wymiaru duchowego⁶⁸.

W sytuacji wykluczenia przez wspólnotę atrakcyjną alternatywą może okazać się utożsamienie się z grupą o poglądach radykalnych bądź wstąpienie do niej. Zgodnie z większością radykalnych narracji islamistycznych nawrócenie się i odkupienie grzechów jest możliwe między innymi przez

⁶⁴ B. Łoza, P. Smolaga, M. Polikowska, *Zaburzenia psychiczne występujące po długotrwałej ekspozycji na narkotyki i alkohol*, „Neuropsychiatria. Przegląd Kliniczny” 2017, t. 9, nr 2, s. 45–53.

⁶⁵ Tamże, s. 51.

⁶⁶ Koran 5:90–91: „O wy, którzy wierzyacie! Wino, hazard, bożki i strzały wróżbiarskie to szkaradzieństwo dzieła Szatana. Zatem wystrzegajcie się ich wszystkich, aby dobrze się wam wiodło”. Za: *Święty Koran*, Islam International Publications Ltd 1996.

⁶⁷ L.A. Ghandour, E.G. Karam, W.E. Maalouf, *Lifetime alcohol use, abuse and dependence among university students in Lebanon: exploring the role of religiosity in different religious faiths*, „Addiction” 2009, t. 104, nr 6, s. 104; D.D. Chitwood, M.L. Weiss, C.G. Leukefeld, *A Systematic Review of Recent Literature on Religiosity and Substance Use*, „Journal of Drug Issues” 2008, t. 38, nr 3, s. 653–688; Z. Sanchez i in., *God Forbids or Mom Disapproves? Religious Beliefs That Prevent Drug Use Among Youth*, „Journal of Adolescent Research” 2011, t. 26, nr 5, s. 591–616.

⁶⁸ L. Herrington, *Understanding Islamist Terrorism in Europe...*, s. 58.

walkę zbrojną lub śmierć męczeńską w imię obrony islamu. Ekstremistyczne organizacje islamistyczne (zwłaszcza Państwo Islamskie) są pod tym względem bardzo inkluzywne i dołączenie do nich może być atrakcyjnym rozwiązaniem dla osoby poszukującej pomocy w rzuceniu nałogu, wsparcia i akceptacji grupy czy odkupienia swoich grzechów. Herrington twierdzi, że w przeanalizowanych przez niego przypadkach sprawców zamachów samobójczych o podłożu islamistycznym w Europie główną przyczyną radykalizacji i zaangażowania się w działalność terrorystyczną była chęć ucieczki od nałogu – zarówno fizyczna, jak i psychiczna (chęć odkupienia grzechów lub win)⁶⁹. Zdecydowana większość osób z badanej grupy przed rozpoczęciem działalności ekstremistycznej w ramach radykalnego islamu nie była religijna⁷⁰. Warto dodać, że jednym z głównych objawów cPTSD związanych z uzależnieniem są zaburzenia obsesyjno-kompulsywne. Pocucie winy, wstyd i wyrzuty sumienia z powodu wcześniejszych zachowań towarzyszących uzależnieniu mogą nasilać się wraz z zanurzaniem się w retoryce ruchów ekstremistycznych, które odrzucają używki. Dysonans poznawczy między starą a nową tożsamością może doprowadzić do kryzysu emocjonalnego, a w skrajnych przypadkach do zaakceptowania idei męczeństwa.

Samą identyfikację z określoną tożsamością ideologiczną można porównywać do uzależnienia. Zaangażowanie w ekstremizm, podobnie jak znajdowanie się pod wpływem substancji odurzającej, może być, w sposób świadomy lub nie, wykorzystywane do zagłuszania trudnych emocji⁷¹ bądź być wyrazem tożsamych potrzeb zwiększenia stymulacji⁷². Podobnie jak schematy wynikające z uzależnienia utrudniają wyjście z nałogu, tak schematy wynikające z aktywności w danym ruchu mogą utrudniać skuteczną i trwałą deradykalizację. W jednym i drugim przypadku zmianę dodatkowo komplikują społeczna stygmatyzacja i związany z nią brak alternatywnych grup wsparcia. Aktywność w ruchach ekstremistycznych wpływa na procesy poznawcze i emocjonalne również po deradykalizacji. Określone sytuacje życiowe (np. kontakt z przedstawicielem grupy uznawanej w okresie aktywności ekstremistycznej za wroga czy zobaczenie symbolu) mogą wyzwać w byłym ekstremiście myśli i emocje spójne z niegdyś wyznawaną

⁶⁹ Tamże, s. 115.

⁷⁰ Tamże, s. 57.

⁷¹ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 966.

⁷² Tamże.

ideologią. Ta reakcja może mieć także charakter fizjologiczny. Pete Simi i współautorzy opisują w swoim artykule historię byłego ekstremisty, który oglądając filmy historyczne i widząc na nich flagi ze swastyką, dostawał gęsiej skórki. Myśli o dawnej aktywności mogą być również przyczyną lęku, wstydu i obniżonego poczucia własnej wartości⁷³.

W tym miejscu warto przytoczyć historię Michaela Zehafa-Bibeau (ur. w 1982 r.), sprawcy zamachu z 2014 r. w Ottawie. Był on recydywistą, wielokrotnie notowanym między innymi za posiadanie narkotyków, jazdę pod wpływem alkoholu, kradzieże, rozboje, groźby, posługiwanie się fałszywymi dokumentami, naruszanie zasad zwolnienia warunkowego. Zehaf-Bibeau był uzależniony od wielu substancji, nie miał stałego miejsca zamieszkania ani stałej pracy i zapożyczał się u znajomych. Często werbalizował chęć rzucenia nałogu oraz podejmował liczne, ale nieskuteczne próby w tym kierunku, między innymi uczęszczał na terapię. Zehaf-Bibeau został wychowany w wierze katolickiej, na islam przeszedł w 2004 r., w trakcie pobytu w więzieniu. W kolejnych latach uczęszczał do różnych meczetów na terenie Kanady. Starał się wyjść z nałogu z pomocą religii i wspólnot funkcjonujących w ramach meczetów. Z uwagi na swoje niepokojące zachowanie nie uzyskał tam jednak pomocy, a z jednego z meczetów został nawet wydalony za krytykowanie działalności przywódców duchowych⁷⁴. Chcąc odciąć się od używek, Zehaf-Bibeau celowo trafił do więzienia. Niewysoki wyrok otrzymał za wejście do restauracji z zaostrzonym kijem i zażądanie wydania pieniędzy. Jak sam twierdził, pobyt w więzieniu miał być również formą pokuty za zażywanie narkotyków i (...) *zapłatą za grzechy z przeszłości*⁷⁵. Pomimo podejmowanych prób Zehaf-Bibeau nie był w stanie pozbyć się nałogu, a jego stan prawdopodobnie się pogarszał. Jeszcze w 2011 r., a więc na trzy lata przed atakiem, psychiatra nie stwierdził u niego poważnej choroby psychicznej (podejrzewano jedynie zaburzenia dwubiegunowe), a sąd uznał go za poczytalnego. Zehaf-Bibeau zaczął utrzymywać przez internet kontakt z człowiekiem skazanym za przestępstwa terrorystyczne oraz z osobą, która wyjechała do Syrii. Interesował się sytuacją w Syrii

⁷³ P. Simi i in., *Addicted to hate...*, s. 11.

⁷⁴ „*He said the devil is after him: What we know about Michael Zehaf-Bibeau*”, „The Sydney Morning Herald”, 23 X 2014 r., <https://www.smh.com.au/world/he-said-the-devil-is-after-him-what-we-know-about-michael-zehaf-bibeau-20141023-11alj.html> [dostęp: 18 VIII 2022].

⁷⁵ S. Ahmed, G. Botelho, *Who is Michael Zehaf-Bibeau, the man behind the deadly Ottawa attack?*, CNN, 23 X 2014 r., <https://edition.cnn.com/2014/10/22/world/canada-shooter/index.html> [dostęp: 18 VIII 2022]. Tłumaczenia w artykule pochodzą od autorów (przyp. red.).

i krajach ościennych. Miał nawet planować wyjazd i przyłączenie się do jednej z grup walczących przeciwko reżimowi Baszszara al-Asada. Świadkowie opowiadali o jego dziwnych zachowaniach. Zehaf-Bibeau rozmawiał sam ze sobą, mówił o siłach nadprzyrodzonych, rychłym końcu świata oraz twierdził, że gonią go demony⁷⁶. Bezskuteczna walka z nałogiem oraz coraz większe problemy psychiczne (wynikające m.in. z nadużywania narkotyków) spowodowały, że postanowił on dokonać zamachu terrorystycznego. Czynnikiem wyzwalającym mogła być również odmowa wydania mu (ze względów formalnych) libijskiego paszportu. Walka na Bliskim Wschodzie okazała się niemożliwa, podjął więc decyzję o dokonaniu zemsty na obywatelach Kanady, uznając ich za współodpowiedzialnych za cierpienia muzułmanów na Bliskim Wschodzie. Tuż przed przeprowadzeniem ataku nagrał telefonem komórkowym krótki film, w którym stwierdził między innymi, że: *Kanada oficjalnie stała się naszym wrogiem, ponieważ walczy oraz bombarduje naszych ludzi*⁷⁷.

Stosunek środowisk ekstremistycznych do substancji psychoaktywnych

Zdecydowana większość ruchów radykalnych w swojej oficjalnej narracji prezentuje jednoznacznie negatywny stosunek do używania substancji psychoaktywnych. Wykorzystuje w tym celu zarówno środki miękkie (materiały propagandowe), jak i działania twarde (wprowadzanie zakazu używania substancji psychoaktywnych na zajmowanych terytoriach czy samosądy na dealerach). Używki są wskazywane jako przyczyniające się do rozpadu ładu społecznego pożądanego przez ekstremistów bądź jako forma grzechu⁷⁸.

W propagandzie Państwa Islamskiego uzależnienie od alkoholu i narkotyków jest przedstawiane jako problem dotyczący członków grup obcych – obywateli państw zachodnich oraz muzułmanów nieprzestrzegających interpretacji religii promowanej przez tę organizację⁷⁹. Propaganda ta obfituje w relacje dotyczące operacji wymierzonych w handlarzy narkotyków oraz egzekucji dokonywanych na dealerach i osobach zażywiających

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ RCMP release video Michael Zehaf Bibeau made before attack on Ottawa, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=PjHZLWddysA> [dostęp: 18 VIII 2022].

⁷⁸ „Dabiq”, t. 11, s. 22.

⁷⁹ „Dabiq”, t. 12, s. 31.

używki. Równocześnie są publikowane biografie bojowników organizacji, którzy w przeszłości byli uzależnieni od narkotyków bądź handlowali nimi, a następnie się nawrócili. Na przykład w numerze 11 magazynu „Rumiyah” została opisana historia Macreme’a Abrougui alias Abu Mujahida al-Faransiego, który w przeszłości miał być liderem gangu narkotykowego⁸⁰. Państwo Islamskie krytykuje inne organizacje terrorystyczne za zbyt liberalne podejście do narkotyków. Na przykład w numerze 12 magazynu internetowego „Dabiq”, wykorzystywanego przez Państwo Islamskie do radykalizacji i rekrutacji, pojawia się wzmianka, że Al-Ka’ida nigdy w pełni nie zakazała khatu (narkotyku popularnego m.in. na południu Półwyspu Arabskiego) ze względu na rozbieżne opinie wśród islamskich uczonych i muftich na temat właściwego podejścia do tej rośliny⁸¹.

Anders Breivik w swoim manifestie *A European Declaration of Independence* z 2011 r. (opublikowanym pod pseudonimem Andrew Berwick) przedstawił handel narkotykami jako aktywność muzułmanów i organizacji muzułmańskich w Europie, które w ten sposób mają szkodzić niemuzułmanom i przyczyniać się do osłabiania społeczności białych Europejczyków⁸². Krytykował również system demokratyczny, w którym sprzedawcy narkotyków mają jego zdaniem takie same prawa wyborcze jak praworzadni obywatele, pomimo że są szkodliwi dla społeczeństwa⁸³. Był przeciwny regularnemu zażywaniu substancji psychoaktywnych. Przed dokonaniem ataku zachęcał jednak potencjalnych naśladowców do przyjęcia środków stymulujących, gdyż mogą one pozytywnie wpłynąć na procesy psychofizyczne.

Wzorując się między innymi na Breiviku Brenton Tarrant w swoim manifestie *The Great Replacement* (2019 r.) również skrytykował wpływ narkotyków na europejskie (rozumiane jako białe) społeczeństwo. Według niego używki wykorzystuje się między innymi do odwracania uwagi zażywających je osób od nihilizmu i stopniowego upadku tego, co postrzega on jako wartości kultury europejskiej⁸⁴. Podał przykłady międzynarodowych gwiazd muzyki popularnej (Madonna, Kurt Cobain, Freddie Mercury),

⁸⁰ *Among the believers are men: Abu Mujahid al-Faransi*, „Rumiyah”, nr 11, s. 44–52.

⁸¹ „Dabiq”, t. 12, s. 61.

⁸² A. Berwick, *A European Declaration of Independence*, [⁸³ Tamże, s. 746.](https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnxiemVpdmlrcnVzaW5mb3JtfGd4OjM5N-WYOMGjiYzAzYWY0N2E, s. 482 [dostęp: 18 VIII 2022].</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁸⁴ *The Great Replacement*,

które zażywały narkotyki oraz prowadziły bądź prowadzą według niego niemoralny tryb życia, a stanowią autorytety dla społeczeństwa, co ma przyczyniać się do jego rzekomej degeneracji. Co więcej, Tarrant zachęcał czytelników swojego manifestu do zabijania dealerów narkotyków, których nazywał przeciwnikami „naszej rasy”⁸⁵. Oskarżał ich przy tym o powodowanie corocznie dziesiątek tysięcy zgonów na świecie, niszczenie zdrowia, więzów rodzinnych, kultury, bogactwa i przyszłości białych Europejczyków.

Opisane powyżej przykłady narracji pokazują, że większość ideologii ekstremistycznych – jako wyraz pewnej wizji idealnego społeczeństwa – może być postrzegana przez osoby uzależnione jako atrakcyjna alternatywa. Ideologie te mogą wypełniać braki i wskazywać rozwiązania problemów spowodowanych wpływem substancji psychoaktywnej na zdrowie czy społeczne funkcjonowanie osoby uzależnionej. Ruchy terrorystyczne oferują klarowny system norm, moralne odkupienie przez działanie na rzecz wyższej sprawy i afirmują ideę duchowej odnowy – często niezależnie od doświadczeń z przeszłości⁸⁶. Jednocześnie funkcjonowanie w ich strukturach, zarówno online, jak i offline, zapewnia namiastkę społecznej akceptacji i sprawczości.

Niezależnie jednak od oficjalnych narracji ugrupowań ekstremistycznych zażywanie narkotyków i nadużywanie alkoholu przez ich członków jest powszechne⁸⁷. W przypadku niektórych środowisk już rekrutacja nowych zwolenników często odbywa się w miejscach, gdzie narkotyki i alkohol stanowią integralną część bycia w nich (np. środowiska kibicowskie). Chociaż historie byłych ekstremistów ze skrajnie prawicowych grup pokazują, że nadużywanie alkoholu przez ich członków może przyczyniać się do rezygnacji z dalszej aktywności w nich⁸⁸, to właśnie społeczny aspekt subkultury związany z przemocą i używkami bywa tym, co nowych

⁸⁵ Tamże, s. 59.

⁸⁶ Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 963; N. Schulten i in., *Radicalization, terrorism & psychopathology: State of affairs, gaps and priorities for future research*, University of Amsterdam - Faculty of Social and Behavioural Sciences, 2019 r., https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2397/2911_Summary_tcm28-373042.pdf?sequence=3&isAllowed=y [dostęp: 27 XII 2022].

⁸⁷ R.A. Brown i in., *Violent Extremism in America...*, s. 37.

⁸⁸ K. Barrelle, *Pro-integration: disengagement from and life after extremism*, „Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression” 2014, t. 7, nr 2.

rekrutów pociąga bardziej niż ideologia⁸⁹. Równocześnie, jak wskazuje Daniel Koehler, regularne nadużywanie substancji psychoaktywnych przez członków grup ekstremistycznych może być metodą radzenia sobie z piętnem społecznym i zmniejszania dysonansu poznawczego odczuwanego w związku ze stosowaną przemocą⁹⁰.

Mniej lub bardziej oficjalnemu przyzwoleniu na stosowanie używek przez członków organizacji ekstremistycznych może towarzyszyć zgoda na czerpanie korzyści materialnych z handlu narkotykami. Organizacje takie, jak: ISIS, Al-Ka'ida, Hezbollah, PKK, RIRA, Rewolucyjne Siły Zbrojne Kolumbii czy Talibowie w Afganistanie i Pakistanie⁹¹ to tylko wybrane przykłady grup, których działalność w zakresie dystrybucji nielegalnych substancji psychoaktywnych została udokumentowana. Z jednej strony osoby należące do organizacji ekstremistycznych i terrorystycznych mogą więc mieć styczność z używkami w związku z kryminalną aktywnością grupy w tym zakresie. Z drugiej strony osoby zaangażowane w produkcję lub handel narkotykami mogą być z tego powodu narażone na kontakt z przedstawicielami środowisk ekstremistycznych. Znane są przypadki osób skazanych między innymi za przestępstwa narkotykowe, które zradykalizowały się podczas pobytu w więzieniu i z kryminalistów stały się sprawcami zamachów⁹². Uzależnienie od narkotyków i handel nimi mogą zatem być powodem nawiązania kontaktu ze środowiskami przestępczymi lub ekstremistycznymi.

Przymowienie środków odurzających przed dokonaniem ataku

Sprawcy zamachów: w Berlinie w 2016 r. (Anis Amri), na lotnisku Orly w Paryżu w 2017 r. (Ziyed Ben Belgacem), w Hamburgu w 2017 r. (Ahmad Alhaw), w Marsylii w 2017 r. (Ahmed Hanachi) oraz w Carcassonne i Trèbes w 2018 r. (Redouane Lakdim) zażyli środki psychoaktywne na kilka, kilkanaście godzin przed przeprowadzeniem ataków. Stanowią oni 7 proc. spośród 75 sprawców, którzy dokonali zamachów o podłożu

⁸⁹ L. Carlsson, *Substance use and violent extremism...*, s. 6; D. Koehler, *Violent extremism, mental health...*, s. 10.

⁹⁰ D. Koehler, *Violent extremism, mental health...*, s. 13.

⁹¹ J.A. Piazza, *The illicit drug trade, counternarcotics strategies and terrorism*, „Public Choice” 2011, t. 149, nr 3–4, s. 297–314; C.P. Clarke, *Drugs & thugs: funding terrorism through narcotics trafficking*, „Journal of Strategic Security” 2016, t. 9, nr 3, s. 1–15.

⁹² Na przykład Anis Amri.

islamistycznym w Europie w latach 2012–2018⁹³. Breivik przed atakiem zażył kombinację efedryny, kofeiny i aspiryny. Seifeddine Rezgui, sprawca zamachu w Susie (Tunezja) w 2015 r., przyjął substancję, która miała zwiększyć jego poziom agresji i poprawić skupienie podczas ataku⁹⁴. Autorzy artykułu nie dysponują pełnymi danymi pozwalającymi stwierdzić, jak często w skali globalnej terroryści sięgają po środki odurzające przed dokonaniem aktu przemocy. W Europie i Stanach Zjednoczonych liczbę takich sprawców można szacować – na podstawie dostępnych opracowań – na co najmniej kilka procent⁹⁵.

Chociaż w artykułach publicystycznych pojawiają się sensacyjne nagłówki sugerujące powszechne korzystanie przez terrorystów z substancji psychoaktywnych⁹⁶, to prawdziwa skala tego zjawiska nie została oszacowana⁹⁷. Liczne doniesienia medialne wskazywały na używanie przez bojowników walczących w Syrii środka o nazwie Captagon, będącego pochodną amfetaminy o działaniu psychostymulującym, wzmacniającym koncentrację oraz wywołującym bezsenność i oderwanie emocjonalne. Zażywanie substancji psychoaktywnych o takim działaniu może być postrzegane jako przynoszące korzyści operacyjne i strategiczne. Zarówno w Syrii, jak i w innych regionach objętych działaniami zbrojnymi, gdzie aktywnie działają organizacje terrorystyczne, są rozpowszechnione również inne substancje psychoaktywne. Uczestnicy konfliktu zbrojnego mogą z nich korzystać między innymi w celu wzmocnienia organizmu, tłumienia stresu czy szybszej

⁹³ R. Basra, *Drugs and Terrorism:...*, s. 25.

⁹⁴ Tamże, s. 29.

⁹⁵ Analiza 119 ataków przeprowadzonych w latach 1990–2014 w Europie i Stanach Zjednoczonych przez sprawców, którzy działali w pojedynkę, wykazała, że 4,2 proc. z nich zażyło narkotyki lub piło alkohol bezpośrednio przed dokonaniem ataku. Zob. P. Gill, J. Horgan, P. Deckert, *Bombing Alone: Tracing the Motivations and Antecedent Behaviors of Lone-Actor Terrorists*, „Journal of Forensic Sciences” 2014, t. 59, nr 2, s. 430.

⁹⁶ F. Forsyth, *Terrorism attracts failures and losers, says Frederick Forsyth*, Express, 31 III 2017 r., <https://www.express.co.uk/comment/columnists/frederick-forsyth/786150/london-terror-attack-Terrorism-jihad-attracts-failures-losers-low-iq> [dostęp: 18 VIII 2022]; I. Firdous, *What goes into the making of a suicide bomber*, Tribune, 19 VII 2010 r., <https://tribune.com.pk/story/28976/what-goes-into-the-making-of-a-suicide-bomber> [dostęp: 18 VIII 2022]; N. Andruszko, *Biorą go walczący i cywile. Ten narkotyk przeobraża Syrię w narkopaństwo*, NO-IZZ, 10 VIII 2021 r., <https://noizz.pl/spoleczenstwo/ten-narkotyk-przeobraza-syrie-w-narko-panstwo-czym-jest-captagon/9vk1php> [dostęp: 18 VIII 2022].

⁹⁷ J. El Khoury, *The use of stimulants in the ranks of Islamic State: myth or reality of the Syrian conflict*, „Studies in Conflict & Terrorism” 2020, t. 43, nr 8, s. 679–687.

regeneracji po odniesieniu obrażeń⁹⁸. Alkohol i narkotyki upośledzają zdolność oceny sytuacji i tym samym zwiększają prawdopodobieństwo podejmowania ryzykownych zachowań oraz redukują zahamowania przed stosowaniem przemocy. Badania sugerują, że przyjmowanie niektórych substancji psychoaktywnych zwiększa prawdopodobieństwo stosowania przemocy⁹⁹, w tym również w kontekście konfliktu zbrojnego¹⁰⁰.

Zażywanie środków psychoaktywnych bezpośrednio przed dokonaniem aktu przemocy nie zawsze wiąże się z procesem radykalizacji sprawcy. Jest to już etap, na którym zradykalizowana osoba podejmuje decyzję o przeprowadzeniu ataku. Mimo że autorzy niniejszego artykułu bazują na niewystarczającej liczbie odpowiednich badań i danych, to analizowane przez nich studia przypadków wskazują, że przed dokonaniem ataku po środki psychoaktywne sięgnęli zarówno sprawcy nadużywający w przeszłości alkoholu i narkotyków, jak i ci, którzy nie mieli wcześniej problemów z używkami¹⁰¹. W przypadku tej pierwszej grupy często trudno stwierdzić, czy przyjęcie substancji psychoaktywnych na krótko przed dokonaniem aktu przemocy było celowe, czy też stanowiło kontynuację zachowań nałogowych lub było sposobem radzenia sobie w sytuacji stresowej wynikającym z uzależnienia. Część sprawców przyjmujących takie substancje przed atakiem robi to w sposób świadomy, aby wpłynąć w określony sposób na swój organizm. Mogą oni w ten sposób próbować tłumić strach, poczucie winy, obawy przed niepowodzeniem, niezdecydowanie czy brak przekonania o słuszności krzywdzenia innych¹⁰².

Zażywanie substancji psychoaktywnych przed dokonaniem zamachu ma być też sposobem na wzmocnienie psychiczne lub fizyczne sprawców – wytłumienie emocji i pobudzenie organizmu do działania, np. przez zwiększenie koncentracji, siły fizycznej, szybkości reakcji, odporności na ból.

⁹⁸ P. Khan, *This is your jihad on drugs*, War on Rocks, 7 III 2016 r., <https://warontherocks.com/2016/03/this-is-your-jihad-on-drugs/> [dostęp: 18 VIII 2022].

⁹⁹ S.M. Boles, K. Miotto, *Substance abuse and violence. A review of the literature*, „Aggression and Violent Behavior” 2003, t. 8, nr 2, s. 155–174.

¹⁰⁰ S.E. Cornell, *Narcotics and Armed Conflict: Interaction and Implications*, „Studies in Conflict and Terrorism” 2007, t. 30, nr 3, s. 207–227; T. Hecker, R. Haer, *Drugs boosting conflict? A micro-level test of the linkage between substance use and violence*, „Terrorism and Political Violence” 2014, t. 27, nr 2, s. 205–224.

¹⁰¹ Amri nadużywał narkotyków, Bissonnette – alkoholu. Breivik nie był uzależniony i nie nadużywał substancji psychoaktywnych.

¹⁰² Z. Al-Attar, *Severe Mental Disorder and Terrorism...*, s. 966.

Breivik przyjął kombinację efedryny, kofeiny i aspiryny¹⁰³, aby być skuteczniejszym. Zgodnie z opinią biegłego podczas dokonywania ataku był on pod wpływem substancji stymulującej centralny układ nerwowy, której działanie można porównać do przyjęcia 10–30 mg amfetaminy¹⁰⁴. W swoim manifestie zamachowiec opisał optymalny, jego zdaniem, proces przygotowania się do zamachu. Polega on między innymi na ćwiczeniu na siłowni¹⁰⁵, przyjmowaniu sterydów anabolicznych¹⁰⁶ oraz zażyciu krótko przed atakiem wspomnianych środków stymulujących. Breivik podkreślił, że takiej mieszanki nie można przyjmować regularnie, gdyż organizm może się do niej przyzwyczaić i wtedy efekty będą słabsze¹⁰⁷.

Zażycie substancji psychoaktywnej przed przeprowadzeniem ataku terrorystycznego może również stanowić kontynuację zachowań osoby uzależnionej lub regularnie przyjmującej takie substancje. Bissonnette, zmagający się z problemami z alkoholem już kilka lat przed zamachem, w dniu ataku od godzin południowych spożywał sake, a na kilka minut przed strzelaniną wypił jeszcze drink w puszcze. Zgodnie z ustaleniami śledczych i zeznaniami samego Bissonnette'a alkohol nie wpłynął na jego motywację czy świadomość, a jedynie miał obniżyć poziom empatii i zahamowań¹⁰⁸. Podobnie regularnie zażywający marihuanę i kokainę Amri miał być w dniu zamachu, zgodnie z wynikami sekcji zwłok, pod wpływem narkotyków¹⁰⁹. Nie udało się jednak stwierdzić, jaki wpływ miało ich zażycie, ponieważ po dokonaniu zamachu Amri uciekł. Cztery dni później został zastrzelony w Mediolanie przez włoskich policjantów.

¹⁰³ W Norwegii i między innymi w Stanach Zjednoczonych takie połączenie substancji jest uznawane za nielegalne. Bywa wykorzystywane przez kulturystów jako stymulant oraz środek do szybkiego spalania tkanki tłuszczowej.

¹⁰⁴ <https://web.archive.org/web/20150724210028/https://lovdata.no/static/file/834/toslo-2011-188627-24e.pdf> [dostęp: 18 VIII 2022].

¹⁰⁵ A. Berwick, *A European Declaration of Independence...*, s. 892.

¹⁰⁶ Tamże, s. 896.

¹⁰⁷ Tamże, s. 897.

¹⁰⁸ R. c. Bissonnette, 2019 QCCS 354 (CanLII)...

¹⁰⁹ R. Basra, *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe...*, s. 26.

Podsumowanie

Znaczny odsetek sprawców zamachów terrorystycznych dokonanych w ostatnich latach stanowiły osoby uzależnione lub nadużywające substancji psychoaktywnych. Po przeanalizowaniu życiorysów sprawców ataków można wysnuć przypuszczenie, że traumy doznane w dzieciństwie, spowodowane m.in. nadużywaniem substancji psychoaktywnych przez członków najbliższej rodziny, jak również problemy z używkami będące udziałem samych sprawców mogą być doświadczeniem sprzyjającym przyjęciu ekstremistycznej wizji świata.

Uzależnienie od substancji psychoaktywnych lub ich nadużywanie może przyczynić się do pogorszenia jakości życia na wielu płaszczyznach – zdrowotnej, emocjonalnej, ekonomicznej. Istnieją dwie główne przyczyny, dla których osoba uzależniona może być bardziej podatna na wpływ narracji prowadzących do radykalizacji czy werbunek do organizacji terrorystycznej. Po pierwsze, długotrwałe stosowanie substancji psychoaktywnych może mieć negatywny wpływ na zdolności poznawcze. Może to powodować większą podatność takiej osoby na manipulację oraz słabszą umiejętność krytycznej oceny radykalnych treści, z którymi się spotyka. Po drugie, osobie borykającej się z problemami wynikającymi z uzależnienia narracja ruchów ekstremistycznych może wydawać się atrakcyjna, ponieważ tłumaczy indywidualne niepowodzenia jako skutek działań wrogich grup. Organizacje ekstremistyczne mogą również oferować bezpośrednie wsparcie materialne i duchowe.

Można więc stwierdzić, że skutki uzależnienia od alkoholu i narkotyków częściowo pokrywają się z zidentyfikowanymi podatnościami na radykalizację. Ta korelacja nie oznacza jednak związku przyczynowo-skutkowego i fakt nadużywania lub uzależnienia od substancji psychoaktywnych nie powinien być traktowany jako wskaźnik radykalizacji. Omawiana zależność powinna stać się przedmiotem dalszych badań jakościowych i ilościowych, które umożliwią postawienie bardziej precyzyjnych tez, w tym uwzględniających różnicowanie geograficzne. Badania powinny objąć również analizę biograficzną, z uwzględnieniem dzieciństwa, wczesnej młodości oraz wątków rodzinnych danej osoby.

Używki mają wpływ na funkcjonowanie nie tylko radykalizujących się osób, lecz także organizacji ekstremistycznych i terrorystycznych. Uzależnienie od substancji psychoaktywnych bądź zaangażowanie w handel nimi może bezpośrednio lub pośrednio prowadzić do kontaktu ze środowiskami radykalnymi, jak również stanowić motywację do zaangażowania się

w działania ekstremistyczne, a w skrajnych przypadkach przyczynić się do podjęcia przez daną osobę decyzji o przeprowadzeniu zamachu terrorystycznego. Terroryzm, a zwłaszcza terroryzm męczeński, może być sposobem na wyzwolenie się z nałogu i chaotycznego trybu życia spowodowanego między innymi nadużywaniem substancji psychoaktywnych. Działalność w ramach organizacji ekstremistycznej (również terrorystyczna) jest przedstawiana przez jej członków jako forma odkupienia win i błędów, a dla osoby wierzącej może być rodzajem pokuty za grzechy.

W kontekście używek jako katalizatora radykalizacji warto również zwrócić uwagę na problem, jakim jest zjawisko radykalizacji w więzieniach. W analizowanych biografiach sprawców ataków niejednokrotnie pojawiały się informacje, że ulegli jej podczas odbywania kary za drobne przestępstwa narkotykowe. To zagrożenie powinno być brane pod uwagę przy kreowaniu polityki antynarkotykowej oraz tworzeniu programów zapobiegania i przeciwdziałania radykalizacji w zakładach karnych.

Zażywanie substancji psychoaktywnych i handel nimi jest i najprawdopodobniej nadal będzie ważnym wątkiem znacznej części narracji ekstremistycznych – niezależnie od nurtu i podłoża (politycznego, religijnego czy ideologicznego). Tworzy on bowiem pozory moralnej wyższości ekstremistów promujących życie w czystości i jednocześnie jest wykorzystywany do formułowania oskarżeń wobec grup obcych przedstawianych jako odpowiedzialne za uzależnienia.

W dyskusji na temat zapobiegania terroryzmowi nie należy zatem pomijać problemu nadużywania substancji psychoaktywnych. Szerokie podejście do prewencji terrorystycznej powinno zakładać również działania mające na celu minimalizowanie negatywnego wpływu zjawisk, mogących tworzyć podatności na narracje sprzyjające radykalizacji. Jako obszar takich działań należy wskazać między innymi zdrowie publiczne – w tym zapobieganie uzależnieniom, leczenie ich oraz przeciwdziałanie im. Radykalizacja może być jednym z wielu wtórnych negatywnych skutków uzależnień, chociaż ta zależność nie jest bezpośrednia i prosta – skutki uzależnień to często czynniki zwiększające podatność na radykalizację.

Z perspektywy prewencji radykalizacji, stanowiącej bardzo ważny element prewencji terrorystycznej, potrzebne jest poszerzenie świadomości społecznej na temat wpływu niekorzystnych zjawisk z obszaru zdrowia publicznego na powstawanie podatności na radykalizację. W działaniach edukacyjnych powinno się zwracać uwagę także na problem stygmatyzacji w społeczeństwie osób uzależnionych. Uzależnienie od substancji

psychoaktywnych to choroba. Jej destrukcyjne skutki (a tym samym czynniki sprzyjające radykalizacji) są wzmacniane przez negatywny odbiór społeczny osób nią dotkniętych, które w związku z tym nie otrzymują odpowiedniego wsparcia. Istnieje zatem potrzeba podejmowania działań na poziomie lokalnych społeczności, w tym wspólnot religijnych, gdyż mogą one odegrać bardzo ważną rolę w ochronie jednostki przed wpływem propagandy ekstremistycznej. Omówione w artykule przypadki sprawców ataków terrorystycznych pokazują bowiem, że doświadczanie wykluczenia z powodu nałogu może prowadzić do ekstremizmu.

Bibliografia

Al-Attar Z., *Severe Mental Disorder and Terrorism: When Psychosis, PTSD and Addictions Become a Vulnerability*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2020, t. 31, nr 6, s. 950–970.

Among the believers are men: Abu Mujahid al-Faransi, „Rumiyah”, nr 11, s. 44–52.

Barrelle K., *Pro-integration: disengagement from and life after extremism*, „Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression” 2014, t. 7, nr 2.

Boles S.M., Miotto K., *Substance abuse and violence. A review of the literature*, „Aggression and Violent Behavior” 2003, t. 8, nr 2, s. 155–174.

Borum R., *Understanding the Terrorist Mindset*, „FBI Law Enforcement Bulletin” 2003, t. 72, nr 7, s. 7–11.

Chitwood D.D., Weiss M.L., Leukefeld C.G., *A Systematic Review of Recent Literature on Religiosity and Substance Use*, „Journal of Drug Issues” 2008, t. 38, nr 3, 653–688.

Clarke C.P., *Drugs & thugs: funding terrorism through narcotics trafficking*, „Journal of Strategic Security” 2016, t. 9, nr 3, s. 1–15.

Cornell S.E., *Narcotics and Armed Conflict: Interaction and Implications*, „Studies in Conflict and Terrorism” 2007, t. 30, nr 3, s. 207–227.

Curtis G.C., *Violence Breeds Violence – Perhaps?*, „American Journal of Psychiatry” 1963, t. 120, nr 4, s. 386–387.

„Dabiq”, t. 11, t. 12.

Durrant R. i in., *Drug use and addiction: evolutionary perspective*, „Australian and New Zealand Journal of Psychiatry” 2009, t. 43, nr 11, s. 1049–1056.

El Khoury J., *The use of stimulants in the ranks of Islamic State: myth or reality of the syrian conflict*, „Studies in Conflict & Terrorism” 2020, t. 43, nr 8, s. 679–687.

Frąckowiak M., Motyka M., *Charakterystyka problemów społecznych związanych z nadużywaniem alkoholu*, „Hygeia Public Health” 2015, t. 50, nr 2, s. 314–322.

Galanter M., Castaneda R., *Self-destructive behavior in the substance abuser*, „Psychiatric Clinics of North America” 1985, t. 8, nr 2, s. 251–261.

Ghandour L.A., Karam E.G., Maalouf W.E., *Lifetime alcohol use, abuse and dependence among university students in Lebanon: exploring the role of religiosity in different religious faiths*, „Addiction” 2009, t. 104, nr 6, s. 940–948.

Gill P., Corner E., *There and Back again: The study of mental disorder and terrorist involvement*, „American Psychologist” 2017, t. 72, nr 3, s. 231–241.

Gill P., Horgan J., Deckert P., *Bombing Alone: Tracing the Motivations and Antecedent Behaviors of Lone-Actor Terrorists*, „Journal of Forensic Sciences” 2014, t. 59, nr 2, s. 425–435.

Hecker T., Haer R., *Drugs boosting conflict? A micro-level test of the linkage between substance use and violence*, „Terrorism and Political Violence” 2014, t. 27, nr 2, s. 205–224.

Herrington L., *Understanding Islamist Terrorism in Europe: Drugs, Jihad and the Pursuit of Martyrdom*, London 2022.

Hussong A.M. i in., *Testing whether and when parent alcoholism uniquely affects various forms of adolescent substance use*, „Journal of Abnormal Child Psychology” 2012, t. 40, nr 8, s. 1265–1276.

Jaśko K., LaFree G., Kruglański A., *Quest for Significance and Violent Extremism: The Case of Domestic Radicalization*, „Political Psychology” 2017, t. 38, nr 5, s. 815–831.

Kaldon B., *Wybrane aspekty funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików w życiu społecznym*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2015, t. 36, nr 3, s. 95–106.

Koehler D., *Violent extremism, mental health and substance abuse among adolescents: towards a trauma psychological perspective on violent radicalization and deradicalization*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2020, t. 31, nr 3, s. 455–472.

Kossowska M., *Różnice indywidualne w potrzebie poznawczego domknięcia*, „Przegląd Psychologiczny” 2003, t. 46, nr 4, s. 355–373.

Lee H.H., Cranford J.A., *Does resilience moderate the associations between parental problem drinking and adolescents’ internalizing and externalizing behaviors? A study of Korean adolescents*, „Drug and Alcohol Dependence” 2008, t. 96, nr 3, s. 213–221.

Liem M. i in., *European lone actor terrorists versus ‘common’ homicide offenders: An empirical analysis*, „Homicide Studies” 2018, t. 22, nr 1, s. 45–69.

Lowthian E., *The secondary harms of parental substance use on children’s educational outcomes: a review*, „Journal of Child and Adolescent Trauma” 2022, t. 15, s. 511–522.

Łoza B., Smolaga P., Polikowska M., *Zaburzenia psychiczne występujące po długotrwałej ekspozycji na narkotyki i alkohol*, „Neuropsychiatria. Przegląd Kliniczny” 2017, t. 9, nr 2, s. 45–53.

Misiak B. i in., *A systematic review on the relationship between mental health, radicalization and mass violence*, „European Psychiatry” 2019, t. 56, nr 1, s. 51–59.

Noor M. i in., *‘Terrorist’ or ‘mentally ill’: motivated biases rooted in partisanship shape attributions about violent actors*, „Social Psychological and Personality Science” 2019, t. 10, nr 4, s. 485–493.

Obaidi M. i in., *Group-Based Relative Deprivation Explains Endorsement of Extremism Among Western-Born Muslims*, „Psychological Science” 2019, t. 30, nr 4, s. 596–605.

Oppetit A. i in., *Do radicalized minors have different social and psychological profiles from radicalized adults?*, „Frontiers in Psychiatry” 2019, t. 10.

Piazza J.A., *The illicit drug trade, counternarcotics strategies and terrorism*, „Public Choice” 2011, t. 149, nr 3–4, s. 297–314.

Pisinger V.S.C., Bloomfeld K., Tolstrup J.S., *Perceived parental alcohol problems, internalizing problems and impaired parent – child relationships among 71 988 young people in Denmark*, „Addiction” 2016, t. 111, nr 11, s. 1966–1974.

Sanchez Z. i in., *God Forbids or Mom Disapproves? Religious Beliefs That Prevent Drug Use Among Youth*, „Journal of Adolescent Research” 2011, t. 26, nr 5, s. 591–616.

Święty Koran, Islam International Publications Ltd 1996.

Terzis G., *Media Stereotypes of Terrorism*, w: *Exchanging Terrorism Oxygen for Media Airwaves: The Age of Terroredia*, M. Eid (red.), Ottawa 2014, s. 96–108.

Weenink W., *Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files*, „Perspectives on Terrorism” 2005, t. 9, nr 2, s. 17–33.

Widom C., *Long-term Consequences of Child Maltreatment*, w: *Handbook of Child Maltreatment*, J. Korbin, R. Krugman (red.), Dordrecht 2014, s. 225–247.

Źródła internetowe

Ahmed S., Botelho G., *Who is Michael Zehaf-Bibeau, the man behind the deadly Ottawa attack?*, CNN, 23 X 2014 r., <https://edition.cnn.com/2014/10/22/world/canada-shooter/index.html> [dostęp: 18 VIII 2022].

Andruszko N., *Biorą go walczący i cywile. Ten narkotyk przeobraża Syrię w narkopanstwo*, NOIZZ, 10 VIII 2021 r., <https://noizz.pl/spoleczenstwo/ten-narkotyk-przeobraza-syrie-w-narko-panstwo-czym-jest-captagon/9vk1php> [dostęp: 18 VIII 2022].

Basra R., *Drugs and Terrorism: The Overlaps in Europe*, ICSR Team, 26 XI 2019 r., <https://icsr.info/2019/11/26/drugs-and-terrorism-the-overlaps-in-europe/> [dostęp: 18 VIII 2022].

Berwick A., *A European Declaration of Independence*, <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbXicmVpdmlrcnVzaW5mb3JtfG-d40jM5NWY0MGJiYzAzYWY0N2E> [dostęp: 18 VIII 2022].

Brown R.A. i in., *Violent Extremism in America. Interviews with Former Extremists and Their Families on Radicalization and Deradicalization*, RAND Corporation, 2021 r., https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1071-1.html, s. 39 [dostęp: 8 VIII 2022].

Brown R.A., Rajeev R., Helmus T.C., *What Prevention and Treatment of Substance Use Disorder Can Tell Us About Addressing Violent Extremism*, RAND Corporation, 2022 r., <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA1071-1.html> [dostęp: 18 VIII 2022].

Carlsson L., *Substance use and violent extremism*, Radicalisation Awareness Network, 2021 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/publications/substance-use-and-violent-extremism_en [dostęp: 18 VIII 2022].

Casciani D., *Safiyya Shaikh: How undercover operation caught a drug addict jihadist*, BBC, 3 VII 2020 r., <https://www.bbc.com/news/uk-53264640> [dostęp: 18 VIII 2022].

Firdous I., *What goes into the making of a suicide bomber*, Tribune, 19 VII 2010 r., <https://tribune.com.pk/story/28976/what-goes-into-the-making-of-a-suicide-bomber> [dostęp: 18 VIII 2022].

Forsyth F., *Terrorism attracts failures and losers, says Frederick Forsyth*, Express, 31 III 2017 r., <https://www.express.co.uk/comment/columnists/frederick-forsyth/786150/london-terror-attack-Terrorism-jihad-attracts-failures-losers-low-iq> [dostęp: 18 VIII 2022].

'He said the devil is after him': What we know about Michael Zehaf-Bibeau, „The Sydney Morning Herald”, 23 X 2014 r., <https://www.smh.com.au/world/he-said-the-devil-is-after-him-what-we-know-about-michael-zehafbibeau-20141023-11alj.html> [dostęp: 18 VIII 2022].

Hohol M., Brożek B., *Homo fundamentalis*, „Znak”, luty 2016 r., <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/homo-fundamentalis/> [dostęp: 18 VIII 2022].

<https://web.archive.org/web/20150724210028/https://lovdata.no/static/file/834/toslo-2011-188627-24e.pdf> [dostęp: 18 VIII 2022].

<https://www.kbpn.gov.pl/portal?id=112184> [dostęp: 18 VIII 2022].

Jensen M., Yates E., *A pathway approach to the study of bias crime offenders*, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2015 r., <https://www.start.umd.edu/research-projects/pathway-approach-study-bias-crime-offenders> [dostęp: 18 VIII 2022].

Khan P., *This is your jihad on drugs*, War on Rocks, 7 III 2016 r., <https://warontherocks.com/2016/03/this-is-your-jihad-on-drugs/> [dostęp: 18 VIII 2022].

Litmanovitz Y. i in., *What are the social, economic, psychological and environmental risk factors that lead to radicalization and recruitment to terrorism?*, The Campbell Collaboration, 2017 r., https://campbellcollaboration.org/media/k2/attachments/CCJG_Litmanovitz_Title.pdf [dostęp: 18 VIII 2022].

Lynch L.E., Mason K.V., Rodriguez N., *Radicalization and Violent Extremism: Lessons Learned From Canada, the U.K. and the U.S.*, National Institute of Justice, 2015 r., <https://nij.ojp.gov/library/publications/radicalization-and-violent-extremism-lessons-learned-canada-uk-and-us-meeting> [dostęp: 18 VIII 2022].

Multi-problem target group: the influence of mental health disorders and substance abuse on Exit work, Radicalisation Awareness Network, 2018 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-03/exit_hsc_paper_joint_meeting_vienna_07112018_en.pdf [dostęp: 18 VIII 2022].

Narkotyki, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, 25 X 2010 r., <https://www.kbpn.gov.pl/portal?id=112184> [dostęp: 18 VIII 2022].

Pisoiu D., Zick A., Srowig F., *Factors of Individual Radicalization into Extremism, Violence and Terror – the German Contribution in a Context*, „International Journal of Conflict and Violence” 2020, t. 14, nr 2, <https://www.ijcv.org/index.php/ijcv/article/view/3803> [dostęp: 18 VIII 2022].

PTSD, trauma, stress and the risk of (re)turning to violence, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files_en?file=2020-09/ran_h-sc_ptsd_trauma_stress_risk_re-turning_violence_lisbon_10-11_04_2018_en.pdf [dostęp: 8 VIII 2022].

Rae Ch.L. i in., *Differential brain responses for perception of pain during empathic response in binge drinkers compared to non-binge drinkers*, „NeuroImage: Clinical” 2020, t. 27, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213158220301595> [dostęp: 27 XII 2022].

R. c. Bissonnette, 2019 QCCS 354 (CanLII), <https://canlii.ca/t/j1672> [dostęp: 18 VIII 2022].

RCMP release video Michael Zehaf Bibeau made before attack on Ottawa, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=PjHZLWddysA> [dostęp: 18 VIII 2022].

Reiter J., Doosje B., Fedds A.R., *Radicalization and Deradicalization: A qualitative analysis of parallels in relevant risk factors and trigger factors*, 2021 r., <https://psyarxiv.com/yne3v/> [dostęp: 27 XII 2022].

Rolling J. i in., *Violent Radicalization and Post-traumatic Dissociation: Clinical Case of a Young Adolescent Girl Radicalized*, „Frontiers in Psychiatry”, 22 III 2022 r., <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsy.2022.793291/full> [dostęp: 18 VIII 2022].

Schulten N. i in., *Radicalization, terrorism & psychopathology: State of affairs, gaps and priorities for future research*, University of Amsterdam - Faculty of Social and Behavioural Sciences, 2019 r., https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2397/2911_Summary_tcm28-373042.pdf?sequence=3&isAllowed=y [dostęp: 27 XII 2022].

Sentencing remarks: R v Safiyya Shaikh, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/07/Sentencing-Remarks-R-v-Shaikh-FINAL-APPROVED.pdf> [dostęp: 18 VIII 2022].

Siaw M., *Trauma-informed Approach in Countering Violent Extremism*, INITIATE.MY, 1 IV 2022 r., <https://initiate.my/trauma-informed-approach-in-preventing-violent-extremism-and-rehabilitating-and-reintegrating-violent-extremists/> [dostęp: 18 VIII 2022].

Sieckelinck S., Gielen A., *Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation*, Radicalisation Awareness Network, kwiecień 2018 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files_en?file=2020-09/ran_paper_protective_factors_042018_en.pdf [dostęp: 18 VIII 2022].

Simi P. i in., *Addicted to hate: identity residual among former white supremacists*, „American Sociological Review” 2017, t. 82, nr 6, https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/1003_OPSR_TP_Addicted-to-Hate_2017-508.pdf [dostęp: 18 VII 2022].

Simi P. i in., *Trauma as a precursor to violent extremism*, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, kwiecień 2015 r., <https://www.start.umd.edu/publication/trauma-precursor-violent-extremism> [dostęp: 27 XII 2022].

Simi P., Sporer K., Bubolz B., *Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: a life-course criminological approach*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2016, t. 53, nr 4, s. 1–28, https://www.researchgate.net/publication/291728185_Narratives_of_Childhood_Adversity_and_Adolescent_Misconduct_as_Precursors_to_Violent_Extremism_A_Life-Course_Criminological_Approach [dostęp: 18 VIII 2022].

Stańczyk P., *Teoria domknięcia poznawczego*, psyche.academy, <https://psyche.academy/psychologia-osobowosci/teoria-domkniecia-poznawczego/> [dostęp: 18 VIII 2022].

The Center for the Study of Trauma and Radicalization, <https://thecstr.org/mission> [dostęp: 18 VIII 2022].

The Great Replacement, https://img-prod.ilfoglio.it/userUpload/The_Great_Replacementconvertito.pdf [dostęp: 18 VIII 2022].

Vergani M. i in., *The three Ps of radicalisation: Push, pull and personal. A systematic scoping review of the scientific evidence about radicalisation into violent extremism*, „Studies in Conflict and Terrorism” 2018, t. 43, nr 10, https://www.researchgate.net/publication/326585283_The_3_Ps_of_radicalisation_push_pull_and_personal_A_systematic_scoping_review_of_the_scientific_evidence_about_radicalisation_into_violent_extremism [dostęp: 27 XII 2022].

Windisch S. i in., *Measuring the Extent and Nature of Adverse Childhood Experiences (ACE) among Former White Supremacists*, „Terrorism and Political Violence” 2020, t. 34, nr 6, https://www.researchgate.net/publication/342052130_Measuring_the_Extent_and_Nature_of_Adverse_Childhood_Experiences_ACE_among_Former_White_Supremacists [dostęp: 18 VIII 2022].

Dominika Pacholska

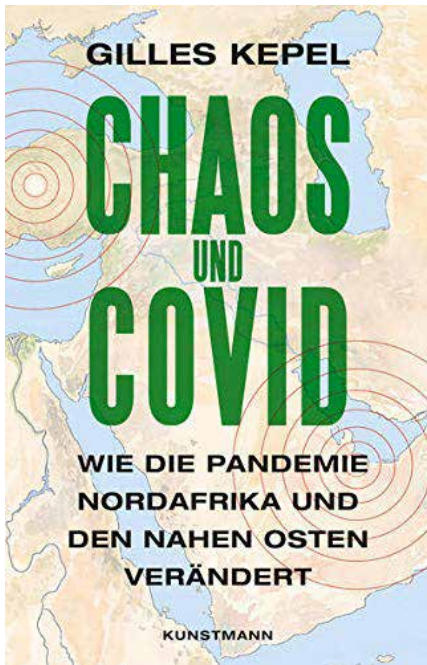
Analityk zagrożeń terrorystycznych i szkoleniowiec w Centrum Prewencji Terrorystycznej Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Zajmuje się zagadnieniami związanymi z przeciwdziałaniem i rozpoznawaniem radykalizacji oraz polityką informacyjną w kontekście przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym.

Tadeusz Wojciechowski

Analityk i szkoleniowiec w zakresie prewencji terrorystycznej. Zajmuje się zagadnieniami związanymi z radykalizacją prowadzącą do terroryzmu oraz propagandą ekstremistyczną, a także polityką informacyjną i komunikacją strategiczną w kontekście przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym.

KATARZYNA MANISZEWSKA

Recenzja książki: Gilles Kepel, *Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert*¹

Gilles Kepel (ur. w 1955 r. w Paryżu) to francuski socjolog, politolog, profesor w Instytucie Nauk Politycznych w Paryżu (fr. Institut d'études politiques de Paris) i autor licznych publikacji. Jest uważany za jednego z najważniejszych socjologów we Francji i wybitnego eksperta ds. problematyki islamu, a jego komentarze eksperckie często są przytaczane w mediach. W Polsce ukazała się między innymi jego głośna książka *Zemsta Boga* (wyd. francuskie w 1991 r., polskie – w 2010 r.).

Recenzowana książka nie jest dostępna (w czasie przygotowywania niniejszej recenzji, tj. w grudniu 2022 r.) w języku polskim, nie ukazała się również w wersji angielskiej.

¹ G. Kepel, *Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert*, München 2021, wyd. Antje Kunstmann GmbH. Tytuł oryginału: *Le prophète et la pandémie. Du Moyen-Orient au jihadisme d'atmosphère*, Paris 2021, wyd. Gallimard. Tłumaczenie z jęz. francuskiego na jęz. niemiecki Jörn Pinnow.

Recenzji zostało poddane jej wydanie niemieckie zatytułowane *Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert* (pol. Chaos i Covid. Jak pandemia zmieniła Afrykę Północną i Bliski Wschód). Należy zaznaczyć, że niemiecki przekład nie w pełni oddaje znaczenie francuskiego tytułu: *Le prophète et la pandémie. Du Moyen-Orient au jihadisme d'atmosphère* (pol. Prorok i pandemia. Bliski Wschód na ścieżce dżihadu atmosferycznego). W tytule oryginału pojawia się pojęcie *jihadisme d'atmosphère*, które wymaga wyjaśnienia, gdyż jest to nowa koncepcja przedstawiona w książce Kepela. Na język polski można je przetłumaczyć następująco: dżihad atmosferyczny, dżihad atmosfery, dżihad wynikający z atmosfery, dżihad nastrojów (tym określeniem autorka będzie się posługiwać w dalszej części recenzji) czy dżihad ambientowy. Celowo zostało przywołanych kilka wariantów tłumaczenia, aby pokazać niuanse znaczeniowe pojęcia odgrywającego kluczową rolę w publikacji francuskiego badacza.

Omawiana pozycja do pewnego stopnia jest kontynuacją wcześniejszej książki Kepela pt. *Away from Chaos. The Middle East and the Challenge to the West*, której angielskie wydanie ukazało się w 2020 r. nakładem Columbia University Press. W tamtej publikacji autor przybliżył regionalne i globalne konsekwencje Arabskiej Wiosny, ze szczególnym uwzględnieniem procesów politycznych prowadzących do – szeroko rozumianej – radykalizacji. W najnowszej książce Kepel ponownie przygląda się procesom zachodzącym na Bliskim Wschodzie. Wbrew niemieckiemu przekładowi tytułu to nie pandemia jest jednak jej główną osią tematyczną. Autor pokazuje powiązania różnych wydarzeń z procesami zachodzącymi w skali światowej, a skupionymi jak w soczewce w omawianych regionach świata, tj. na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. Kepel prowadzi czytelnika przez meandry polityki w regionie ku ujęciu globalnemu, wskazując, jaki wpływ mają zmiany, które tam zachodzą, na Europę, zwłaszcza na Europę Zachodnią. Nie tylko pandemia koronawirusa SARS-CoV-2, lecz także, a może przede wszystkim, załamanie na rynku ropy naftowej legły u podstaw wstrząsów na Bliskim Wschodzie w 2020 r. Kepel omawia między innymi budowanie nowych sojuszy w regionie, opisując Porozumienie Abrahamowe i oś Turcja–Iran–Katar oraz rolę Bractwa Muzułmańskiego, a także analizuje interesy i działania Rosji oraz Chin. Pokazuje, że sytuacja geopolityczna na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej przyczynia się również do zmiany paradygmatu terroryzmu. Część publikacji poświęcona zjawisku, które Kepel zidentyfikował i nazwał dżihadem nastrojów,

będzie prawdopodobnie najbardziej interesująca dla czytelników czasopi-
sma „Terroryzm – studia, analizy, prewencja”.

Recenzowana książka obejmuje 335 stron, składa się z prologu pt. *Rok 2020: pandemia, benzyna i prorok*, trzech rozdziałów (podzielonych na podrozdziały) zatytułowanych kolejno: *Podział w regionie Zatoki Perskiej, Bardzo Bliski Wschód, Z Afryki Północnej do przedmieść Europy* oraz z epilogu pt. *Terroryzm nastrojów i islamski separatyzm w świetle polityki światowej*. Znajduje się w niej również posłowie do niemieckiego wydania pt. *Z Gazy do Wurzburga*, a także załączniki: kalendarium, podziękowanie oraz indeks nazw i nazwisk.

Rozdziały zostały ułożone w sposób spójny i logiczny. Prowadzą czytelnika ścieżką rozumowania autora i ukazują przyczyny oraz korzenie terroryzmu nastrojów. Na uwagę zasługują niepublikowane wcześniej mapy polityczne autorstwa Fabrice’a Balanche’a, korelujące z treścią przedstawioną w poszczególnych rozdziałach książki. W przejrzysty sposób ilustrują one problematykę sojuszy i konfliktów w regionie. Publikację otwiera mapa dotycząca Porozumień Abrahamowych (mapa 1), pokazująca ich zwolenników oraz przeciwników, interesy Bractwa Muzułmańskiego, jak również stosunek Rosji, Chin i Unii Europejskiej do tego porozumienia. Kolejne mapy zostały poświęcone Turcji (mapy 2 i 3), jej interesom i ekspansji w obszarze Morza Śródziemnego, zdrowotnym konsekwencjom pandemii (mapa 4), skutkom gospodarczym kryzysu na rynku ropy naftowej (mapa 5), Arabii Saudyjskiej i wizji 2030 (mapa 6) w powiązaniu z programem rozwoju króla Abdullaha (2005–2015), Katarowi (mapa 7), Irakowi (mapa 8), Iranowi (mapa 9), działaniom Rosji w regionie w ujęciu militarnym i ekonomicznym (mapa 10), Syrii (mapy 11 i 12), Libanowi i podziałowi religijnemu według regionów (mapa 13), Izraelowi i zagrożeniom dla tego państwa (mapa 14), krajom Maghrebu i migracji (mapa 15), Libii (mapa 16), a także Chinom i ich interwencjom w regionie (mapa 17). Publikację wieńczy mapa obrazująca ataki dżihadystyczne w Europie (mapa 18). Zaprezentowano na niej liczby terrorystów w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji we Francji w ujęciu ogólnokrajowym oraz w odniesieniu do Paryża i okolic stolicy. Co ciekawe, na mapie zaznaczono, do których zamachów z przeprowadzonych na terenie Francji przyznało się tzw. Państwo Islamskie. Jest to o tyle istotne, że terroryzm nastrojów bywa – jak pokazuje przykład Francji – wykorzystywany przez ISIS, mimo że nie wiąże się bezpośrednio z tą organizacją.

W recenzowanej publikacji została przedstawiona hipoteza, że obecnie mamy do czynienia z nowym rodzajem dynamiki w obrębie zjawiska terroryzmu. Autor nazywa ją dżihadem nastrojów, a za cechę charakterystyczną uznaje brak konieczności wystąpienia jakiegokolwiek struktury organizacyjnej, nawet sieciowej i luźno powiązanej. Jednocześnie dżihad nastrojów potrzebuje swoich „przedstawicieli” (inspiratorów) w internecie, jednak ich działania w sieci z zasady mają nie łamać prawa. W odniesieniu do nich Kepel posługuje się pojęciem *entrepreneurs de colère*, którego autorem jest inny francuski badacz Bernard Rougier (znaczeniowo jest ono zbliżone do hejtera, na język polski można je przetłumaczyć dosłownie jako „przedsiębiorcy” lub bardziej adekwatnie jako „konstruktorzy” gniewu, wściekłości, złości). Według omawianej hipotezy „konstruktorzy” atakują, ale w taki sposób, który w ramach zasad demokracji i wolności słowa jest dopuszczalny. Na przykład nie nawołują bezpośrednio do zabicia kogoś, ale konsekwentnie szkalują i stopniowo odczłowieczają ofiarę, dokonując tym samym wstępnego „targetowania”. Jednocześnie ze względu na cyrkulację tych treści w internecie znajdują się tacy, którzy będąc osobami zradyzalizowanymi i gotowymi do stosowania przemocy, postanawiają być katami – wykonawcami samosądów. Ta hipoteza została poparta w książce przykładami. Szczegółowo omówiono w nich dynamikę nastrojów podsycanych w internecie, prowadzących z czasem do ataków terrorystycznych. Dokładnie są opisane na przykład wydarzenia związane z zabójstwem nauczyciela Samuela Paty’ego. Kepel analizuje treści publikowane online, nieprawdziwe informacje, które nasilały agresywne nastroje, przedstawia sylwetki autorów tych treści oraz rolę Kolektywu przeciw islamofobii we Francji (fr. Collectif contre l’islamophobie en France, CCIF) – organizacji rozwiązanej po morderstwie Paty’ego. Badacz podkreśla znaczenie wiktylizacji w strategii „konstruktorów gniewu”, polegającej na przedstawianiu muzułmanów jako ofiar islamofobii i wykorzystywanej z premedytacją, aby wzbudzać nienawiść.

W najnowszej publikacji Kepel konsekwentnie rozwija swoją teorię dialektyki rozwoju dżihadu. Jest on jednym z tych badaczy, którzy uważają, że terroryzm dżihadystyczny to nie gotowy koncept, a zjawisko ewoluujące. Każda jego kolejna faza stanowi do pewnego stopnia odpowiedź na poprzednią (a dokładniej – odpowiedź na brak skuteczności poprzedniej). We wcześniejszych publikacjach Kepel zidentyfikował trzy etapy rozwoju nowoczesnego dżihadu, poczynając od dżihadu afgańskiego. Terroryzm nastrojów jest według niego etapem czwartym. Analiza tych etapów i refleksja

nad hipotezami Kepela mogą prowadzić do ciekawych konkluzji w kontekście walki z terroryzmem. Niewątpliwie bowiem myśl Kepela wnosi wiele cennych treści do studiów nad terroryzmem, nawet jeśli niektórzy badacze wyrażają odmienne zdanie (najbardziej znany oponent Kepela to francuski politolog Olivier Roy).

Recenzowana publikacja nie jest klasyczną monografią naukową (uwagę zwraca niemal zupełny brak przypisów), ma charakter eseistyczny. Niemniej jednak warto się z nią zapoznać ze względu na dorobek jej autora i jego ugruntowaną pozycję w świecie nauki oraz przedstawienie nowatorskiej koncepcji dżihadu nastrojów w sposób analityczny i poparty dowodami. Książka może być interesująca nie tylko dla badaczy zjawiska terroryzmu, lecz także dla studentów nauk o bezpieczeństwie, politologii i stosunków międzynarodowych. Pozostaje zatem mieć nadzieję, że publikacja doczeka się polskiego przekładu, a tłumacz znajdzie określenia w pełni adekwatne do pojęć używanych przez francuskiego naukowca, które będą mogły wejść do polskiego obiegu naukowego. Z pewnością bowiem koncepcje Kepela są warte krytycznego namysłu, zwłaszcza że – jak stwierdził ich autor w wywiadzie dla stacji radiowej Europe 1² – kluczem do przeciwdziałania dżihadowi w Europie jest wiedza poparta badaniami, dzięki której mamy szansę na dogłębne poznanie tego zjawiska i wypracowanie skuteczniejszych metod prewencyjnych.

Dr Katarzyna Maniszewska

Doktor nauk humanistycznych, magister filologii germańskiej oraz magister dziennikarstwa i komunikacji społecznej. Ekspert ds. terroryzmu i członek Rady Naukowej Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas. Od 2010 r. wykładowca tej uczelni. W pracy badawczej zajmuje się problematyką związaną z terroryzmem i ekstremizmem politycznym, podejmując tematy politologiczne i medioznawcze.

² *Qu'est-ce que le «djihadisme d'atmosphère» ? Les explications de Gilles Kepel*, Europe 1, 10 II 2021 r., <https://www.europe1.fr/politique/quest-ce-que-le-djihadisme-datmosphere-les-explications-de-gilles-kepel-4024277> [dostęp: 12 XII 2022].